

9 P A

HRIBERNIK R.

Dolomiti...

RUDOLF HRIBERNIK-
SVARUN

DOLOMITI
V NOB

KNJIŽNICA
NOV IN POS

KNJIŽNICA NOV IN POS 31/I

RUDOLF HRIBERNIK-SVARUN

DOLOMITI V NOB

Ljubljana 1974

Po italijanski poletni ofenzivi leta 1942 na Dolenjskem — ali, kakor smo po navadi rekli, »roški ofenzivi« — je osrednje vodstvo narodnoosvobodilne vstaje na Slovenskem — se pravi izvršni organi Komunistične partije Slovenije ter Osvobodilne fronte kakor tudi vodilni del glavnega štaba — preselilo svoj glavni stan z Roga na področje Podlipoglava. Tam smo si v gozdovih blizu vasi Podlipoglav uredili podzemeljske bivake, ki so bili sicer tesni, vendar so kar dobro rabili svojemu namenu. Sprva smo se nameravali vrniti nazaj na Rog, kajti okoliščine za ure-

ditev najbistvenejših razmer za delo osrednjega vodstva so bile na Rogu neprimerno ugodnejše, pa tudi vojaško zavarovanje je bilo tam lažje urediti. Toda ko smo analizirali posledice italijanske ofenzive, smo prišli do prepričanja, da bi bilo z Roga v tedanjih razmerah preveč težko vzdrževati žive zveze z vsemi deli Slovenije in da bi se zaradi tega vodstvo znašlo nekako na obrobju. Sklenili smo, da mora biti vodstvo v tem trenutku na takem področju, od koder se bo lahko hitreje povezovalo z raznimi deli Slovenije.

Takim zahtevam pa Podlipoglav ni povsem ustrezal. V prvi vrsti zato, ker je bilo vojaško zavarovanje tam zelo težko.

Večji partizanski odred se v tem času tam ni mogel obdržati. In tako smo se odločili za Dolomite, kjer je deloval precej močan Dolomitski odred, ki ga je bilo mogoče še okrepiti. Poleg tega smo od tam lažje vzdrževali zveze z Gorenjsko in pa tudi s Primorsko, ki je v tem času za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilne vstaje dobivala vse večji pomen. In tako so se sredi leta 1942 posamezni organi osrednjega vodstva razporedili v Dolomitih po raznih »bunkerjih«, o katerih so dani podatki na drugih mestih v tej knjigi. Čeprav je bilo v tem času dolomitsko področje zaradi delovanja Dolomitskega odreda razmeroma precej svobodno, smo vendar morali navzočnost osrednjega vodstva narodnoosvobodilne vstaje v Dolomitih ohraniti v najstrožji tajnosti. Kajti dobro smo se zavedali, da se v Dolomitih, se pravi tik zraven Ljubljane, v ozkem prostoru med nemško mejo in Tržaško cesto in železnico, ne bomo mogli obdržati, kakor hitro bo okupator zvedel, da smo tu. Našo navzočnost smo skušali prikriti tudi pred prebivalstvom, kajti vedeli smo, da ima med njimi okupator svoje vohune. Zato smo se tudi gibal v glavnem samo ponoči.

Taka zelo stroga konspiracija je vzdržala precej dolgo, zato smo se tudi mogli obdržati v Dolomitih vse do spomladi 1943. Sčasoma je seveda ta konspiracija začela popuščati, pa tudi sicer je bilo objektivno nemogoče za dalj časa prikrivati navzočnost relativno velikega števila vodilnih ljudi na majhnem prostoru. V začetku pomladi je okupator očitno že imel informacije o naši navzočnosti v Dolomitih, kar je bil vsekakor glavni vzrok za razmeroma obsežno italijansko ofenzivo ob nemški podpori spomladi 1943.

Mislim, da ne bom veliko pretiral, če rečem, da delovanje vodstva narodnoosvobodilne vstaje iz Dolomitov spada med najpomembnejša obdobja v razvoju narodnoosvobodilne vojne. Intenzivnost delovanja in pa problemov ter dogodkov v tem času je bila taka, da nam je kasneje prišlo v navado govoriti o »dolomitskem obdobju« narodnoosvobodilne vojne.

V resnici je bil to morda najbolj usoden prelomni trenutek v narodnoosvobodilni vstaji na Slovenskem.

Vse od julija 1941 dalje je bil ne le razvoj Osvobodilne fronte, ampak tudi oborožene vstaje in partizanske vojske v stalnem, čeprav postopnem vzponu. Seveda so posamezne partizanske enote doživljale poraze in morale prenašati težke žrtve, vendar je bil priliv borcev nepretrgoma znatno večji

od količine orožja, ki so ga borci uspeli iztrgati iz rok okupatorja, kajti drugega vira za oskrbo z orožjem v tem času niso imeli. Spomladi 1942 smo že imeli tudi široko osvobojeno ozemlje, na katerem je bila prvič v večjem obsegu ustanovljena ljudska oblast, se pravi oblast Osvobodilne fronte. Ta vzpon narodnoosvobodilne vstaje se je opiral na izredno enotno podporo slovenskega ljudstva. Enotnost slovenskega naroda je bila v tem času tako močna, da si tudi najbolj trdi domači reakcionarni sovražniki Osvobodilne fronte niso upali odkrito sodelovati z okupatorjem. Svoje izdajalsko početje so morali skrivati pred ljudstvom. Še posebej je bila v tem času trdna enotnost Osvobodilne fronte in tudi njenega vrha, tako da je bila videti nedotakljiva za vsak poskus, da bi jo razbili.

Italijanska »roška ofenziva« poleti 1942 je v marsičem spremenila to sliko. To je bil težji udarec, ki je prizadejal narodnoosvobodilno vstajo kot celoto. To sicer nikakor ni bil poraz, prej nasprotno, kajti sovražniku ni uspelo uničiti žive sile narodnoosvobodilne vstaje, se pravi, partizanske vojske, kar je bil njegov glavni cilj. Nasprotno, po tem, do tedaj največjem »ognjenem krstu« se je partizanska vojska po številu sicer nekoliko skrčila, toda po svoji bojni sposobnosti in odločnosti je postala celo močnejša, kajti »roška ofenziva« je prepričala borce narodnoosvobodilne vstaje, da lahko kljubujejo tudi ofenzivi najmodernejše opremljenih sovražnikovih divizij. Toda udarec nam je kljub temu prizadejal znatne izgube tako v vojaškem kakor tudi v političnem pogledu.

Za nekaj časa smo izgubili večino osvobojenega ozemlja in partizanska vojska se je znova morala umakniti v gozdove. Najbolj omahljiv del dotedanjih borcev partizanskih odredov se je razkropil po svojih krajih in domovih, kjer je marsikdo padel v roke okupatorju. Koncentracijska taborišča so se napolnila s simpatizerji Osvobodilne fronte in ljudmi, ki so sodelovali v organih nove ljudske oblasti. Krvavi teror z ubijanjem in požiganjem je skušal ustvariti vtis, da je za Slovence samo ena alternativa: ali se brezpogojno pokoriti okupatorju ali pa biti uničen.

Vse to je seveda vplivalo na celotno razmerje in razporeditev političnih sil v samem slovenskem narodu. Politična omahovanja, ki so nastala kot posledica vsega tega, so omogočila, da se je domači sovražnik Osvobodilne fronte pojavil odkrito. Branil je svojo izdajo oziroma sodelovanje z okupa-

torjem s tezo, da je samo na tak način mogoče zavarovati slovenski narod pred uničenjem. Bela garda je postala močnejša politična sila in je tudi kot vojaški faktor postala resnejši sovražnik za narodnoosvobodilno vojsko, kot je bila prej. Okrepile so se politične pozicije tako imenovane sredine, ki je napadala narodnoosvobodilno vstajo kot »smrtno nevarno avanturo« in ki je edino rešitev videla v londonski emigrant-ski vladi in zmagi zahodnih sil. Pa tudi sicer je strah, da je narodnoosvobodilna vstaja zlomljena, znatno omajal tudi zavest simpatizerjev Osvobodilne fronte in s tem enotnost slovenskega naroda sploh. Vsi ti in podobni pojavi so obenem povzročili, da so se tudi v sami Osvobodilni fronti oziroma v njenem vrhu poglobila in močnejše izrazila nasprotja, ki so se prej pojavljala samo sporadično in v zvezi z reševanjem posameznih vprašanj. Brez pretiravanja zato lahko rečem, da je bila jesen 1942, oziroma tako imenovano »dolomitsko obdobje«, zavrlo vsega tega odločilni prelomni trenutek za ves nadaljnji razvoj narodnoosvobodilne vstaje na Slovenskem.

Vse to je nalagalo tako centralnemu komiteju Komunistične partije Slovenije kakor tudi izvršnemu odboru Osvobodilne fronte, da temeljito pretreseta novo situacijo in da določita svojo politiko in akcijo glede na spremenjene razmere. Centralni komite je moral pri tem reševati še zlasti pomembno vprašanje, kako zagotoviti enotnost Osvobodilne fronte, premagati nasprotja, ki so se pojavljala v njenem vrhu, in utrditi vodilno vlogo Komunistične partije v Osvobodilni fronti, brez katere ne bi bili mogoči ne enotnost Osvobodilne fronte ne enotnost narodnoosvobodilne vstaje in partizanske vojske. Dobro smo se takrat zavedali, da je trdna enotnost partizanske vojske, ob vodilni vlogi Komunistične partije v njej, obenem tudi najmočnejši steber enotnosti Osvobodilne fronte in zagotovilo demokratičnega in socialističnega razvoja po osvoboditvi. Najvažnejše sklepe in ukrepe glede tega je centralni komite sprejel že na Rogu in na podlipoglavskem področju. Vnaprej smo računali s tem, da bodo posledice ofenzive privedle do omahovanja in celo do krize na posameznih področjih dela Osvobodilne fronte in razvoja narodnoosvobodilne vstaje, zato smo se zavedali, da moramo ukrepati zelo hitro in v vseh smereh hkrati.

»Roška ofenziva« je vodstvo začasno razdelila v dva dela. En del, s katerim sem bil tudi jaz, se je prebijal skozi Suho

krajino na podlipoglavsko področje. Drugi del je ostal na Rogu — z njim je bil Boris Kidrič — toda po krajšem času se je tudi ta pridružil prvemu delu na podlipoglavskem področju. Medsebojne stike smo zelo hitro vzpostavili, čeprav je bilo skoraj vse nekdanje dolenjsko osvobojeno ozemlje v rokah okupatorja in bele garde, ki se je precej hitro krepila. Toda ker smo že prej zgradili sistem »relejnih postaj« za zveze kot samostojno organizacijo, ki ni bila odvisna niti od gibanja partizanskih odredov niti od terenskih političnih organov, smo bili v taki situaciji sposobni relativno hitro obnavljati zveze — tako s štabi kakor tudi s terenskimi organizacijami Osvobodilne fronte in Komunistične partije. To je bil vsekakor eden dejavnikov, ki je omogočil, da sta oba dela vodstva lahko hitro in enotno ukrepala takoj, ko sta se osvobodila okupatorjevega obroča. Dokončno pa je bila naša politika v novi situaciji oblikovana in ostvarjena po spojitvi obeh delov vodstva na podlipoglavskem področju, še bolj pa po njegovi preselitvi v Dolomite.

Prvo skrb je CK seveda posvetil vojski narodnoosvobodilne vstaje. Kot rečeno, se je del borcev partizanskih odredov osul, zlasti tisti, ki so bili blizu svojih domačih vasi. Toda jedro partizanske vojske je ostalo in se razmeroma hitro opomoglo od udarcev ofenzive. V večini so to bili delavci in mladi izobraženci, pa tudi dovršen del kmečkih fantov je tudi v tem najtežjem trenutku ostal zvest partizanski vojski. To so bili tedaj že prekaljeni borci, ki so prestali nekaj mesecev trdih bojev in velikih žrtev. Toda to vojsko je bilo sedaj treba temeljito reorganizirati. V novih razmerah je postalo nemogoče vračati se na teritorialne partizanske odrede kot izključne ali glavne nosilce narodnoosvobodilne vstaje. Morali smo storiti korak naprej k formiranju brigad.

Še pred »roško ofenzivo« smo se načelno odločili, da bomo čimprej pristopili k izdvajanju brigad iz naraslih teritorialnih odredov. Na to so nas usmerile pozitivne izkušnje iz Srbije in Bosne, kjer je Tito formiral prve brigade narodnoosvobodilne vojske. Pravzaprav je bila že druga grupa odredov formirana kot brigada. Toda zadržali smo ime »druga grupa odredov« zaradi cilja, ki smo ga takrat postavili tej brigadi, namreč, da naj bo nosilka organizacije odredov na Štajerskem. Toda v novi situaciji je bilo potrebno imeti več enot, ki bodo sposobne — pod poveljstvom glavnega štaba — enot-

no manevrirati na celotnem območju Slovenije. Zato je del vodstva, ki je po italijanski »roški ofenzivi« ostal na Rogu, takoj pričel ustanavljati prve brigade. Kasneje, na področju Podlipoglava in Dolomitov, pa je bil koncept reorganizacije partizanske vojske dokončno izdelan.

Bili smo nekaj časa v dilemi, ali naj oblikujemo številčnejše brigade ali naj obdržimo manjše. Odločili smo se za več manjših brigad, to pa zato, ker smo računali, da se bodo te sčasoma krepile z novimi borci, predvsem pa zato, ker je to najbolj ustrezalo naši tedanji situaciji. Reorganizirana partizanska vojska je namreč morala čimprej stopiti v akcijo proti okupatorju, ki se je hvalil, da je uničil partizane. Toda protiakcija ni bila le vojaška, ampak tudi politična potreba, da bi se povrnila samozavest slovenskemu ljudstvu ter tudi sami partizanski vojski. Toda v tistem trenutku naši zmanjšani partizanski vojski nismo bili sposobni postavljati velikih ofenzivnih nalog, ne da bi tvegali nove težke poraze. A takih porazov nismo smeli tvegati, ker bi lahko usodno prizadeli živo silo partizanske vojske in s tem tudi njeno bojno samozavest. Zavaljo tega smo se orientirali na vrsto manjših ofenzivnih akcij na širšem območju Slovenije, da bi s tem sovražniku onemogočili koncentriran napad na partizansko vojsko.

Zavaljo istih razlogov smo tudi sklenili, da je treba poleg brigad zadržati tudi teritorialne odrede. Številčno ne bi bili bistveno zmanjšani, vendar pa naj bi pokrivali čim širša območja Slovenije. Njihova naloga je bila angažirati sovražniške sile na čim širšem področju in s tem slabiti njegovo udarno moč. Obenem so bili odredi nosilci stalne mobilizacije novih borcev in vir dopolnjevanja brigad, igrali pa so tudi pomembno politično vlogo zaradi svojega stalnega vpliva na prebivalstvo. V kasnejšem obdobju, ko je partizanska vojska prerasla v močne brigade, divizije in korpuse, so seveda izgubljali to svojo vlogo. Jeseni 1942 ter pozimi 1943 pa so teritorialni odredi še vedno bili zelo pomemben faktor narodnoosvobodilne vstaje.

Kasnejši razvoj je pokazal, da so bili naši sklepi glede reorganizacije partizanske vojske pravilni. V času našega bivanja v Dolomitih so bile brigade in odredi že ponovno močno angažirani v ofenzivnih akcijah, ki so prepričljivo postavile na laž trditve okupatorjeve in belogardistične propagande, da je partizanska vojska uničena. Samozavest partizanskih bor-

cev, da jim okupator ne more do živega, pa tudi zaupanje slovenskega ljudstva v neuničljivost svoje vstaje, sta se močno okrepila. To je odločilo, da se je priliv borcev stalno povečeval, da so se brigade večale in da je bil glavni štab kmalu sposoben formirati nove brigade.

Drugi problem je bila splošna politična situacija, kakršna je nastala po italijanski poletni ofenzivi. Sovražnikova propaganda, ki se je hvalila, da so z italijansko ofenzivo partizani uničeni, še bolj pa množični krvavi teror okupatorja nad neoboroženim ljudstvom na osvobojenem ozemlju, ki so ga okupatorjeve sile znova zasedle, sta za nekaj časa vnesla v del slovenskih ljudskih množic demoralizacijo, razočaranje, strah in omahovanje. Tako trenutno stanje so izkoristili domači sovražniki Osvobodilne fronte — oziroma revolucionarnih ljudskih množic, ki so bile njeno jedro in njena odločujoča vojska — in so pričeli odkrito sodelovati z okupatorjem. Po eni strani se je to izrazilo v naglem porastu belogardistične vojske in skupnih belogardistično-italijanskih utrjenih postojank na prejšnjem osvobojenem ozemlju in s krvavim belogardističnim terorjem nad ljudmi, ki so bili obsojeni kot simpatizerji Osvobodilne fronte. Po drugi strani pa je vsa politika in propaganda reakcionarnih vrhov slovenske buržoazije, cerkve ter stare slovenske družbene strukture sploh odkrito proglasila za svoj glavni cilj uničenje partizanske vojske ter Osvobodilne fronte, sodelovanje z okupatorjem pa glavno sredstvo v boju za ta cilj. Poleg tega je v takem političnem vzdušju zaostрила svojo politično akcijo proti Osvobodilni fronti tudi tako imenovana »londonska sredina«. Pohitela je s proklamacijo, da je poskus Osvobodilne fronte in osvobodilne vstaje propadel, da pa se je njena politika »čakanja« na londonsko vlado in sile zahodnih zaveznikov pokazala kot edina realna politika, ki naj se je oklepa slovenski narod. Krivdo za okupatorjev in belogardistični teror ter za žrtve tega terorja in narodnoosvobodilne vojne ni pripisovala okupatorju in domačim izdajalcem, ki so dvignili orožje proti svojemu lastnemu narodu, ampak Osvobodilni fronti in še zlasti Komunistični partiji, češ da s svojo »avanturistično« politiko ogroža obstanek slovenskega naroda.

Najbolj nevarna posledica tega stanja pa so bili znaki neenotnosti v vrstah narodnoosvobodilne fronte. Osvobodilna fronta se seveda ni mogla izogniti vplivom vseh teh procesov,

o katerih sem govoril. Najbolj omahljiv del Osvobodilne fronte na obrobju njenega boja je v tem času odpadel ali pa se vsaj prehodno pasiviziral. Poleg tega pa so se v sami Osvobodilni fronti močnejše kot prej izrazila razna politična omahovanja. Rznoglasja so se skristalizirala ob naslednjih pojavih:

Pogostejši so postali napadi na vodilno vlogo Komunistične partije v narodnoosvobodilni vstaji. Tudi v vrstah Osvobodilne fronte so posamezniki pričeli bolj ali manj odkrito obtoževati Komunistično partijo, da je kriva za izgubo svobodnega ozemlja in za žrtve okupatorjevega terorja, pojavo belogardistične vojske in za druge negativne posledice italijanske poletne ofenzive. Okrepile so se tendence, naj se Osvobodilna fronta — ki je bila enotno ljudsko gibanje na pozicijah narodnoosvobodilne vstaje — spremeni v koalicijo samostojnih političnih skupin ali strank, ki naj bi se organizirale od vrha do baze kot samostojne organizacije. Še več, pojavile so se težnje, da naj bi nekaj podobnega napravili tudi v strukturi narodnoosvobodilne vojske, da bi na ta način onemogočili vodilno vlogo Komunistične partije v njej.

Objektivni smoter vseh teh pritiskov na Osvobodilno fronto in Komunistično partijo je bil — ne glede na to, ali so se posamezniki tega zavedali ali ne — preprečiti revolucionarnim ljudskim množicam, ki so pravzaprav bile Osvobodilna fronta, da bi po zmagi nad okupatorjem vsilile novi slovenski družbi svoje lastne razredne, socialne in druge interese ter zahteve. Skratka, pojavili so se poskusi razbijanja enotnosti slovenskih množic v Osvobodilni fronti in narodnoosvobodilni vstaji, potem vprašanja okrog ideoloških, verskih, strankarsko-političnih in podobnih problemov, kar naj bi zameglilo njihov resnični skupni demokratični, socialni in razredni interes v tem boju.

Res je, da take težnje niso dobile močnejše podpore v vrstah Osvobodilne fronte, toda podcenjevali jih nismo smeli, ne da bi tvegali, da bi se dalje krepile, če ne bi bilo odpora. Tak odpor je bil tembolj nujen, ker je odmev teh in podobnih teženj na določen način dosegel tudi sam vrh Osvobodilne fronte. V izvršnem odboru Osvobodilne fronte so namreč nastala znana rznoglasja med predstavniki Komunistične partije in vseh drugih skupin Osvobodilne fronte na eni strani ter Edvardom Kocbekom na drugi, ki so svoj epilog dobila v tako

imenovani »Dolomitski izjavi osnovnih skupin Osvobodilne fronte«.

Komunistična partija Slovenije se ni uprla takim težnjam samo zaradi tega, ker je kot avantgarda delavskega razreda morala braniti ne samo trenutne, ampak tudi prihodnje interese slovenskih delovnih ljudi mesta in vasi. Morali smo se upreti predvsem zaradi tega, ker bi takšne težnje pomenile ne le razpad Osvobodilne fronte, ampak tudi zlom narodnoosvobodilne oborožene vstaje in njene vojske. Kajti borci narodnoosvobodilne vstaje, ki so prihajali iz vrst delavcev, kmetov in progresivne inteligence in drugih delovnih ljudi, od zmage nad fašizmom niso pričakovali samo nacionalno, temveč tudi socialno osvoboditev. Pričakovali so, da bo nova Slovenija in nova Jugoslavija zasnovana na njihovi vodilni vlogi in oblasti, ne pa na obnovljenem starem političnem sistemu. Odvzeti borcev narodnoosvobodilne vstaje to perspektivo, bi pomenilo odvzeti jim enega bistvenih ciljev, zaradi katerega so prišli za orožje. Dobro smo se zavedali, da je prav globoka demokratična ljudska revolucija glavna moč Osvobodilne fronte. In kakorkoli smo se trudili, da bi Osvobodilna fronta zajela čimbolj široke plasti slovenskega naroda, niti za trenutek nismo pozabili, da boj za to največjo mogočo širino Osvobodilne fronte nikakor ne sme zamegliti revolucionarnih perspektiv tistega dela slovenskega ljudstva, ki je nosil glavni del bremena narodnoosvobodilne vstaje in je prispeval največje žrtve, se pravi, slovenski delavec, kmet in delovni človek sploh. To tembolj, ker so ogromno večino partizanskih borcev in aktivistov Osvobodilne fronte sestavljali mladi ljudje, ki od obnovitve stare slovenske družbe niso mogli ničesar pričakovati, pač pa vse od prihodnosti in od nove slovenske družbe, kakršna bo nastala na temeljih Osvobodilne fronte in narodnoosvobodilne vstaje.

Zdelo se mi je potrebno posebej poudariti ta dejstva zaradi tega, ker so sovražniki Osvobodilne fronte in Komunistične partije Slovenije velikokrat ponavljali, da je baje Komunistična partija zlorabila spontani narodnoosvobodilni odpor slovenskega naroda za to, da si je prisvojila oblast. V resnici pa narodnoosvobodilna vstaja ni bila nikakršno spontano in slučajno dejanje. Še več, nikakršne narodnoosvobodilne vstaje ne bi niti bilo, če Komunistična partija ne bi bila sposobna povezati narodnoosvobodilnih ciljev vstaje z demokra-

tičnimi, socialnimi in razrednimi interesi tistih revolucionarnih ljudskih množic, ki so bile prava vojska in politična baza narodnoosvobodilne vstaje. In prav v tem je bila moč Osvobodilne fronte. To pa je bil tudi glavni razlog, zakaj je Komunistična partija od vsega začetka postala vodilni faktor ne le v ustvarjanju širokega ljudskega gibanja Osvobodilne fronte, ampak v celotni organizaciji narodnoosvobodilne vstaje.

Take in podobne spremembe v političnih razmerah so seveda zahtevale določeno taktično premaknitev akcentov v naši politiki. V takratnem trenutku je bilo za nas najbolj pereče vprašanje, kako onemogočiti naraščajočo vlogo bele garde, ki ni samo postala del okupatorjeve vojske, ampak je opravljala zanj — neposredno ali pa prek takih svojih organizacij, kakršna je bila »črna roka« — najbolj krvave in najbolj umazane policijske posle v preganjanju, mučenju in ubijanju slovenskih ljudi. In drugič, kako se zoperstaviti vsem drugim nosilcem politične demoralizacije, ki je spodbujala k izdaji in sodelovanju z okupatorjem. Ko so se pred ofenzivo in med njo pojavili prvi začetki oborožene bele in plave garde, je bila naša politika predvsem usmerjena na to, kako preprečiti bratomorno vojno med samimi Slovenci, ki jo je okupator sistematično pripravljal in organiziral, opirajoč se na najbolj reakcionarne kroge slovenske buržoazije in cerkve. Zato smo v boju proti beli gardi sprva dajali prednost političnim sredstvom pred vojnimi. Zdaj to ni bilo več mogoče. Bela garda nam je vsilila svojo izdajalsko vojno. Morali smo jo sprejeti, kajti ni bilo nobene druge alternative, če smo hoteli nadaljevati osvobodilno vojno proti okupatorju. Vso zgodovinsko krivdo nosijo organizatorji bele garde. Zato smo v tem času prav tem organizatorjem napovedali neusmiljen boj do uničenja. Tudi poslej smo sicer, enako kakor ob prvih začetkih bele garde, mobilizirane belogardiste iz ljudstva razoroževali in spuščali domov, kakor smo to delali prej. Ta taktika se je pokazala kot močno sredstvo demoraliziranja belogardistične vojske, ki se je v odprtih spopadih s partizani, se pravi, če ni bila v utrjenih postojankah, ponavadi skupaj z okupatorjem — po pravilu hitro razsula. Toda v utrjenih postojankah so njihovi politični, verski in vojaški poglavarji marsikdaj uspeli držati svoje enote v odporu do zadnjega, se pravi do popolnega uničenja. Zato so organi narodnoosvobodilne vojske ter oblasti Osvobodilne fronte dobili nalogo, da morajo proti orga-

nizatorjem belogardistične vojske in podobnih formacij postopati brez milosti, po načelu: kdor dvigne meč proti svobodi svojega lastnega naroda, bo sam pokončan. Z drugimi besedami, narodnoosvobodilna vstaja je morala pokazati vsem nosilcem politične demoralizacije in izdajalstva na Slovenskem, da ni uničena, da je odločujoča politična in državna moč slovenskega naroda in da nihče ne bo mogel pobegniti od svoje odgovornosti za izdajo in za nasilje nad slovenskim ljudstvom.

Hkrati smo štabom naše narodnoosvobodilne vojske postavili nalogo, da se na čim širšem prostoru lotijo ofenzivnih vojnih akcij, ne le proti belogardistom, temveč predvsem proti okupatorju, kar naj bi bil po eni strani dokaz slovenskemu ljudstvu, da je okupatorjeva ofenziva dejansko doživela nespeh, po drugi strani pa naj bi utrdilo bojno sposobnost enot naše narodnoosvobodilne vojske.

Poleg tega smo sprejeli sklep, da si je v času, ko se je tako imenovana Ljubljanska pokrajina nahajala pod okrepjenim pritiskom okupatorskega in belogardističnega terorja in ko je bilo osvobojeno ozemlje tu zmanjšano na minimum, na vsak način treba kar najbolj prizadevati, da bi se povečala intenzivnost narodnoosvobodilne vstaje v drugih delih Slovenije, se pravi na Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem. Glede tega nam je bilo v veliko pomoč dejstvo, da je prav takrat prvič pričela dobivati vse bolj množični značaj Osvobodilna fronta in narodnoosvobodilna vstaja na Primorskem. Prebivanje v Dolomitih nam je omogočilo, da smo vzpostavili intenzivne stike tako s Primorsko kakor tudi z Gorenjsko in Štajersko, ki so nam omogočili usmerjanje političnih in vojnih akcij po vsej Sloveniji. In tako je bilo že konec jeseni 1942 jasno ne le to, da italijanska poletna ofenziva ni dosegla svojega cilja, uničiti jedro narodnoosvobodilne vstaje slovenskega ljudstva, ampak tudi to, da je ta vstaja znova v vzponu in da mobilizira vse širše množice slovenskega naroda.

Obenem smo razvili široko politično ofenzivo, ki je imela predvsem dva smotra: prvič, morala je utrditi zaupanje slovenskega ljudstva, da je narodnoosvobodilna vstaja živa, močna in neuničljiva. Čeprav smo po eni strani morali zaostriti metode boja proti beli gardi in podobnim izdajalskim formacijam, smo po drugi strani aktualno politiko Osvobodilne fronte formirali tako, da bi lahko zbirala in združevala najširše slovenske ljudske množice, se pravi tudi tiste, ki so pod več-

jim ali manjšim vplivom vrhov katoliškega klera ali pa londonske sredine, toda niso pripravljene podpirati bratomorilne vojne bele garde proti narodnoosvobodilni vojski. Prav v času, ko smo prebivali v Dolomitih, je ta politična ofenziva dosegla največjo integriteto. V tem času smo obogatili tudi naš tisk z novimi publikacijami, ki so imele predvsem namen, da aktiviste Osvobodilne fronte in Komunistične partije oborože z vsemi sredstvi za politično akcijo na terenu. Postavili smo tudi odločno zahtevo vsem organizacijam Osvobodilne fronte in Komunistične partije, da se morajo držati svojega terena, oziroma da si morajo ustvariti svojo lastno ilegalno organizacijo na svojem terenu tudi, kadar so enote narodnoosvobodilne vojske prisiljene umakniti se s terena. Zato kljub vsem ofenzivam in podobnim akcijam okupatorja aktivnost Osvobodilne fronte in Komunistične partije na terenu ni prenehala niti za trenutek.

In končno, v centralnem komiteju Komunistične partije Slovenije smo se morali posebej dogovoriti o ukrepih, s katerimi naj bi se komunisti postavili po robu pojavom neenotnosti v Osvobodilni fronti. Prišli smo med drugim do prepričanja, da bi se raznoglasja z Edvardom Kocbekom, ki so bila prej relativno majhna, lahko v novih razmerah pričela poglabljati. Kocbek sicer za svoja stališča nikoli ni dobil podpore v krščansko-socialistični skupini Osvobodilne fronte, toda nismo mogli izključiti možnosti, da bi težka politična situacija, v kateri smo takrat živeli, lahko vnesla neenotnost v samo krščansko-socialistično skupino. Sklenili smo, da moramo komunisti storiti vse, da do odkrite politične konfrontacije ne bi prišlo. Prav zato smo tudi predlagali, da naj bodo v glavnem štabu narodnoosvobodilne vojske predstavniki osnovnih skupin Osvobodilne fronte. V soglasju z izvršnim odborom smo izvršili tudi nekatere spremembe v personalni strukturi glavnega štaba. Zaostrili smo boj proti sektaštvu v partijskih vrstah. Toda zavaljo razlogov, o katerih sem prej govoril, v dveh smereh koncesij nikakor nismo smeli dajati. Prvič, nismo mogli pristati na nobeno obliko pretvarjanja Osvobodilne fronte zgolj v koalicijo političnih skupin, in drugič, nismo mogli pristati na slabitev vodilne vloge Komunistične partije Slovenije v narodnoosvobodilni vstaji. Bili smo pripravljene sprejeti odkrito politično konfrontacijo z vsakim, ki bi od nas zahteval take koncesije.

Da bi okrepili obrambno enotnost Osvobodilne fronte — deloma zato, ker nikakor nismo mogli izključiti možnosti nadaljnega poglobljanja omenjenih raznoglasij, še zlasti pa zato, ker je tudi sicer situacija zahtevala nekatere nove politične ukrepe — smo se odločili še za nekatere korake, ki naj bi otežili akcijo vsakogar, ki bi slabil enotnost Osvobodilne fronte. Zato smo sklenili, da bi bilo treba čimprej sklicati vrhovni plenum Osvobodilne fronte kot najširši vodilni organ narodnoosvobodilne vstaje na Slovenskem. Poleg tega smo sklenili, da bi bilo treba v strukturi Osvobodilne fronte močnejše izraziti skupne razredne interese delavcev, ne glede na to, ali pripadajo Komunistični partiji ali pa socialni demokraciji ali krščanskim socialistom, pa tudi druge socialne interese delovnih ljudi in zlasti kmetov. Zato smo predlagali, naj se v okviru Osvobodilne fronte ustvarjajo odbori ali komisije delavske enotnosti, kmečki odbori in podobno.

S temi nalogami vsa Boris Kidrič in jaz odšla na poti iz Podlipoglava v Dolomite najprej v Ljubljano, seveda vsak po svoji poti. Ponoči sem ob pomoči skupine partizanov prečkal Ljubljano in v Kašlju pri Zalogu partizansko uniformo zamenjal za železničarsko. Potem sva šla skupaj še z nekim tovarišem, pravim železničarjem, ob železniški progi iz Zaloga v Polje in tam na vlak. Tako sem brez težav prešel žične ovire okrog Ljubljane. Ko pa sem prve dni decembra šel iz Ljubljane v Dolomite, sem prečkal žično oviro kot poštar. Mimo italijanske kontrole na prehodu skozi žico na Tržaški cesti sem se peljal na motociklu, za hrbtno enega naših tovarišev poštarjev, oblečen v poštarsko uniformo, ki mi je bila precej prevelika, in s torbo z orodjem za popravljanje telefonskega omrežja.

V Ljubljani je Kidrič sklical sejo vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte, ki so se ga udeležili v Ljubljani prebivajoči člani tega plenuma v polnem številu. Kidrič je dal na tem plenumu poročilo o stanju po okupatorjevi ofenzivi s predlogi za politiko Osvobodilne fronte v novih razmerah, o katerih sem prej govoril. Dobil je polno podporo vrhovnega plenuma. Pozitivni odmev plenuma je bil dolgotrajen. Kajti od političnega vzdušja v Ljubljani je bila v veliki meri odvisna moč Osvobodilne fronte nasploh. Vrh tega pa je plenum močno poudaril nujnost obrambe polne enotnosti Osvobodilne fronte. Poleg tega smo se v Ljubljani dogovorili s predstavniki

krščansko-socialističnega in social-demokratskega delavstva v Osvobodilni fronti za močnejše medsebojno delavsko sodelovanje v boju za vodilno vlogo delavskega razreda v narodno-osvobodilni vojni. Sprejet je bil sklep o ustanavljanju odborov delavske enotnosti in pa o ustanovitvi lista teh odborov pod naslovom »Delavska enotnost«. Odločili smo se tudi, da bomo za kmete izdajali poseben list, »Kmečki glas«.

Vsi ti in podobni ukrepi, ki so si naglo sledili, so zelo hitro pokazali otipljive rezultate. Strah, omahovanje in nezaupanje v to, ali bo narodnoosvobodilna vstaja preživela udarce okupatorjeve ofenzive in krvavega terorja, je hitro zamenjavala rastoča samozavest slovenskega ljudstva, da niti največja okupatorjeva moč in njegovo najmodernejše orožje ne moreta uničiti njegovega odpora. Bela garda je sicer številčno porasla, toda v vse večji politični izolaciji od ogromne večine slovenskega naroda je tako po svoji bojni kot po politični moči vse bolj vidno stagnirala. Še enkrat je bila potrjena resnica, da samo enotna Osvobodilna fronta na čelu z Zvezo komunistov Slovenije lahko zagotovi tudi nadaljnje uspehe narodnoosvobodilne vstaje. To nam je olajšalo boj proti poskusom pretvarjanja Osvobodilne fronte v koalicijo političnih skupin in spodkopavanja enotnosti poveljevanja v narodnoosvobodilni vojski. In končno, naše brigade in odredi narodnoosvobodilne vojske so se ponovno pričeli polniti z novimi borci in vstopati v vse zahtevnejše vojne operacije proti okupatorju in njegovemu belogardističnemu prirepniku. Skratka, tako delo glavnega štaba kakor tudi centralnega komiteja Komunistične partije in izvršnega odbora Osvobodilne fronte v Dolomitih je bilo izredno intenzivno in vsestransko, pa tudi rezultati tega dela so bili tako pomembni, da ne bom prav nič pretiral, če rečem, da so odigrali prelomno vlogo v boju za obstanek in nadaljnji razvoj narodnoosvobodilne vstaje slovenskega naroda.

Pa vendar, vsi ti uspehi niso mogli preprečiti poglobljajanja raznoglasij z Edvardom Kocbekom in odprtega dialoga o teh nesoglasjih. Neposreden povod za to je bil prihod Arse Jovanovića, člana vrhovnega štaba, v Slovenijo. Poslal ga je vrhovni komandant Tito z nalogo, da pomaga glavnemu štabu narodnoosvobodilne vojske Slovenije pri konsolidaciji naših partizanskih enot po izgubah, ki so jih utrpele v italijanski poletni ofenzivi. Zato je z Arsom poslal tudi skupino izkušenih

partizanskih oficirjev, ki naj bi pomagali našim štabom. Toda Arsa Jovanović, ki je bil generalštabni major stare jugoslovanske vojske, je imel zelo malo posluha za metode partizanskega vojskovanja, še zlasti pa ne za politične razmere v Sloveniji v času narodnoosvobodilne vojne. Zato je takoj po svojem prihodu v Slovenijo, še prej, preden je vzpostavil kakršenkoli stik z glavnim štabom ali s centralnim komitejem Komunistične partije Slovenije, pričel dajati ukaze, s katerimi je na zelo škodljiv način prekoračil pooblastila, ki mu jih je dal vrhovni komandant. Med drugim je npr. izdal povelje, da morajo partizani namesto znaka OF, ki so ga nosili v rdeči zvezdi na kapah, vstaviti znak srpa in kladiva, kakor so ga sicer nosili partizani v drugih predelih Jugoslavije. Poleg tega je pričel odstavljati dotedanje komandante posameznih partizanskih enot in postavljati na njihova mesta tovariše iz skupine oficirjev, ki so prišli z njim. Vsi ti tovariši so bili sicer vojaško sposobni in politično zreli partizanski poveljniki in komunisti, ki so si prav hitro pridobili zaupanje med slovenskimi partizani in kasneje večinoma tudi postali komandanti posameznih naših partizanskih enot, toda tak birokratski postopek odstavljanja slovenskih komandantov in postavljanja novih in slovenskim partizanom neznanih ljudi iz drugih delov Jugoslavije je moral pri slovenskih partizanih vzbuditi nezaupanje in odpor. In končno, izdal je povelje, naj bi se vse slovenske brigade in odredi koncentrirali ter izvršili napad na eno od utrjenih italijansko-belogardističnih postojank, potem pa se umaknili prek Kolpe v Gorski Kotar in Liko, češ da zaradi prenaseljenosti in terenskih razmer ter gostote železniškega in cestnega omrežja Slovenija ni pripravna za partizansko vojskovanje. Trdil je, da to vodi k razdrobljenosti partizanskih enot in zaradi tega k njihovi majhni učinkovitosti.

Vodstvo Komunistične partije je sâmo reagiralo na te ukrepe Arse Jovanovića takoj, kakor hitro je zvedelo zanje, še preden so bila ta vprašanja postavljena na dnevnem redu izvršnega odbora Osvobodilne fronte. Sam sem zaradi tega odšel iz Ljubljane v Dolomite nekaj prej, kot sem nameraval, ker mi je bilo jasno, da se iz takega postopanja Arse Jovanovića lahko izcimijo zelo nevarni politični problemi. Ko je prišel Arsa Jovanović v Dolomite, smo imeli z njim zelo odkrit razgovor. Še posebej sem mu kot član vrhovnega štaba in iz-

vršnega biroja Komunistične partije Jugoslavije rekel, da mu prepovedujem vsako izdajanje povelj ali direktiv brez našega soglasja, pa tudi vsako obiskovanje štabov narodnoosvobodilne vojske brez sporazuma z nami in brez ustreznega sodelovanja naših tovarišev iz glavnega štaba ali partijskega vodstva. Ukinili smo tudi nekatere njegove ukaze. Znak Osvobodilne fronte na rdečih zvezdah je ostal. Tovarišev iz skupine partizanskih oficirjev, ki so prišli z Arsom Jovanovićem, nismo postavili na komandantska mesta, pač pa bodisi kot člane štabov ali namestnike komandantov ali politkomisarjev in podobno. Pristali smo na nekatere predloge Arse Jovanovića za partizanske akcije v večji koncentraciji, toda ne za ceno odstopanja od našega koncepta organizacije partizanskih enot, o katerem sem prej govoril. Pokazalo se je, da tudi ta koncesija ni dala nobenega rezultata, kar je samo potrdilo pravilnost našega koncepta. In končno, povedali smo Arsi Jovanoviću, da sploh ne more biti govora o tem, da bi slovenski partizani zapustili boj na svojih tleh. Kajti če bi to storili, bi to dejansko pomenilo, da se odrekamo narodnoosvobodilni vstaji na Slovenskem. Druga stvar je, seveda, sodelovanje v primerih, ko bo šlo za koordinirane skupne boje narodov Jugoslavije, na kar smo bili vedno pripravljeni. O vsem tem sem z depešo obvestil tudi tovariša Tita, ki je kmalu zatem Arso Jovanovića odpoklical iz Slovenije.

Toda ne glede na to, da smo zelo hitro razčistili situacijo, so postopki Arse Jovanovića vendarle postali povod za zaostrevanje našega dialoga z Edvardom Kocbekom o vseh takih in podobnih vprašanjih, o katerih sem prej govoril. To tembolj, ker se je v praksi že prej velikokrat pokazalo, kako je škodljivo, če iz izvršnega odbora Osvobodilne fronte, po eni strani, prihajajo skupne direktive, obvezne za vse skupine OF, potem jim pa sledijo posebne direktive posamezne skupine, ki so v nasprotju z direktivami izvršnega odbora ali pa jih na kak način omejujejo. Zato smo ob razpravi o vzrokih in posledicah postopkov Arse Jovanovića odločno postavili celotno vprašanje notranjih odnosov v Osvobodilni fronti in pa stališča vseh skupin Osvobodilne fronte do vloge Komunistične partije v njej in v narodnoosvobodilni vojski. Razprave so bile odkrite in deloma tudi precej mučne, vendar so se končale s sporazumom. Izraz tega sporazuma je znana tako imenovana »Dolomitska izjava osnovnih skupin Osvobodilne

fronte«. To je bil velik uspeh boja za enotnost Osvobodilne fronte v njenih nadaljnjih bitkah. Mislim, da je ta uspeh bil mogoč samo zato, ker je tudi krščansko-socialistična skupina skoraj v celoti podprla stališča predstavnikov Komunistične partije in drugih skupin Osvobodilne fronte. In čeprav so se raznoglasja tudi v naslednjih letih še od časa do časa obnavljala, vendar nikoli več niso mogla postati resnejša nevarnost za enotnost Osvobodilne fronte.

Seveda z vsem tem nisem orisal celotnega dela osrednjega vodstva v času njegovega prebivanja v Dolomitih. Toda zdi se mi, da že dejstva, o katerih sem govoril, prepričljivo dokazujejo, kako pomembno je bilo tako imenovano »dolomitsko obdobje« politike tega vodstva za ves nadaljnji razvoj narodnoosvobodilne vojne. In ko nas je okupatorjeva ofenziva aprila 1943 prisilila, da smo se iz Dolomitov znova preselili v Rog, to že ni bil več korak v neznano, kajti v tem času je bila narodnoosvobodilna vstaja na Slovenskem znova v polnem vzponu.

Edvard Kardelj

UVOD

Preden se je odbor za pisanje knjige o Dolomitih odločil za naslov in vsebino knjige, je bilo precej dileme o tem, ali naj bo to knjiga o dolomitskih odredih ali knjiga o vseh dogajanjih v vsem času narodnoosvobodilnega boja v Dolomitih.

Na koncu je bilo odločeno, naj delo nosi naslov Dolomiti v narodnoosvobodilnem boju in naj zajame vsa važnejša dogajanja na celotnem prostoru Dolomitov in za ves čas narodnoosvobodilnega boja.

Pri tem je odbor upošteval naslednja dejstva:

V Dolomitih ni obstajal samo en odred z enim nazivom, kot je bilo to v večini drugih primerov v Sloveniji in v Jugoslaviji. Redki so namreč primeri, da sta bila dva ali več odredov v različnih obdobjih in na istem terenu formirana in razformirana v času narodnoosvobodilnega boja. Dolomitski primer je povsem drugačen. V času od julija 1942. leta, ko je bil ustanovljen prvi Dolomitski odred, pa do decembra 1944 so namreč obstajali in delovali kar trije Dolomitski odredi v treh različnih obdobjih in v povsem različnih situacijah in pogojih.

Prvi Dolomitski odred je bil ustanovljen zelo kmalu, to se pravi prve dni julija 1942. leta, in v ta odred so vstopile vse tiste skupine borcev in vse tiste enote, ki so na terenu Dolomitov delovale že od samega začetka, to je od druge polovice 1941. leta, in pa večje število tistih aktivistov, terenskih delavcev in članov Narodne zaščite, ki so na tem terenu delovali od prvega dneva njihove opredelitve za narodnoosvobodilni boj. Med njimi je bilo precej takšnih, ki so bili organizatorji odpora in nosilci boja proti okupatorju in domačim izdajalcem od prvih dni okupacije.

Razen tega so bili Dolomiti v marsičem specifični v primerjavi z drugimi kraji v Sloveniji. Naj navedemo samo nekaj teh posebnosti:

1. Bližina Ljubljane in neposredna povezanost s tem mestom, v katerem je v samem začetku delovalo osrednje vodstvo narodnoosvobodilnega boja za Slovenijo.

2. Delovanje osrednjega vodstva za Slovenijo na tem prostoru v drugi polovici 1942. leta in v začetku 1943. leta in njegov neposredni vpliv na vsa dogajanja v Dolomitih.

3. Pomen Dolomitov kot središčnega prostora za zvezo z drugimi slovenskimi pokrajinami (Gorenjska, Primorska in Notranjska) in še posebej kot področja, kjer je po odhodu iz Ljubljane delovalo osrednje vodstvo Slovenije.

4. Dolomiti so obenem pomenili mejo operativnih področij med VII. in IX. korpusom.

5. Razen tega vodijo iz Ljubljane čez Dolomite in naprej čez ljubljanska (postojnska) vrata v Padsko nižino in na severni Jadran važne prometne zveze strateškega pomena, ki so povezovale italijansko-nemške sile v Italiji, na Balkanu in v Grčiji, kar je celotnemu gibanju v Dolomitih dajalo poseben pomen.

6. Dolomiti so okupatorjevi in domači reakciji mnogo pomenili pri utrjevanju njenih pozicij.

Kljub težnji, da knjiga da čimbolj celovito sliko vseh dogajanj, pa sta bila avtor in odbor spričo množice dogodkov in ljudi, ki so v teh dogodkih sodelovali v vseh štirih letih boja, prisiljena omejiti se samo na pomembnejša dogajanja in akcije ter pri tem zajeti samo tiste ljudi, ki so bili na kak način povezani s temi dogajanja, ker bi bilo drugače delo preveč obširno in nepregledno.

Odbor je mnenja, naj množico tistih dogodkov in ljudi, ki so v tem dogajanju sodelovali, niso pa mogli biti iz navedenih razlogov zajeti v tej knjigi, obdelajo lokalne kronike v krajevnih in občinskih okvirih, kot je bilo to že napravljeno na Vrhniki, v Vrhovcih in še v nekaterih drugih primerih.

Tudi glede narodnih izdajalcev in sankcij proti njim so zajeti samo tisti primeri, ki jih je bilo zaradi osvetljevanja kakih pomembnih dogodkov nujno potrebno prikazati.

Iz istih razlogov se tudi pri opisovanju razvoja in delovanja partije in naprednega gibanja pred vojno ni bilo mogoče spuščati v podrobnosti, razen v nekaterih primerih v obdobju pred 1938. letom.

V tem delu so zajeta tudi glavna dogajanja v širšem raju Borovnice in ob železniški progi Vič—Rakek, saj so progo posebno od Viča do Preserja in od Verda do Rakeka stalno napadali tudi dolomitski partizani, razen tega je ves čas narodnoosvobodilnega boja obstajala najtesnejša zveza in tudi koordinacija med dolomitskimi enotami in med enotami, ki so delovale na področju Krma in Ljubljanskega vrha. Veliko akcij pa je bilo pogojenih tudi z dejstvom, da je zveza med Notranjsko in Dolenjsko in med osrednjim vodstvom Slovenije, ki je bilo v Ljubljani, še posebno pa potem, ko je delovalo v Dolomitih, potekalo prek proge in Ljubljanice, pri čemer je imel Dolomitski odred pomembno vlogo.

Večji del časa narodnoosvobodilnega boja je politično aktivnost v Dolomitih organiziralo okrožno politično vodstvo, ki je delovalo na Notranjskem, zaradi česar je bilo treba stalno prečkati železniško progo Ljubljana—Rakek in tesno usklajevati mnogoštevilne politične in vojaške akcije na celem prostoru od Podpeči do Rakeka, še posebej pa na prostoru od Borovnice do Verda oziroma med vrhniškim in borovniškim političnim vodstvom na terenu.

Pri opisovanju važnejših in prelomnih obdobij narodnoosvobodilnega boja v dokajšnji meri, a v skrajšani obliki navajam razne splošne zgodovinske dokumente (proglase, odloke, sklepe, odredbe, poročila in drugo), to pa v težnji, da knjiga da bralcu čimbolj kompletno sliko vseh najvažnejših dogajanj in zgodovinskih odločitev Partije in Osvobodilne fronte v času štiriletne revolucije, in zaradi tega, ker večina ljudi ne razpolaga z literaturo, ki zajema vsa ta dogajanja.

Kljub temu, da sem pri pisanju v veliki meri črpal snov iz arhivov Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, CK KPS in republiškega sekretariata za notranje zadeve ter iz Muzeja narodne revolucije Slovenije, je potrebno pripomniti, da so veliko materiala prispevali posamezniki s svojimi izjavami in s spominskim gradivom, ki je bilo napisano in objavljeno šele po vojni, ne pa v času boja. Tako vse gradivo ne izhaja iz »prve roke«, zaradi česar vseh dogodkov ni bilo mogoče do kraja in dovolj točno dokumentirati.

Ker knjiga razen vseh treh dolomitskih odredov zajema tudi celotno politično delo in vsa dogajanja na terenu ter akcije, ukrepe in teror okupatorja, razen tega pa še vse obrobne akcije VII. korpusa na progi Ljubljana—Rakek in akci-

je IX. korpusa na robu in delno tudi v Dolomitih kakor tudi bivanje in delovanje osrednjega vodstva Slovenije na tem področju in ker so mnogi dogodki potekali istočasno, je bilo nemogoče doseči strogo kronologijo vsega tega mnogovrstnega dogajanja.

Za pomoč pri zbiranju in obdelavi gradiva se posebno zahvaljujem občinskim organizacijam zveze borcev Ljubljana-Vič-Rudnik in Šiška, Vrhnika in Logatec ter tovarišem Antonu Curku-Gorjanu, Jožetu Simšiču-Jelenu, Mirku Zdešarju, Alešu Stanovniku, Ivanu Končanu, Janku Vrhovcu, Cenetu Logarju, Viktorju Korenčanu-Povhu, Tonetu Zdešarju-Doretu, Janku Janši, Karlu Leskovcu, Viktorju Kragulju, Viktorju Kirnu, Petru Sečniku, Nacetu Voljču, Francki Fefer, Adolfu Malavašiču-Zajcu, Janezu Brenčiču-Cirilu, Andreju Babniku, Francu Babniku, Jožetu Kopitarju, Frančku Štreklju-Krepkem, Stanetu Vrhovcu-Slavcu, Micki Legan, Darinki Deželak, Francu Jerini, Francki Sever, Jovu Malavašiču, Francu Pasetti, Danilu Šoroviću, Branku Karapandži, Lojzu Mlakarju in vsem tistim, ki so mi s svojim spominskim gradivom, napisanim svoj čas v raznih lokalnih kronikah, brošurah, arhivih in raznih knjigah z dokumenti iz narodnoosvobodilnega boja v veliki meri olajšali moje delo. Še posebej se zahvaljujem za temeljit pregled rokopisa strokovnima recenzentoma tovarišu Stanku Petelinu-Vojku in Ivanu Ferležu, ki sta mi razen tega s svojimi nasveti pri končnem oblikovanju in ureditvi knjige veliko pomagala. Zahvaljujem se tudi tovarišem Francu Popitu, Radu Pehačku, Karlu Grabeljšku-Gabru, Romanu Počtniku in Francu Trčku-Ovsovu, ki so tudi pregledali rokopis in mi dali koristne pripombe in nasvete.

ITALIJANSKA OKUPACIJA

DOLOMITI IN DOLOMITČANI

Geografski položaj in vojaški pomen

Naziv POLHOGRAJSKI DOLOMITI se je začel uporabljati v literaturi pred koncem prejšnjega stoletja. Marsikje v literaturi jih imenujejo POLHOGRAJSKO HRIBOVJE ali podgorje Julijskih Alp. Pod tem nazivom pojmujeemo ozemlje med Poljansko Soro na severu in zahodu in med Ljubljanskim barjem na jugovzhodu. Središče Polhograjskih Dolomitov je Polhov Gradec.

V partizanski geografiji pa veljajo »DOLOMITI« kot tisti prostor, na katerem sta delovala prvi in drugi Dolomitski odred. To je prostor južno od nemško-italijanske razmejitvene črte, ki je potekala od Šentvida čez Toško čelo, Katarino, Grmado, Butajново, Lučine, Žirovski vrh in severno od Zavratca na bivšo jugoslovansko-italijansko mejo. Na zahodu je ta prostor zapirala bivša jugoslovansko-italijanska meja od Zavratca pa do Planine, na jugu železniška proga od Rakeka do Verda in dalje reka Ljubljanka, na vzhodu pa žica okupirane Ljubljane do Šentvida.

Celotni prostor Dolomitov se deli na dva med seboj dokaj različna dela. Za vzhodni del, to je del od črte Vrhnika—Podlipa—Lučine, sta značilni ozka Horjulska in Polhograjska dolina, ki se vlečeta vzporedno s takratno nemško-italijansko mejo in z Ljubljanskim barjem. Vsa večja naselja so v glavnem koncentrirana v teh dveh dolinah in ob robu ter na sredini Ljubljanskega barja. Na ostalem delu pa je veliko majhnih zaselkov in samotnih kmetij, posebno okoli Žažarja, Ko-

rena, Zavrha, Samotorice, med Polhovim Gradcem in Butajnovu, med Lučinami in Črnim vrhom ter med Polhovim Gradcem in Toškim čelom. Reka Šujica, ki teče skozi Horjulsko dolino, Mala voda in Gradaščica, ki teče skozi Polhograjsko dolino, so majhne in razen v največjih neurjih povsod prehodne reke.

Med Ljubljanskim barjem in Horjulsko dolino se vzpenja jo nizki in popolnoma pogozdeni hribi, med katerimi so najvišji Debeli hrib (trig. 534), Loški hrib (kota 490) in Gradišče (trig. 547). Horjulsko dolino in Ljubljansko barje povezujeta cesti, ki peljeta z Drenovega griča čez Lesno brdo v Zaklanec in z Vrhniko čez Ligojno v Horjul. Zračna črta med cesto, ki iz Ljubljane pelje na Vrhniko, in cesto, ki pelje po Horjulski dolini, znaša v povprečju okoli tri do štiri kilometre.

Med Horjulsko in Polhograjsko dolino se razprostirajo strnjene gozdovi. Iz njih se vzdigujejo hribi Ključ (trig. 623) in Dobrovski hrib, Goli grič (kota 572), na zahodu pa Samotorica in Koreno. Najvišja vrhova sta Kožljek (trig. 788) in Slevica (kota 722). Horjulsko in Polhograjsko dolino veže cesta Zaklanec—Dvor čez Proscó.

Prostor med Polhograjsko dolino in takratno nemško-italijansko mejo vzhodno od Polhovega Gradca predstavljajo Grmada (kota 898), Goljek (trig. 809), Ravnik (kota 630) in Toško čelo. Njihova strma pobočja padajo v dolge in ozke grape, katerih najširše imajo komaj prostora za cesto in potok.

Zahodno od Polhovega Gradca med Malo vodo in tedanjo nemško-italijansko mejo je teren zelo razgiban, v povprečju 700 do 800 m visok in večinoma pogozden. Na njem je večje število majhnih zaselkov in nekaj velikih kmetij, ki so zelo oddaljene druga od druge.

Področje zahodno od linije Vrhnika—Podlipa—Žirovski vrh je zelo razgibana visoka ravan, v povprečju med 600 in 750 m nadmorske višine. Na tem delu ni večjih strnjenih gozdov.

Največja strnjena naselja so Podlipa, Smrečje, Zaplana, Rovte, Zavratac, Medvedje Brdo, Hotedršica, Gorenji in Dolenji Logatec. Na vsem tem prostoru pa je veliko majhnih zaselkov in samotnih kmetij. Značilna za največji del tega prostora so strma pobočja z globokimi grapami, posebno prostor med Ulako pri Zaplani in Podlipsko dolino ter okolica Smrečja, Zavrataca in širša okolica Žibrš.

Pasja ravan (trig. 1030), Lučine s Špikom (kota 850), Lavrovec (kota 889), Smrečje, Praprotno brdo, Gradišče (trig. 770) in Ulaka (kota 800) pomenijo razvodje med zgornjim delom Poljanske doline ter Žirovsko in Logaško kotlino na eni strani in med Podlipsko, Horjulsko ter Polhograjsko dolino na drugi strani.

Centralni položaj na tem razvodju pomenijo Rovte z zelo dobrimi komunikacijami v vse smeri: v smeri Žirov, Smrečja in Lučin oziroma proti Podlipi, Zaplani in Stari Vrhniki, Medvedjemu brdu in Logatcu.

Celotno operativno področje dolomitskih partizanov je znašalo okoli 300 km², pri čemer je treba upoštevati dejstvo, da je bil ta prostor uokvirjen s takratno nemško-italijansko mejo, ki je bila trdno zavarovana in zaminirana, potem z močno zavarovano progo Ljubljana—Rakek, z reko Ljubljano ter z ljubljanskim blokom.

Tako so Dolomite obdajale tri močno zastražene linije. Na prostoru Dolomitov je bilo v raznih obdobjih od 34 do preko 40 sovražnikovih postojank. Pri tem so vštete tudi postojanke tik ob progi Ljubljana—Trst in nemške postojanke na nemško-italijanski razmejitveni črti. Te postojanke so s svojo razporeditvijo in s kontrolo terena v neposredni okolici močno zoževale že itak majhno manevrsko področje dolomitskih partizanov. Pri vsem tem pa tudi prostor med reko Ljubljano in cesto Ljubljana—Vrhnika ni omogočal bivakiranja in večjih ali dolgotrajnih partizanskih akcij.

Dolomitski odred je glede na velikost svojega operativnega področja, glede na število sovražnih garnizij in na nekomunikativnost ozemlja deloval v izredno težkih razmerah, verjetno je imel od vseh enot v Sloveniji tudi najmanjše ozemlje in s tem izredno majhne možnosti za manevriranje.

Socialne razmere v Dolomitih pred vojno

V bivši Jugoslaviji so bile gospodarske, politične in socialne razmere v Dolomitih na zelo nizki stopnji družbenega razvoja. Razen nekaj obratov lesne industrije v Logatcu, na Verdu, na Vrhniki, v Borovnici in v Polhovem Gradcu in opkarni na Vrhniki, Vrhovcih in na Brdu in pa tovarne usnja na Vrhniki ni bilo večjih industrijskih objektov.

Tudi obrt in trgovina sta bili spričo majhne kupne moči prebivalstva zelo slabo razviti.

Delovni ljudje so bili popolnoma odvisni od premožnejših posestnikov, zelo redkih tovarnarjev in večjih obrtnikov, ki so z nizkimi mezdami in priganjaštvom izžemali malega človeka. Ta je spričo slabega zaslužka zelo težko vzdrževal svojo družino. Največ je bilo primerov, da je na sedem ali osemčlansko družino, ki so jo v mnogih primerih povečevali še stari starši, prišla samo ena, skrajno borna plača. Veliko število očetov-nosilcev družinske preskrbe ni imelo stalne zaposlitve, temveč samo sezonsko, tako da so v najbolj bednih razmerah preživljali sebe in družine.

To je veljalo predvsem za bajtarje in za številne male kmete, ki so živeli daleč stran od večjih mest in od slabo razvite lesne industrije ob progi Rakek—Borovnica in od opekarne industrije na Vrhniki in na Viču. Ti ljudje so bili odvisni izključno od majhnih krp svoje zemlje in od občasne, sezonske zaposlitve. Predvsem je to veljalo za širši prostor Rovt, Treh kraljev, Lučin, Butajnov in Črnega vrha nad Polhovim Gradcem. Ti kraji so bili tudi zaradi nerazvitih prometnih zvez v izredno neugodnem položaju, saj so prebivalci težko dobili zaposlitev, težko so šolali otroke in težko prodajali svoje skromne pridelke. Prodajati pa je bilo treba, kajti treba je bilo tudi kupovati: industrijske izdelke, obleke, obutev in

Bolezen v proletarski družini

druge potrebščine. Ta sloj prebivalcev je bil v Dolomitih najštevilnejši in obenem popolnoma odvisen od posameznih kmečkih mogotcev in kmetijskih zadrug, ki so bile v bogataških rokah (npr. v Šentjoštu).

Otroci kajzarjev in delavcev so morali v svoji zgodnji mladosti in tudi že pred končano osnovno šolo opravljati najtežja dela ob pičli hrani, v slabi obleki in obutvi in v bednih stanovanjskih razmerah. Večinoma so spali po hlevih, po šupah in senikih. Ker zdravniška in socialna zaščita ni bila urejena, so ljudje posebno ob raznih epidemijah in nalezljivih boleznih dostikrat živeli in umirali brez zdravniške pomoči. Odstotek otroške umrljivosti je bil zelo velik, posebno pri najrevnejših družinah. Zaradi splošnega pomanjkanja in trpljenja mater je dosti otrok umrlo, preden so odrasli.

Mali človek, ki takrat ni bil izobražen niti osveščen, je bil tudi politično mlačen in vdano poslušen tistim mogotcem, ki so mu rezali kruh. Pri vsem tem je tudi duhovščina stala tesno ob izkoriščevalcih, zagovarjala njihove metode in težnje. Bila jim je v pomoč s tem, da je za vsako ceno poskušala držati ljudi v nevednosti in nepoučenosti in jih slepila s potrebo po verski potrpežljivosti.

Za kulturni dvig in osveščenost se ni brigal nihče, ker to ni bilo v interesu vladajočega režima. V srednje in višje šole je s podeželja šlo zelo malo otrok. Zato so bili najbolj razgledani in najbolj revolucionarni tisti delavci, ki so bili zaposleni na Rakeku, v Logatcu, na Verdu, na Vrhniki, v Borovnici, na Viču in v Ljubljani, nekateri tudi na Jesenicah in drugod, in pa tisti, ki so delali izven domovine. Nanje so namreč vplivali sindikati in Komunistična partija, medtem ko so na hlapce, dekle in sezonske delavce — bajtarje vplivali cerkev in delodajalci.

Prav v tem smislu so vplivale Ljubljana in delno tudi Vrhnika in Borovnica. Delavstvo, ki je bilo zaposleno predvsem v lesni industriji, v opekarnah na Vrhniki, na Viču in drugod v Ljubljani, je bilo namreč organizirano v Ursovih sindikatih (URS), na katere je močno vplivala KPJ.

Ti delavci so bili posebno zadnjih nekaj let pred kapitulacijo Jugoslavije dovolj informirani o vseh dogajanjih v svetu in doma. Prebiral so časopisje, ki sta ga izdajali Delavsko-kmečka zveza in Zveza delovnega ljudstva. Mnogi so bili včlanjeni v razne knjižnice, razen tega so sodelovali na raz-

nih zborovanjih, demonstracijah in v stavkah. Velik del teh delavcev je skupaj z naprednimi študenti pomenil jedro narodnoosvobodilnega gibanja v Dolomitih.

Dolomiti pred začetkom vojne

Ko je Hitler po prevzemu oblasti v Nemčiji začel teptati mednarodne pogodbe in ustvarjati moderno napadalno vojsko, je postalo jasno, da vojna ni daleč. Skupaj z Mussolinijem je pomagal Francu uničiti mlado špansko republiko, leta 1938 pa začel svoj osvajalni pohod po Evropi. Nobenega dvoma ni bilo, da bo prej ali slej prišla na vrsto tudi Jugoslavija. To še posebno zaradi tega, ker so Germani že od nekdaj težili čez slovenski prostor k Jadranskemu morju in na Balkan, italijanski imperializem pa prav tako na Jadransko morje in v Dalmacijo, seveda tudi prek našega ozemlja.

Spričo takšnih vojno-političnih razmer v Evropi in na jugoslovanskih mejah, je bivša jugoslovanska vojska začela utrjevati svoje meje. Najprej proti Italiji, potem pa še proti Avstriji, Nemčiji in Madžarski.

Mejo proti Italiji je jugoslovanska armada začela utrjevati štiri leta pred napadom osnih sil, vendar je delo zaradi pomanjkanja finančnih sredstev teklo dosti počasi. Tako je bilo za ta dela ob italijansko-jugoslovanski meji, ki je potekala z Blegoša mimo Vrsnika, zahodno od Žirov, med Godovičem in Hotedršico ter čez Planino na Javornik in naprej proti Snežniku na razpolago okoli 2000 ljudi, v glavnem vojakov. Sicer pa je bilo delo tudi slabo organizirano in je pri utrjevanju meje vladala precejšnja zmeda.

Po nacistični zasedbi Avstrije in sudetskih krajev Češke pa so v Beogradu menili, da bo treba spričo spremenjene situacije v srednji Evropi pospešeno nadaljevati izgradnjo utrd, predvsem vzdolž avstrijske in madžarske meje, s tem pa naj bi se zmanjšal program utrjevanja na zahodni fronti proti Italiji. A kljub temu naj se tudi zahodna meja utrjuje z večjim tempom in s povečanimi sredstvi kot do sedaj, posebno pa je treba okrepiti rajone Treh kraljev, Rovt, Strmice, Logatca, Rakeka, Bloške planote, širši rajon Goli vrh—Veliki Raskovec, rajon Vinji vrh—Stražišče in rajon Blegoš—Hlavče njive pri Gorenji vasi. Naknadno je bilo opozorjeno na to,

Utrdbe na meji proti Italiji

da sta bloška in cerkniška smer premalo utrjeni in da ju je potrebno bolje okrepiti.

Do italijansko-nemškega napada na Jugoslavijo je bil na zgoraj navedenih obrambnih rajonih zgrajen sistem stalnih utrdb po sistemu obrambnih težišč za obrambo enot, veličine voda in čete.

Utrdbe za pehotna in topniška orožja, rajoni vodnih in četnih obrambnih težišč so imeli solidno organizirane protipehotne, na tankovsko prehodnem zemljišču pa tudi protitankovske ovire (železni in železobetonski koli — stebri, protitankovski železni in železobetonski ježi in jarki, delno zavarovani tudi z minami). Vse te ovire so bile postavljene do začetka sovražnosti in tudi druga utrjevalna dela so bila domala izgotovljena.*

Kasnejši dogodki so pokazali, da vse te utrdbe niso nikoli služile svojemu namenu. Taki in podobni obrambni ukrepi so lahko koristni le v primeru, če je država tudi navznotraj dobro organizirana, predvsem pa v primeru, če je ljudstvo pripravljeno boriti se. Tega pa, kot je znano, v kraljevski Jugoslaviji, polni kapitulantstva in izdajstva v samih vrhovih, ni bilo.

* Velimir Terzić, Aprilski rat 1941.

ZASEDBA SLOVENIJE

Aprilska vojna

V nadaljevanju osvajalnega pohoda je Hitler s svojimi armadami zavzel Poljsko, Dansko, Norveško, Nizozemsko, Belgijo, Luksemburg in Francijo, nato pa zasedel Romunijo, Madžarska in nato še Bolgarija pa sta sami pristopili k veliki Nemčiji. Mussolini je potem, ko je zasedel Albanijo, napadel Grčijo in začel kopičiti svoje sile proti Jugoslaviji. S tem je bila Jugoslavija popolnoma obkrožena s Hitlerjevimi in Mussolinijevimi armadami in njihovimi zavezniki.

Spričo te situacije je jugoslovanska vlada pokleknila pod pritiskom nemškega nacizma in italijanskega fašizma, se odpovedala svoji samostojni politiki in sprejela »novi red«. Dne 25. marca 1941. leta je namreč na Dunaju podpisala pogodbo o pristopu k trojnemu paktu, ki so ga sklenile Nemčija, Italija in Japonska in ki je imel za cilj novo razdelitev sveta.

To sramotno kapitulacijo pa so jugoslovanski narodi obsodili še isti dan. Že 25. marca so začeli demonstrirati študentje, ki so se jim pridružile ostale množice. Te demonstracije, ki so zajele vso Jugoslavijo, so dosegle svoj višek 27. marca. Znano parolo »bolje rat nego pakt — bolje grob nego rob« je dala KPJ. Kot posledica teh množičnih demonstracij proti paktu je 27. marca padla vlada Cvetković — Maček. Še istega dne je CK KPS izdal letak, v katerem je zahteval ljudsko vlado in sklenitev pakta s Sovjetsko zvezo o vzajemni pomoči.

Šest dni za tem, to je 3. aprila, je centralni komite KPS izdal letak z naslovom »Delavci, kmetje, meščani, vojaki, podoficirji: vsi, ki vam je pri srcu svoboda in neodvisnost slovenskega naroda«. S tem letakom je KPS opredelila vlogo ko-

munistov v boju za svobodo in neodvisnost slovenskega naroda ter zahtevala, da se mora »zapreti in postaviti pred sodišče agente pete kolone, protiljudske elemente Natlačenovega kova (Kulovca, Kreka, Adlešiča itd.), ki so s svojimi protiljudskimi ukrepi in nasiljem slabili in še slabe moč naroda in države, kakor tudi višje rablje, ki so po policijskih glavnjačah mrcvarili naše politične aretirance, očistiti ves državni in vojni aparat kapitulantskih elementov in tujih plačancev.«

Istega dne so študentje ljubljanske univerze izdali letak »Za neodvisnost«, v katerem pozivajo študentsko mladino, da se glede na mednarodni položaj zedini, da v interesu neodvisnosti Jugoslavije poveže vse svoje sile v boju proti kapitulaciji in da bo v prvih vrstah branila svobodo in neodvisnost domovine.

Dne 6. aprila sta Nemčija in Italija napadli Jugoslavijo. Še isti dan je Komunistična partija Slovenije začela organizirati prostovoljce in s posebnim letakom javno pozvala slovenski narod k obrambi domovine pred fašističnimi napadalci. Med prostovoljce je šel ves okrožni komite KPS za Ljubljano.

Tega dne je ban dr. Marko Natlačen sklical posvet zastopnikov slovenskih meščanskih strank ter jim predlagal ustanovitev narodnega sveta. Za predsednika je bil izvoljen dr. Marko Natlačen, predstavnik Slovenske ljudske stranke kot najmočnejše slovenske politične stranke. Nekaj dni za tem je narodni svet ustanovil slovensko legijo, ki naj bi bila pomožna formacija narodnega sveta.

Takoj za tem, ko je CK KPS zvedel za ustanovitev narodnega sveta, je 6. aprila zahteval, da narodni svet sprejme med svoje člane tudi predstavnika Komunistične partije. Narodni svet je to ponudbo odklonil.

Ko je Hitler uvidel, da jugoslovansko ljudstvo za nobeno ceno ni pripravljeno paktirati s fašizmom in nacizmom, je bil prisiljen pognati svoj vojaški stroj in s silo uničiti Jugoslavijo. Da bi svoj načrt hitro izvedel, je za to akcijo pridobil razen Italijanov še Madžare. Za napad je angažiral ogromne sile, skupaj 52 divizij, od tega 23 italijanskih in 5 madžarskih. Samo na mejah Slovenije je bilo pred začetkom napada koncentriranih 15 divizij, 8 nemških in 7 italijanskih.

Radio Berlin je v svoji jutranji oddaji dne 6. aprila 1941. leta obvestil ves svet, da je rajh »sprejel rokavico, ki mu je vržena v obraz«, in da je s tem v vojnem stanju z Jugoslavijo.

V tem času pa je že 484 nemških bombnikov v spremstvu 250 lovcev sejalo smrt na Beograd. Istočasno je tudi na stotine nemških in italijanskih letal napadlo skoraj vsa večja mesta v Jugoslaviji. Na vseh koncih pa so državno mejo razdirale sive okupatorjeve divizije in so brez večjega odpora ali pa sploh brez njega prodirale na jugoslovansko ozemlje. Italijanska vojska se je v smeri proti Ljubljani premaknila šele, ko so Nemci že zasedli Zagreb, Beograd in Skopje in ko je dobila poročilo, da jugoslovanska vojska odmetava orožje in zapušča ter ruši utrdbe na Rupnikovi liniji. Zaradi umika in razpada jugoslovanske vojske so Italijani vkorakali v Ljubljano že 11. aprila. Pred cerkvijo na Viču se jim je poklonil ljubljanski župan dr. Adlešič.

Ljudje so pričakovali, da bo odpor jugoslovanske vojske močnejši, še posebej zaradi utrjene Rupnikove linije, bili pa so presenečeni in razočarani nad tem, kako se je vojska umaknila brez boja pred takšnim sovražnikom, kot je bila italijanska vojska, ki so jo naši ljudje podcenjevali. Po vsega nekaj dni vojne »brez vojne« so spoznali, da je do katastrofe prišlo zaradi tega, ker se je v vrhovih vojske pojavilo izdajstvo in ker je vlada na milost in nemilost prepustila ljudstvo okupatorju, sama pa je z ukradenim državnim zlatom pobegnila v inozemstvo.

Da bi dobili pravo sliko operacij pri izvajanju italijanske zasedbe in glede na dejstvo, da so se glavni dogodki odvijali na prostoru Dolomitov, je potrebno te operacije na kratko opisati in v zvezi s tem posredovati izjave nekaterih najvidnejših italijanskih vojaških oseb, ki so te operacije izvajale.

Za napad v smereh, ki vodijo od italijanske meje v dolino Save in v ljubljansko kotlino, so bile odrejene enote XI. korpusa italijanske armade, okrepljene z eno divizijo in enim polkom. Iz teh enot so bile formirane tri ofenzivne grupacije, ki jim je bilo dodeljeno dvesto letal.

Levo grupacijo je sestavljala tretja grupa alpincev in je imela nalogo, da napada od Trbiža in iz doline Soče prek Vršiča in Kranjske gore po dolini Save h Kranju in po Selški in Sorški dolini proti Škofji Loki ter na ta način sodeluje z Nemci, ki so napadali prek Ljubelja in Jezerskega.

Srednjo grupacijo je sestavljala okrepljena divizija »Re« in je imela nalogo, da napada prek Gorenje vasi, Lučin in

Polhovega Gradca k Šentvidu in prek Žirov, Treh kraljev, Horjula in Dobrove k Ljubljani.

Desno grupacijo je sestavljala okrepljena divizija »Isonzo« in je imela nalogo napadati prek Logatca in Vrhnike k Ljubljani.

Sile iz sestava leve grupacije so z nemško pomočjo 7. aprila zavzele Rateče, 8. aprila Kranjsko goro, 9. aprila Gozd-Martuljek, 11. aprila pa Jesenice in Zali log.

Sile iz sestava srednje grupacije so 11. aprila zavzele Žiri in se zaustavile pred Šentjoštom.

Predhodnica divizije »Isonzo« (23. polk) iz sestava desne grupacije se je po prehodu meje v smereh, ki vodijo k Logatcu, dne 11. aprila še zbirala na odseku med Hrušico in Kalcam, medtem ko je bil en bataljon tega polka že v Gorenjem Logatcu. O nadaljnjem poteku operacij komandant XI. armadnega zbora general Mario Robotti pravi:

»Porušen most na začetku Dolenjega Logatca je za nekaj časa zavrl nadaljnje prodiranje. Ko je izvidnica javila, da je vrhniški prehod prost, je bilo skupini »Celere«, 11. bers. bataljonu in bataljonu oklopnih voz, ki sta medtem prihajala v Logatec, ukazano, naj prehitijo kolono in prodira naravnost v Ljubljano.« Skupina je prišla v Ljubljano 11. aprila ob 17.30 in razvila trobojnico na gradu, ki obvladuje mesto. 23. pehotni polk pa je v mraku prišel na Vrhniko in kmalu za njim tudi štab divizije. Robotti pravi dalje:

»Od sovražnikove strani ni bilo nobenega aktivnega odpora. Videli smo sicer sovražne vojake, a v glavnem so bili to Slovenci, ki so odhajali na svoje domove. Zdelo se je, da so glavne sile odšle proti dolini Save, da bi se kje združile, medtem ko so ostali oddelki krenili proti Novemu mestu in Kočevju.«

»Prodiranje« te kolone in zasedbo Ljubljane nam v pravi luči zopet pokaže ožji Robottijev sodelavec general Giacomo Zanussi:

»Pot, ki je vodila v slovensko prestolnico, je bila prosta, zakaj dve ali tri cestne zaseke (bili sta dve: pred Dolenjim Logatcem in pri železniškem nadvozu ob Raskovcu) niso bile take, da bi zaustavile pohod čet. Sovražnika ni bilo, ker je zapustil utrdbe in ni dajal nikakršnega večjega odpora, od naših vojakov nismo zahtevali nič drugega, kot da gredo naprej. A kljub temu in kljub vsej možnosti, da pridemo prej

v Ljubljano kot Nemci, ki so že osvojili pol Jugoslavije, ko smo se mi še vedno obotavljali ob njenih mejah, je moral Roata osebno poseči v operacijo, da bi prišli o pravem času na cilj: Ta je videl, da pohod proti vzhodu kljub spodbujanju in poveljem napreduje z razburljivo počasnostjo, da vmesne komande povsem neupravičeno omahujejo in da povsod vidijo pasti in zasede, zato je izgubil potrpežljivost in polk (bil je bataljon) bersaljerjev, na katerega je naletel na poti, brez vednosti poveljnikov divizije, armadnega zbora in armade (Romera in Ambrosia) pognal naprej in ga zapodil proti Ljubljani. S tem smo vsaj v Ljubljano prišli prej kot Nemci.«

Robotti zaključuje svoje poročilo o prvem dnevu ofenzive takole:

»Uspehe tega prvega dne ofenzive moramo imeti za sijajne. Bilo je le obžalovanja vredno, da nismo mogli uporabiti še več naglih in motoriziranih enot, da bi še dalje razširili našo zasedbo in prišli v stik s sovražnikom.«

To vsesplošno željo po »naprejšoji« nam osvetljuje tudi prestop meje, o kakršnem je l. 1941 v Novem mestu pripovedoval italijanski vojak Orazio G. iz artilerijskega polka divizije »Isonzo«: Ko smo se na kamionih približali meji, so oficirji zaustavili vozila in nam oznanili, da prihajamo v sovražni-

Vdor divizije »Isonzo« čez mejo 11. 4. 1941

kovo deželo. Vsi smo postavili puške na strel in kamioni so se počasi premaknili. V tem se je nekomu v tresočih se rokah sprožila puška, nato pa je nastalo vsesplošno streljanje, pri čemer je bilo nekaj vojakov ranjenih. Tako smo prišli v Jugoslavijo.«

Italijanski in svetovni javnosti pa so zasedbo prikazovali kot hude boje in velike zmage na jugoslovanskih trdnjavah. Iz vsega tega je dovolj jasno razvidno, po kakšnih »krvavih bitkah« so Italijani zasedli Ljubljano.

Tako je italijanska vojska 11. aprila zvečer snela na ljubljanskem gradu našo sramotno belo zastavo in razobesila italijansko.

Čeprav so se italijansko-nemške sovražnosti proti Jugoslaviji začele že 6. aprila, je italijanska vojska pravzaprav v manj kot dveh dneh napravila to »peš pot« od Postojne do Ljubljane. Ko je bila 17. aprila objavljena brezpogojna kapitulacija Jugoslavije, je bila Ljubljana že teden dni zasedena.

Italijanska vojska je ob zasedbi trosila letake, v katerih je obljubljala: »Slovenci! Italija ne pride kot sovražnica v vaše kraje, temveč kot osvoboditeljica od nečloveškega srbskega tiranstva... Od nas se nima nič bati!...« Še bolj zapeljiva je skušala biti v naslednjem letaku: »Slovenci! Beograd vas je varal!... Iz kadečih razvalin Srbije bode vstala nova Slovenija!«.

Tako je bilo v nekaj kratkih dneh vojne končano življenje Kraljevine Jugoslavije. Slabo oborožena vojska, ki predvsem ni imela dobrega vodstva (skorumpirano višje vodstvo in izdajstvo) je po minimalnem odporu v dvanajstih dneh razpadla in položila orožje. Kraljeva družina je skupaj z vlado in z večino buržoaznih voditeljev zbežala v tujino. Ostalo je ljudstvo samo, brez vodstva, in ostala je armada, prepuščena okupatorju.

Dne 23. aprila je italijanska vojska po vseh rokadah med nemško in italijansko vojsko pri zasedanju dežele objavila konec operacij in začetek okupacije. V vsej tej »krvavi« vojni od 6. do 23. aprila je imela vsega skupaj 23 mrtvih, 54 ranjenih in 22 pogrešanih vojakov, podoficirjev in oficirjev. Zares »težko« priborjena in »krvavo« plačana zмага.

Italijani in Nemci so odpeljali v ujetništvo več kot 340.000 jugoslovanskih vojakov in častnikov. Fašistični napadalci so

po načelu »razdeli in vladaj« poskrbeli za razkosanje države. Razdelili so jo na deset zasedenih ozemelj in v njih postavili nemške, italijanske, madžarske in bolgarske zasedbene oblasti. Storili so vse, da med jugoslovanske narode zasejejo razdor in jih povedejo v bratomorno vojno. Tudi v Sloveniji ni bilo nič drugače. Razkosali so jo na tri dele: na nemško, italijansko in madžarsko okupacijsko pokrajino.

Razmejitvena črta med Nemčijo in Italijo je v Sloveniji potekala od bivše tromeje Jugoslavija—Avstrija—Italija do Vrsnika pri Žireh po prejšnji meji med Jugoslavijo in Italijo. Od Vrsnika dalje pa prek Žirovskega vrha, Suhega dola, severno od Polhovega Gradca, južno od Sv. Katarine prek Toškega čela na Šentvid, odtod dalje pa prek Ježice proti Litiji in pa proti Mirni in Cerkljam ob Krki k Brežicam.

Takoj po zasedbi so Nemci začeli novo mejo z Italijo utrjevati. Posebno močno so to mejo utrdili na prostoru bivše jugoslovansko-italijanske meje do Šentvida. Postavili so močno žično ograjo iz več vzporedno v zemljo zabitih kolov, med seboj povezanih z bodečo žico, približno dva metra v višino in približno toliko v širino. Ta ograja je tako tvorila kompaktno oviro. Vz dolž žičnih ovir so z obeh strani posekali gozd, kar je omogočalo pregled in olajšalo kontrolo. Posebno na odseku od Šentvida do Žirovskega vrha so mejo tudi močno zaminirali s protipehotnimi minami, poleg tega pa so jo v vsej dolžini zavarovali z večjim številom nemških posadk in s stalnimi zasedami in patruljami na prostoru med postojankami.

Z razvojem in krepitvijo narodnoosvobodilnega gibanja v Dolomitih in na Gorenjskem so Nemci postopoma izpopolnjevali obrambni sistem na meji. Italijani so novo mejo proti nemškemu rajhu zavarovali s četami črnosrajčnikov, z enotami dveh bataljonov kraljeve finančne straže in z dvema kohortama 4. legije fašistične obmejne milice.

Uvajanje okupacijske oblasti

Italijanska vojska je po končani okupaciji zasedla vse kasarne bivše Jugoslovanske vojske, žandarmerijske zgradbe in postojanke, večje število šol, občinskih in drugih državnih zgradb in poslovnih prostorov, pa tudi večje število župnišč,

a če jim je še manjkalo prostora, tudi privatne zgradbe. Ob enem pa je začela graditi nova kasarniška naselja in objekte za zaščito železnic in drugih važnih prometnih sredstev, kasneje pa tudi za obrambo mest in postojank.

Po okupaciji so Italijani hitro začeli ukrepati in uvajati svojo oblast. Že 12. aprila je italijanski komandant Ljubljane divizijski general Frederico Romero izdal razglas o zasedbi »mesta Ljubljane z vso vojaško in civilno oblastjo« in o obvezni oddaji orožja ter predpisal policijsko uro. Naslednjega dne je komandant 2. italijanske armade prepovedal vse organizacije in združenja, ki imajo politični in iredentistični značaj. Takoj za tem, 15. aprila, je komandant XI. armadnega zbora general Mario Robotti izdal odlok o takojšnji izročitvi orožja in municije. Dne 18. aprila pa je civilni komisar Grazioli prevzel civilno oblast ter se zahvalil Natlačenu in po njem narodnemu svetu za sodelovanje z italijanskimi oblastmi v prvih dneh zasedbe.

Pri uvajanju oblasti je okupatorju vestno pomagala domača hlapčevska buržoazija.

Narodni svet se je ob začetku sovražnosti trudil, da bi preprečil rušenje mostov, železnic, cest, električnih central in drugih objektov. Nižjim vojaškim poveljnikom so celo pretili ter od njih zahtevali, da ne postavljajo zaprek na komunikacijah in da jih ne rušijo.

Ban dr. Natlačen je z narodnim svetom še teden dni po kapitulaciji opravljal civilno oblast, ker se Italijani sami niso znašli. V tem času je imel narodni svet več sej, na katerih se je odločil za razne odredbe in razglase v pomoč italijanskim osvajalcem.

Tako je Natlačen 16. aprila podpisal in naslednji dan izdal »uredbo bana in narodnega sveta o dolžnosti, da se prijavi v varstvo prevzeta, samovoljno ohranjena ali prilaščena državna lastnina in tuje blago iz javnih zalog in skladišč«. Razna živila, orodje in opremo, kar so ljudje ob umiku jugoslovanske vojske kljub nasprotovanju Natlačenovih »legionarjev« in policije odnesli iz vojaških skladišč in transportov, da ne bi prišlo v roke okupatorjem, je bilo treba po tej uredbi prijaviti v treh urah.

V časopisju je Natlačen objavil debelo tiskano opozorilo gg. župnikom, gg. županom in gg. šolskim upraviteljem«, kakšni naj bodo njihovi odnosi do okupacijskih sil. Opozarja jih,

da je vsakdo dolžan skrbno in preudarno delati za to, »da se ohranijo dobri odnosi do okupacijskih čet in oblasti«.

Zadnjo sejo je narodni svet kot oblastveni organ imel v četrtek, 17. aprila. V petek, 18. aprila dopoldne, pa je civilni komisar Grazioli prišel v bansko palačo in iz Natlačenovih rok prevzel civilno oblast. Grazioli je z vso upravičenostjo »ob tej priliki naslovil na bana besede zahvale za sodelovanje z italijanskimi oblastmi v prvih dneh zasedbe«.

Nato so predstavniki vseh meščanskih strank sestavili nekakšno deklaracijo na Mussolinija, ki so jo podpisali dr. Natlačen, dr. Gosar, dr. Adlešič in Pucelj. Podpisniki so 18. aprila ob 19.15 obiskali Graziolija in mu prebrali argument svojega obiska.

Ko so italijanske čete zasedle pretežni del ljubljanske škofije, se je škof dr. Rožman kmalu za Natlačenom poklonil zastopnikom fašistične Italije. V nedeljo dopoldne, 20. aprila, je v spremstvu generalnega vikarja prelata Ignacija Nadraha in stolnega dekana dr. Franca Kimovca odšel na italijanski civilni komisariat. Pred vhodom vladne palače mu je ob prihodu in odhodu izkazala čast četa karabinjerjev. Grazioli je v ponedeljek, 21. aprila, škofu dr. Rožmanu vrnil obisk v

Poklonitev ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana visokemu komisarju Grazioliju dne 20. 4. 1941. leta

škofijskem dvorcu, kjer mu je Rožman ponovno zagotovil najtesnejše sodelovanje. O obeh obiskih je ljubljansko časopisje na okupatorjevo željo z velikim poudarkom objavilo poročilo s fotografijami.

Uradno poročilo o teh obiskih je škof dr. Rožman kasneje takole dopolnil:

»V razgovoru z ekselenco komisarjem sem poudaril hvalenost duhovščine in vernikov, da je vojaštvo mirno zasedlo pokrajino, ohranilo red in pustilo svobodo ljudstvu, zlasti v verskem oziru. Kar pa se tiče sodelovanja predstavnikov Cerkve z novo oblastjo fašistične Italije, je za nas katoličane merodajna božja beseda, ki pravi: Vsak človek bodi višjim oblastem pokoren, ni je namreč oblasti razen od boga, in te, ki so, so od boga postavljene (Rim, 13. L). S tega stališča priznavamo oblast, ki je nad nami, in bomo po svoji vesti radi sodelovali v častno in večno korist ljudstva, med katero nas je božja previdnost za duhovnike postavila.«

Tako je škof dr. Rožman opravičeval sodelovanje z okupatorji in k njemu pozival svojo duhovščino.

V sredo, 30. aprila, je Grazioli poklical k sebi dr. Natlačena in mu sporočil, da bo Mussolini italijanski del Slovenije s posebnim statutom priključil Italiji. Prebral mu je dekret in mu rekel, da hoče duče s tem »napraviti konec neznosni propagandi, ki jo vodi Nemčija v Ljubljani in njeni okolici, kar razburja slovensko prebivalstvo«.

Predstavniki slovenskih političnih, kulturnih in gospodarskih ustanov so se 3. maja opoldne zbrali pri civilnem komisarju Grazioliju v stekleni dvorani vladne palače, kjer jim je Grazioli prebral naslednji odlok o aneksiji Ljubljanske pokrajine k fašistični Italiji:

»Čl. 1. Slovensko ozemlje, ki so njegove meje določene kakor na priključeni karti, je sestavni del Kraljevine Italije ter tvori Ljubljansko pokrajino.

Čl. 2. S kraljevimi odloki, ki bodo izdani na predlog predsednika vlade, bodo izdane uredbe za Ljubljansko pokrajino, ki bo, ker ima strnjeno slovensko prebivalstvo, imela avtonomno ustavo, katera bo upoštevala etnični položaj prebivalstva, zemljepisni položaj in posebne potrebe te pokrajine.

Čl. 3. Vrhovno oblast bo izvrševal Visoki Komisar, ki bo imenovan s kraljevim odlokom na predlog duceja fašizma, predsednika Vlade in notranjega ministra.

Čl. 4. Visokemu komisarju bo pomagal sosvet 14 zastopnikov, izbran med produktivnimi sloji slovenskega ljudstva.

Čl. 5. Vojaška služba za slovensko ljudstvo Ljubljanske pokrajine ne bo obvezna.

Čl. 6. Poučevanje v osnovnih šolah bo obvezno v slovenskem jeziku. V srednjih in višjih šolah bo pouk italijanskega jezika pogojen. Vse službene odredbe bodo izhajale v obeh jezikih.

Čl. 7. Kraljevska vlada je pooblaščen, da na ozemlju Ljubljanske pokrajine objavlja ustavo in druge zakone Kraljevine, da izdaja potrebne odredbe, da jih dovede v sklad z že obstoječo zakonodajo in z odredbami, ki bodo izdane v smislu čl. 2...«

Zatem je v imenu navzočih predstavnikov spregovoril bivši ban dr. Marko Natlačen, češ da v tem odloku »vidijo zagotovilo možnosti za etnični obstanek in razvoj slovenskega prebivalstva. To nam daje povod, da Vam izročimo adresno, naslovljeno na Njegovo Ekselenco Predsednika Vlade, gospoda Mussolinija«.

Predstavniki slovenske buržoazije so civilnemu komisarju Emiliju Grazioliju nato izročili naslednjo spomenico za vodjo italijanskega fašizma Benita Mussolinija:

Poklonitev predstavnikov slovenskih meščanskih strank visokemu komisarju Emiliju Grazioliju 3. 5. 1941. leta

»Duce! V trenutku, ko je slovensko ozemlje, zasedeno po italijanskih oboroženih silah, postalo del velikega Kraljestva Italije, izražamo v imenu vsega slovenskega prebivalstva Njegovemu Veličanstvu Kralju in Cesarju najspoštljivejšo vdanost in izrekamo Vam, Duce, vso našo zahvalo za plemenite in posebne ukrepe, ki ste jih vi uvedli za naše ozemlje in ki bodo za nas varno jamstvo življenja in zagotovitev bodočnosti našega prebivalstva. Spoštovanje našega jezika in naše kulture priča, s kakim zvišenim pojmovanjem rimske pravičnosti ume fašistična Italija vladati narode, ki so pod njenim varstvom. Duce, slovensko prebivalstvo bo pokazalo še bolj v dejanju svojo zahvalo in vso svojo lojalnost.«

Ljubljanski knezoškof dr. Gregorij Rožman pa je na to slavje h Grazioliju poslal stolnega prošta in generalnega vikarja Ignacija Nadraha, ki je Grazioliju izročil posebno škofovo spomenico.

27. maja je bil imenovan sosvet, ki je imel petnajst članov. Imenovanja ni nihče odklonil. Še več. Klerofašisti so se celo trudili, da bi čimveč njihovih ljudi prišlo v sosvet. Tako je dr. Ivan Slokar dosegel imenovanje klerikalca dr. Vladimirja Valenčiča namesto liberalca Vladimirja Vrančiča.

Fašistični sosvet je imel 3. junija pod Graziolijevim nadzorstvom svojo prvo sejo, na kateri je Grazioli člane sosveta pozval k najtesnejšemu sodelovanju in jim sporočil načrt potovanja v Rim. Čez tri dni so odpotovali. V nedeljo, 8. junija, jih je z ljubljanskim županom dr. Adlešičem vred sprejel Mussolini v palači Venezia. Ko mu je Grazioli predstavil člane sosveta, mu je z zadovoljstvom tudi sporočil, da je v Ljubljanski pokrajini našel popolnoma lojalno sodelovanje.

Kljub »avtonomiji«, ki jo je tako imenovana Provincia di Lubiana — Ljubljanska pokrajina dobila v okviru fašistične Italije, pa si je okupator na vso moč prizadeval, da podjarmljeno ljudstvo čimprej potujči in fašizira.

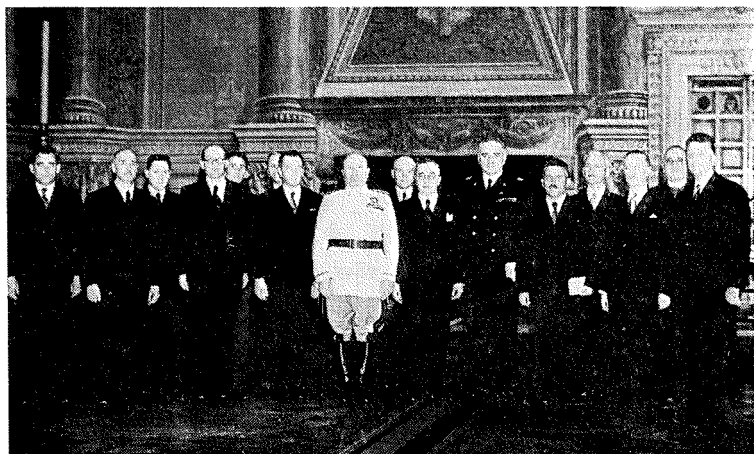
Takoj po zasedbi so v vseh uradih vsa pomembnejša mesta zasedli italijanski uslužbenci, čeprav so obdržali tudi mnogo slovenskih uradnikov. Na ta način so italijanske oblasti zagotovile izvajanje italijanskih zakonov in predpisov, ki so bili izdelani v fašističnem smislu. Uprava je dobivala vse bolj fašističen značaj. Sosvet ali konzulta ni imel nobene pravice odločanja in ni bil nikakršen izraz avtonomije, temveč je v glavnem razpravljal o gospodarskem položaju in spričo nag-

lega naraščanja narodnoosvobodilnega gibanja poslušal kritike in grožnje visokega komisarja. Odstranjeni so bili vsi prejšnji sreski načelniki in na ta mesta postavljeni italijanski fašisti. Od dela bivše policijske uprave in iz policijskih uradnikov, ki so prišli iz Italije, je bilo takoj po zasedbi ustanovljeno policijsko ravnateljstvo ali kraljeva kvestura.

Iz 1465 karabinjerjev in 500 bivših slovenskih žandarjev je bilo ustanovljenih 109 obmejnih in terenskih postaj in postojank, ki so na podeželju imele iste naloge kot policija v mestu.

Kmalu je nova oblast uvedla rimski fašistični pozdrav in na široko odprla vrata italijanskemu jeziku v šolah.

Oktober so ustanovili ljubljansko univerzitetno organizacijo (Organizzazione Universitaria Lubianese) in za srednješolsko mladino organizirali ljubljansko liktorsko mladino (Gioventu Italiana del Littorio Lubianese). Obe ti dve organizaciji sta bili v svojem bistvu fašistični. Toda oblast ni uspela s fašizacijo, kljub temu da je pozivala starše v šolo in pretila s ponavljanjem razredov in z izključitvijo, če se njihovi otroci ne vpišejo v to organizacijo. O tem prepričljivo govori primer, ki se je zgodil na Rakeku. O njem piše Dolores Drnovec naslednje:

Predstavniki slovenskih meščanskih strank se 8. 6. 1941. leta zahvalijo Mussoliniju za priključitev Ljubljanske pokrajine k Italiji v predsedništvu italijanske vlade (Palazzo Venezia) v Rimu

»Kmalu po zasedbi naših krajev leta 1941 so italijanski okupatorji začeli tudi po slovenskih šolah organizirati njihovo organizacijo »GIL«. Tako so tudi na Rakeku razdelili prijavnice, ki naj bi jih mladina izpolnila in nato prinesla fašističnemu učitelju. Kako je učitelj obstal, ko so mu drugega dne vsi dijaki meščanske šole — bilo jih je nad 200 — vrnili prazne prijavnice! Tako so dijaki izpovedali svojo pripadnost slovenskemu narodu in svoje sovraštvo do zavojevalcev.

Teden kasneje je šolo obiskal sam visoki komisar takratne Ljubljanske province Grazioli. Hodil je z ravnateljem po razredih in spraševal, koliko učencev je vpisanih v fašistično organizacijo. »Nihče«, so mu odgovorili. Visoki komisar je nato vprašal po revnih dijakih. Ti pa so trdovratno molčali. Nato je ravnatelj sam imenoval nekatera imena. Komisar je segel v žep in ponudil dijakom 500 lir. Dijaki pa so to odklonili. Visoki komisar je užaljen odšel... Kaj je hotel drugega... Lačni, premraženi in izčrpani dijaki so mu tako izpričali svoje sovraštvo, svojemu rodu in domovini pa zvestobo.«

Dokaz, da so italijanski fašistični oblastniki nameravali poitalijančiti slovensko prebivalstvo, je izjava Graziolija, ki je dejal: »Priključili smo to pokrajino k Italiji in napravili bomo vse, da bodo tudi njeni prebivalci čimprej Italijani.«

USTANOVITEV IN RAZVOJ OSVOBODILNE FRONTE

Po nenadni kapitulaciji jugoslovanske armade in po bliskoviti zasedbi cele dežele so se ljudje, presenečeni in obupani, spraševali: kaj sedaj, kje je rešitev?

Edino pravi odgovor na to je dala KPS in ta se je glasil: rešitev slovenskega in vseh jugoslovanskih narodov je samo v takojšnjem in neizprosnem boju z okupatorjem, v boju na življenje in smrt.

Čeprav je bila KPS zaradi tega, ker je predvojni režim njene člane nenehoma preganjal, številčno šibka, je v tistih dneh neumorno delovala. Za prvo nalogo si je postavila: združiti vse napredne sile v enotno fronto in jih pripraviti za boj z okupatorjem.

Že 11. aprila 1941. leta so imeli člani CK KPS, ki so se kot prostovoljci po razpadu jugoslovanske armade vračali do-

mov, v gozdu blizu Trebnjega sestanek, na katerem so sprejeli štiri važne sklepe:

1. da je takoj treba začeti z zbiranjem orožja, ki ga je razpadajoča vojska puščala na cesti,
2. da je treba takoj začeti z razkrinkavanjem politikov in generalov, ki so izdali domovino,
3. vsi člani CK se morajo takoj vrniti na svoja mesta ter začeti s politično akcijo proti okupatorju in
4. vsi kompromitirani člani morajo takoj v ilegalo.

Na zgodovinski partijski konferenci v začetku junija 1941. leta so bili sprejeti sklepi o začetku oboroženega odpora. Brez tega odpora je v začetku ležalo izključno na plečih komunistov.

Da bi se čimprej ustvarila široka fronta boja proti okupatorju, je bila na pobudo partije 27. aprila 1941. leta ustanovljena protiimperialistična fronta Slovenije, ki se je nekoliko kasneje preimenovala v Osvobodilno fronto. Ustanovni sestanek je bil v stanovanju Josipa Vidmarja na Večni poti št. 3. Na njem so bili prisotni Boris Kidrič, dr. Aleš Bebler

**Boris Kidrič-Peter Kalan, član CK
KPS, član CK KPJ, sekretar in
organizator OF slovenskega naroda**

in Boris Zihler kot zastopniki Komunistične partije Slovenije, Tone Fajfar kot zastopnik krščanskih socialistov, Jože Rus kot zastopnik demokratičnega krila sokolov, Josip Vidmar, dr. France Šturm in dr. Ferdo Kozak kot zastopniki slovenskih kulturnih delavcev.

S tem so bile na popolnoma enakopravnih in demokratičnih načelih vključene v Osvobodilno fronto vse narodnozavedne slovenske politične, kulturne in strokovne skupine. Izven OF so ostali samo narodni izdajalci in nacionalno brezbrizni elementi.

Pobudnik Osvobodilne fronte je bila, kot že rečeno, KPS. Imela je najmočnejši organizacijski aparat, ki ga je kljub preganjanju v bivši Jugoslaviji ohranila, ga obogatila z izkušnjami ter ga pomnožila in okrepila. Imela je dobro organizirane ilegalne zveze in prekaljene ilegalne kadre.

Na osnovi svojih izkušenj in politike izpred vojnih let je KPS usmerila vse svoje sile k temu, da bi pomnožila vrste OF. KPS je gradila Osvobodilno fronto kot vsenarodno osvobodilno gibanje, v katero naj bi se organizirano vključevalo vse delovno ljudstvo.

Na široko je odprla vstop v OF vsem, ki so resnično hoteli sodelovati v narodnoosvobodilnem boju. Množice v osvobodilni fronti so predstavljali kmetje, delavci in del inteligence. Odločujoč vpliv v vseh vodečih forumih so imeli komunisti in pripadniki raznih demokratičnih skupin iz ljudstva.

Zaradi takšnega vseljidskega značaja je Osvobodilna fronta od vsega začetka delovala kot enotno gibanje, v katerem je bila vodilna sila KPS.

Takoj po ustanovitvi OF so se začeli tudi na vsem terenu Dolomitov ustanavljati terenski odbori OF, ki so imeli nalogo krepiti propagando in agitacijo za narodnoosvobodilno gibanje, organizirati zbiranje orožja, streliva, živeža, opreme, denarja, organizirati obveščevalno službo, saniteto, zvezo med organizacijami OF in vojaškimi enotami ter pridobivati ljudi za vstop v partizane. Običajno so imeli odbori takole sestavo: sekretar, namestnik sekretarja, ki je obenem opravljal blagajniške posle, referent za informacije, referent za zveze in še štirje odborniki.

Delo partijske organizacije, njen razvoj in organiziranje OF je v posameznih rajonih Dolomitov precej različno potekalo, tako po času kot po množičnosti in aktivnosti.

Najbolj v širino in najhitreje se je delo razvijalo na terenu Vič, Brdo, Vrhovci, Kozarje in Tržaška cesta. Še posebno dobro organiziran in aktiven rajon Dolomitov je bilo Brdo, takrat majhno, skoraj izključno delavsko naselje pri Viču. Ko je okupator omrežil Ljubljano v žico, je Brdo ostalo zunaj bloka. Ves čas okupacije je Brdo s svojimi organizacijami in z njihovim izredno aktivnim delovanjem igralo zelo pomembno vlogo, pomembno tudi v odnosu do Dolomitov, saj je pomenilo neposredno zvezo med Ljubljano in Dolomiti in tako tudi z osrednjim vodstvom narodnoosvobodilnega gibanja, pa naj je vodstvo delovalo v Ljubljani ali v Dolomitih. Brdo je bilo v pravem pomenu besede predstraža Dolomitskega oddaja.

Na področju rajonskega komiteja KPS Vič in rajonskega odbora Osvobodilne fronte Vič je bilo že pred vojno precejšnje število delavstva, ki je bilo zaposleno v tobačni in drugih tovarnah, v opekarni Vič, v opekarni Brdo, v celi vrsti manjših obratov in delavnicah, v kovinski, mehanični, mizarski, krojaški in čevljarski stroki, v podjetju Kobi v Podpeči itd.

To delavstvo je bilo zelo dobro organizirano. Večina jih je bila včlanjena v Ursovih sindikatih,* kjer je prevladoval vpliv KPJ. Že ob stavkah gradbenih delavcev junija 1936. leta ter junija in septembra 1940. leta je delavstvo Brda te stavke moralno in materialno podpiralo in v njih tudi sodelovalo. Med delavstvom je bilo močno razširjeno časopisje, ki sta ga izdajali Delavsko-kmečka zveza in Zveza delovnega ljudstva. To so bili časopisi Ljudska pravica, Delavski list in Glas delavca, Stara pravda, Slovenska zemlja, Kmečka sloga in drugi.

Razen tega pa so ti delavci prebirali tudi ilegalno literaturo, kot so bile brošure o španski državljanski vojni, razni letaki in drugo, kar so tiskali v Vnanjih Goricah pri rezbarju Viktorju Novaku. Pri njem so tiskali razne lepake in brošure, naperjene proti Mussolinijevim in Hitlerjevim pohodom v

* URS — Ujedinjeni radnički sindikati. Delili so se po strokovnosti (gradbeni in drugi). V vseh sindikatih je bil zelo močan vpliv KPJ. Tako je bila v sindikatih gradbenih delavcev partija v vodstvu. Vsi Ursovi sindikati so po zasedbi odpovedali sodelovanje v sindikatih, ki jih je uvedel okupator.

**Jože Kopitar, predvojni član KPJ,
prvi sekretar rajonskega komiteja
KPS in OF Vič**

Abesinijo, na Češko, na Poljsko, v Avstrijo in v Francijo. Po vseh podjetjih so organizirali Rdečo pomoč, uspešno zbirali sredstva za pomoč Španiji. Organizirali so tudi Društvo prijateljev Sovjetske zveze in zbiranje podpisov za prijateljstvo s SZ. Sodelovali so tudi v kmečko-delavskem gibanju.

Tako je partija že pred vojno na tem področju uspela na široko zajeti in organizirati delavski razred ter ga idejno, politično in organizacijsko pripraviti za aktivno udeležbo v narodnoosvobodilnem boju.

Dne 22. junija 1941 je bil v Logu, Cesta dveh cesarjev v Ljubljani sestanek, na katerem so ustanovili rajonski komite KPS Vič. V komite so bili izvoljeni Franc Černe in Jože Porenta, oba delavca v tobačni tovarni, Milan Česnik,* študent, Maks Nahlik, uslužbenec in Jože Kopitar, delavec, ki je bil izbran za sekretarja. Ponovno se je komite sestal avgusta 1941 v gostilni Novak na Viču.

Takrat je v komiteju prišlo do sprememb. Iz komiteja sta odšla Jože Porenta in Franc Černe, vključena pa sta bila

* Milan Česnik, narodni heroj, član rajonskega odbora okrožnega komiteja KPJ Vič, ustreljen 16. junija 1942. leta v Ljubljani.

dva nova člana: Lado Dolničar iz Dobrove, pek, in Franc Rihar iz Gabrja pri Dobrovi, delavec. Sestanek je vodil Jože Kopitar, navzoč pa je bil tudi Boris Kraigher.

Na področju rajonskega komiteja KPS Vič so bile v letu 1941 ustanovljene naslednje partijske celice: celica Glince — Rožna dolina, celica v tobačni tovarni, celica Brezovica, ki je vključevala člane KP iz Notranjih Goric, Vnanjih Goric in Loga (tu je že prej obstajala šibkejša celica), in celica v opekarni Brdo.

Delo sekretarja rajonskega komiteja KPS Vič je opravljal do konca marca 1942. leta Jože Kopitar. Že februarja 1942. leta je bilo področje rajona Vič zaradi žične meje ob Ljubljani razdeljeno na dve področji: na področje, ki je ostalo v strogem centru Viča, in na področje zunaj ljubljanskega bloka; ta je zajemal Brdo, Kozarje, Vrhovce, Dobrovo z okolico, občino Brezovica in občino Polhov Gradec. Iz zunanjega področja je nastal novi rajonski komite, ki se je pozneje preimenoval v rajonski komite Dobrova.

V svojih spominih Jože Kopitar pripoveduje, da so imeli v ilegalnem delu zelo velike uspehe, velike tudi v pridobivanju mladine. Med drugim pripoveduje, da jim je v mesecu decembru 1941. leta uspelo organizirati prenašanje orožja iz Ljubljane v gozd med Dobrovo in Šujico. (Bilo je 198 pušk in pet zabojev ročnih bomb.) Pri prenašanju so sodelovali vsi mladinci iz vsega takratnega rajona Vič — Rožna dolina, okrog štirideset po številu. Nalogo za prenos orožja je odredil glavni štab slovenskih partizanskih čet v Ljubljani. Za izvedbo te naloge je bil odgovoren Lado Dolničar iz Šujice pri Dobrovi. Vsi mladinci iz Brezovice, ki so sodelovali pri prenosu, so 13. decembra 1941. leta odšli v partizane. Bilo jih je okoli 12.

Skojevsko organizacijo v tem rajonu so vodili Maks Nahlik, Franci Vreg-Mile, Lado Janežič in Franci Korenin, pozneje pa tudi Vida Kastrin-Francka. Skupaj je organizacija zajela preko sto mladincev.

Tudi Osvobodilna fronta se je na tem področju zelo uspešno in hitro razvijala. Rajonski odbor OF Vič je bil ustanovljen junija 1941. leta v hiši Franca Velkavrha v Vrhovcih. Ustanovni sestanek je vodil sekretar rajonskega komiteja KP Vič Jože Kopitar. V odbor so prišli naslednji tovariši: za se-

kretarja Jože Kopitar, za člane pa Alojz Založnik iz Notranjih Goric kot predstavnik KP, Peter Bratkovič-Zvone z Viča kot predstavnik KP, Milan Česnik z Viča kot predstavnik Sokola in mladine, Maks Nahlik iz Rožne doline in Jakob Vrhovec iz Kozarij kot predstavnika Sokola, Franc Velkavrh iz Vrhovcev kot predstavnik krščanskih socialistov in Lojze Štrekelj iz Kozarij kot predstavnik OF.

Zaradi obsežnosti rajona Vič je bilo delo porazdeljeno ne samo po nalogah, temveč tudi po krajih. Tako je bil Jože Kopitar kot sekretar še posebej odgovoren za področje občine Brezovica in Log, pri čemer mu je pomagal Alojz Založnik. Peter Bratkovič je bil zadolžen predvsem za delo v podjetjih. Milan Česnik je bil odgovoren za delo z mladino in še posebej in v celoti za področje Rožna dolina in Glince. Za področje Kozarje je odgovarjal Maks Nahlik, Franc Velkavrh pa je bil zadolžen za delo s krščanskimi socialisti. V času, ko je bil ustanovljen rajonski odbor OF Vič, je to področje obsegalo ves prostor od Rimske ceste proti jugu, pas Ljubljane, Glinščice in Rožnika ter občin Vič, Brezovica, Dobrova, Horjul in Polhov Gradec.

Od junija do konca avgusta 1941. leta so bili sestavljeni naslednji odbori OF: tovarna pekatete Glince, elektropodjetje Vojnovič Glince, opekarna Vidic v Vrhovcih, opeka Emona in opekarna Brdo, livarna Smole na Tržaški cesti, terenski odbor OF Tržaška cesta, terenski odbor OF Glinca, terenski odbor OF Nova cesta na Brdo, odbori OF Stari Vič, Brdo, Vrhovci, Kozarje (2 odbora), Brezovica, Vnanje Gorice, Notranje Gorice in Plešivica (skupaj en odbor), Log, Dragomer, Lukovica, Dobrova, Babna gora, Hruševo, Brezje, Stranska vas. Na področju rajonskega odbora OF Vič je bilo v tem času vzpostavljeno veliko število važnih javk. Naj navedemo samo nekaj najpomembnejših:

Gostilna Novak. Tu je bilo centralno skladišče intendance. V tej gostilni so se sestajali člani CK KPS, glavnega štaba in IOOF, večkrat tudi vodstvo rajonskega komiteja in odbora OF Vič, člani VOS in drugi. Ilegalci so se v tej gostilni večinoma tudi hranili.

Gostilna in trgovina Ivan Pirnat Glince. Tu je bilo centralno skladišče, intendanca za obleko, orožje in prehrana za partizanske enote v Dolomitih, za centralno tehniko in pošto. Blago sta sprejemala Ivan Pirnat in njegova žena.

Gostilna Jamnik na Vrhovcih. Tu je bila javka za obvestila, javka za zbiranje ilegalcev, skladišče za centralni material v Dolomitih.

Gostilna in trgovina »Pri Birtu« v Kozarjah: skladišče, obvestila, pisma, prehrana, živilske karte.

Pri »Vrhovcu« na Vrhovcih: Tu je bila vsa hiša na razpolago za različna dela in skladišča, za prenočevanje ilegalcev, za zbirni center ilegalcev in partizanov.

Pri Škodlarjevih v Kozarjah. Tu je bil bunker za radijsko postajo, kjer so poslušali poročila, bilo je tudi ilegalno prenočišče.

Pri Cirilu Pezdirju v Vnanjih Goricah. Tu so se ilegalno sestajali člani rajonskega komiteja in odbora OF.

Pri kmetu Ivanu Skodlarju v Logu. Tu so prenočevali ilegalci, se zdravili bolniki in ranjeni partizani, pripravljen je bil prostor za ilegalne sestanke itd.

Pri Dolničarjevih na Šujici; tu je bila javka za partizanske enote v Dolomitih.

Pri Kolnačevih v Gabrju: partizanska zveza, zveza z Ljubljano. Sin Franc je bil organizator in borec NZ v Gabrju. V tej hiši je bil eden od bunkerjev osrednjega vodstva.

Pri Rezki Selan na Brezovici. Tu sta se do aprila 1942 ilegalno zadrževala delavca v centralni tehniki Milka Smolinsky in Mirko Zlatnar.

Gostilna Gorjanc-Klanz Podsmreka: važna javka za centralno tehniko in ilegalne zveze.*

Rajon Dravlje

Ko je partija 1937. leta prodrla v sindikat lesnih delavcev, ki je bil prej v rokah socialnih demokratov in Ursa, je konec 1937. leta organizirala stavko mizarjev, ki je zajela vso Ljubljano in je trajala šest dni ter delno tudi uspela. Dosegli so povečanje plače za pol dinarja na uro. Organizatorja sta bila Jože Sluga in Viktor Stopar, člana KP.

* Podatki za rajon Vič so povzeti iz spominskega gradiva Jožeta Kopitarja, Ivana Skodlarja, Petra Bratkoviča, Rudija Lampreta, Lade Ahčan, Slave Mlekuž in Robidove ter Kronike terenov: Tržaška cesta, Kozarje, Vič, Brdo in Vrhovci od Vilkota Menarta.

Zelo velik pomen za množično organiziranje in prosvetljevanje delavcev je imelo društvo Vzajemnost, ki je bila nekakšno nadaljevanje prejšnje prepovedane Svobode.

Pobudnik in organizator tega društva na terenu Dravljje je bila partijska organizacija. To društvo je imelo nalogo množično prosvetljevati delavce in prebujati njihovo revolucionarno zavest. Glavni organizatorji so bili Tonček Žerjal in Pavle Zibelnik ter Stane Mrhar, sodelavci pa Peter Lakner, Martin Kokalj, Tone Kopitar, Jože Žagar, Miha Babnik, Ervin Dolgan, sekretar Jože Sluga in njegova žena Ivanka, Ivan Matoh in njegova žena Pepca, Štefan Šlosar in njegova žena Mara, Franc Brdajs, Ivan Trobec, Lojze Filipič in Tone Štamberger.

Iniciativni odbor se je sestel v jeseni 1938. leta v Šenkovi mizarški delavnici na Korošici, ustanovni sestanek pa je bil 2. februarja 1939. leta v gostilni Pri slepem Janezu. Vzajemnost je prirejala razne igre, recitacije, organizirala pevski zbor, tamburaški zbor, knjižnico ter pripravljala skupinske izlete. Leta 1940 je bila Vzajemnost prepovedana in razpuščena. Pred razpustom je imela okoli 250 članov in simpatizerjev. Največji uspeh vzajemnosti je bil v tem, da je v svoje delo pritegnila veliko število mladine, ki je kasneje vsa odšla v NOB. Med največje njihove uspehe je šteti razbitje slovenskih fantov in deklet — večina se jih je pridružila Vzajemnosti. V razne sekcije se je včlanilo tudi več napredne mladine.

Organizirali so tudi Rdečo pomoč, ki sta jo vodili predvsem Marija Draksler-Marjana in Ivanka Sluga. Sredstva so bila namenjena kot pomoč ilegalcem in družinam preganjanih in zaprtih revolucionarjev ter za nabavljanje napredne literature.

Vajenci so se organizirali v odbor vajencev. Predsednik je bil Ervin Dolgan. Odbor je bil povezan z vsemi vajenskimi šolami in skoraj povsod so izdajali žepne časopise. Vajenci rajona Dravljje so imeli list Iskra, ki je izhajal vsak teden, pri njem pa sta največ delala Ervin Dolgan in Edo Brajnik-Štefan. Sodelovala sta tudi Ivan Trobec in Peter Lakner. Tiskali so ga v Sokolskem domu v Zg. Šiški. Pri vsem tem delu je bil zelo aktiven tudi Darko Marušič.

Srednješolci in študentje so se udejstvovali bolj na kulturnem in literarnem področju. Večinoma so bili včlanjeni v

Vzajemnosti. Mladina je sodelovala pri prenašanju literature in pri številnih napisnih akcijah.

Leta 1939 je bilo ustanovljeno Društvo prijateljev Sovjetske zveze. Podpise so nabirali s posebnimi za to pripravljenimi polami. Odzvali so se predvsem vajenci, mali obrtniki in njihovi pomočniki, delavci in nižji uradniki. Zbranih je bilo čez 2.900 podpisov, kar je bilo spričo policijskega terorja zelo veliko. V vsej Sloveniji je bilo zbranih okoli 30.000 podpisov.

Leta 1939 je bila v Dravljah organizirana partijska celica. Njeni člani so bili Jože Sluga, Ivan Matoh, Ivan Trobec, Pavle Zibelnik, Štefan Šlosar, kasneje pa še Franc Brdajs in Janez Pustovrh. Ta partijska organizacija je aprila 1941. leta pozvala vse svoje člane in somišljenike, da se javijo v vojsko kot prostovoljci. Odzvali so se vsi do zadnjega. Po izjavah takratnega sekretarja okrožnega komiteja partije Dušana Bravničarja je imela Šiška z Dravljami in Šentvidom v tem času okoli sto komunistov. V Šentvidu je bila samostojna celica, sekretar je bil Stane Mrhar, člani pa Ana Cizelj, Ferdinand Cizelj in Rezka Kogoj, narodni heroji.

Na tem terenu je delovala tudi ciklostilna tehnika in to že od 1933. leta. Ta dela je opravljal na svojem domu Pavle Zibelnik, toda novembra 1934. leta so ga aretirali in odpeljali v Sremsko Mitrovico. Od Zibelnika se je tehnika preselila k Hinku Smrekarju, od tam pa v domove naših delavcev: v Peršičevo, Obirsko, Černetovo ulico, k Tinetu Zagožanu, kjer sta delala Zagožan sam in Berlič (oba delavca v Avtomontaži in oba že leta 1941 padla na Štajerskem). Od Zagožana je bila prenesena h krojaču Perčiču na Vodovodno cesto, kjer sta Dušan Bravničar in Viktor Stopar leta 1940 poleg drugega dela razmnoževala tudi VKP/b. Pred kapitulacijo Jugoslavije je tehnika delala pri Jožetu Živcu v Milčinskega ulici: Živec je s svojim triciklom sam dovažal potrebni material in razvažal literaturo. Nato so tehniko vodili Tonček Žerjal, Mirko Zlatnar in delno Drago Cihak. Za tehniko so bili na-pravljeni tudi bunkerji, in sicer pri Ponikvarju, pri Šibcu in pri Žigonu ter pri Krašču na Toškem čelu. Ti bunkerji so služili tudi za skrivanje ilegalcev, terenskih delavcev, orožja, razne opreme in drugega materiala.

Februarja 1942 je dobilo organizacijo OF tudi področje Dravelj, Podutika in Glinč. Prvi sestanek v Dravljah je bil

konec aprila ali v začetku maja 1941. leta. Sestanek je organizirala partijska organizacija, direktivo za sestanek je prinesla Marjana Drakslerjeva. Na tem sestanku je bil ustanovljen rajonski odbor, ki so ga sestavljali člani partije, krščanski socialisti in sokoli: Ivan Matoh, dr. Andrej Kopač, Vinko Štrukelj in Ivan Breselnik. Organizacija je bila razdeljena na rajone in kvarte. Naloga odbora je bila organizirati čim širšo mrežo terenskih odborov vaše zaščite in izvajanje nabilaznih akcij. Vsak terenski odbor je imel štiri do šest ljudi. Do jeseni so bili ustanovljeni terenski odbori na Trati, na Poljanah, v tovarni Štore, na Sojerjevi cesti, na Krakovem, V Glincah, v Dolnicah in v Podutiku skupno s Toškim čelom.

Istočasno je bila ustanovljena sabotažna trojka, ki so jo sestavljali Štefan Babnik, Miha Babnik in Štefan Brajnik. Trojka je rezala telefonske žice ter izvajala napisne ter druge akcije. Razobesila je jugoslovansko zastavo na daljnovodu tik pred italijansko postojanko v Dravljah.

Vaška zaščita je bila organizirana po vseh vaseh že do konca 1941. leta. Komandant zaščite je bil Franc Babnik, ko-

Edo Brajnik-Stefan, eden od organizatorjev narodnoosvobodilnega gibanja rajona Dravlje, organizator prvih diverzantskih skupin v Ljubljani in eden od prvih izvajalcev diverzantskih akcij v Ljubljani

misar pa Božo Mravlje za celo področje. V vaško zaščito so bili vključeni najbolj zanesljivi ljudje do štiridesetega leta starosti.

Tudi vsa gasilska društva so aktivno delala za narodno-osvobodilni boj. Več kot 70 % vseh prebivalcev na tem terenu je bilo v tem času organiziranih in je na neki način aktivno sodelovalo v tem vseljudskem gibanju.

Na širšem področju Dravelj so bile v začetnem obdobju narodnoosvobodilnega gibanja in tudi pozneje najbolj aktivne naslednje družine in posamezniki:

Kraščeva hiša na Toškem čelu. Mati, vdova, stara 65 let, je imela osem otrok. Vsi so bili aktivisti, od teh trije partizani. Njihova hiša je imela dva bunkerja; v enem od njih so v jeseni in pozimi 1942. leta prebivali nekateri člani osrednjega vodstva narodnoosvobodilnega gibanja, v drugem pa je več kot leto dni delovala ilegalna tehnika. Oba bunkerja sta ves čas vojne z manjšimi presledki služila najrazličnejšim potrebam.

Martinčeva družina v Dravljah. Mati, vdova, stara 70 let, kmečka žena, je imela sedem otrok, pet jih je bilo v partizanih, dva pa sta padla. Italijani so njihovo hišo izropali in razdejali, mater pa pregnali in maltretirali. V njihovi hiši je bil bunker, ki je služil za razne potrebe v narodnoosvobodilnem gibanju. Štirje sinovi so organizirano delovali v narodnoosvobodilnem gibanju že 1941. leta. Dva od njih še živita in sta nosilca partizanske spomenice 1941.

Razen teh so še naslednje hiše na tem področju v začetnem obdobju in tudi pozneje pomenile glavno oporo narodnoosvobodilnem gibanju: hiša Antona Kušarja, Sajovčeva, Rihova, Bezljajeva, Kalčičeva, Mlakarjeva, Brajnikova, Brecelnikova, Žigonova, Šlosarjeva, Trobčeva in Svetinova hiša.*

Rajon Horjul

Nekako meseca junija 1941 se je začela organizirati Osvobodilna fronta na področju bivše horjulske občine. Delo je po direktivi Borisa Kidriča organiziral prof. Cene Logar, ki je

* Podatki za rajon Dravlje so povzeti iz gradiva Kronike občine Šiška in po pričevanju Franca Babnika.

Kidriča poznal že iz Prage in kasneje iz Pariza. Logar je bil v Parizu predsednik jugoslovanskega študentskega društva.

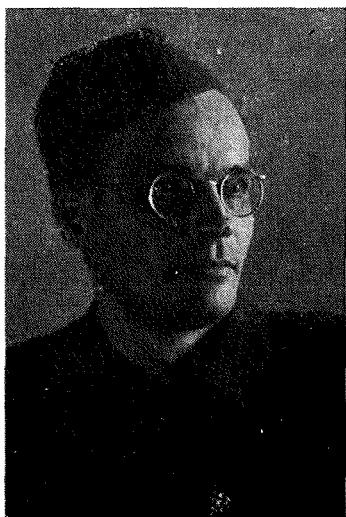
Prvo celico KPJ v Horjulu je notranjsko okrožje ustanovilo in potrdilo na sestanku v mesecu septembru 1941. leta; sestanek, ki je bil v osnovni šoli Horjul, je vodil Franc Popit-Jokl. Celico so sestavljali Cene Logar kot sekretar, nadalje Tone Uršič, Jakob Logar, Nace Istenič, Jože Čepon in Viktor Korenčan-Povh. Korenčan je bil član KPJ že od leta 1940, izhajal je iz družine, ki je takoj po prvi svetovni vojni dala prvega in najdoslednejšega komunisto v Horjulski dolini. To je bil njegov brat Lovrenc, ki je potem umrl v Ameriki. Lovrenc je bil na prvih državotvornih volitvah 1920. leta v Horjulu varovalec volilne skrinjice KP, njegov namestnik pa je bil Viktor. Na teh volitvah je KP dobila 18 glasov.

Na sestanku septembra 1941. leta v horjulski šoli je Popit potrdil tudi sestavo rajonskega odbora OF Horjul, ki se je do takrat definitivno oblikoval. Sestavljali so ga Cene Logar kot sekretar odbora, dalje Viktor Korenčan, delavec, komunist, ki je bil odgovoren za organizacijo OF v vaseh Zaklanec, Podolnica, Brezje in Lesno brdo, Nace Šinkovec-Istenič, bajtar, komunist, ki je odgovarjal za področje Vrzdence, Tone Uršič-Sokol, komunist, šolski upravitelj, ki je odgovarjal za pripadnike Sokola, Jakob Logar, komunist, Ciril Korenčan, bajtar, Matevž Zdešar, obrtnik, Jože Rožman, komunist, bivši sokol, Žane Končan, kmet in bivši klerikalni podžupan, nekoliko kasneje pa je bil vključen Franc Stanovnik, kmet, krščanski socialist.

Glavno vlogo v organiziranju narodnoosvobodilnega gibanja v Horjulski dolini je poleg Ceneta Logarja odigral Jakob Logar, ki je skupno s svojo ženo Julko nosil breme preskrbe za partizanske enote v Samotorici in v okolici Žažarja in je bil v ta namen povezan z Ljubljano; Tone Uršič, šolski upravitelj in idejni voditelj horjulskega sokolstva in liberalizma, pa je imel največ zaslug za to, da se je sicer maloštevilno sokolstvo iz Horjula že v začetku v celoti priključilo OF.

Taka sestava rajonskega odbora OF je zajela in aktivirala vse plasti in politične skupine: delavce in kmete, liberalce in klerikalce. Prav zaradi take sestave v odboru ves čas njegovega delovanja ni prišlo do nikakršnih trenj, predvsem pa ne med komunisti in pripadniki drugih političnih skupin.

Tako se je do oktobra 1941. leta izoblikovala organizacija OF v horjulskem rajonu. Decembra je bil v odbor vključen še Adolf Jeraj, ki se je pozno v jeseni zaradi težkih ozeblin vrnil od partizanov na Krimu. Le rajonski odbor OF in vaški odbor OF za Horjul sta redno delala in se skoraj vsak teden sestajala. Pri tem sta vsakokrat pregledala politično situacijo in analizirala ter ocenila, kako so bile izvršene prej postavljene naloge, ki so jih bili sprejeli posamezni člani, obenem pa sta postavila nove naloge, ki so izhajale iz novih potreb in nove situacije. Po drugih vaseh pa so delovali le bolj zaupniki in ne odbori kot takšni. Niso se redno sestajali, ampak le takrat, ko so bile pred njimi nove naloge ali pa kadar jih je sklical kak član rajonskega odbora. Tako se je odbor v Zaklancu poleg na Povha naslanjal v svojem delu predvsem na Janeza Ravnohriba, kmeta, na Lesnem brdu na Janševo družno, v Podolnici na Lovrenca Vidmarja, ki je bil leta 1942 po izdaji ustreljen, in na Janeza Verbiča, v Butajnovi na učitelja Mivška, na Drenovem griču na Kucljevo družino, na Korenem pa predvsem na Lešnjakovo družino in na družino Andreja Sečnika. Poleg odborov pa so bili zelo aktivni tudi drugi člani OF v Horjulu: predvsem Janez Prebil in njegova žena, Andrej Končan, Janez Končan, občinski tajnik v Horjulu, Franc De-

Cene Logar-Rovtar, prvi sekretar celice KPJ in rajonskega odbora OF Horjul, organizator narodno-osvobodilnega gibanja na področju občine Horjul

dič, šofer avtobusa Horjul—Ljubljana (doma iz Velenja), na Ljubogojni je bil aktiven Janez Tominc, študent, na Vrzdencu Leopold Grdadolnik in Andrej Stanovnik, v Samotorici družina Slovša-Cankarjevi, tako mož kot tudi žena. Moža so 1942 ustrelili kot talca. V Samotorici je požrtvovalno delala družina Tominčevih-Podkrožljekarjevih, v Podolnici družina Peklenkovih itd.

Pod rajonski odbor OF Horjul sta spadali tudi vasi Samotorica in Butajnova.

V povezovanju z nadrejenimi forumi je horjulski rajon ves čas do spomladi 1942. leta nihal med prejšnjim notranjskim in kasneje vrhniškim okrožjem in Ljubljano. Tako je bil Cene Logar konec septembra ali v začetku oktobra 1941. leta poklican na sestanek viškega rajona, ki je bil v Kozarjah in na katerem so bili prisotni Boris Kraigher, Jože Kopitar, Rudi Dolničar in še nekateri drugi. Novembra meseca pa je bil zopet poklican na sestanek vrhniškega okrožja v Logatec, ki se ga je udeležil tudi njegov brat Jaka Logar. Spomladi 1942. leta je bil horjulski rajon v organizacijskem smislu dokončno priključen vrhniškemu okrožju. Od tedaj naprej je tudi literaturo in propagandni material redno dobival od vrhniškega okrožja.

Ves čas od ustanovitve do začetka večjih represalij, ki so se začele 28. oktobra, je odbor deloval v nespremenjeni sestavi. Odbor je predvsem pridobival nove simpatizerje in propagiral OF, zbiral orožje, opremo in pobiral članarino, še posebej je organiziral preskrbo za partizanske enote na Samotorici in v Žažarju. O tem Cene Logar pripoveduje:

»Od nekako septembra ali oktobra 1941. leta, ko se je umaknila v Samotorico Rašiška četa, je imel naš teren z manjšimi presledki ves čas partizanske čete na Korenem, v Samotorici in v Žažarju. Morali smo skrbeti za njih prehrano in za njihove zveze z Ljubljano. V tem je bila tudi ena izmed glavnih aktivnosti naše organizacije, ob njej so se delili duhovi ter se razgaljali oportunisti in špekulanti. Velike količine hrane, obleke in drugega materiala smo v času 1941—1942 dobivali tudi iz Ljubljane, za kar je skrbel Marjan Novak z Viča, ki je bil intendant za to ozemlje. Pri tem se je odlikoval tudi šofer avtobusa Horjul—Ljubljana Fran Dedič, ki je kljub veliki nevarnosti večkrat prevzemal to blago na svoj avtobus. Nekoč so pripeljali cel kamion masti, obleke, čevljev, konzerv

itd. Poslal ga je Novak. Vse smo razdelili v neposredni bližini italijanske postojanke, v hiši mojega brata Jaka; kolikor se spominjam, so pomagali celo italijanski vojaki.«

Jaka Logar pa pravi:

»Za novo leto 1942 smo pod vodstvom Viktorja Korenčana-Povha in Cene Logarja organizirali veliko zbiralno akcijo za naše prvoborce. Zbirali smo obleko, hrano, predvsem pa presušeno meso. Takrat se je pokazala moč naše organizacije, saj v dolini skoraj ni bilo hiše, ki ne bi bila kaj prispevala. Zbirali so aktivisti, največ pa so nosili ljudje direktno k meni na dom, tudi taki, ki so se pozneje opredelili za belo gardo. Skladišče sem imel v svoji kleti. Nabrali smo poleg drugega nad 200 kg slanine in suhega mesa. Vse to so imeli borci za novo leto 1942 že v rokah.«

Po hrano in razne druge potrebščine je Jaka Logar z vozom hodil dvakrat na teden v Ljubljano in včasih pripeljal tudi do 1000 kg materiala.

Ker na celem področju Polhovega Gradca, Dvora in Babne gore ni bilo do okupacije partijske organizacije in ker je bil ta teren odmaknjen od viške partijske organizacije in odbora OF, se je gibanje na tem terenu v začetku bolj počasi razvijalo. Delo je postalo bolj razgibano šele potem, ko sta Cene Logar in Viktor Korenčan na tem terenu močnejše angažirala partijsko organizacijo in odbor OF Horjul.

Sredi jeseni 1941. leta je bil v Srednji vasi sestavljen odbor OF. To delo je opravil Viktor Korenčan. Odbor je zajemal vasi Srednja vas, Dolenja vas in Dvor. Za sekretarja je bil izvoljen Ivan Leban.

S tem je tudi na tem terenu precejšnji del prebivalstva začel aktivno delati. Zbirali so prispevke, orožje in opremo, kasneje, pred koncem 1941. leta, pa tudi hrano in obleko.*

Rajon Vrhnika

Na Vrhniki ni bilo partijske organizacije od znanega notranjskega procesa 1933. leta. Šele leta 1939 je bila ustanovljena kandidatska skupina, ki so jo sestavljali Franc Popit,

* Podatke za rajon Horjul so dali: Cene Logar, Viktor Korenčan in Jakob Logar.

Franjo Skok in Črtomir Vrščaj. Franc Popit je bil spomladi 1940. leta sprejet za člana partije v borovniški partijski organizaciji. Dne 25. avgusta 1940. leta pa je bila na Podlipski cesti v stanovanju Vrščaja ustanovljena organizacija KP, ki so jo sestavljali Franc Popit, Franjo Skok in Črtomir Vrščaj. V imenu CK je temu ustanovnemu sestanku prisostvoval Jože Kopitar.

Sicer pa je na Vrhniki v drugi polovici maja 1941 stopila v akcijo skupina, ki je bila že pred vojno napredno orientirana. Odločilno je delovala v esperantskem društvu, Društvu kmečkih fantov in deklet, v sindikalnih akcijah na Hrenovi žagi v Verdu in v kamnolomu pri postaji Verd ter v drugih akcijah, prek katerih je partija širila svoj vpliv in razredno zavest med množice, posebno pa med delavsko in kmečko mladino. Iz te skupine naprednih mladincev in delavcev je zrastel tudi Franc Popit, ki je že nekaj let pred vojno postal njen idejni vodja in jo usmerjal, prve dni po italijanski okupaciji pa jo je tudi neposredno vodil.

Po izjavah Franca Popita in drugih je bil ugled partije že v začetku zelo velik. To pa zato, ker je partija sprejemala

Franc Popit-Jokl, organizator narodnoosvobodilnega gibanja na Vrhniki in na področju Notranjske, komisar 3. operativne cone in instruktor CK KPS ter izvršnega odbora OF

v svoje vrste ljudi, ki so se v vseh njenih akcijah najbolj izkazali, ker je zasnovala zares množično delo in ker je imela malo frakcionašev in odpadnikov. Ta dejstva so bila za razvoj partijske organizacije in OF izredno pomembna.

Kot dokaz za vpliv, ki ga je imela partija med množicami, je pomembno dejstvo, da pri pobiranju članarine ali drugih denarnih prispevkov, ljudje niso nikdar spraševali, ali se pobirajo prispevki za fronto ali za partijo. Dostikrat se je celo zgodilo, da so ljudje dali več, če so zvedeli, da so prispevki namenjeni partiji, kot pa v primeru, če so bili namenjeni fronti.

V Borovnici je bila ustanovljena partijska celica po septembru 1939, sestavljali pa so jo Tone Zalar-Žan, železniški delavec Andrej Palčič ter lesna delavca Tone Gradišnik in Jože Molek. Kandidati pa so bili Tone Cirk, Jaka Petrovčič, Janez Molek in Tončka Zalar. V Borovnici je bila na pobudo partije v prvi polovici leta 1941 ustanovljena tudi skojevsko organizacija s petimi člani.

Kot drugod je tudi v Borovnici imela partijska organizacija velik ugled in na široko zasnovano delo med množicami. Njeni člani so delovali v strokovnih organizacijah lesnih delavcev, v kulturnem društvu Vzajemnost ter v protidraginjskih in protivojnih demonstracijah. Tako se je na primer demonstracij septembra 1940 v Borovnici udeležilo nad 300 ljudi.

Organizacijsko sta bili vrhniška in borovniška partijska celica vezani na notranjsko okrožje, ki je bilo po nalogu CK Slovenije ustanovljeno 1. junija 1941. leta. Formiral ga je Ivan Novak. Konec junija je prešel v okrožni komite tudi Franc Popit. Do tega časa se partijska organizacija ni bistveno razširila ter je v glavnem reševala naloge, ki jih ji je naložila fronta: zbiranje orožja, širjenje literature ter zbiranje finančnih in materialnih sredstev. Najbolj aktivni ljudje so bili sprejeti v partijo in tedaj se je partija na Notranjskem začela organizacijsko krepiti in širiti. Ta aktivnost je dobila zlasti viden izraz v avgustu mesecu, ko je bila ustanovljena cela vrsta novih partijskih organizacij.

Sicer ni mogoče točno določiti čas, v katerem so bile ustanovljene posamezne organizacije, vendar pa je ugotovljeno, da so se najprej formirale celice v okolici Borovnice, in sicer na Dolu, v Bistri in na Bregu, kjer je bilo že pred vojno delavsko-kmečko gibanje zelo močno. To velja tudi za Borovni-

co, kjer je dobro delovalo delavsko kulturno društvo Vzajemnost, iz katerega je izšla vrsta partijskih kadrov, in pa na Bregu, kjer se je pod vplivom Jožeta Moleka-Puntarja zbirala mladina v SKOJ. O začetnem delu partije in Osvobodilne fronte in o Puntarjevi vlogi v vaseh Pako—Breg ali tako imenovane »Faškarije« pravi Viktor Kirn z Brega tole:

»Že pred vojno je bilo v vaseh Breg—Pako napredno politično življenje zelo razgibano. Delo je potekalo predvsem preko dobro organizirane dramske sekcije pri gasilskem društvu. Gonilna sila v delu tega društva je bil Jože Molek-Puntar, predvojni član partije, ki je s svojim zgledom in vplivom širil med ljudmi napredne revolucionarne ideje. Tako so imeli tamburaši iz dramske sekcije razen plesnih melodij in narodnih pesmi v svojem repertoarju tudi razne ruske in španske revolucionarne pesmi in koračnice, ki so jih igrali in peli ob vsaki priliki, na primer za 1. maj ali tudi na Miklavžev večer. Redno so za 1. maj po vseh okoliških hribih »Faškarije« goreli kresovi in bili organizirani shodi, na katerih je tekla beseda o potrebi po združevanju in skupnem boju delavcev in kmetov, o izkoriščanju delavca in kmeta, o ruski in španski revoluciji in drugo.

Zato tudi ni bilo težko vključiti ljudi tega kraja v protivojne in protidraginjske manifestacije v Borovnici, septembra 1940. leta pa celo v Ljubljani.

Puntar je že nekaj let pred vojno s svojimi revolucionarnimi idejami pronical na vsa področja družbenega življenja tega kraja. Posebno pa se je v svojem delu oslonil na mladino, ki je bila v teh vaseh izredno dobro organizirana. Za narodnoosvobodilni boj je začela organizirano delati že ob kapitulaciji Jugoslavije. Več mladincev je bilo že takrat sprejetih v SKOJ in za kandidate partije. Te mladince, ki so bili politično zelo dobro pripravljeni, je Puntar ob kapitulaciji bivše Jugoslavije takoj pripravil za zbiranje orožja in vojaške opreme. Tako so mladinci pod Puntarjevim vodstvom zbirali orožje in opremo, odpeljali kar cel voz orožja, ki je ležalo v vojaških skladiščih in ki je bilo po razpadu pripravljeno za odadajo italijanskim oblastem.

To se je zgodilo takole: Ko so prevažali več voz tega orožja, se je transport ustavil pred gostilno na Bregu in vozniki so odšli v gostilno, da se okrepcajo. Tedaj je v gostilno prišel tovariš Puntar ter voznike zadržal v razgovoru. V tem času

pa so mladinci tovor odpeljali daleč na polje, ga tamkaj skrili z vozovi vred ter vrnili pred gostilno samo konje. Zvečer je bilo to orožje prenešeno v skrivališča pod Krim. Bile so same nove češke zbrojevke, ki so bile še zapakirane v zabojih. V teh akcijah je bila zbrana velika količina orožja, ki je pozneje prišlo v roke partizanom, razen tega pa so vsi moški in mladinci imeli na svojih domovih ali pa kje v gozdu blizu domov skrito orožje zase. Tako je bila 4. maja 1942. leta ustanovljena tako imenovana »faškarska« četa, v katero so stopili vsi za orožje sposobni moški tega kraja, in ta četa je bila popolnoma preskrbljena z orožjem, ki so ga novi partizani prinesli s seboj.

Sredi septembra 1941. leta je bila za Breg—Pako ustanovljena partijska celica, člani so bili Janez Demšar-Jernej, Karel Mikuš-Bolte in Viktor Kirn-Janoš. Za sekretarja celice je bil izvoljen Viktor Kirn, za organiziranje celice in za sprejem v partijo pa sta poskrbela Ivan Novak-Očka in Franc Popit-Jokl. Tovariš Puntar je imel popoln vpliv na delo partijske organizacije, čeprav je bil sicer vključen v partijsko organi-

**Jože Molek-Puntar, predvojni član
partije in eden od organizatorjev
narodnoosvobodilnega gibanja na
borovniškem rajonu**

zacija na železnici v Ljubljani, kjer je bil zaposlen. Kmalu po ustanovitvi partijske organizacije je bila organizirana še narodna zaščita za Breg—Pako, v avgustu ali septembru 1941. leta pa tudi odbor Osvobodilne fronte.«

V tem času sta bili na Vrhniki ustanovljeni že dve partijski celici. Kmalu po formiranju okrožnega komiteja so bile ustanovljene tudi partijske celice v Logatcu, v Planini in Raketu, v Kačeniji in na Stari Vrhniki, nekaj za tem pa še na Bregu, v Dolu in Bistri.

Prvi sekretar okrožja je bil Anton Gradišnik-Januš, člani pa Stane Kavčič-Džuro in dr. Cene Logar-Rovtar. Decembra 1941 je postal sekretar komiteja Stane Kavčič, Anton Gradišnik in Cene Logar pa člana.

Okrožje je imelo v svoji sestavi tri rajonske komiteje KPS: RK KPS Vrhnika, RK KPS Logatec in RK KPS Borovnica, ki so bili ustanovljeni že v avgustu 1941. RK KPS Vrhnika so sestavljali Franc Skok, Nande Šinkovec in Adolf Malavašič, RK KPS Borovnica pa Stane Kavčič kot sekretar in člani Tone Gradišnik, Franc Petelin, Jože Molek-Puntar in Ivan Demšar.

Organizacija Osvobodilne fronte se je razvijala celo nekoliko hitreje. Tako je bil že v mesecu juliju ustanovljen okrožni odbor OF Vrhnika. Odbor so sestavljali Franc Popit, Janez Suhadolnik, Rado Pehaček in Cene Logar.*

Okrožje se je delilo na štiri rajonske odbore OF: na RO OF Vrhnika, Borovnica, Logatec in Horjul.

Do konca avgusta 1941. leta je bilo v Borovnici in okoliških vaseh ustanovljenih že pet terenskih odborov OF, na Vrhniki pa avgusta 1941 trije: Breg, Vas in Hrib. Na Stari Vrhniki je bil odbor ustanovljen novembra, v Blatni Brezo-

* O tem, kdaj je bil ustanovljen okrožni komite KPS in okrožni odbor OF Vrhnika, obstajajo dokaj različni podatki. Tako je v knjigi Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 3, dokument št. 35, na strani 65 rečeno, da je bil okrožni komite KPS Vrhnika ustanovljen v začetku novembra 1942. leta, istočasno pa tudi okrožni odbor OF. V nekem drugem prispevku, ki sta ga dala Franc Popit in Novak-Očka in v katerem govorita o ustanavljanju partijske organizacije na Notranjskem 1941. leta, pa je rečeno, da sta se iz prejšnjega okrožnega odbora za Notranjsko že septembra meseca 1941. leta formirala dva odbora, in sicer notranjski in vrhniški. Rečeno je tudi, da je bil okrožni odbor OF Vrhnika ustanovljen že v mesecu juliju 1941.

vici novembra, na Drenovem griču v pozni jeseni, na Logu in v Ligojni novembra, v Podlipi pa konec 1941. leta.

Takšna shema partijske organizacije in organizacije OF v vrhniškem okrožju je v glavnem, le z manjšimi spremembami delovala vse do aprila 1942. leta.

Vrnimo se nekoliko nazaj in pogledjmo, kako je vrhniška skupina delovala neposredno po tem, ko so Dolomite zasedli Italijani.

Člani te skupine so načrtno pregledali vse bunkerje in celo področje Rupnikove utrjene črte med Vrhniko in Logatcem. Pregledali so vse znane kraške jame v vrhniški okolici in tako zbrali precej orožja, streliva, razstreliva in drugega materiala. Obiskovali pa so tudi naše privrženke ter napredne delavce in kmete, ki so jim odstopili svoje orožje ali pa jim povedali, pri kom ga lahko dobe. Tako zbrano orožje so poskrili, sredi junija pa so ga prenesli v Bistro na podstrešje Galetovih hlevov. Tu so v senu napravili več metrov dolge galetere in v njih vskladiščili orožje.

Približno ob tistem času so pregledali in popisali vse mostove, useke in druge objekte na železniški progi med Bistro in Logatcem, ki so bili primerni za miniranje in uničenje. Evidentirali so tudi vse terene na Barju med Borovnico in Vrhniko, ki bi ustrezali za morebitno spuščanje padalcev in lažjih letal.

Skupina je precej svojega časa namenila tudi teoretičnemu in praktičnemu vojaškemu urjenju ter ravnanju z orožjem. Razpravljali pa so tudi o možnih vojaških formacijah prihodnjih partizanskih enot z namenom, da bi pripravili ustrezno orožje in material.

V tem času je skupina napravila izlet v Pikel pri Borovnici, kjer se je sestala s skupino skojevcev iz Ljubljane in se med dvodnevним taborjenjem udeležila aktualnih političnih razprav.

Ko je bilo junija zbiranje orožja v glavnem končano, so pod Galetovo žago v Bistri organizirali pravi vojaški »pregled«. Iz podstrešij Galetovih hlevov so prinesli puške, nekaj puškomitraljezov, en mitraljez, nekaj pištol ter na desetine zabojev z municijo. Vse orožje so pregledali in ga preskusili, nato pa namazali, zložili in spet vrnili v skrivališče. Te akcije, ki je trajala vso noč, se je udeležilo petnajst do dvajset tova-

rišev iz Bistre in Vrhnike, med njimi tudi Franc Popit, Avgust Merlak, Anton Gradišnik-Janoš in Franc Pasetta-Maks.*

Tako razgibano aktivnost partije in OF je dokaj kmalu opazil okupator, kar je razvidno iz poročila italijanskega komandanta vrhniške garnizije: »Poveljstvo 11. artilerijske skupine XI. armadnega korpusa z dne 26. junija 1941 poveljstvu divizije »Granatieri di Sardegna« o komunistični dejavnosti na področju Vrhnike.**

»Na podlagi zaupnih informacij, ki jih je dobilo to poveljstvo o delovanju komunistov na vrhniškem področju, sporočam naslednje:

Vodja komunistov je neki Franc Popit, rojen 1921, stanujoč na Stari cesti 35, bivši študent, izključen iz šole zaradi komunističnih idej. Njegov brat Lenart je v šoli povedal svojim tovarišem, da je Franc skril orožje in strelivo pod posteljo za pečjo, na vrtu pa zakopal mitraljez in puške.

Njegov namestnik je Franc Pasetta, rojen 1919, stanujoč na cesti med Vrhniko in Verdom. Govorijo, da je tudi on skril orožje, ne ve se pa, kje.

Zdi se, da imajo tukajšnji komunisti še vedno sestanke v gozdu ob izviru Ljubljanice v smeri logaške ceste. Kje, ob katerih dneh in ob kateri uri, ni točno znano.«

Italijani so res prišli 23. ali 24. junija 1941 aretirat Franca Popita in Franca Pasetta-Maksa iz Mirk, vendar sta se oba pravočasno umaknila in se tako izognila aretaciji. To je bil znak tudi za nekatere druge njune tovariše, ki jim je grozila aretacija, pa so že naslednjega dne odšli v »partizane«. Taborišče so si postavili v gozdovih pod Ljubljanskim vrhom. Ko pa jih je Franc Popit čez nekaj dni obvestil, da zanje ni nevarnosti, se je vseh pet »partizanov« vrnilo na Vrhniko, ker takrat še ni bil čas za oboroženi boj.

Toda že čez dobrih štirinajst dni, 14. in 15. julija, se je Franc Pasetta-Maks v Ljubljani sestal s Francem Popitom, ki mu je dal navodilo, naj gredo v partizane vsi tisti, ki so politično pripravljeni na to.

Tako sta že 16. julija odšla v gozdove nad Bistro Franc Pasetta-Maks iz Mirk in Andrej Verbič z Vrhnike, ki sta kot

* Po spominih Franca Pasetta.

** Zbornik dokumentov in podatkov o NOV narodov Jugoslavije, VI. del, 1. knjiga, str. 260. Izvirnik v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja.

nekakšna predhodnica na Lipovcu postavila šotor za vso skupino. S seboj sta vzela tudi puškomitraljez »šoš«, puško, dve pištoli in nekaj streliva in druge vojaške opreme. Dva dni kasneje so se jima pridružili Anton Vidmar (Mačkov), Janez Turk in Jože Turk iz Verda, kmalu za tem pa še Anton Vidmar-Luka in Ciril Mlinar. Jožeta Turka so poslali domov, ker je bil premlad, vendar so ga uporabljali kot kurirja za vzdrževanje zveze.

Približno ob istem času (v drugi polovici julija) je prišlo na Vrhniki do prvih množičnih aretacij.

Partizanska skupina se je v avgustu preselila na Jesenovec, kjer si je postavila novo taborišče, kamor je večkrat prišel tudi Franc Popit, ki je skupini dajal vsa potrebna navodila v zvezi s povezovanjem na terenu in z akcijami.

V avgustu, ko se mu je posrečil pobeg iz šempetrske vojašnice, je v to skupino prišel tudi Anton Zalar-Žan s še enim tovarišem. Takoj nato so pod njegovim vodstvom opravili prvo sabotažno akcijo. Opravili so jo tako, da so pri postaji Verd prerezali telefonske žice. Kmalu zatem je skupina, ki je bila tokrat okrepljena s štirimi tovariši iz Bistre, prerezala telefonske žice in pokvarila signale tudi pri postaji Preserje.

Okrog 22. avgusta je v to skupino prišel in prevzel poveljstvo nad njo Mirko Bračič. Z njim so prišli še trije tovariši iz Ljubljane. Septembra 1941 se je skupina preselila v bližino Kožljeka in od takrat dalje se je imenovala Kožlješka, pa tudi Borovniška četa. Proti koncu avgusta je v skupino prišel Franc Popit in ustanovil partijsko celico.

Medtem pa se je tudi na terenu v partiji in v odborih OF razvilo široko politično delo.

Organizaciji sta širili idejo narodnoosvobodilnega boja in pripravljali ljudi na oborožen odpor proti okupatorju. Kmalu so bile vzpostavljene zveze z Ljubljano in od tu je redno prihajal propagandni material, ki so ga zaradi velikih potreb prevažali celo s kamionom. Deloma je to nalogo opravljal Štirn. Stanovnik, uslužbenec v mlekarni na Vrhniki, je o tem povedal tole:

»Z vsakodnevnim prevažanjem mleka v Ljubljano je bila dana možnost za prevažanje Slovenskega poročevalca na Vrhniko. V začetku je bilo to prevažanje skoraj javno, pozneje pa smo v kabini odstranjevali notranjo steno vrat in v medstenje natrpali Poročevalca. Sčasoma so leseni vijaki popustili

in so le še simbolično tičali na svojih mestih. Nekoč je poslovodkinja neke mlekarne pogledala, kaj je v paketih, ki so bili naloženi na mlekarški avto iz Vrhnike. Ko je zagledala Poročevalca, se je silno prestrašila. Prosila je, naj vse hitro odpeljemo, za naprej pa zahtevala, naj tega več ne delamo. Ker je bilo več mlekarnic, kamor smo dostavljali mleko, smo po slej Poročevalca nakladali drugod in tako nadaljevali s prevažanjem. V mlekarni je potem prevzel Poročevalca Nande Šinkovec, odnesel nekaj izvodov, druge pa razporedil in povedal, kdo bo prišel iskat. V Blatno Brezovico je npr. vozil Poročevalca mlekar v posebni kangli, ki je imela dvojno dno. Mnogokrat sploh ni vedel, kaj vozi.«

Poglejmo še, kaj pripoveduje Kobi z Verda:

»Nekoč nam je Petrič z mlekarškim avtom pripeljal iz Ljubljane nekaj hrane, več parov čevljev in dve puški, nekaj hrane pa smo dobili še pri trgovcu Jernejčiču na Vrhniki. Vse to smo spravili do Laha v Podgori. Tu smo stvari razložili v velik zaboj, ga dali na sani in ga odpeljali proti Borovnici in Peklu. Dogovorjeni smo bili, da se bomo izgovorili, češ da gremo po majhne prašičke, če bi nas kdo kaj vprašal. Ta izgovor nam je dvakrat prav prišel: na Dolu in pri Šviglju v Borovnici. Tam so namreč imeli Italijani spuščene rampe čez cesto. Preden so jih dvignili, si moral povedati, po kakšnih opravih greš, včasih so koga tudi preiskali. Seveda nam je srce obakrat močno nagajalo v strahu, da bi kateri izmed stražarjev vtaknil nos v naš zaboj, a je obakrat šlo brez nezgode in zaboj smo srečno spravili v Pekel.«

Prav je, če med najbolj zaslužnimi za razvoj narodno-osvobodilnega gibanja v tem delu Dolomitov omenimo tudi partizane, ki so bili jedro vrhniške skupine.

Andrej Verbič, doma z Vrhnike, je bil že pred vojno organizator in predsednik Društva kmečkih fantov in deklet. Ko se je januarja 1942 vrnil v Ljubljano z namenom, da vso organizacijo Društva kmečkih fantov in deklet vključi v SKOJ, so ga dva meseca kasneje Italijani izsledili in ga aretirali.

Franc Pasetta-Maks je bil pred vojno organizator esperantškega kluba. Tik pred vojno je odslužil vojaški rok v posebni padalski šoli in zato je v skupini opravljal naloge vojaškega referenta. Do prihoda Bračiča je bil komandir vrhniške partizanske skupine, toda 30. avgusta 1941 so ga Italijani pri Bistri ujeli. Po zasliševanjih, v katerih ni ničesar izdal, so ga od-

peljali v Italijo, po kapitulaciji Italije pa se je spet vrnil v partizane.

Janez Turk-Pavle je padel v partizanih jeseni 1943 kot bataljonski politični komisar.

Anton Vidmar z Verda je pred vojno deloval v esperantskem društvu in drugih organizacijah. V partizane je odšel 18. julija 1941, toda padel je že 29. oktobra istega leta pri Osredku.

Razen že doslej omenjenih organizatorjev narodnoosvobodilnega gibanja na vrhniškem in borovniškem področju so že na začetku veliko prispevali še naslednji:

Turkova družina z Verda, od katere je padel Janez (Pavle), njegov brat Jože pa je aktivno deloval od leta 1941, medtem ko je bil od 1943. leta dalje v partizanih. Sestra Tatjana je bila tudi v partizanih, prav tako pa so starši ves čas podpirali narodnoosvobodilno gibanje. V njihovo hišo je »črna roka« 1944. leta vrgla bombo.*

Malavašičeva, po domače Dimnikarjeva družina z Vrhnike. Sinova Dolfe in Frenk sta vneto delala za narodnoosvobodilno gibanje od vsega začetka. Že 1941. leta so bili v njihovi hiši razni sestanki, zaradi česar so Italijani domačijo že 1942. leta požgali. Takrat so očeta in hčerko odpeljali v internacijo, sinova Dolfe in Frenk pa sta odšla v partizane

Seršetova družina z Vrhnike. Vsi člani družine so delali za narodnoosvobodilno gibanje, zato so Italijani že 1942. leta požgali njihov dom, štirje sinovi pa so sredi 1942. leta odšli v partizane.

Brenčičeva družina z Vrhnike. Zaradi aktivnega sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju so jim Italijani 1942. leta požgali domačijo. V partizane sta takrat odšla sinova Janez in Jože, tretjega sina Franceta pa so odpeljali v internacijo.

Mrakova družina z Vrhnike. Leta 1942 so jim Italijani požgali dom, cela družina: oče, mati, sinova France in Janez ter hčerka Erna pa so sredi 1942. leta odšli v partizane.

Nace Voljč-Fric. Kot član KPJ se je znašel na tako imenovanem notranjskem procesu, kjer se je izredno hrabro držal. Ostal je aktiven član partije tudi po tem procesu. Kot šofer, zaposlen pri Pečnikarju v Ljubljani, je vzdrževal ilegalno zvezo med Ljubljano in Notranjsko. Prevozil je prve partiza-

* Podatki Franca Pasetta-Maksa.

ne, ki so odhajali iz Ljubljane na Notranjsko in Dolenjsko. Tudi potem, ko je 1. januarja 1942. leta odšel v ilegalo, je vzdrževal glavno partizansko zvezo med Notranjsko in Ljubljano.

Jakob Leskovec in žena Ivanka-Špela z Vrhnike. V njihovi hiši so bili že 1941. leta sestanki, ki sta jih vodila Popit in Kavčič. Jakob in Ivana sta že v prvi polovici 1942. leta odšla v partizane in pustila dom, dva majhna otroka, stara dvanajst mesecev in tri leta.

Družina Fefer z Vrhnike (na Klisu). Mož in žena sta prenašala pošto in literaturo, zbirala hrano, obleko, obutev in sanitetni material za partizane. Vzdrževala sta zvezo s partizani. V njihovi hiši so bili sestanki obveščevalcev in terenskih delavcev. Pozneje je bila v tej hiši javka za zvezo z Ljubljano. Tukaj je bil konec 1942. ali v začetku 1943. leta ustanovljen vrhniški rajonski odbor AFŽ. Potem je v njihovem stanovanju imela sestanek organizacija AFŽ.

Zakonca Petavs-Čukova z Vrhnike. V njihovi hiši se je tovariš Popit večkrat sestajal z aktivisti na terenu in s partizani. Pri pripravljanju teh sestankov je gospodinja Petavs opravljala kurirske posle. Oba sta odšla v partizane 1944. leta in kasneje oba padla.

Dobovičnik Stane-Krt. Bil je eden od prvih organizatorjev narodnoosvobodilnega gibanja na širšem področju Vrhnike in član okrožnega odbora OF že ob ustanovitvi 1941. leta. Šel je v partizane spomladi 1942. leta in padel kot komisar XIV. divizije na Štajerskem.

Petkovškova, po domače Špiklova hiša na Stari Vrhniki. Tu je bil novembra 1941. leta ustanovni sestanek odbora Osvobodilne fronte za Staro Vrhniko. Pozneje so bili v tej hiši večkrat sestanki, tu je bila stalna javka za terenske delavce in partizane. V njihovem čebelnjaku so se zdravili prvi dolomitski partizanski ranjenci. Zdravil jih je gospodar sam, bil je namreč ranocelnik v tem kraju.

Kraševčeva družina pod Čelom pri Stari Vrhniki. Prek te hiše je potekala zveza z Ljubljano; vzdrževala jo je hči Slava. V njihovi hiši je bila javka za zvezo s partizani in terenskimi delavci. Člani družine so prenašali material za tehniko, ki je delala v njihovi hiši. Ker je cela družina zelo delala za narodnoosvobodilno gibanje, so njen dom julija 1942. leta

požgali in razstrelili. Sina Ivana so Italijani ubili, ko je šel na zvezo s partizani.

Fortunova družina iz Razorske doline pri Podlipi. Že 1942. leta je v njihovi hiši (v čebelnjaku) delala ilegalna tehnika. Tu so bili razni sestanki z aktivisti in partizani, ki sta jih vodila Popit in Kavčič. V sredini 1942. leta so Italijani požgali njihov dom in ubili gospodarja. Dva sinova sta ob tej priliki odšla v partizane. Sin Franc je padel 1943. leta v Loškem potoku, dve hčerki pa so odpeljali v internacijo.

Anžicova družina (Razorski mlin) pri Podlipi. Gospodar je organiziral narodno zaščito za Podlipo. V hiši je bilo skladišče orožja za partizane kot tudi zbirališče partizanov in zveza z njimi.

Kuclerjeva družina z Drenovega griča. V tej hiši so vsi člani družine vneto delali za narodnoosvobodilno gibanje. Tu so se zbirali ilegalci in imeli sestanke, tu so zbirali hrano in opremo za partizane. V njihovi hiši so prenočevali aktivisti in partizani, tu je bil tudi center obveščevalne službe. Dne 26. avgusta 1942. leta so Italijani njihovo domačijo zažgali, gospodarja so ustrelili pred hišo, mater Antonijo pa v gramozni jami. Šest sinov in hči so odšli v partizane.

Franc Vrhovec (Ejtkov) z Loga. V njegovi hiši je bil ustanovni sestanek rajonskega odbora OF za Log. Franc Vrhovec je bil glavni organizator narodnoosvobodilnega gibanja za Log in okolico. On in žena sta odšla v partizane že v prvi polovici 1942. leta. Franc je kot komisar čete padel v Belški grapi 19. marca 1943.

Marija Kozjek, poročena Ganziti, na Logu. Tu je bila važna javka za zbiranje raznega materiala in prostor za zdravljenje partizanov.

Franja Zupančič-Sivka iz Bevk. Že od začetka je bila najbolj predana in neuklonljiva aktivistka na tem terenu. Organizirala je materialno preskrbo in zveze z dolomitskimi in krimskimi partizani. Italijani so jo ustrelili na Vrhnikih leta 1942.

Merlakova družina v Bistri pri Verdu. V njihovi hiši so se sestajali partizani in aktivisti, tu so zbirali hrano in vzdrževali zveze s partizani. Trije sinovi so bili v partizanih. Avgust je bil že 1941. leta ranjen v boju z Italijani in je utonil v Bistri.

Družina Gradišnik iz Bistre. V njihovi hiši so se zbirali prvi partizani, tu so vzdrževali zveze s partizanskimi enotami in se sestajali politični delavci. Sin Anton-Janoš je sodeloval pri prenosu in čuvanju eksploziva za miniranje preserskega mostu. Bil je potem že 1942. leta komisar čete v Šerčerjevem bataljonu. Leta 1943 je padel kot sekretar rajonskega komiteja KPS za Borovnico. Hčerka Tončka-Tota je bila partizanska obveščevalka, do odhoda v partizane je bila nosilec političnega dela na terenu Bistra.

Anton Zalar-Žan. Že kot predvojni komunist je skupaj s svojo ženo Tončko, s tovarišem Puntarjem, s svojim bratom Janezom in Janezom Korošcem sodeloval na borovniškem terenu. Njegova hiša je bila od vsega začetka žarišče celotnega dela za narodnoosvobodilno gibanje na borovniškem področju. V njegovem domu je bila 1940. leta pokrajinska partijska konferenca za Notranjsko. Zalar je organiziral vse študijske krožke, ki so se jih udeleževali tudi člani CK KPS. Organiziral je vsa predvojna protestna zborovanja in demonstracije v Borovnici. Kot predvojni komunist je bil interniran v Bileci skupaj z Janezom Molkom. Zalar je odšel v ilegalo takoj po

Tone Zalar-Žan, predvojni član KPS, sekretar rajonskega komiteja KPS Borovnica, član okrožnega odbora KPS za Notranjsko, eden od glavnih organizatorjev narodnoosvobodilnega gibanja na širšem področju Borovnice

razpadu stare Jugoslavije. Že 1941. leta je bil komisar čete. Padel je 14. decembra 1942. leta v Šumniku nad Borovnico pri Brezovici kot sekretar rajonskega komiteja KPS za Borovnico in kot član okrožnega odbora OF za Notranjsko.

Kavčičeva družina iz Dola pri Borovnici. V njihovi hiši so se že od začetka shajali aktivisti z bližnjega in širšega področja Borovnice. Sin Stane je organiziral narodnoosvobodilno gibanje na širšem področju Borovnice in Vrhnike. Oče je odšel v partizane 1942. leta, mati in sin Jože pa sta bila v internaciji. Po prihodu iz internacije 1943. leta in po kapitulaciji Italije sta odšla oba v partizane. Sin Jože je padel 1944. leta nad Sobočevim.

Debevčevi fantje iz Brezovice nad Borovnico. Od vsega začetka so Debevčevi za kraje Brezovica, Sobočevo, Niževce, Ohonica, Dražica, Pokojišče, Padež in Zavrh pomenili žarišče narodnoosvobodilnega gibanja. Vsi trije sinovi so kot aktivisti padli 1944. leta. Franc je padel kot sekretar rajonskega komiteja za Borovnico.

Kirnova družina z Brega. V njihovem čebelnjaku so bili večkrat sestanki, ki sta jih imela Popit in Novak-Očka. Sinova Viktor in Rajko sta bila skupaj s Puntarjem že pred vojno vključena v kulturno-prosvetno društvo Vzajemnost. Zbirala sta orožje in prenašala eksploziv za napad na preserski most. Viktor je bil že 1941. leta sekretar prve partijske celice za Breg—Pako.*

Rajon Logatec

V Logatcu tik pred vojno in v prvih dneh okupacije ni bilo partijske organizacije, kljub temu da je bilo predvsem v lesni industriji in gozdarstvu zaposlenih precej delavcev. Prejšnja partijska organizacija je bila po znanem notranjskem procesu izdana in razbita, vsi njeni člani pa zaprti.

Ravno tako ni bilo organizacije SKOJ, čeprav je bil večji del logaške mladine napreden, kar se je pokazalo kasneje v NOB.

* Podatki za rajon Vrhnika so povzeti iz spominskega gradiva Ivana Novaka-Očka, Franca Popita-Jokla, Staneta Kavčiča, Naceta Voljča-Drčarja, Adolfa Malavašiča-Zajca, Franceta Pasetta, Jožeta Molka-Puntarja, Viktorja Kirna, Franca Trčka-Ovsosa in Karla Grabeljška-Gabra, ter Kronike Vrhnika in okolica v boju za svobodo od Karla Grabeljška.

Celo sindikalna organizacija je bila zelo šibka, imela je zelo malo članov in je bila dokaj neaktivna.

Dobro so bili organizirani sokoli. Sokolsko društvo je zajelo in organiziralo precejšnje število mladine, pri čemer so bili upoštevani vsi sloji: delavci, siromašni in premožnejši. Drugih organizacij pravzaprav ni bilo.

V stari občini Gorenji Logatec je bilo prebivalstvo pred vojno večinoma zelo napredno in nacionalno zavedno. Klerikalci, ki so se pred vojno priključili JRZ, so bili v manjšini.

Nasprotno pa so imeli klerikalci, člani JRZ, v Dolenjem Logatcu dokaj velik vpliv nad prebivalstvom. Med njimi je bilo več močno zagrizenih, ki so pozneje postali člani plave garde, nekaj pa jih je bilo celo v organizaciji črne roke.

V socialni strukturi prebivalstva v logaškem območju sta prevladovala mali kmet kot prevoznik lesa iz gozda in gozdni delavec.

Zaradi meje je bilo močno razvito tihotapstvo, ki je pri precejšnjem številu prebivalstva dvigalo življenjski standard. Na vsem področju je bilo močno razvito gostinstvo, ki pa je služilo le lokalnim potrebam. Ker je bilo to mejno področje, je bilo seveda več ljudi zaposlenih tudi v financerski in orožniški službi, v zadnjih letih pred vojno pa se je tod zadrževala tudi vojska, ki je utrjevala mejo.

Po okupaciji se je nacionalno zavedni element obeh Logatcev s Sokolom na čelu zelo hitro in v pretežni večini opredelil za Osvobodilno fronto.

Da bo bolj jasna vloga, ki jo je sokolska organizacija v logaškem rajonu odigrala v opredeljevanju ljudi za Osvobodilno fronto in narodnoosvobodilno gibanje, je potrebno na kratko opisati sokolsko organizacijo pred kapitulacijo na logaškem in v širšem prostoru Notranjske.

V bivši Jugoslaviji je namreč obstajalo tako imenovano obmejno okrožje Sokola, ki je zajemalo ves prostor od Žirov do Starega trga in celo do Prezida. Tu so delovala naslednja sokolska društva: Žiri, Rovte, Hotedršica, Dolenji in Gorenji Logatec, Rakek, Planina, Cerknica, Grahovo, Lož, Stari trg, Nova vas in Velike Bloke.

Obmejno sokolsko okrožje se je skladalo s politično-upravno razdelitvijo in s takratnimi mejami logaškega okrožja.

Za razliko od drugih krajev Slovenije je imela sokolska organizacija na tem področju izrazito nacionalen značaj. To pa zaradi italijansko-jugoslovanske meje, ki je po prvi svetovni vojni pretrgala vse tradicionalne, zgodovinske, gospodarske in kulturne zveze z nekdanjim centrom — Trstom. Tudi dvolastniški odnosi in zadnja leta utrjevanje meje proti Italiji so do neke mere vplivali na to nacionalno zavednost.

Sokolska društva na tem področju so bila zelo množična in dobro organizirana. Zajemala so vse sloje prebivalstva. Tako je samo sokolsko društvo v Logatcu vključno z najmlajšimi štelo okoli 300 aktivnih telovadcev.

Vsa društva so imela svoje domove ali pa vsaj telovadnice. Domove in telovadnice so zgradili s prostovoljnimi prispevki. Ogromna večina vaščanov je z denarjem, lesom, prevozi in s prostovoljnim delom mnogo prispevala k tem gradnjam.

Vsako leto so v vasi, kjer je delovalo društvo, organizirali zlet, ki so se ga udeležila tudi druga društva. Ti zleti so vsebovali neke vrste delovni in politični program, kajti ta društva so bila tudi nosilec političnega in kulturnega življenja na vasi.

Tudi 27. marca, torej na dan, ko je Jugoslavija pristopila k trojnemu paktu, je sokolska organizacija v Logatcu organizirala baklado in protestno manifestacijo.

Baklada je šla skozi Logatec do kolodvora in nazaj do sokolskega doma. Žandarji so jo poskušali zaustaviti, toda zaradi velikega števila udeležencev jim to ni uspelo. Ljudje so organizirano šli naprej v sokolski dom, kjer so manifestirali s parolo »bolje vojna kakor pakt«. Govor je imel Rado Pehaček.

Po tem, ko je bila objavljena mobilizacija jugoslovanske vojske, se je večina tistih, ki niso prejeli poziva v vojsko, sama prostovoljno prijavila.

V času od kapitulacije Jugoslavije do začetka junija so se v Logatcu zbirale vse napredne sile. Zbirale in skrivale so orožje ter drug vojni material. Največ orožja in drugega vojnega materiala so nabrali v zapuščenih utrdbah Rupnikove linije.

Na sestanek, ki je bil v Ljubljani pri Turnherju maja 1941. leta, torej že pred ustanovitvijo okrožnega odbora Osobodilne fronte za Notranjsko, in ki ga je vodil Boris Kidrič,

je bil iz Logatca poklican kot predstavnik Sokola Rado Pehaček. Na tem sestanku je bilo dogovorjeno, da se ustanovijo okrožna in druga vodstva Osvobodilne fronte, ki naj bodo sestavljena iz predstavnikov Partije, Sokola, krščanskih socialistov in Zveze kmečkih fantov in deklet tam, kjer te organizacije obstajajo.

Kidrič je, po pripovedovanju Rada Pehačka, na tem sestanku zastopal široka politična stališča. Povsod tam, kjer ni partijske organizacije, kot je bil to primer z Logatcem, naj se pritegnejo v Osvobodilno fronto vse napredne sile, ki so pripravljene sprejeti program Osvobodilne fronte ter v njej sodelovati. Ta stališča so imela velik pomen za množičnost Osvobodilne fronte tudi v Logatcu.

Kmalu zatem je bil pri Tolacetu v Logatcu sestanek z levim krilom sokolov. Sestanek je imel namen, da se sokoli pridružijo Osvobodilni fronti. Kot pripoveduje Rado Pehaček, takratni prosvetar Sokola v Dolenjem Logatcu, je na seji društvenega odbora seznanil odbornike s cilji in programom Osvobodilne fronte. Nato so vsi navzoči z zapisnikom izjavili, da kot društvo pristopajo k Osvobodilni fronti in da v celoti sprejemajo njen program. Ker je bil Logatec sedež obmejnega okrožnega Sokola, so ta sklep povzeli v vseh sokolskih društvih v okrožju.

Po tem sestanku so Rado Pehaček in še nekateri drugi voditelji okrožnega sokolstva obhodili še druga društva v okrožju ter pridobivali članstvo za te sklepe, tolmačili cilje Osvobodilne fronte ter vabili k sodelovanju.

Sredi junija 1941. leta je bil po izjavi Pehačka in Babnika v hiši pri Žitku prvi sestanek Osvobodilne fronte, ki so se ga udeležili Rado Pehaček, Stane Žitko, Drago Vilar, Andrej Babnik, Janez Mihevc, Ivan Suhadolnik in Edo Vidmar. Na tem sestanku je bil ustanovljen rajonski odbor OF Logatec. Posamezniki so bili zadolženi za delo v okoliških vaseh, ki so ta čas spadale pod rajon Logatec.

Dne 7. junija je Novak po nalogu CK KPS prišel v Logatec in se povezal s Pehačkom. Zamenjal je Kristana, ki je zaradi izdaje padel v Ljubljani. Njegova naloga je bila organizirati in povezovati partijske organizacije na Notranjskem. Do avgusta meseca je bila v Logatcu ustanovljena prva partijska organizacija, v kateri so bili Ivan Suhadolnik, ki je bil do tedaj edini član Partije v Logatcu, zaposlen je bil na

žagi pri Kunstlju, dalje Ante Crnica, Ivan Korošec, ki je prišel iz Borovnice, in Bogo Drnovšek. Tedaj je politično delo močno zaživelo in se začelo razvijati v širino.

V avgustu mesecu je bil ustanovljen že rajonski komite za Logatec. V komite so prišli Ivan Suhadolnik, Ante Crnica, Ivan Korošec in Bogo Drnovšek.

Ante Crnica o tem pripoveduje naslednje:

»Z oblikovanjem partijske celice se je začelo novo življenje. Delo članov KPS se je čutilo med logaškim proletariatom, v Logatec so začele prihajati v večjem obsegu kakor dotlej partijska literatura in druge publikacije. Organizirana je bila pomoč zaprtim in interniranim tovarišem in vsem, ki so trpeli zaradi fašističnega režima. Zbirali smo hrano, denar in druge potrebščine za OF in partijo.

Prvo delo Partije je bilo zbirati ljudstvo za narodnoosvobodilno gibanje. Vsak član OF je dobil določeno nalogo: zbrati okoli sebe več revolucionarnih tovarišev, se z njimi sestajati na skritih krajih, brati in širiti literaturo KPS in OF, jo dobro preučiti, širiti duh odpora proti sovražniku, izbirati najbolj revolucionarne tovariše, ki bi bili pripravljeni iti v čete NOV in v partizanske odrede, ki so se takrat že bojevali v logaški okolici. Partija se je ukvarjala tudi z načrtom, da osvobodi tovariše iz zaporov, in se je v ta namen že povezala z upravnikom zaporov v Logatcu. Glavna naloga pa je bila zbi-

Rado Pehaček, prosvetar Sokola
in organizator osvobodilnega gibanja v Logatcu

ranje orožja in vsega vojnega materiala za tovariše, ki so se že bojevali, skladiščenje orožja itd.

Po blokadi Ljubljane je Partija rešila problem, kako na konspirativen način uvažati literaturo. Uporabljali smo osebni avto italijanske firme »Melchiori«, pri kateri je bil zaposlen Ivan Korošec. Za naše delo je Korošec pridobil šoferja. Ko je šofer pripeljal šefa italijanske firme v Ljubljano, je zapeljal avto na dogovorjen kraj, prevzel literaturo in jo tako dobro skril v avto, da lastnik avtomobila, Italijan, ni nikdar izvedel, kaj prevaža njegov avto. To je bilo dobro zasnovano, saj ni nihče pregledoval italijanskega avta. Včasih smo pripravili vinske sode, v katere smo najprej dali kante z materialom, nato smo sode napolnili z vinom; tudi tako je prihajala literatura v Logatec. Rabili smo tudi ročke in drugo posodo z dvojnim dnom. Prepeljano in preneseno literaturo smo delili tovarišem, ki so propagandni material trosili ob določenih dneh. Kadar zaradi sovražnikovega terorja nismo dobili literature iz Ljubljane, nam je Partija dostavljala literaturo prek Cerknice, mi pa, ki smo imeli zveze tja do Vrhnike in z drugimi okoliškimi kraji, smo jo dostavljali na dogovorjena mesta.«

V septembru in oktobru so bili ustanovljeni rajonski odbori OF v Gorenjem Logatcu, v Hotedršici, Žibršah, Rovtah in Lazah.

Do konca 1941. leta so bili na celem področju rajona ustanovljeni in so tudi že delovali terenski odbori Osvobodilne fronte.

Terenski odbori so bili ustanovljeni po vseh večjih vaseh: Rovte, Hotedršica, Žibrše, Grčarevec. V Dolenjem Logatcu so obstajali štirje terenski odbori: Blekova vas, Čevica, Dolenji Logatec in Martinj hrib. V Gorenjem Logatcu pa sta bila dva terenska odbora: Gorenji Logatec in Kalce.

Rajonski odbor Osvobodilne fronte Logatec je po ustanovitvi vrhniškega okrožja Osvobodilne fronte, ki se je ločilo iz do takrat širšega notranjskega okrožja, zajemal zahodni del Dolomitov: bivšo občino Rovte, Hotedršico, Planino in oba Logatca. Odbor je bil organizacijsko vezan na vrhniško okrožje.

Organizacija OF v Lazah je imela tesno zvezo tudi z Rakekom in Planino. O tem pravi Jože Simšič-Jelen iz Laz naslednje:

»Nekako konec junija ali v začetku julija leta 1941 je bila vzpostavljena zveza med Ivanom Lovričem iz Planine in Jožetom Simšičem iz Laz. Lovrič je delal v skupini z Jožetom Komovcem in Pavletom Molkom. Pehaček navaja tudi Bojana Podboja in Milana Groma. V prvih kontaktih so se v glavnem dogovorili o načinu delovanja OF.

Pri delu so bili najbolj aktivni bratje Pirčevi, Dušan Zorc, Matija Matko in še nekateri drugi tovariši iz Rakeka. Iz Ivanjega sela so bili v tej skupini Janez in Franc Kranjc ter Stane Stefančič.

Proti koncu leta 1941 in vse do odhoda prvih skupin v partizane so delovale na področju Laz štiri skupine. V skupini Jožeta Simšiča so bili Stane Žitko, Vinko Simšič, Franc Mahnič in Franc Jernejčič. Pod vodstvom Franca Simšiča (Martincovega) so delali Jože Mahnič, Franc Simšič ml. in Tone Simšič. Pod vodstvom Alojza Janežiča so delali Franc Nemgar, Franc Junc, Jože Junc, Anton Nemgar in Andrej Podboj. Četrta skupina pod vodstvom Jožeta in Andreja Ržek je delovala na Ravniku in je bila najbolj povezana z ostalimi skupinami v vasi. O vsaki od teh skupin bi lahko omenili nekaj značilnosti. Tako je imela moja skupina zvezo s Planino in Rakekom, Franc Simšič z Ljubljano, skupina okrog Alojza Janežiča tudi z Rakekom.«

V rajonu Planine sta že junija meseca 1941 obstajali dve partijski celici. Prvo je vodil Franc Benčan, člani pa so bili še Peter Benčan, Ivan Pelicon, Ivan Rotenhajzer in Jože Šunko, drugo je vodil Bojan Držaj, v nej je bil še član celice Tone Mršek in član SKOJ Kopitar.

Prek partijske celice, ki jo je vodil Bojan Držaj, je šla tudi zveza na Primorsko.

V tem času je bila ustanovljena tudi skojevska celica, ki jo je vodil sekretar Peter Benčan, člani pa so bili Osterman, Jože Šunko, trije bratje in dve sestri Slejkove družine iz Planine ter Kopitar.

Tudi odbor Osvobodilne fronte je bil ustanovljen konec julija 1941. leta. Sestavljali so ga Tegelj, bivši orožnik iz Planine, Petkovšek iz Grčarevca, Pungartnik starejši iz Planine, Jože Komovec iz Laz, Jože in Ciril Abraham iz Planine.

Odbor je zajemal Kurjo vas, Zgornjo in Dolnjo Planino, Laze, Grčarevec in Jakovico. Pomoč v začetnem delu je par-

tijski organizaciji in Osvobodilni fronti v Planini nudilo partijsko-politično vodstvo iz Rakeka in Cerknice.*

Razen že omenjenih organizatorjev NOG v širšem rajonu Logatca so v začetku največ prispevali k NOG še naslednje družine in posamezniki:

Žitkova družina iz Dol. Logatca. V tej hiši so bili prvi sestanki OF in Partije. Ker je bil gospodar avtoprevoznik, je bilo to ugodno za prevažanje propagandnega materiala, orožja in vojaške opreme ter hrane za potrebe partizanov. Vse to je opravljal gospodar sam, dokler ni odšel v partizane.

Pehačkova družina. V njihovem stanovanju se je zadrževal Kristan, ki ga je bil poslal Centralni komite Slovenije z nalogo, da organizira KP in OF v rajonu Logatec. Pri Pehačkovi družini se je zadrževal tudi Ivan Novak-Očka, ko je zamenjal Kristana, občasno pa tudi Franc Popit-Jokl. Mati in sin ter obe hčeri so od vsega začetka aktivno sodelovali v NOG. Zaradi tega je okupator obe hčeri obsodil na dosmrtno ječo, kljub temu, da je hči Zvonka imela dva otroka, ki sta bila stara šele 2 in 3 leta. Tudi mati je bila od maja 1942. leta do osvoboditve v italijanskih, potem pa v nemških taboriščih.

Vidmarjeva družina iz Dol. Logatca. Sinova Edo in Jože sta bila funkcionarja prvega rajonskega odbora OF. Oba sta bila l. 1942 kot talca ustreljena v vasi Ljubogojna pri Horjulu, ker je OF likvidirala narodne izdajalce v Ljubogojni. Sestro Fani so kot sodelavko OF odpeljali v internacijo.

Vilerjeva družina iz Dol. Logatca. Sin Drago je bil član rajonskega odbora OF in je bil 1942. leta v Ljubogojni ustreljen kot talec, brat Milan in oče sta bila v partizanih do osvoboditve, mater in sestro Danico pa je ubila črna roka.

Mezotova — Aleševa družina iz Blekove vasi. Ta hiša je bila od vsega začetka središče rajonskih organizatorjev NOG. Dva sinova sta odšla v partizane že 1941. leta. Sin Aleš je v partizanih tudi padel. Od sedmih otrok so bili štirje sinovi v partizanih, dve hčeri pa je ubila črna roka.

Korenčeva družina na Ravniku pri Hotedršici. Ta hiša je bila za Žibrše in Hotedršico glavno zatočišče organizatorjev NOG.

* Po izjavi Jožeta Pirca, takratnega sekretarja KP cerkniškega okrožja in Toneta Bavca, takratnega sekretarja partijske organizacije iz Rakeka.

Družina nadučitelja Doljaka iz Dol. Logatca. Pri družini so se shajali in zadrževali ilegalci. Od petih otrok sta bila dva sinova v partizanih, eden od njih je padel, hčerka Nada je bila obsojena na dosmrtno ječo, vsi drugi člani družine pa internirani.

Od vsega začetka je imela Osvobodilna fronta zelo velik vpliv na prebivalce vseh slojev in s tem tudi na njihovo obnašanje do okupatorja.

Tako je npr. že sredi 1941. leta takratni župan občine Hotedršica (po izjavi tovariša Pehačka) prišel vprašat vodstvo Osvobodilne fronte v Logatcu, ali naj poda ostavko na mesto župana ali naj še ostane, če je to v interesu Osvobodilne fronte.

V Logatcu je tedaj, ko je italijanska zavarovalnica menjala službene legitimacije — prevzela je bila namreč bivšo Slavijo, zastopnik predal svojo legitimacijo tovarišu Pehačku, da bi mu s tem omogočil prosto gibanje in delo na terenu, pa tudi odhajanje v Ljubljano.

Iz vsega tega je videti, da sta se organizaciji KP in OF najhitreje razvijali na širšem prostoru Viča pa vse do Hruševa, Dobrove, Brezovice in Vnanjih Goric in na območju Dravelj, Borovnice in Vrhnike, Horjula in Logatca. Dokaj počasneje in manj množično pa na področju Drenovega griča, Sinjih goric, Bevk in Blatne Brezovice, predvsem pa na področju Polhovega Gradca in širšega področja Rovt in Šentjošta.*

* Podatke za rajon Logatec so dali: Rado Pehaček, Andrej Babnik, Ivan Suhadolnik, Ante Crnica, Jože Simšič-Jelen, Jože Pirc, Tone Bavec in pa povzetek iz gradiva lokalne kronike Hotedršica in Logatec.

ORGANIZIRANJE KONTRAREVOLUCIJE

Kljub velikim uspehom, ki sta jih partija in OF dosegli v prvem obdobju svojega delovanja, zahvaljujoč predvsem pravilni narodnoosvobodilni politiki, so zunaj te fronte ostale manjše sile, ki so zavirale napore OF in našle v italijanskem okupatorju zaveznika, ki naj bi jim ohranil pozicije. To se je dogajalo predvsem v tistih krajih, kjer so kot absolutni gospodarji vladali župniki in bogati kmetje. To so bili v bistvu vsiljeni izvoljenci, ki so verske družbe in kmetijske organizacije izkoriščali v svoje politične namene in tako neomejeno gospodarili nad usodo nerazgledanih in versko zaslepljenih ljudi.

Ti klerikalni mogočnejši so kmalu zaslutili, da narodnoosvobodilno gibanje spodkopava njihovo gospostvo in njihove sebične namene. Tako so sklenili, da ne bodo sodelovali v Osvobodilni fronti in da bodo za vsako ceno skušali preprečiti njen vpliv na ljudi. Z vsakim dnem sta se stopnjevala njihov odpor in sovraštvo do OF. Bojazen zase in ideološka zaslepljenost sta jih čedalje bolj potiskali v sodelovanje z okupatorjem in skupno z njim so postajali krvniki slovenskega naroda.

Ko so voditelji meščanskih strank v Sloveniji po državnem puču 27. marca 1941 pričakovali napad na Jugoslavijo, so zgradili svojo taktiko za primer okupacije. Na čelu vladajoče klerikalne Slovenske ljudske stranke je bil ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen. Odloženo je bilo, da en del vodstva gre v London, drugi del v ZDA, tretji naj bi sledil jugoslovanski vladi v emigracijo, preostali del pa naj bi skupaj z dr. Natlačenom ostal doma in s tem zavaroval strankine koristi tako, da bi »taktiziral«¹ z okupatorjem.

To se pravi, da je bila politika največje stranke v Sloveniji ne samo kapitulantska, temveč tudi od vsega začetka izdajalska in da je bil njen glavni cilj zagotoviti si oblast po razpadu Jugoslavije. Za razliko od KPS in drugih naprednih sil je že pred napadom na Jugoslavijo ta stranka kapitulirala pred nacizmom in fašizmom, in to kljub temu, da so široke ljudske množice z demonstracijami odločno pokazale, da nimajo namena »taktizirati« z nacizmom in fašizmom.

Tudi druge meščanske stranke so se v politiki podredile klerikalnemu vodstvu SLS.

Po zasedbi Slovenije so se meščanske politične stranke povsem razgalile in s tem potrdile svoj protinarodni in protijugoslovanski značaj. Brez vsakega ponosa, sramotno in navivno so začele klečeplaziti pred okupatorjem, da bi jih Nemci in Italijani vsaj do neke mere pustili na oblasti. Tako so se spremenili v izdajalce svojega ljudstva in se postavili v okupatorjevo službo.

Varnostno-obveščevalna služba (VOS) OF je kmalu ugotovila, da narodni izdajalci pripravljajo protiljudsko belogardistično zaroto proti slovenskemu narodu.

Glavačeva skupina

Na čelu zarotnikov proti NOB so stale klerofašistične udarne predstraže, ki so se že v zadnjih letih pred vojno pripravljale za nastop proti naprednemu protifašističnemu gibanju. To izbrano »sveto vojsko« so vodili kaplan Glavač,* dr. Erlich, prof. Tomc in drugi voditelji katoliške akcije (KA) ter klerofašistični voditelji Slovenske ljudske stranke (SLS), ki jih je podprla tudi profašistična liberalna buržoazija.

Najbolj radikalna in agilna klerofašistična skupina v boju proti NOG je bilo tako imenovano slovensko narodno gibanje, ki jo je v prvi polovici 1941. leta organiziral in vodil kaplan Franc Glavač. Njemu se je kmalu pridružil ing. Emer Fanouš

* Že kot bogoslovec je Glavač postal sourednik lista Mi mladi borci, glasila dijaške Katoliške akcije. Od 1940. do 1941. leta je bil urednik revije Katoliška akcija in časopisa Domoljub, nato pa urednik Slovenca, kjer je vodil »idejno in notranjepolitično rubriko«, to se pravi — blatenje NOB (Franček Saje, Belogardizem, str. 97).

z družbo aktivnih jugoslovanskih oficirjev in fašistov iz nacionalističnih krogov. Ta dva zarotnika sta z vso vnemo delovala proti NOG in pripravljala tudi teroristične akcije proti sodelavcem NOG in partizanski vojski. Že poleti 1941. leta sta okrog sebe začela zbirati ljudi, ki so bili pripravljeni v danem trenutku zgrabiti za orožje proti komunistom.

Skupina aktivnih oficirjev in fašistov iz nacionalističnih vrst se je konec decembra 1941. leta zbrala okrog majorja Karla Novaka, ki je takrat postal zastopnik polkovnika Draže Mihailovića za Slovenijo.

Čeprav je bila Glavačeva skupina najmanjša od vseh drugih, pa je bila najbolj radikalna in najbolj brezobzirna v boju, ki se ga je sicer dolgo časa na vse kriplje otepal.

Katoliška akcija

Najbolj preudarno in po skrbno izdelanem načrtu je proti NOG nastopila KA, ki je bila elitna organizacija slovenskega klerofašizma. Njen cilj je bil, da prevzame v svoje roke celotno družbenopolitično življenje naroda. Katoliška akcija je v Sloveniji postala samostojna organizacija, ki je imela osem posebnih organizacij.*

V Katoliško akcijo so sprejemali le sposobne in zaupne osebe. Iz skrbno izbranih posameznikov so potem cerkveni asistenti na tajnih sestankih jeder, na številnih konferencah in tečajih vzgajali in oblikovali tako imenovano elito, izbrane klerofašistične bojevnike.

Katoliška akcija je bila v stari Jugoslaviji zakonita verska organizacija. Kljub temu je namenoma delovala tajno, posebno njene nižje organizacije. Njeni člani svoje pripadnosti Katoliški akciji niso hoteli razkriti ali priznati niti najzvestejšim pristašem klerikalne stranke.

Tak način dela je Katoliška akcija v Sloveniji izbrala zato, da so mogli njeni člani nemoteno zasledovati in v svoje kartoteke beležiti mišljenje in politično delovanje vseh ljudi v svojem okolju, tudi somišljenikov klerikalne stranke. Če je na primer dijaška KA imela v nekem razredu troje članov, je eden zasledoval govorjenje, prijateljske stike in vse podrobnosti pri klerikalnih profesorjih in študentih, ki miselno

* Fr. Saje, Belogardizem, str. 313.

in politično karakterizirajo človeka ter njegov razvoj. Drugi je nadziral svoje liberalne profesorje in sošolce, tretji pa je zalezoval levičarske šolske tovariše in profesorje. Podobno obveščevalno delo so opravljale tudi organizacije Katoliške akcije po mestih in vaseh.

Organizacijsko najštevilnejša in najbolj čvrsta ter tudi najbolj borbeno je bila dijaška Katoliška akcija, ki je bila organizirana po vseh srednjih šolah in na ljubljanski univerzi. V njeni založbi Naša pot je izšlo 22 ideoloških in organizacijskih knjig. Poleg dijaških KA so zadnja leta pred vojno še posebno skrb posvečali delavski in uradniški KA.

Kakšen ogromen pomen je duhovščina dajala organizaciji in delu KA, je razvidno iz dejstva, da je bila KA v letih 1941 in 1942 osrednje vprašanje vseh duhovniških konferenc. Na teh so posebno naglašali potrebo, da duhovniki organizirajo KA v podeželskih župnijah, se pravi med kmečko mladino.

Za načrtno protipartizansko agitacijo in propagando so organizacije KA po navodilih vodstva v Ljubljani ustanovile posebne tajne odbore, tako imenovane antikomunistične odbore. Pod vodstvom teh odborov so jedra Katoliške akcije 1941. leta začela prirejati antikomunistične krožke, na katere so poleg članov vabili tudi najbolj zaupne somišljenike. V teh krožkih so se člani in simpatizerji Katoliške akcije urili za propagandiste proti narodnoosvobodilnemu boju.

Katoliška akcija je vzgajala svoje člane in simpatizerje v mržnji do osvobodilnega boja slovenskega naroda. Z raznimi lažnimi krilaticami je skušala razbijati borbeno enotnost slovenskega ljudstva. To so organizacije Katoliške akcije delale po navodilih svojega vodstva, ki jim je neprestano pošiljalo tajne okrožnice z gesli proti OF in slovenskim partizanom. Propagandistična centrala KA je sestavljala in ciklostirala tudi najrazličnejše letake proti OF. KA se je sistematično borila proti OF. S svojo propagandno ofenzivo in z vsem mogočim obrekovanjem je hotela zavreti in za vsako ceno preprečiti osvobodilni boj slovenskega ljudstva, s čimer je fašističnim okupatorjem delala velike usluge.

Tako je bila KA jedro oborožene belogardistične zarote proti osvobodilnemu boju slovenskega naroda. Bila je predstraža in kvas oboroženih belogardističnih oddelkov.*

* Franček Saje, Belogardizem, str. 107—128.

Udarne klerofašistične čete na ljubljanski univerzi je bil akademski klub Straža. Stražarje je vodil dr. Lambert Erlich, profesor teologije in duhovni vodja akademikov.

S svojimi stražarji je dr. Erlich hotel najprej zbrati nazadnjaške sile na ljubljanski univerzi, nato pa svoje bojišče razširiti na vso Slovenijo. Ker si je krog ljudi okoli Korošca obetal od delovanja stražarjev veliko koristi, jih je tudi bogato financiral. V svojem delovanju so stražarji preko svojega tednika Straža v viharju pod uredništvom Cirila Žebota, Vinka Beličiča in Mateja Poštovana sejali šovinizem in odpor do drugih jugoslovanskih narodov, strupeno sovraštvo do vsega demokratičnega doma in v svetu, oboževali fašizem in klerofašizem.

Za svoja načela se stražarji niso borili samo z govorno in pisano besedo, ampak so nasprotnika skušali krotiti celo s fizično silo. Pod neposrednim vodstvom bana dr. Natlačena in dr. Erlicha so v povezavi s policijo napadali protifašiste na univerzi, razbijali oblastno dovoljene predstave sovjetskih filmov po ljubljanskih kinematografih, ovajali policiji in ji celo direktno izročali protifašistične borce. Tako je vodja stražarjev 8. aprila 1940. leta pripeljal na ljubljanski kolodvor skoraj vse stražarje, ki so pri vhodu na ljubljanski kolodvor in v vlaku lovili protifašistične akademike, ki so odhajali v Beograd na mirovno zborovanje meduniverzitetne organizacije, ter jih kar na postaji izročali policijskemu komisarju Kukoviču in drugim policijskim agentom. Nekaj ur pred tem pa so stražarji na univerzi razbili mirovno zborovanje akademikov in fizično napadli protifašiste.

Stražarji so bili sicer majhna, toda v trdi disciplini in v slepem fanatizmu vzgojena udarna četa mladih intelektualcev. Težili so za tem, da bi zasedli vodilne položaje slovenskega klerofašizma, ki naj bi v avtonomni ali svobodni Sloveniji, povezani z drugimi srednjeevropskimi katoliškimi narodi, uvedel totalitaren režim s korporativno gospodarsko

Izraz »bela garda« se je prvič pojavil v Slovenskem poročevalcu št. 29 z dne 9. dec. 1941. S tem izrazom je bila označena izdajalska zarota proti slovenskemu ljudstvu. To ime se je med slovenskim ljudstvom hitro razširilo in tako udomačilo, da so ga končno uporabljali celo okupatorji in sami belogardisti.

ureditvijo. Kot sovražniki vsakega demokratičnega gibanja so na delovanje protifašistov reagirali hitro in napadalno, kar so člani Katoliške akcije, vajeni bolj sistematičnega boja, pogosto ocenjevali za škodljivo zaletelost. V boju proti demokratičnim težnjam v slovenskem narodu so bili zmeraj pripravljeni, da se povežejo z vsakomer.

Že aprila 1941. leta je vodstvo Straže sklicalo svoje pri-
staše na sestanek v dijaškem domu na Rakovniku in izrazilo potrebo po bojnem sodelovanju z okupatorji.

Stražarji so proti OF nastopili takoj, brž ko so zvedeli za njeno ustanovitev, vendar pa se v svoji propagandi do srede junija še niso znašli. Po 22. juniju so se zbrali v Slomškovem domu, kjer jim je vodstvo razložilo svojo propagandno tezo: ljudem je treba prikazati nesmiselnost OF, ker bo v primeru angleške zmage osvoboditev prišla sama od sebe. Če pa jo bo treba pospešiti, bi ob koncu vojne prelomili s kolaboracionizmom in se uprli okupatorju. V tem primeru pa naj bi se osnoval nekak srednjeevropski blok katoliških držav pod angleškim vodstvom.

V prvi periodi okupacije, poleti in v začetku jeseni 1941, se je boj Straže proti NOG izražal predvsem v propagandi, ki so jo člani širili z raznimi letaki. Pisala sta jih dr. Žebot in Casar.

Fašizacijo Slovenije so podpirali tudi slovenski klerofašisti. S pomočjo stražarjev, članov KA in ljutičevcev so italijanski okupatorji v jeseni 1941. leta na ljubljanski univerzi poskušali organizirati GUF, fašistično akademsko organizacijo, ki so jo v Ljubljani imenovali OUL (organizzazione universitaria di Lubiana). V direktoriju OUL so bili večinoma stražarji in člani KA, ki jim je fašistični zaupnik ing. Karra priskrbel orožje, stražarju Francu Župcu kot vodilnemu funkcionarju OUL pa še posebnega detektiva in stanovanje v hotelu Union.

Istočasno so fašisti na Ljubljansko pokrajino raztegnili tudi GIL, ki so ga tu preimenovali v GILL (Giuventu italiana del littorio di Lubiana — Ljubljanska italijanska liktorska mladina). GILL so na gimnazijah propagirali predvsem klerikalni profesorji in veroučitelji, v Ljubljani pa tudi stražarji. Pozimi in spomladi 1942. leta so stražarji po srednjih šolah zasliševali dijake, zakaj se ne vpisujejo v GILL, in nekatere potem kot somišljenike OF ovajali okupacijskim oblastem.

V začetku spomladi 1942. leta so stražarji prišli v novo ofenzivo proti OF. Naznanili so jo z letakom Naše stališče.

»... OF je trenutno najhujša nesreča za slovenski narod. OF je izvržek slovenstva, ki pod vodstvom agentov Kominterne... zbira in organizira potepuhe, moralne propalice in kriminalne tipe.

Do OF je s slovenskega vidika mogoče samo eno zadržanje: popolno uničenje do zadnjih sledov in poslednjih vzrokov.

V tem trenutku je aktualno samo eno osvobojenje: slovenski narod je treba osvoboditi od komunistične OF in to takoj!

Osvobojenje izpod tuje okupacije ni v naši moči in je vsak tovrstni sedanji aktivizem blaznost, ker nas mora samo uničiti, ne da bi nas ščitilo mednarodno pravo ali katerakoli druga sila na svetu. To osvobojenje je odvisno od zaključka vojne...

Vsekakor ne bomo spremenili našega dosedanjega stališča glede OF, temveč bomo našo neizprosno borbo proti komunistični OF z vsemi silami nadaljevali, dokler ne bo nestvor uničen...«

Za veliko noč 1942. leta pa so stražarji kot »slovenska liga proti banditom in morilcem« izdali letak Slovenskemu narodu, v katerem so ponovili svoj program in ugotovili:

»Popolno iztrebljenje komunistične OF je življenjska nujnost slovenskega naroda!«

Meseca marca in aprila 1942. leta so stražarji v sodelovanju z italijansko policijo imeli na Marijinem in Krekovem trgu zasede ter fašiste opozarjali na mimoidoče akademike, pristaše OF. Stražarske skupine so po Ljubljani zasledovale vodilne funkcionarje OF, da bi jih izročile italijanskim karabinjerjem. Sredi aprila 1942. leta je italijanska policija na Erlichovo intervencijo vdrla v Jegličev dom in aretirala veliko število akademikov, simpatizerjev osvobodilnega gibanja...

Stražarji pa se niso več zadovoljili samo z ovajanjem italijanski policiji, ampak so s privoljenjem okupacijskih oblasti pristaše NOG aretirali kar po cestah in celo vdirali v njihova stanovanja.

Dne 1. aprila 1942. leta je Erlich izročil poveljstvu XI. armadnega zbora svojo spomenico. V njej je kamufliral širo-

kopotezno zaroto proti slovenskemu ljudstvu, ki jo je slovenska buržoazija kovala v ljubljanskem škofijskem dvorcu, in zahteval njeno legalizacijo.

V imenu izdajalske buržoazije je predlagal, naj ji »italijanske oblasti omogočijo avtonomno varnostno službo v obliki akademske formacije, meščanske straže in splošne narodne straže po vaseh... Slovenci morajo dobiti v primerni obliki tudi upravno oblast oziroma morajo biti dejansko pritegnjeni k upravljanju pokrajine...« V spomenici je razložil še več drugih predlogov za soudeležbo pri fašistični oblasti in pri zatiranju slovenskega narodnoosvobodilnega boja.

Ko je obveščevalna služba OF razkrila izdajalsko delovanje dr. Erlicha, voditelja stražarjev in svetovalca škofa dr. Rožmana, ga je ljudsko sodišče na osnovi odloka o zaščiti slovenskega naroda obsodilo na smrt in 26. maja 1942. leta zjutraj ga je NZ likvidirala.

Nekaj tednov po Erlichovi smrti je general Robotti končno le sprejel ponujeno belogardistično roko, ki mu jo je dr. Erlich s svojimi stražarji tako neutrudno vsiljeval. Ko pa je vodstvo klerikalne Slovenske ljudske stranke poleti 1942. leta sklenilo z italijanskim vojaškim poveljstvom pismeni sporazum o oboroženem belogardističnem sodelovanju, so stražarji sklenili še poseben dogovor z italijanskimi fašisti.*

Slovenska legija

Vodstvo Slovenske ljudske stranke je za boj proti NOG 29. maja l. 1941 ustanovilo posebno tajno vojaško organizacijo — slovensko legijo. Za vodjo legije je vodstvo Slovenske ljudske stranke določilo Rudolfa Smersuja.

Vodstvo slovenske legije je vse redkejša klerofašistična pristaša, v glavnem člane KA in funkcionarje klerikalnih društev, s pomočjo duhovščine počasi začelo organizirati v skrivne trojke. Vaške trojke so bile podrejene občinskim trojkam, te okrožnim vodstvom in končno glavnemu vodstvu legije. Občinske trojke naj bi po zamisli vodstva SLS povezovale može in fante na svojem območju v tajne čete, okrožne pa v bataljone. Člani SL so morali priseči.

* Franček Saje, Belogardizem, str. 129—145.

Vodja slovenske legije Smersu-Kopitar je 15. ali 16. julija 1942 na zahtevo Mihailovičevega komandanta za Slovenijo majorja Karla Novaka poročal kaplanu Križmanu-Komarju, da je v vsej Sloveniji po približnih računih nad 2.000 zapriseženih članov.

Slovenska legija je bila zaradi fanatičnosti svojih članov res maloštevilna, pa vendar nevarna zarotniška organizacija.

Pri organiziranju SL so župniščem na podeželju z nasveti in navodili pomagali razni odposlanci iz Ljubljane. To so bili povečini mladi kaplani in klerofašistični študenti, ki so neutrudno švigali od fare do fare.

Klerofašistični organizatorji SL pa so z dr. Mihom Krekom, svojim pokroviteljem v Londonu, kmalu razkrili svoje karte. Od klevetanja NOG so že konec 1941. leta prešli kar k odkritemu in nedvoumnemu pozivu:

»...Zatrite zlasti vse partizansko! Zberite se okrog svojih preizkušenih voditeljev. Ne poslušajte nikogar drugega kakor svoje narodno vodstvo v Londonu. Drugačno ravnanje je v današnjih razmerah resnično izdajstvo! —«

V tajnih okrožnicah in odredbah je vodstvo SL podrobneje naročalo in ukazovalo:

»Z vso čuječnostjo in vso skrbjo je treba paziti na komuniste in OF — OF-arje. Treba je imeti vsakega OF-arja v stalni evidenci. Kje stanuje, kaj dela, kako agitira za OF in koliko jih je. Vsa imena z natančnimi podatki in vse delo posameznika je treba tedensko javljati meni... Merčun lastnoročno (Majdič Fortunat — op. SF) —«

Po teh navodilih so se člani SL tudi ravnali in pridno vohunili. Tako je vodstvo SL 7. julija 1942 mihailovičevskemu poveljstvu Slovenije med drugim poročalo:

»V začetku junija smo izvedli štetje partizanov... Vse skupaj jih bo 4.500 do 5.000. Izvršili smo tudi popis partizanskih taborišč, ki smo ga naslovni komandi že dostavili po g. Brezniku (kaplanu Malovrhu — op. SF).«

Da bi se izboljšala propagandno-obveščevalna služba in njena mreža, je slovenska legija ustanovila posebno žensko propagandno in obveščevalno mrežo.

Pomožna formacija SL je bila tudi študentska legija, ki jo je po naročilu vodstva SL organiziral Stanko Petelin, profesor na učiteljsišču. Študentska legija je povezovala dijake

višjih razredov srednjih šol. Dolžnost njenih članov, organiziranih v trojke, je bila prav tako propaganda zoper NOB, zasledovanje in ovajanje njenih pristašev ter agitiranje za vstop v SL ter v oborožene belogardistične oddelke.

Sočasno je SL ustanavljala svoji pomožni vojaški organizaciji: narodne straže in SaSa. Narodne straže naj bi bile po zamisli klerofašističnih voditeljev množična vojaška organizacija SL. Poleti 1942. leta so začeli organizirati belogardistične oddelke, zaupnikom SL pa ukazali, da morajo povsod ustanavljati slovensko stražo ali SaSa kot pomožno organizacijo SL.

Vso to belogardistično zarotniško dejavnost je organizirala in vodila klerofašistična Slovenska ljudska stranka s pomočjo vrhovnega vodstva SL, v katerega je delegirala dva člana svojega plenuma, in sicer Smersuja ter dr. Šmajda.

Ljubljanska pokrajina je bila organizacijsko razdeljena na 16 okolišev s svojimi pododbori SL. Ta je v začetku delala samostojno, nato pa je kmalu začela sodelovati s četniki.

»Stalno je bilo poudarjeno, da je SL del jugoslovanske vojske in se popolnoma podreja njenemu vodstvu. Sodeluje z vojsko po svojih predstavnikih, sprejema povelja in jih izvršuje...«

Od tedaj naprej so iz mihailovičevskega poveljstva Slovenije in iz vrhovnega vodstva slovenske legije kar deževale razne okrožnice in odredbe, s katerimi so organizatorji belogardističnega izdajstva svojim zaupnikom razlagali, dopovedovali, naročali, jih rotili in jim grozili, naj pri organiziranju oboroženih oddelkov napno vse sile in sposobnosti.

Voditelji Katoliške akcije, Slovenske ljudske stranke in njene slovenske legije, stražarji in glavačevci so bili kuhani in pečeni v ljubljanskem škofijskem dvorcu. Tam so uživali popolno zaupanje, vsekdar našli moralno oporo in dobivali pobudo za svoje vojne načrte proti upornišnemu gibanju slovenskega ljudstva. Hkrati so bili osebni sodelavci, svetovalci in prišepetovalci škofa dr. Gregorija Rožmana. Škof je gladil njihove razprtije in s svojo škofovsko avtoriteto kmalu podprl njihovo sovražno delovanje proti narodnoosvobodilnemu boju, čeprav je bil poučen o njenem vzvišenem smotru.

Ko je vodstvo OF spoznalo nevarno delavnost klerofašističnih skupin, ki so jih vodili prenapeteži iz duhovniških in

laičnih katoliških krogov, se je obrnilo na samega ljubljanskega škofa dr. Gregorija Rožmana, ki je bil najvplivnejši med temi ljudmi. Izvršni odbor OF mu je 30. novembra 1941 poslal daljšo spomenico, v kateri mu je razložil namere OF. Pojasnil mu je svoje načelno stališče do vere in svobode prepričanja ter želel, da bi v narodnoosvobodilnem gibanju sodelovala tudi duhovščina ali vsaj ostala nepristranska.

Obenem je izvršni odbor OF škofa opozoril na nevarne pojave med duhovščino in v verskih organizacijah ter ga prosil, naj jih s svojo avtoriteto prepriča, da bi odvrnil veliko nesrečo. Končno mu je vodstvo OF predlagalo sestanek, na katerem bi v osebnem razgovoru pretresli vsa pereča vprašanja. Škof dr. Rožman na pismo ni odgovoril niti ni pokazal zanimanja za predlagani razgovor.

Dne 16. marca 1942. leta je OF justificirala klerofašista Franca Župca, ki je bil vodilni član akademskega kluba Strazha in podzaupnik italijanske fašistične organizacije na ljubljanski univerzi, 18. marca pa klerofašista Jeroslava Kiklja, ki je bil predsednik akademske Katoliške akcije, organizator Glavačeve belogardistične družine in vodilni funkcionar italijanske fašistične organizacije na univerzi v Ljubljani. OF se je odločila za ta korak zato, ker so vsi dotedanji pozivi belogardističnim zarotnikom, kolaboracionistom in ovaduhom, naj prenehajo s svojim izdajalskim delovanjem proti NOG, ostali brezuspešni.

Ob odprtem grobu je dr. Rožman v škofovskem ornatu Kiklja povelečeval kot prvega slovenskega verskega mučenca.

Tako je škof dr. Rožman justifikacijo dveh narodnih izdajalcev izrabil kot ugodno priliko, na katero je že dalj časa čakal, da je namreč mogel proglasiti prva slovenska »mučenca za vero«. Hkrati je to priložnost znova izrabil, da je boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda skušal prikazati kot nekaj, kar nasprotuje božjim in cerkvenim postavam. S temi svojimi premišljenimi besedami proti osvobodilnemu gibanju je dal veliko javno potuho in moralno pomoč organizatorjem belogardističnega narodnega izdajstva.*

* Franček Saje, Belogardizem, str. 146—170.

Škof dr. Rožman si je s svojo duhovščino na vso moč prizadeval, da bi s pomočjo cerkve in vere odvrnil od NOG množico bivših pristašev klerikalne stranke, obenem pa združil okrog sebe vse klerikalne meščanske kroge in jih povedel v odločilni boj proti osvobodilnemu gibanju. Pri tem mu je veliko pomagala jugoslovanska emigrantska vlada v Londonu, zlasti minister dr. Miha Krek.

V začetku aprila 1942 je emigrantska vlada zahtevala, naj se vsi Jugoslovani združijo okrog generala Mihailovića. Za njo je sam Mihailović prek londonskega radia 21. aprila pozval vse oborožene odrede širom po naši domovini, da se brezpogojno podredijo njegovemu vodstvu.

Vse to je 3. maja prek londonskega radia ponovil še dr. Kuhar. Komaj nekaj dni po Kuharjevem govoru so se prvi mihailovičevski oficirji odpravili iz Ljubljane k Sv. Urhu in tam organizirali prvi četniški odred, ki je kot zloglasni štajerski bataljon postal osnova kvislinške bele garde...

Major Karl Novak se je v svojem pripravljanju četniških odredov, ki jih je hotel pod Mihailovićevo zastavo poslati v boj zoper slovensko partizansko vojsko, naslonil na ostanke reakcionarnih strank in njihove obrobne skupine, ki so se do konca 1941. leta odločile za Mihailovića. Hkrati je pospeševal njihovo združitev, da bi dobil trdnejšo politično zaslombo za svoje delo.

Prvi večji korak proti temu cilju je bil uspešen zaključek dolgotrajnih pogajanj med liberalnimi strankami, ki so se januarja 1942 združile v napredno delovno skupnost. Njeno jedro je tvorila Jugoslovanska nacionalna stranka z OJNS ali novo Jugoslavijo, ki so se jima pridružile Samostojna demokratska stranka, Narodna radikalna stranka in kasneje Stara pravda.

Marca 1942. leta je bilo ustanovljeno novo vodstvo vseh združenih strank pod nazivom Narodna zveza za osvoboditev Slovenije.

Konec julija ali v začetku avgusta 1942 so pooblašenci klerofašistične Slovenske ljudske stranke in Mihailovičevega štaba pod vodstvom majorja Novaka sklenili pismen sporazum s poveljstvom italijanskega XI. armadnega zbora za sodelovanje belogardističnih enot s fašističnimi okupatorji v skup-

nem boju proti slovenski partizanski vojski. Sporazum te »posebne ekipe« združene slovenske reakcije za »oportunistično politiko in vestnega sodelovanja z okupatorjem« so odobrile »vse v Slovenski zavezi zastopane grupe«. Nato pa je dobil dr. Albert Kramer-Mernik nalogo, da na previden in licemeren način o tem poroča kraljevi jugoslovanski vladi v Londonu.*

* Franček Saje, Belogardizem, str. 185—222.

ZAČETEK OBOROŽENEGA BOJA

Oborožena vstaja v Sloveniji se je začela potem, ko so Nemci napadli Sovjetsko zvezo in v naletu zavzeli Litvo, Latvijo, Belorusijo in večji del Ukrajine.

Angleži so na Bližnjem in Srednjem vzhodu zasedli Irak in Sirijo, v sodelovanju z Rdečo armado pa Iran. S pogodbo o nenapadanju s Turčijo so preprečili nemške načrte o osvajanju Srednjega vzhoda. V Severni Afriki pa se je fronta ustalila na črti Solun—Halfaja.

Okupator je v Jugoslaviji takrat razpolagal z okoli 30 divizijami vojske, v Ljubljanski pokrajini pa je bilo prek 40.000 oboroženih mož italijanske vojske, razporejeno v 183 postojankah.

Kljub tolikšni sovražnikovi sili pa sta partija in OF 22. junija, ob napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo, pozvali slovensko ljudstvo na oborožen odpor proti okupatorju. Istega dne je bilo ustanovljeno tudi glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, ki je sredi julija sprejelo tudi tako imenovani partizanski zakon. Takoj zatem so začeli po vsem slovenskem ozemlju ustanavljati partizanske enote in izvajati oborožene akcije. V ta namen je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja izdalo vrsto sklepov, odlokov, navodil in smernic.

Pri pripravi na vstajo je glavno poveljstvo dalo konkretna navodila za ustanavljanje partizanskih čet. Poslalo je svoje člane in aktiviste na teren, obenem pa razvilo široko politično in organizacijsko dejavnost. Slovenski poročevalec je že 1. julija v svojem članku K dejanjem! poklical vse zavedne Slovence, vse politične skupine, ki žele sodelovati v osvobodilnem boju proti fašističnim tlačiteljem, naj se pridružijo Osvobodilni fronti. Slovenski narod ne sme dovoliti,

da bi fašistični napadalci uporabljali njegovo deželo kot mirno in idilično zaledje. Okupatorjem je treba povsod uničevati zaledje. Novo perspektivo osvobodilnega boja odpirajo tisti Slovenci, ki odhajajo v hribe zato, ker jih preganjajo Nemci. Članek poziva Slovence, naj okrepijo aktivnost in naj se pridružujejo široki osvobodilni fronti narodov, ki se borijo proti fašizmu. Članek zatrjuje, da je le oboroženi boj tista pot, ki bo privedla do osvoboditve in združitve vseh Slovencev, in ugotavlja, da slovenski narod doživlja najgloblji borbeni preporod v svoji zgodovini in da se z elementarno silo podaja na svojo bojno pot. Osvobodilna fronta, za katero je dala pobudo Komunistična partija Slovenije, pravi članek, je zavzela tak razmah, da jo smemo po vsej pravici imenovati edinega slovenskega predstavnika.

V časopisu Delo št. 2., konec avgusta 1941. leta, je bilo objavljeno navodilo za sabotažne in diverzantske akcije. Ista številka Dela je prinesla tudi direktivo o nalogah komunistov pri nadaljnjem razvoju slovenskih narodnoosvobodilnih čet. Članek nosi naslov Za večji razmah partizanstva. V tej številki Dela je izšel še članek o nalogah političnih komisarjev v SNO-četah.

Še pred tem, 16. septembra 1941, je III. plenum OF sprejel naslednje:

- odlok o tem, da se vrhovni plenum OF konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni odbor,

- odlok o vključevanju slovenskih partizanskih čet v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije,

- odlok SNOO glede zaščite slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitve,

- odlok SNOO o narodnem davku,

- odlok SNOO o posojilu »Svobode« v višini 2.000.000 lir.

Poleg tega je SNOO poslal pozdrave vseslovanskemu mitingu v Moskvi ter pozdrave srbskim, hrvatskim in črnogorskim partizanom.

Kmalu zatem, 17. oktobra, Slovenski poročevalec objavlja sklep IOOF in poveljstva narodnoosvobodilnih čet o ustanovitvi narodne zaščite kot sestavnega dela slovenskih narodnoosvobodilnih čet ter odredbo o zastavi, znakih in pozdravu slovenskih partizanov.

Prav o narodni zaščiti, katere delovanje je manj znano, kot pa je znano delovanje drugih partizanskih enot, in ki

Franc Leskošek-Luka, prvi komandant slovenskih partizanskih čet

je zlasti v Dolomitih dosegla velik razmah in izredne uspehe, pa je treba povedati nekaj več.

Da bi se v boj proti okupatorju vključilo vse ljudstvo, je bilo treba najti še novo obliko; ta naj bi obenem ščitila ljudstvo pred vsemi nevarnostmi, ki so ga ogrožale.

Zato je vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja začelo organizirati vaško zaščito* in v tej smeri izdalo potrebna navodila.

V časopisu Delo z dne 3. 9. 1941, št. 3 so bila ta navodila objavljena:

»Partizansko gibanje in široka sabotažna akcija je brez dvoma pot, po kateri je treba iti k temu cilju: toda zmaga bo zagotovljena le tedaj, če bo v borbi sodelovalo vse slovensko ljudstvo. In kar je najvažnejše: slovensko ljudstvo mora organizirati tako svoje oddelke, ki bodo branili njegove vasi, trge in mesta pred vsakim okupatorskim nasiljem, pred rekvizicijami, preganjanji, preseljevanji itd.... To vlogo mora

* Ta organizacija se je v trgih in mestih imenovala narodna zaščita.

odigrati organizacija narodne zaščite. Kako naj bo organizirana in kaj so njene naloge?

1. Vsaka vas naj ima svojo organizacijo vaške zaščite. V njej naj bodo povezani vsi tisti vaščani, ne glede na politično prepričanje, ki so pripravljeni braniti svojo vas z orožjem v rokah pred vsakim okupatorskim nasiljem. Krajevne organizacije OF naj poskrbe, da bo sleherni oddelek vaške zaščite imel sposobnega in požrtvovalnega poveljnika.

2. Oddelki vaške zaščite naj bodo oboroženi z orožjem, ki ga lahko sami nabavijo. Eventualne vojaške ali lovske puške, revolverji, bodala, pa tudi vile, kose itd. ... lahko opravijo svojo nalogo.

3. Glavne naloge vaške zaščite so: a) ustvariti iz vasi popolnoma solidarno celoto, v kateri uničiti vsak poskus ovaduštva, ubiti v najkrajšem času slehernega ovaduha, odgovarjati na represalije z represalijami, s terorjem na teror, dvigniti k odporu celo vas in napasti ter uničiti sleherni okupatorski oddelek, ki bi prišel v vas ali aretirat kogarkoli ali z namenom izseljevanja, ali zaradi popisovanja itd., skratka: organizirati oborožen odpor vseh in vselej, kadar prihajajo okupatorski oddelki ali poedinci (gestapo, žandarji, karabinjerji, ekspedicijski oddelki itd. ...) izvajati politično ali gospodarsko nasilje nad slovenskim prebivalstvom; b) skupaj z lokalnimi organizacijami ljudske pomoči in OF poskrbeti za družine in otroke, katerim so okupatorji odvedli ali ubili hranitelja ali starše; c) organizirati skrivanje živih in drugih potrebščin; d) organizirati zveze med oddelki vaške zaščite po vseh sosednjih vaseh, tako da bi se lahko po potrebi organiziral oborožen odpor nekoliko vasi skupaj; po potrebi lahko krajevni ali okrožni odbori OF organizirajo tudi štabe vaške zaščite za večji teritorij ali za celo okrožje; e) sleherni oddelek vaške zaščite mora dalje skrbeti za najtesnejši kontakt z najbližjimi partizanskimi oddelki, tako da se po potrebi organizira skupna oborožena akcija partizanskih oddelkov in oddelkov vaške zaščite. Istočasno naj vaška zaščita tudi pomaga v oskrbi partizanskih oddelkov s hrano, stanovanji ter obveščanjem o gibanju sovražnika. Enotnost partizanskih oddelkov vaške zaščite bo predstavljala nepremagljivo armado slovenskega naroda, ki bo ščitila življenje in imovino slovenskega ljudstva; f) končno je naloga vaške zaščite tudi v tem, da budno pazi na gibanje notranjega sovražnika, raznih prodanih duš in

hlapcev, ter da že vnaprej prepreči vse manevre sovražnika, da bi z demagogijo ali provokacijo zlomil fronto odpora slovenskega naroda.

4. Na sličen način in z istimi nalogami je treba graditi po mestih in trgih narodne zaščite ...*

Narodna oziroma vaška zaščita je bila zlasti delovna in uspešna v Dolomitih. Člani narodne zaščite so že od vsega začetka izvajali razne trosilne, napisne in druge propagandne akcije, kurili kresove za 1. maj in ob drugih priložnostih, razobešali zastave, brisali fašistične znake, organizirali mitinge itd.**

* Delo št. 3, september 1941.

Glej odlok o ustanovitvi narodne zaščite, Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, dokument št. 48. Dne 17. oktobra 1941. leta sta IO OF slovenskega naroda in glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet izdala odlok o ustanovitvi narodne zaščite. S tem se je vaška zaščita preimenovala v narodno zaščito.

Dne 24. januarja 1942. leta je glavno poveljstvo izdalo »Pravilnik narodne zaščite«, ki točno določa delo in naloge narodne zaščite, 23. aprila 1942. leta pa »Naredbo o tolmačenju Pravilnika narodne zaščite«.

** Ko so nekoč fašisti po hišnih pročeljih na Dobrovski cesti s črno barvo naslikali Mussolinija in kralja Emanuela, so člani narodne zaščite ponoči vse to prepleskali in poleg premazanih slik narisali znake s srpom in kladivom. Takih in podobnih primerov je bilo mnogo.

Že konec leta 1941 je narodna zaščita izvedla nekaj čisto vojaških akcij. Tako je 27. decembra, ko so partizani napadli Nemce pri Polhovem Gradcu, narodna zaščita iz Šujice in Dobrove zažgala most na cesti Dobrova—Polhov Gradec in pretrgala telefonsko zvezo Polhov Gradec—Ljubljana.

Že leta 1941 so najbolje delovali člani narodne zaščite iz Horjula. Partizanom na Samotorici in Žažarju so nosili hrano, orožje in druge potrebščine. Razen v Horjulu je bila še posebej prizadeta narodna zaščita v Gabrju in Hruševem, ki je oskrbovala partizanske enote na Ključu, dalje narodna zaščita v Podlipi in v Žažarju, ki je oskrbovala partizane v Kajndolu in delno na Vranjih pečinah, ter logaška in žibrska narodna zaščita, ki je pomagala logaški skupini.

Vrhniški aktivisti in člani narodne zaščite so zbirali hrano tudi v Sinji gorici, v Blatni Brezovici in v Bevkah. Hrano so s pomočjo borovniških in drugih podkrimskih aktivistov s čolni prevažali prek Ljubljane. Z njo so oskrbovali krimske partizane. Zgodilo se je celo, da so hrano odpeljali kar s kamionom.

In tako se je oboroženi boj razplamtel po vsej Sloveniji. Iz skupin oboroženih borcev so nastajale čete, iz čet pa bataljoni. Do konca 1941. leta je v Sloveniji vzniknilo kar 31 partizanskih čet, združenih v 7 bataljonov. Čez zimo je sicer prišlo do manjšega zastoja, toda spomladi 1942 je prišlo do novega razmaha, do splošne ljudske vstaje v Ljubljanski pokrajini.

PRVI DOLOMITSKI PARTIZANI IN PRVE AKCIJE

Sabotažne akcije in napadi

Čeprav Dolomiti nimajo najbolj ugodnih topografsko-operativnih pogojev za gverilsko vojskovanje, pa vendar v razvoju partizanskih enot in bojnih akcij niso zaostajali za drugimi slovenskimi kraji.

Že 22. julija 1941. leta je iz Borovnice odšel v ilegalo Tone Zalar-Žan, takoj za njim pa so odšli iz vrhniško-borovniškega rajona še Franc Pasetta, Ivan Turk, Jože Turk, Tone Vidmar in Andrej Verbič. Kasneje so se v to skupino vključili tudi Mirko Bračič, Dolhar in Pleško.

Takoj za tem se je tudi v rajonu Preserje formirala partizanska skupina.

Ti dve skupini partizanov sta v času od 16. junija do 18. avgusta na progi Ljubljana—Logatec in v rajonu Verd—Vrhnika izvršili osem akcij.

O teh akcijah je poročal Vestnik obveščevalnega urada XI. italijanskega korpusa o notranjem položaju v zasedeni Sloveniji. Vestnik št. 17 z dne 25. julija 1941. leta poroča takole:

»16. julija zvečer je neki upornik sprožil 3 strele iz pištole proti karabinjerski patrulji borovniške postaje, ki je zaprla 2 komunista.«*

»V noči na 19. julij so bile pri Podkraju potrgane telefonske žice med Studencem in Podpečjo.«

Vestnik št. 18 z dne 31. julija 1941. leta: »V noči na 24.

* Zbornik VI. — 1 — 298.

**Tone Vidmar-Luka, narodni heroj
in eden od prvih dolomitskih par-
tizanov**

julij so odvili vijake in tirnice na progi Ljubljana—Postojna med Brezovico in Vičem.«*

Vestnik št. 19 z dne 9. avgusta 1941: »Neki civilist, ki se je peljal na vozu, je udaril z bičem stražo pri Podpeči, za kar je bil zaprt.«**

Že v začetku oktobra sta odšla v partizane Stanko Lukančič iz Čevice in Alojz Kralj iz Nove vasi pri Logatcu.

Vestnik št. 20 poroča dne 17. avgusta: »V noči na 11. avgust je na Verdu sumljiv človek s strahovalnim namenom dvakrat ustrelil s puško in vrgel dve ročni bombi.«***

Poročilo karabinjerske postaje je v Logatcu 21. avgusta 1941. leta sporočilo: »Danes, 21. avgusta ob 6. uri, je vojaška patrolja 3. čete 221. bataljona, ki nadzoruje železniško progo Preserje—Borovnica, opozorila, da so v bližini Preserja prerezali 19 telefonskih in brzojavnih žic.«

* Zbornik VI. — 1 — 310.

** Zbornik VI. — 1 — 323.

*** Zbornik VI. — 1 — 338.

Porušen borovniški most

Vestnik št. 21 z dne 23. avgusta: »18. avgusta 1941. leta so v bližini Vrhnike prerezali 13 vojaških žic.«*

In v isti številki: »V bližini viadukta na Bregu (severno od Borovnice) je ob prihodu motornega vlaka eksplodirala železniška signalna petarda.«**

Diverzantska skupina iz Dravelj je v noči na 23. julij blizu Dravelj pretrgala v dolžini 30 metrov 10 telefonskih žic, ponoči na 4. avgust pa še 7 metrov.***

Skupina borovniško-vrhniških partizanov je konec avgusta pripravljala diverzijo na viadukt v Borovnici, ki ga je bila zrušila bivša jugoslovanska vojska, italijanske okupacijske oblasti pa so ga takoj po zasedbi začele obnavljati.****

* Zbornik VI. — 1 — 346.

** Zbornik VI. — 1 — 350.

*** Zbornik VI. — 1 — 323.

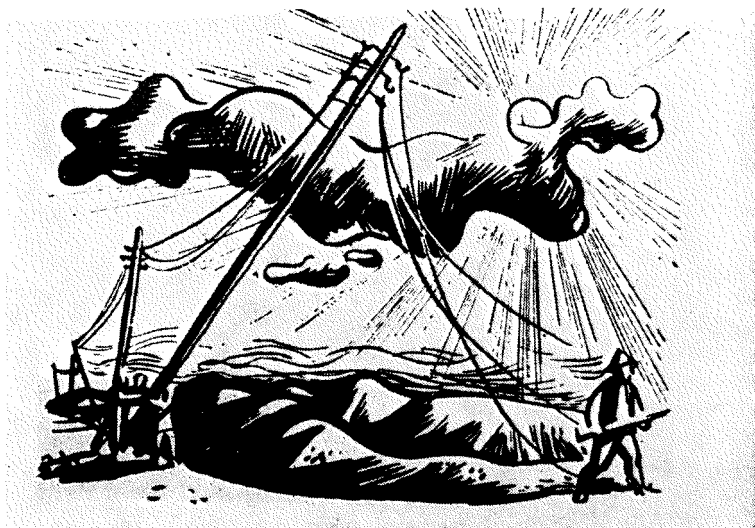
**** Borovniški most je bil porušen 10. aprila 1941 ob 18,30. Porušeno je bilo 7 kolon in močno poškodovana vas Borovnica. Pri tem je bilo porabljeno 834 kg eksploziva. Italijani so postavili prek teh kolon 226 metrov dolgo železniško konstrukcijo. Delo je obnavljalo okoli 2000 delavcev, pretežno inženirske enote italijanske armade. Delo je trajalo dan in noč dva meseca in pol in 28. junija 1941 je stekel prvi vlak. Borovniški viadukt je bil dolg 480 m in visok 50 m. Zgradila ga je Avstro-Ogrska v letih 1851—1857.

Ta akcija ni uspela, ker niso mogli zaustaviti vlaka. Po načrtih naj bi železničarji, ki so bili člani OF, vlak zaustavili, nato pa bi ga z veliko hitrostjo pognali proti viaduktu, ki je bil zgrajen v loku. Viadukt naj bi se pod centrifugalno silo zrušil.

Tudi skojevci iz rajona Šiška in Dravljje niso mirovali; eno od akcij opisuje Milan Dolinar, tedanji skojevec;

»V mesecu avgustu je bilo na skojevskem sestanku sklenjeno, da v enem tednu uničimo električni daljnovod 25.000 V napetosti, ki poteka v smeri Dravljje—Koseze—Laze—Brdo. Za akcijo so bili določeni Franc Nebec, Marjan Vednal, Jože Marjek, Milan Dolinar, Alojz Zadel, Bojan Henigman in Lojze Česen.

Vse dni po sestanku smo zbirali potrebno orodje in orožje za morebiten spopad. Določili smo tudi prostor, kje naj se akcija izvrši. Za orožje je kakor po navadi poskrbel Marjan. Prinesel ga je iz svojega skrivališča v hribu na cesto pod hribom. Žage in drugo naj bi priskrbel Zadel, ki pa iz objektivnih vzrokov tega ni mogel storiti. Zato je z zbornega mesta, ki je bilo v »Tenezovih smrekah« pri opekarni Draga, odšel po orodje Lojze Česen. Okoli 9. ure se je vrnil in smo odšli na mesto akcije. Na travnikih od Kosez proti Brdu (Laze) so se 4 tovariši postavili na stražo, dva sta odšla žagat en drog, druga dva pa drugega. Medtem ko je imela prva skupina navadno mizarsko žago in je zato delo počasi šlo naprej, je druga skupina prežagala drog en meter nad zemljo. Ko je bil prežagan, ni padel, kakor smo pričakovali, temveč so ga zadržale pletene žice v debelini 10 mm. Odločili smo se, da žice pretrgamo s tem, da bomo drog potegnili stran. Tudi na ta način žice niso popustile. Zaradi tega smo drog potegnili stran, kolikor je bilo mogoče in ga zadržali, Vadnal in Henigman pa sta odšla bliže k žicam in drog potiskala k tlom. Ker žice še niso popustile, sta oba s silo skočila na drog. Žice so se v tem trenutku staknile in se začele žgati. Pojavila se je svetloba v dolžini 150—200 m kot podnevi proti Kosezam. V trenutku kratkega stika je Marjana vrglo na tla in odnesli smo ga do hriba, kjer je šele prišel k zavesti. V hribu je Marjan ugotovil, da je izgubil pištolo. Nekaj časa smo jo iskali, toda zaradi alarma v italijanski postojanki v Kosezah, ki je bila od akcije oddaljena do 800 m, smo morali kraj zapustiti. Ker so se tovariši zavedali, kako težko je priti do pištole in kaj

Podiranje daljnovodov

pištola pomeni, sta se Marjan in Jože v zgodnjih jutranjih urah, ko je bilo še temno, vrnila, kot da bi iskala gobe. Pištolo sta našla na mestu, kjer je bil padel Marjan. Akcija je uspela, daljnovod je bil zaradi zažganih žic, ki jih je bilo potrebno zamenjati in zaradi podrtega droga, prekinjen za 3 dni. Tudi moralni uspeh te akcije v prvih dneh upora pri prebivalstvu ni bil majhen.«

Vrhniško-borovniška partizanska skupina je iz dneva v dan stopnjevala svojo aktivnost. Tako je 1. septembra ob 3. uri zjutraj pri Verdu napadla patroljo štirih italijanskih vojakov obmejne straže, ki je nadzorovala progo v bližini istega mesta.* Dne 28. avgusta je blizu Dvora pri Polhovem Gradcu pretrgala telefonsko zvezo med Polhovim Gradcem in Ljubljano in odnesla okoli 200 metrov telefonske žice.**

Dne 15. septembra so organi narodne zaščite justificirali narodnega izdajalca gostilničarja Šuteja v Borovnici in pustili listek z napisom: »Enaka usoda čaka vse izdajalce poštene in delovnega slovenskega ljudstva — Smrt izdajalcem!«

* Zbornik VI. — 1 — 369 in 373.

** Zbornik VI. — 1 — 385.

Tega dne sta odšla v partizane brata Lado in France Snoj z Brda pri Viču.

Do začetka oktobra je bila nad Borovnico ustanovljena Borovniška četa. Komandir čete je bil Mirko Bračič,* komisar pa Tone Zalar-Žan.** V tej četi se je boril tudi španski borec Marjan Črni.

Ta četa je 4. oktobra napadla vlak nad Delnicami pri Rakeku.*** Dobila je namreč informacije, da se bodo tiste dni peljali iz Italije na otvoritev Ljubljanskega velesejma nekateri vidni fašistični funkcionarji. Ker partizani niso dobro vedeli, kdaj pripelje tisti vlak, so zato minirali prvega, ki je pripeljal. Slučaj pa je hotel, da je bil to tovorni vlak. Eksplozija je raztrgala progo, iztirila lokomotivo in tri vagona. Po uradnem poročilu železniške uprave je bilo razen lokomotive poškodovanih dvanajst vagonov, promet pa je bil na tem tiru prekinjen za teden dni. Akcijo je vodil Bračič, sodelovali pa so razen partizanske skupine še terenski aktivisti Jože Pirc in Anton Bavec iz Rakeka in Ante Crnica iz Logatca.

Štirinajst dni za tem je ta skupina blizu Ivanjega sela ponovno poskušala minirati in iztiriti vlak. Pri tem je uspela raztrgati samo progo, ker je bil miniran napačni tir.

Samotorška četa

V času od 6. do 28. oktobra je v Dolomitih delovala partizanska skupina iz Rašiške čete, ki so jo bili Nemci po napadu in požigu Rašice razbili in se je morala z Gorenjske umakniti v Ljubljansko pokrajino. Borci Rašiške čete so prišli v Dolomite v treh skupinah. Do 28. oktobra 1941. leta se je pri kmetu Lešnjaku na Samotorici zbralo 26 borcev.****

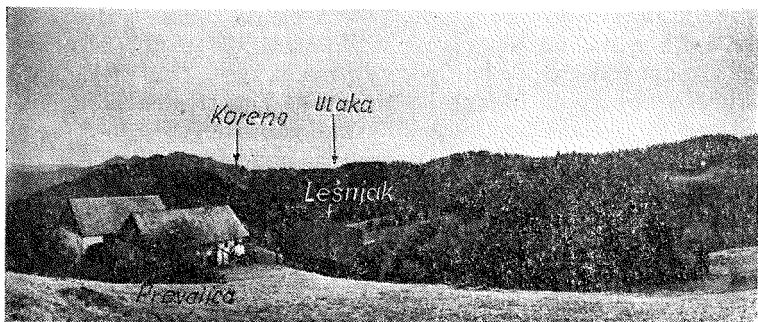
Četa je bila temeljito preskrbljena z vsemi potrebščinami: z obleko, obutvijo, s perilom, hrano pa tudi orožjem in mu-

* Mirko Bračič, narodni heroj, komandant XIV. divizije, padel pri napadu na Kočevje 11. decembra 1943. leta.

** Tone Zalar-Žan. Belogardisti so ga kot terenskega delavca ubili 14. decembra 1942. leta nad Sobočevim pri Borovnici.

*** Zbornik VI. — 1 — 132.

**** Zbornik VI. — 1 — 111 in Ljubljana v ilegali, knjiga I. Rašiška četa — Cveto Novak.

Taborišče Samotorške čete v Lesu na Samotorici

nicijo. Vse te potrebščine so prišle direktno iz Ljubljane. Pripeljal jih je Jakob Logar.

V času, ko je bila četa na Samotorici, jo je obiskal komandant glavnega štaba slovenskih partizanskih čet Luka Leskošek.

Dne 28. oktobra zvečer je ta skupina izvršila akcijo v Horjulu.* Štirje partizani so hoteli v hiši, kjer je stanoval neki italijanski častnik, ostriči dekle, ki se je družilo z Italijani. Dekle je začelo klicati na pomoč Italijane, ki so stanovali v hiši in v sosesčini. Partizani so se morali umakniti. Prišlo je do streljanja in eden od italijanskih vojakov je padel. Istega dne je zavihrala na Luparjevem griču nad Horjulom velika slovenska zastava z rdečo zvezdo. Na križ na hribu sta jo po nalogu vaške OF obesila Tine Prebil in Stanko Stanovnik. Obenem so mladinci na hribu zvečer zakurili kres, da je bilo plapolajočo zastavo videti po vsej okolici. Po tej akciji je odšel v partizane prvi horjulski partizan Stanko Stanovnik.

Takoj drugi dan po akciji v Horjulu se je samotorška skupina po nalogu glavnega štaba Slovenije v noči na 30. oktober vrnila na Gorenjsko, toda takoj po prehodu nemške meje so jo dvakrat zaporedoma napadli Nemci. V teh bojih je izgubila 7 tovarišev, a pobila je 12 Nemcev. Zaradi tega se je v noči na 1. november ponovno prebila v Dolomite.

* Ljubljana v ilegali knjiga I. Rašiška četa — Cveto Novak. Spomini Ceneta Logarja.

Prišla je v Belško grapo, potem pa na Babno goro in se povezala z našimi aktivisti na terenu, kjer je dobila hrano in se odpočila. Na Babno goro so nekaj pred tem prišle tudi skupine borcev iz Mengeško-moravske čete Kamniškega bataljona in skupine borcev iz Tržiško-kranjske čete Storžiškega bataljona. Vse te skupine so se od tu napotile v taborišče pri Lešnjaku na Samotorici. Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je iz njih ustanovilo tako imenovano zbirno ali šolsko taborišče, ki se je imenovalo tudi Samotorška četa. V novembru četa ni izvajala nobenih akcij, temveč se je izpopolnjevala z novimi borci in jih urila. Zato se je partizansko taborišče na Samotorici tudi imenovalo šolsko taborišče. Največ borcev je prišlo iz Ljubljane, zveza pa je potekala prek Marjana Novaka z Viča, tedanjega aktivista, in dalje prek Lada Dolničarja iz Šujice prek Hruševega v taborišče na Samotorici. V tem času sta prišla v četo prek zveze v Ljubljani tudi Novozelanec Denvir John-Frenk in en Anglež, ki so ju kot angleška vojaka Nemci ujeli na Kreti. Na poti v Nemčijo sta v Mariboru pobegnili z vlaka, potem pa prek

John Denvier-Frenk iz Nove Zelandije, slovenski partizan, bil na raznih dolžnostih, mitraljezec v Samotorški četi in v bataljonu Ljubo Šercer, komandant II. bataljona Šercerjeve brigade, major NOV in nosilec Spomenice 1941

naših aktivistov na železnici prišla v Ljubljano, odtod pa v partizane na Samotorici.*

V tem času so se v taborišče pri Lešnjaku na Samotorici zatekli tudi partizani prve Kranjske čete, ki je pred tem izvajala akcije po Poljanski dolini.

Tako je število partizanov na Samotorici do konca novembra močno naraslo. Ves ta čas je iz Ljubljane prek Horjula zelo redno in organizirano tekla preskrba z vsem potrebnim materialom.

Glede Mengeško-moravške čete Kamniškega bataljona je treba povedati še to, da se je četa (ostanek te čete) zadnje dni oktobra 1941. leta po prihodu v Dolomite zadrževala blizu Toškega čela.

* Takratni borec te čete Aleš Stanovnik se tega dogodka spominja takole:

»Takoј smo ugotovili, da je kurir Peter pripeljal nove tovariše... Pogledi nas vseh so obstali na dveh tovariših, bila sta ne navadno opravljena, visoke rasti in rdečkastih las. Nemo sta stala sredi kmečke izbe in nas hvaležno gledala. Bila sta naša nova tovariša: Novozelandski Frenk in Avstralec Ivan... Straža in nova tovariša bodo spali v hiši, drugi pa na seniku v senu. Meni pa je še posebno naročil, naj od naslednjega dne dalje poskušam nova tovariša učiti slovenskih besed, da se bosta počasi navadila vsaj osnovne slovenščine. Pospravili smo hišo in se odpravljali spat. Pred odhodom sem voščil novodošliima 'lahko noč', istočasno pa opozoril tovariša Murata, ki je pozabil zapreti vrata, naj jih zapre.

Naslednjega jutra smo se vsi zadovoljno smejali. Novodošla Frenk in Ivan sta namreč pozno v noč ponavljala na ležišču 'lahko noč' in 'zapri vrata'. To so bile prve slovenske besede, ki sta se jih naučila in jih tudi razumela. Tako se je pričela trnova pot za Frenka in Ivana. Trnova zato, ker nista razumela govorice in nista bila vajena zime, še manj pa snega.

V nekaj dneh, ko sta se malo navadila, sta nam začela s pomočjo gest pripovedovati: 'Sva prostovoljca avstralske in novozelandske divizije v boju proti fašizmu. Poslana sva bila v Grčijo, kjer so naju Nemci ujeli. Skupaj z drugimi ujetniki naju je nemška komanda poslala v mariborske zapore. Navezala sva stike z nekim nepoznanim Angležem in skupno smo napravili načrt za pobeg. Ta nam je uspel in napotili smo se na vzhod. Šli smo proti Zagrebu. Usoda pa je hotela, da smo bili premalo previdni in so nas Nemci v Zagrebu ponovno ujeli ter poslali nazaj v Maribor. Tu smo bili za kazen deset dni v samicah, samo z enim obrokom hrane dnevno. Po desetih dneh so nas dali zopet med druge ujetnike. Že po nekaj dneh smo navezali stike z mladim fantom, ki je nosil jetnikom cigarete, in zopet napravili drug načrt za pobeg. Spet nam je uspelo. Preskočili smo obzidje kasarne in v temni

Ko je skupina partizanov iz te čete šla po hrano v vas Šujico, so Italijani ubili komandirja čete, narodnega heroja Ivana Bizjaka-Janka.

Ta dogodek je Alojz Dolničar iz Šujice takole opisal:

»Moravska četa se je že teden dni pred opisanim dogodkom zadrževala pod Toškim čelom blizu Kraščeve domačije, po domače Omejc. S četo je bil povezan Ivan Dolničar. Borci iz čete so hodili po hrano k Dolničarjevim, ki sta jo priskrbela in pripeljala z Viča Bruno Legiša in Marjan Novak.

Dne 27. oktobra se je četa premaknila v gozdove nad Šujico — v Vrhe. Dne 29. oktobra okoli osme ure zvečer je prišlo deset partizanov po hrano k Dolničarjevim. Zadržali so se

noči prišli do mariborske železniške postaje. Tu smo se skrili v premogovno skladišče poleg lokomotive in se tako pripeljali v Ljubljano. Na ljubljanski železniški postaji smo se skrivoma vtihotapili v neko barako in čakali. Prišel je železničar, aktivist Peter Zlatnar in nas hotel odvesti k drugemu aktivistu, kjer bi počakali zvezo za odhod k partizanom. Angleški ujetnik je to odklonil in ubral svojo pot, ki je še danes nepojasnjena. Midva pa sva bila nekaj dni v Ljubljani pri aktivistih v Milčinskega ulici in že po nekaj dneh dobila zvezo, po kateri sva s kurirjem odšla iz Ljubljane. Prve dni decembra 1941 sva prišla v vas Gabrje pri Dobrovi nad Ljubljano. Pri kmetu Češnovarju naju je prevzel kurir Peter in sedaj sva tu.

Tako smo vsaj delno spoznali njuno pot. Zvedeli pa smo tudi to, da sta prav tako kot mi borca proti fašizmu in so njuni cilji enaki našim. Led je bil prebit in tudi težave z govorico so bile v glavnem premagane.

Kurir Peter nam je povedal še tole: »Ko smo prišli h kmetu Češnovarju, je stari Češnovar dal Frenku konzerviran puškomitraljez, češko zbrojevko. Frenk je dobil solzne oči in je mitraljez božal kot otroka. Zahvaljeval se je staremu in mu obljubljal, da ga bo po vojni obiskal in se mu oddolžil».

Po nekaj tednih skupnega življenja smo ju podrobneje spoznali. Videli smo, da sta vrla vojaka in da ju ne moti ne zima ne mraz in da v skoraj vseh stvareh prekašata celo tiste naše tovariše, ki so imeli za seboj že vojaščino. Nikdar nista bila otožna. Vedno sta bila pri delu in prva pri pesmi. Pela sta oba zares rada in hitro sta se navadila naših partizanskih pesmi. V rokovanju z orožjem sta bila prava mojstra. Če je komu odpovedal mitraljez, sta takoj znala popraviti napako in spravila orožje nazaj v brezhibno stanje.

Ko smo hodili v vasi po hrano, sta tudi s civilnim prebivalstvom znala najti pravi stik. Zavedala sta se, da brez zaledja tudi vojska ne more živeti. Pogovarjala sta se z njimi, čeravno težko, pa vendar odkritosrčno. Vsak stik s civilnim prebivalstvom ju je spravil v še boljšo voljo, kot sta bila sicer.«

okoli dve uri. Štirje partizani so ostali v hiši, da bi prenočili, drugi pa so odšli proti vasi Šujica. Med drugim je bil njihov namen tudi izobesiti slovensko zastavo na lipo sredi vasi. Na poti pa so naleteli na italijansko patruljo, ki jih je nenadoma napadla. Komandir Janko je bil zadet v glavo in na mestu mrtev. Padel je na sredi poti med Dolničarjevo hišo in Šujico.

Drugi partizani so se potem srečno vrnili v taborišče. Italijanska patrulja je odšla po pomoč v postojanko na Dobrovi in čez dve uri so že preiskovali teren, od kod naj bi bili neznanci prišli. Na srečo je med tem časom pričelo snežiti in tako so se sledovi zabrisali. Padlega komandirja so Italijani odpeljali v Ljubljano, vendar tedaj še niso vedeli, da gre za partizane. Prav tako tudi v vasi še ni nihče vedel, da se partizani zadržujejo v bližini in tako je ostala skrivnost, od kod so tisti večer prišli.«

Napad na preserski most

Ker se je narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji in tudi v Dolomitih hitro širilo, se je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet odločilo za veliko akcijo, ki naj bi odjeknila po vsej Sloveniji. Za cilj je bil določen železniški most čez Ljubljano, nedaleč od železniške postaje Preserje. Most stoji na progi Ljubljana—Trst.

Za tako akcijo je bila potrebna temeljita priprava s sobnimi minerci in z večjo partizansko enoto, ki naj bi ščitila miniranje. Posebna minersko-sabotažna skupina, ki so jo sestavljali Ljubljančani Nace Sever, Slavko Starc-Fazan, Janez Bernik, Silvo Hrast-Džidži, Zorka Kravosova in Vladimir Repše-Rul, je bila ustanovljena že v začetku novembra. Ti so se tehnično pripravili že v Ljubljani oziroma Podpeči. Šele konec novembra so bili prek Krima in Barja poslani v Dolomite, kjer so se priključili Samotorški četi.

Samotorška partizanska četa z 58 borci, oboroženimi z desetimi puškomitraljezi, pa je imela nalogo uničiti italijansko posadko, ki je bila v leseni baraki tik ob mostu, in zaščititi minersko akcijo nasploh, predvsem pa proti Podpeči in Borovnici.

Napad je bil temeljito pripravljen. Organizacija OF na sekciji za vzdrževanje prog pri železniški direkciji v Ljublja-

ni je posredovala točen načrt proge in mostu.* Po tem načrtu so v Ljubljani napravili maketo mostu in najbližje okolice, še prej pa so si most dobro ogledali in ga fotografirali. Napravili so točne izračune, koliko eksploziva je potrebno, in načrt zvez za električni vžig.**

Konec novembra je minersko-sabotažna skupina odšla iz Ljubljane v Dolomite, in sicer v Belško grapo pri Dvoru, kjer je že čakala Samotorška partizanska četa. Tu so se skupaj vadili v miniranju in v celotni akciji, ki je bila pred njimi. Pred napadom so še enkrat preverili vse podatke o sovražniku in o položaju na mostu.

Dne 3. decembra 1941. leta zvečer se je Samotorška četa premaknila čez Ključ, prečkala cesto Dobrova—Horjul pri Zaklancu, 4. decembra je taborila v gozdu med Horjulško dolino in Ljubljanskim barjem blizu Ligojne, kjer so borci dobili tudi zadnja navodila za akcijo. Ko se je zmračilo, pa je krenila čez progo in cesto Ljubljana—Vrhnika in blizu Vnanjih Goric prišla do Ljubljanice. Tu je bila v neki hiši ljubljanska sabotažna skupina, ki je že pred njimi odšla iz taborišča v Dolomitih, da prevzame eksploziv, ki ga je Tone Vidmar-Luka s terenci nekaj noči pred akcijo prinesel s Krima na kozolec kmeta Jurija. Četa se je po že prej predvidenem načrtu razdelila na tri skupine. Prva, ki je imela nalogo zavarovati akcijo iz smeri Brezovica, se je s čolnom prepeljala na desni breg Ljubljanice. Druga skupina, ki je takoj šla v napad, je likvidirala stražarje, ki so varovali most, takoj za tem pa napadla stražarnico, v kateri je bila desetina vojakov 221. teritorialnega bataljona. Tretja skupina je imela nalogo, da minira most. Za izvedbo naloge je imela na razpolago tudi štiri čolne. Potek akcije je Tone Zaletel-Tilen, ki je v tem boju sodeloval, takole opisal:

»Močno smo želeli, da bi bila noč temna in naš pohod neopazen, a sreča nam ni bila naklonjena, zakaj svetila je

* Načrt je priskrbel Peter Romavh, ki je bil takrat sekretar partijske organizacije pri železnici v Ljubljani.

** Okrog 160 kg razstreliva je bilo najprej shranjeno v začasnem podzemeljskem skrivališču v ljubljanskem predmestju Trnovo, potem pa v kanalizaciji na današnjem Trgu revolucije in še na nekaterih drugih mestih. Eksploziv sta pripeljala Franc Alič in Alojz Založnik iz Notranjih Goric na kmečkem vozu iz Ljubljane v Podpeč, v Jarčevo apnenico. Od tam je eksploziv odnesen v gozd pod Krimom.

polna luna in na Ljubljanskem barju je bilo moč videti postave kilometer daleč. To nas seveda ni ustavilo. Ko smo prišli do Ljubljanice, nekaj kilometrov više od mostu, je skupino, v kateri sem bil jaz, prepeljal čolnar na desni breg Ljubljanice, potem pa je naložil v čoln pripravljeno razstrelivo in ga peljal po Ljubljanici proti mostu.

Naša skupina je imela nalogo uničiti posadko stražarjev na desnem bregu. Krenili smo previdno ob vodi po bregu proti mostu. Vsak najmanjši grm nam je bil kritje. Po progi so vsakih petnajst do dvajset minut vozili vlaki v obe smeri — proga je namreč dvotirna. Izkoriščali smo hrup drvečega vlaka in tistih nekaj minut tekli proti mostu. Ko je vlak odpeljal, pa smo polegli in leže čakali na naslednji vlak. Zima je tedaj že kazala vso ostrino svojih mrzlih zob in zemlja je bila zmrznjena kot beton, prsti pa so se kar lepili ob hladno orožje.

Tako smo napredovali proti mostu. Naša skupina na desnem bregu, druga skupina partizanov pa po levem bregu Ljubljanice. Hoteli smo se rešiti obeh stražarjev — Italijanov brez streljanja, da ne bi zbudili italijanskih posadk v okoliških krajih — na železniški postaji Preserje, v Borovnici, na Vrhniki in drugod. To se nam ni posrečilo, ker nas je z mostu opazil italijanski stražar in začel kričati 'Chi va la!' (kdo je tam!).

Odgovorili smo z orožjem. V tistem trenutku smo bili kakih 200 metrov od mostu in barake, v kateri so prebivali italijanski stražarji. Kot plaz smo se dvignili in z vzkliki 'juriš' zdrveli proti baraki in mostu. Stražar na naši strani mostu je padel, kot bi bil zadet, in obležal negiben, strel iz barake pa je zadel šaržer municije puškomitraljezca Poldeta, ki ga je eksplozija šaržerja tudi ranila. To je bil znak za napad na barako, ki smo jo prereševali z rafali iz številnih mitraljezov, potem pa še z bombami. Iz barake je bilo v začetku slišati klice 'mama mia', potem pa je tudi to potihnilo. Povzpeli smo se na železniški nasip, in ko je komandir Matija obrnil padlega stražarja, da bi mu pobral orožje, je ta naenkrat oživel in ves v strahu kričal: 'Io non fascista, io comunista!' Prej se je le potuhnil.

Mi smo stražarili in opazili, da prihaja po progi iz Preserja italijanska patrulja. Ko se nam je približala, smo jo ob-

suli z ognjem iz pušk in mitraljezov. Nekaj jih je obležalo, drugi pa so pokazali pete in se menda niso ustavili do Preserja.

Ko je bilo miniranje gotovo, smo hitro vsi odšli na levi breg, se oddaljili 200 do 300 metrov od mostu in takrat je zagrmela eksplozija, ki nam je še dolgo zvonila v ušesih.«

Četa se je po akciji umaknila proti Bevkam, obšla Log in Dragomer ter se utaborila na Babni gori.

V tej akciji so padli trije italijanski vojaki, pet pa jih je bilo ranjenih. Ranjene vojake so partizani izpustili. Od partizanov je bil samo en borec lažje ranjen.

Promet je bil po italijanskih podatkih ustavljen za 15 ur.

Čeprav je bila akcija zelo dobro pripravljena, ni dala pričakovanega in zaželenega rezultata iz dveh razlogov:

1. Slabosti v poveljevanju; ni bilo namreč enotnega vodstva, ki bi vodilo akcijo.

2. Vlažnost eksploziva.

V napadu na most je po izjavi Viktorja Kirna sodelovalo tudi osem članov narodne zaščite iz vasi Breg—Pako.

Po njegovem pričevanju je dan pred napadom prišel k Viktorju Kirnu Franc Popit-Jokl z nalogo, da se ob mraku javijo z vrečami za to določeni tovariši pri mežnarju na Žalostni gori, kjer bodo dobili nadaljnja navodila.

Po prihodu v Kamnik je mežnar odvedel skupino z Žalostne gore daleč v krimske gozdove, kjer so dobili večje količine eksploziva in ga še tisto noč prenesli čez progo do Ljubljanice do kmeta Kamina.

Naslednjega dne, ob akciji na most, so tamkajšnji aktivisti organizirali zasedo pri tamkajšnji italijanski postojanki in jo blokirali. Razen tega so imeli nalogo, da prekinijo vse telefonske zveze med postojankami ob progi. Zveze so prekinili tako, da so z zelo tanko žico, speljano tik ob telefonskih drogovi, napravili kratek stik med telefonskimi vodi. Italijani so šele po dolgem iskanju našli mesta, kjer so bile zveze prekinjene.

Po napadu na most je partijska organizacija Pako—Breg naročila tistim delavcem, ki so popravljali most, da naj dela čimbolj sabotirajo. To nalogo je dobil in vodil Rajko Kirn. Sabotirali so tako, da so v bencinski tank pri kompresorju nasuli sladkor, iz motorne žage pa so vzeli neke dele ter jo na ta način onesposobili. Razen tega so metali v Ljubljanico železniške progove in drug material.

Sovražnik je na akcijo ostro reagiral. V dneh med 5. in 8. decembrom 1941. leta je iz vasi Borovnica, Dol, Bistra in Podgora aretiral 69 ljudi, ki so jih najprej v gostilni »Pri Hudo-bivniku«, potem pa na karabinjerski postaji v Borovnici zasliševali in pretepali, nato pa odpeljali na ljubljansko kvesturo.

Po insceniranem desetdnevnem procesu so jih 7. marca 1942. leta obsodili 39 na smrt, na dosmrtno ječo 15, drugi pa so bili pomiloščeni ali obsojeni na manjše kazni. Od 39 na smrt obsojenih so jih v gramozni jami 10. marca zjutraj 1942. leta 16 ustrelili in to kljub temu, da so ranjeni in izpuščeni italijanski vojaki na sodnem procesu zatrjevali, da nobeden od teh obsojencev ni sodeloval pri akciji, pač pa so bili to povsem drugi ljudje, ki so po akciji večinoma odšli čez Ljubljano proti Dolomitom. To je bilo razvidno tudi iz sledov, ki so jih partizani pustili za seboj. Tisto noč je namreč padla močna slana, na kateri so bili sledovi zelo jasni.

Ta proces je bil navadna burka, ki je istočasno prepričljivo govorila o nemoči italijanske vojske v boju proti narodno-osvobodilnemu gibanju. Tožilca na tem procesu sta bila Marjan in Herbert Lichtenberg, ki sta iz povsem osebnega maščevanja izdajala in obtoževala nedolžne domačine. Njihovo izdajstvo je bilo dokazano.

V zvezi z množičnimi aretacijami in umetnimi procesi, ki so jih italijanske oblasti uprizarjale proti nedolžnemu prebivalstvu, je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet v Slovenskem poročevalcu z dne 17. marca 1942, št. 11, objavilo naslednjo izjavo:

»Slovensko zemljo je namočila kri šestnajstih Slovencev, ki so jih rimski fašistični in imperialistični krvniki postrelili v smislu načrtno zamišljenega justičnega umora.

Padli so:

GABROVŠEK CIRIL, GODEC ERNEST, BAVŠEK FRANC, ŽIGMAN IVAN, OGRIN VINCENC, LETONJA FRANCE, KRAŠOVEC JAKOB, MIKLAVČIČ ANTON, TOMAŽIN MARTIN, VRHOVEC FRANCE, RIHAR MIHAEL, DEBEVEC ANTON, RIHAR FRANCE, PALČIČ ALOJZ, OGRIN KAREL, DEBEVEC IVAN.

Slovenski mučeniki! Vaša kri ni zaman. Novo moč daje slovenski partizanski pesti, iz nje črpamo nove sile, mi, pravil-

ni pokončevalci tujih imperialističnih zatiralcev in njihovih domačih pomočnikov.

Poveljstvo izjavlja slov. narodu, da ni nihče, ki je bil v procesu zaradi napada na preserski most obsojen na smrt ali na večletno ječo ali oproščen, pri napadu na most sodeloval, niti ni bil z ničimer udeležen v pripravah za napad niti o napadu vedel, niti ni bil član partizanske vojske. Pogumni napad je izvršila hrabra partizanska četa, ki je prišla in odšla brez žrtev. Italijanska vojska, ki je imela ta čas dovolj moštva v svojih postojankah v Preserju, Podpeči, Notranjih Goricah in Brezovici, to je v neposredni bližini mostu, ob napadu ni imela poguma odgovoriti na ogenj partizanskih strojnic in si vso noč ni upala na teren, tako da je bilo partizanski četi po njenem hrabrem dejanju mogoče neovirano se umakniti na svoj položaj. Svoj pogum so okupatorji pokazali šele drugi dan, ko so aretirali popolnoma nedolžne ljudi.«

Ustanovitev nove Samotorške čete

Samotorška četa se je po napadu na preserski most umaknila na Babno goro, kjer je ostala do 10. decembra.

Že pred akcijo na preserski most je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet odločilo, da se iz partizanske enote na Samotorici formira skupina partizanov, ki naj bi okrepila Primorsko četo. Zato je iz Samotorške čete 10. decembra odšla na Primorsko skupina okoli 15 partizanov pod vodstvom Mileta Špacapana.* S seboj je nosila več dodatnega orožja in municije, ki ga je primorskim partizanom primanjkovalo. Četa je odšla z Babne gore prek Rovt in Godoviča na Črni vrh nad Idrijo. V globokem snegu se je morala prebijati mimo italijanskih zased in kolon, kajti poveljstvo XI. italijanskega armadnega korpusa je pričakovalo, da bodo gorenjske partizanske enote, ki so jih bili Nemci po vstaji na Gorenjskem napadli na področju Poljanske doline, vdrle čez italijansko mejo na ozemlje Italije, posebno še v zvezi s takratnim tržaškim procesom.

* Mile Špacapan je bil pred prihodom v Dolomite komisar Rašiške čete, padel 1942. leta na Primorskem.

Ko pred Zadlogom zahodno od Črnega vrha ni mogla več naprej, je skrila dodatno orožje in strelivo ter se vrnila v Polhograjske Dolomite. Januarja 1942 se je ta skupina za nekaj časa priključila 3. partizanskemu bataljonu Ljuba Šercerja, da bi naknadno in po drugi poti, to je prek Javornika zahodno od Cerknice znova krenila na Primorsko. Zaradi hude zime in drugih okoliščin je to pot opravila šele marca 1942. leta.

Od ostalih borcev Samotorške čete je nastala Poljsanska četa, ki je kmalu odšla na Gorenjsko. Dne 12. decembra je prišla na Pasjo ravan med Lučinami in Črnim vrhom, kjer je ostala do 24. decembra in se vključila v Cankarjev bataljon.*

Sredi decembra je v prejšnje taborišče Samotorške čete prišla iz Ljubljane k Lešnjaku nova skupina petih partizanov, takoj po novem letu pa še okoli trideset novincev. Tudi ti so bili iz Ljubljane, le dva sta prišla iz Horjula. V tej novi skupini so bili tudi tisti partizani, ki so 10. decembra s Špacapanom na čelu odšli na Primorsko.

Skupina je do 20. januarja 1942. leta narasla na blizu 60 borcev. Večje število novih borcev je v tem času prišlo v partizane tudi iz vrhniške in borovniške občine. Dne 10. decembra je samo iz takratne občine Brezovica odšlo trinajst mladih fantov v partizane, šest od njih je bilo mlajših od 20 let.

Na Kožljeku med Borovnico in Rakitno naj bi bil ustanovljen Šercerjev bataljon in sicer iz dotedanjega polbataljona Ljuba Šercerja in iz ostankov Borovniške čete. V Šercerjev bataljon naj bi bila vključena tudi Samotorška četa, zato je 21. februarja zvečer po nalogu glavnega štaba slovenskih partizanskih čet krenila prek Ljubljanskega barja in Podpeči na Planinico, od tam pa na Kožljek.

Ta pot je bila zelo težavna, posebno prek Ljubljanskega barja. Četa se je morala izogibati nekaterih vasi in zaradi tega večkrat gaziti sneg, ki je bil poldrug meter visok, in pri tem preskakovati jarke, ki jih je na Barju zelo veliko. Ti jarki so bili široki tudi čez poldrug meter, kar je pomenilo veliko težavo, če upoštevamo dejstvo, da so bili vsi borci močno obloženi z orožjem in opremo, z rezervno municijo in z drugimi potrebščinami, ki so prišle iz Ljubljane in ki jih je bilo treba v čim večjih količinah prenesti v novi bataljon. Posebno je

* Zbornik VI. — 1 — 179.

bilo težko zaradi hudega mraza; bilo je namreč okrog 30 stopinj pod ničlo, borci pa večinoma niso bili utrjeni, ker so večidel šele pred kratkim prišli iz Ljubljane. Razen tega je gosta megla povzročila, da so morali večkrat tavati v krogu, in mnogi so začeli omahovati. Ljubljano so prečkali na splavu, na katerega je lahko šlo naenkrat samo osem partizanov. Tako je prevoz cele skupine trajal več kot dve uri. Pri tem dveurnem čakanju na bregu Ljubljanice je več partizanov dobilo na nogah zmrzline. Zaradi vsega tega je četa šele pred svitanjem uspela priti na desni breg Ljubljanice, potem pa podnevi prek vasi Jezero do Planinice, kjer se je odpočila in drugi dan, 23. januarja, prispela na Kožljek. Tam je bilo zbranih že okoli 80 borcev. Takoj po prihodu dolomitskih partizanov se je formiral bataljon Ljuba Šercerja, ki je tedaj štel preko 140 borcev.

V času, ko so se partizanske enote organizirale in odhajale iz Dolomitov na Gorenjsko ter čez progo na Notranjsko, so v Dolomitih delovale razne skupine aktivistov in varnostno-obveščevalna služba.* Tako je 9. januarja skupina aktivistov na tržaški progi pri Brezovici pretrgala mednarodni telefonski kabel. Dne 23. januarja pa je ljubljanska VOS v Dravljah ustrelila Franca Rožiča.

Dne 25. decembra so Italijani v stanovanju pri Gradišnikovih nad Galetovo kovačijo v Bistri napadli partizane.** Tam sta se trenutno zadrževala Anton Gradišnik-Janoš in Avgust Merlak, ovadil pa ju je domačin — izdajalec. Italijanski karabinjerji in grenadirji so ob tej priliki pripravili celo obleganje in s tako imenovanimi rušilci uporabljali celo metalec plamena in eksploziv. Kljub temu pa sta oba partizana ušla in pri tem ranila dva italijanska podoficirja. Merlak Avgust je bil na begu ranjen in je utonil v Bistri. Njegovo truplo so našli šele spomladi.

* Varnostno-obveščevalna služba se je ukvarjala z obveščevalno in protiobveščevalno dejavnostjo, poleg tega pa je sodil med njene naloge tudi boj z domačimi izdajalci in okupatorjevimi sodelavci.

** Zbornik VI. — I. — 509—510.

Napad na Verd

Ker prvi poskus ob koncu avgusta, poskus, da bi porušili borovniški most, ni uspel, je bilo sklenjeno, da se ta akcija ponovi, vendar naj se temeljito pripravi in izvede s takšnimi silami, da bo uspeh zagotovljen. Določeno je bilo, da akcijo izvede novo ustanovljeni ali tako imenovani 3. bataljon Ljuba Šercerja, ki je tedaj še vedno taboril na Koželjku, kjer je bil formiran.

Načrt je bil takle: S pomočjo naših aktivistov na železnici naj bi na postaji Verd ustavili vlak, za katerega je bilo točno ugotovljeno, kdaj pripelje na postajo, potem pa naj bi ga s polno paro poslali na most, ki ne bi vzdržal tolikšne sile, posebno še zato ne, ker je bil zelo dolg in zgrajen v loku. Obenem je načrt predvideval, da bi po možnosti ujeli nekaj italijanskih oficirjev, ki so bili s svojimi družinami nastanjeni na železniški postaji Verd, in jih potem mogoče zamenjali za eventualne ujetnike.

Napad se je začel 15 minut po polnoči med 1. in 2. februarjem 1942. leta. V akciji je sodeloval ves bataljon Ljuba Šercerja. Skupina, ki je imela nalogo zasesti postajo, se je popolnoma neopazeno približala poslopju in brez streljanja zajela stražarje. Po nesreči pa se je nekemu partizanu sprožila puška in s tem so bili Italijani opozorjeni, partizani pa prisiljeni k takojšnjemu napadu. Zelo hitro so zasedli postajne prostore ter pri tem ujeli nekaj italijanskih vojakov. Toda Italijani so se zabarikadirali v prvem nadstropju in na podstrešju, kjer so se še naprej upirali. V tem času je pripeljal tovorni vlak z nekaj deset cistern goriva, ki pa se ni ustavil na postaji. Partizani so z vsem orožjem in iz največje bližine začeli streljati po njem. S tem pa je tudi propadel osnovni cilj akcije. Pri napadu na železniško postajo so bili ranjeni italijanski podporočnik, podoficir in dva vojaka, zajeta pa sta bila dva vojaka. Takoj nato je pripeljal vlak z italijanskim vojaštvom, na katerega je bataljon odprl ogenj iz vsega orožja. Pri tem je bilo po italijanskih poročilih ubitih in ranjenih okrog 25 vojakov. Partizani so imeli štiri ranjene in enega mrtvega, ki ga je po nesreči zadela naša krogla.

Po napadu na Verd se je bataljon čez Zavrh vrnil na Padež. Del bataljona je ostal na Padežu in tam prenočil, večji del pa je odšel na Zavrh, Pristavo in Dolec.

Napad na Verd je izzval veliko reakcijo sovražnika, ki je zavoljo pogostih napadov na progo spoznal, kako močno je proga ogrožena. Sodil je, da se mu spričo visokega snega in hudega mraza sedaj nudi ugodna prilika za popolno uničenje partizanov. Zato se je odločil za akcijo, v kateri bi prečistil širše območje Pokojišča in Kožljeka. Akcija je trajala od 2. do 22. februarja; v njej pa je sodelovalo prek 2.000 mož italijanske vojske. Sodelovale so enote 1. in 2. grenadirskega polka divizije »Cacciatori delle Alpi«, 5. železniškega inženirskega bataljona, 4. bataljona črnih srajc in smučarski tečaj XI. armadnega korpusa.

Enote Šercerjevega bataljona so imele v tem času več bojov z Italijani: 3. februarja na Zavrhu, 5. februarja na Otavah, 11. februarja pa v bližini Otav, Pikovnika in Hribarjevega.

V teh bojih je 7. februarja v neki hiši na Hribarjevem padel komandant bataljona Miloš Zidanšek-Zdravko, član CK KPS. Bataljon se je po končanih bojih okoli Otav, Pikovnika in Hribarjevega 12. februarja zvečer razdelil na dva dela in odšel v nova taborišča na Mokrc in v Loško dolino, v vas Gornje Poljane.

V teh bojih je imel bataljon po italijanskih poročilih deset mrtvih in tri ujete, nekaj partizanov pa je tudi dezertiralo.

Italijani so požgali več hiš na Kožljeku in Padežu ter hišo na Gori, kjer je bil ubit Zidanšek, ter razrušili in zažgali partizansko taborišče na Kožljeku.

Italijani pa so po partizanskih poročilih imeli okoli 80 mrtvih in ranjenih.

Napad Šercerjevega bataljona na Verd in boji, ki so sledili temu napadu, so močno odjeknili v Dolomitih, saj so hrup teh bojov poslušali prebivalci večjega dela Dolomitov.*

Zimski boji onstran meje

Na Gorenjskem je bilo poleti 1941 težišče oboroženega odpora v okolici Kamnika, kjer je deloval Kamniški bataljon s štirimi četami. Nemci pa so na vstajo odločno odgovorili in

* Zbornik VI. — 2 — 43 in 44.

Spomini Rudolfa Hribernika, udeleženca te akcije.

s hitro akcijo razbili neizkušene partizanske enote. Del teh se je umaknil, kot smo videli, v Dolomite in predvsem iz njih je bila ustanovljena Samotorška četa.

Do nove velike vstaje na Gorenjskem je prišlo v Poljanski dolini pozimi 1941. Tam je že od jeseni dalje deloval Cankarjev bataljon, ki so ga sestavljali v bojih prekaljeni borci.

Že v začetku druge polovice decembra je bataljon narasel na okoli 300 mož. Kmalu mu je uspelo ustvariti veliko osvobojeno ozemlje med Poljansko in Selško Soro.

Toda Nemci so koncentrirali vse razpoložljive sile na Gorenjskem in po ostrih bojih potisnili Cankarjev bataljon z osvobojenega ozemlja na rob Dolomitov, kjer je ponovno prišlo do večjih bojev. Tako so se partizani 18. decembra spopadli z nemškimi policaji in financarji na Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem. Tedaj so iz gostilne, kjer je bil sedež občine, odnesli večje količine hrane in žita, ki je bilo pripravljeno za Nemce.

Med 24. in 28. decembrom 1941. leta je imel Cankarjev bataljon hude boje z Nemci na prostoru med Poljanami in Pasjo ravnilo. V te boje so Nemci vrgli štiri policijske bataljone, bataljon deželnih strelcev in nadomestni pehotni SS polk, skupaj okoli 4.000 vojakov. Del teh sil je z odobrenjem XI. italijanskega armadnega korpusa prodiral od Šentvida prek Dolomitov čez Dobrovo in Polhov Gradec k Črnemu vrhu in Pasji ravni ter od Polhovega Gradca k Pasji ravni.

V teh bojih so imeli Nemci 102 mrtva in ranjena.

Istočasno so tudi Italijani okrepili vse svoje enote vzdolž italijansko-nemške meje.

Nemci so imeli veliko premoč. Bataljon je pretrpel občutne izgube, večji del novih mobilizirancev so Nemci položili, jih dosti pobili, ostale pa odvedli v Nemčijo. Nekateri pa so ponovno odšli na svoje domove. Zato se je Cankarjev bataljon umaknil z roba Dolomitov na Jelovico, s čimer je bila vstaja na Gorenjskem tudi končana.

Čeprav je bila vstaja gorenjskega ljudstva kratkotrajna in ni dala takih uspehov, kakor jih je tamkajšnje vodstvo pričakovalo, pa je veliko pripomogla k temu, da ni prišlo do priključitve Gorenjske in Štajerske k nemškemu rajhu. Vstaja na Gorenjskem, boji Gorenjcev na robu Dolomitov, okoli Črnega vrha nad Polhovim Gradcem in okoli Pasje ravni so močno odmevali tudi med prebivalci Dolomitov.

Pogled na Žažar in Rupe

Nova partizanska skupina v Dolomitih

Po odhodu Samotorške čete se je v taborišču pri Lešnjaku na Samotorici začela zbirati nova skupina partizanov, ki so prihajali predvsem iz Ljubljane. Do konca februarja 1942. leta se je zbralo že okoli 18 partizanov. Skupina se je v drugi polovici februarja iz taborišča pri Lešnjaku za nekaj časa premaknila v vas Žažar.*

Zadnje dni februarja je ta skupina ponovno prišla iz Žažarja v taborišče na Samotorici. Ker pa je taborišče ležalo v dolini, iznad katere močno dominirajo položaji Korena in Ulake in ker se ti položaji nahajajo v smeri proti Horjulu, kjer je bila najbližja italijanska postojanka, so partizani postavili na Ulako svojo izvidnico. Ta izvidnica, v kateri so bili trije partizani, se je postavila tako, da so jo Italijani z daljnogledi iz svoje postojanke v Horjulu lahko opazovali. Po

* Po izjavi Ceneta Logarja so bili v to skupino vrinjeni sovražni elementi, ki so zelo negativno vplivali na enoto. Ti so se — po Logarjevi izjavi — do ljudi obnašali zelo brezobzirno in nekonspirativno. V enoti so izvršili nekakšen udar. S svojim vplivom so uspeli doseči, da je bilo vodstvo, ki ga je bilo postavilo glavno poveljstvo, odstavljeno in postavljeno novo, med katerim so potem vrinjenci dobili popoln vpliv.

Zaradi takšne situacije v enoti in zaradi negodovanja teren-skih aktivistov, ki niso bili zadovoljni z nekonspirativnim obnašanjem in s slabim odnosom partizanov do ljudi, je tovariš Logar osebno interveniral pri glavnem poveljstvu v Ljubljani. Poveljstvo je nato v enoto poslalo svojega človeka, ki je celo zadevo raziskal in odstranil sovražne elemente.

nekaj dneh opazovanja so Italijani partizansko izvidnico 2. marca 1942 neopazno in nenadoma napadli. Po kratkem boju so ujeli dva partizana, eden pa se je ranjen uspel umakniti. Italijani so nato požgali vso Ulako in se umaknili, da ne bi prišlo do boja s partizani, ki so taborili v taborišču pri Lešnjaku.

Ujeta partizana so odpeljali v Horjul, nato pa na Vrhniko, kjer so ju grozno mučili in usmrtili. Usmrtili so ju na ta način, da so ju privezali na kamion, ki ju je toliko časa vlačil po dvorišču vojašnice, da sta izdihnila.

Ranjeni partizan pa se je skril na Vrzdenc k Nacetu Isteniču, kamor mu je Cene Logar prinesel iz Ljubljane zdravila. Ker rane niso bile nevarne, je ob domači negi Isteničeve družine brez zdravniške pomoči kmalu ozdravel.

Po napadu Italijanov na Koreno se je samotorška skupina, ki so jo sestavljali večinoma partizani iz viškega in draveljskega rajona, premaknila nad Podlipsko dolino, kjer se je zadrževala do 17. marca. Od tu pa je v noči na 18. marec odšla čez italijansko-nemško mejo na Gorenjsko.*

* Spomini Ceneta Logarja.

ZAČETKI POMLADANSKE VSTAJE V DOLOMITIH

Spomladi 1942 je prišlo do naglega razmaha narodno-osvobodilnega gibanja po vsej Sloveniji, zlasti pa v Ljubljanski pokrajini. Obstoječe čete so zaradi velikega priliva novih borcev preraščale v bataljone, bataljoni pa v odrede. V pripravah na pomladansko vstajo pa je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet 4. aprila reorganiziralo slovensko partizansko vojsko in ustanovilo tri grupe odredov: Prvo ali gorenjsko, Drugo ali štajersko in Tretjo ali dolenjsko.

Posledica tolikšnega povečanja slovenske partizanske vojske je bila tudi večja udarna moč na široki fronti, kar je prisililo Italijane k umiku iz mnogih manjših postojank, hkrati pa omogočilo vzpostavitev obsežnega osvobojenega ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem.

Kljub velikemu terorju in ogromni sili, s katero so razpolagali Italijani, so bili vendar dejansko brez moči, kar sta pokazali tudi prvi dve italijanski ofenzivi na Notranjskem, predvsem pa položaj v Ljubljani, kjer je oblast imela v svojih rokah pravzaprav Osvobodilna fronta.

Prva ofenziva, ki so jo Italijani od 6. do 29. oktobra 1941. leta izvedli na Krim, Kamni vrh, Mokrc in Iško, za tem pa na prostor Travniki—Draga—Glažuta—Jelenov žleb—Travna gora—Mali log, je sicer dosegla neke uspehe. Po njihovih poročilih je namreč v tej ofenzivi padlo 13, ujetih in ranjenih pa je bilo 54 partizanov. Vendar jim kljub temu ni uspelo uničiti partizanskih enot.

V drugi ofenzivi, ki so jo 16. marca 1942. leta začeli proti Mokrcu, ki so ga bili prej z vseh strani obkolili s približno 8.000 vojaki, pa niso dosegli nikakršnega uspeha, čeprav je ofenziva trajala šest dni. V vsej ofenzivi je bil ranjen samo

en partizan. Italijani so požgali nekaj vasi na tem področju in aretirali vse moške.

Poveljstvo XI. AK je bilo iz dneva v dan bolj zaskrbljeno in je zahtevalo okrepitve v silah za normalizacijo položaja v Ljubljanski pokrajini, kar je razvidno iz njegovega poročila z dne 22. 5. 1942, poslanega višjemu poveljstvu oboroženih sil Slovenije in Dalmacije. V poročilu zahteva okrepitev z 29 novimi bataljoni za najnujnejše potrebe.

Tudi na Gorenjskem se je po neuspeli decembrski vstaji 1941. leta, ki je zajela vso Gorenjsko južno od Save, spomladi 1942 ponovno začelo razvijati narodnoosvobodilno gibanje. Tako so maja delovali na Gorenjskem že štirje bataljoni: Kokrški, Kamniški, Poljanski in Cankarjev bataljon.

Na Štajerskem so Nemci z namenom, da bi preprečili spomladansko partizansko mobilizacijo in da bi z mobiliziranimi Štajerci zadostili vedno večjim potrebam na vzhodni fronti, marca 1942. leta uvedli vojaško obveznost in obveznost delovne službe. Ta ukrep je spomladi 1942. leta povzročil precejšnje oživljanje partizanskega gibanja tudi v tej pokrajini.

Na Primorskem so v tem času že delovale partizanske čete, ki jih je ljudstvo z veseljem sprejemalo in požrtvovalno podpiralo.

Tudi v Prekmurju sta partija in OF že 1941. leta imeli močan vpliv na ljudi. Do spomladi 1942. leta pa so bili že dani politični pogoji, da se narodnoosvobodilno gibanje okrepi tudi v tem delu Slovenije.

V Dolomitih so KP, OF in NZ dosegle tak razvoj partizanskega gibanja, da je bilo že možno formirati večje bojne enote in ustvarjati svobodno ozemlje. Tako je na primer bila še sredi marca na Babni gori majhna skupina petnajstih partizanov, ki se je okrog 25. aprila preselila na Ključ, toda že v prvih dneh maja je po velikem prilivu novincev narasla že na okrog sto partizanov.* Splošna ljudska vstaja je s tem zajela tudi Dolomite.

* Po izjavi Frančka Štreklja-Krepkega je bilo 23. aprila, torej ob njegovem prihodu v to enoto, na Ključu zbranih okoli sto partizanov. Po nekaterih pričevanjih je bilo 108 partizanov, ki so bili dan pred bojem na Ključu razdeljeni v tri začasno formirane čete.

Porast partizanskega gibanja je v Sloveniji zgodaj spomladi 1942. leta dosegel tako stopnjo, da je že do maja 1942. leta postalo Italijanom jasno, kako je slovenski narod pripravljen na splošno vstajo.

To porast je italijanska okupacijska oblast tudi predvidevala, kar je razvidno iz njenega načrta, ki je dobil naziv »Primavera« in ki je bil napravljen že prve dni februarja 1942. leta. Ta načrt se nanaša na obrambo italijanskih okupacijskih sil v Sloveniji pred predvideno spomladansko ofenzivo partizanskih čet.

Po tem načrtu naj bi italijanski vojaki zapustili manjše in bolj ogrožene garnizije, zaščitili pomembnejše železniške proge in cestne objekte ter koncentrirali enote v večjih garnizijah. S tem bi ustvarili močnejše skupine, ki naj bi se razmestile po najpomembnejših prometnih in drugih točkah in se zabarikadirale v objektih, ki so za obrambo najprimernejši.

Predvideno je bilo, da naj bi vsaka od teh garnizij ne imela manj kot dva bataljona,

Sicer pa so v času spomladanske vstaje in zgodaj poleti 1942 na prostoru Dolomitov obstajale naslednje italijansko-nemške postojanke in njihove enote:

Ljubljana: Komanda XI. AK z velikim številom štabnih ustanov ter specialnih rodovskih in zalednih enot, ki so spadale direktno pod komando štaba XI. AK, med njimi tudi:

— 209. in 210. sekcija kraljevih karabinjerjev ter 375. sekcija hitrih kraljevih karabinjerjev,

— komanda pehotne divizije »Granatieri di Sardegna« z njenimi štabnimi, rodovskimi in zalednimi ustanovami in enotami,

— 2. pehotni polk divizije »Granatieri di Sardegna«,

— 13. artilerijski polk iste pehotne divizije s štirimi divizioni,

— komanda 1. bataljona XXI. sektorja obmejne straže s 1. in 3. četo,

— komanda 10. artilerijske skupine s 1. in 2. baterijo,

— komanda 2. legije črnih srajc »Superga« s tremi četami,

— 3. artilerijski divizion 5. artilerijskega polka,

— komanda kraljevih karabinjerjev Ljubljanske pokrajine z večjim številom karabinjerjev,
 — komanda 10. bataljona kraljeve finančne straže,
 — komanda kohorte obmejne milice črnih srajc,
 — komanda stotnije (Centurije) obmejne milice črnih srajc;
 Glince — Dolnice: finančna straža;
 Zapuže: finančna straža;
 Dravlje: postojanka obmejne milice črnih srajc;
 Dobrova: postojanka karabinjerjev, finančne straže in obmejne milice črnih srajc;
 Polhov Gradec: 1. četa 3. bataljona planincev črnih srajc in postojanka kraljevih karabinjerjev;
 Horjul: komanda 3. bataljona planincev črnih srajc z 2. in 3. četo in postojanka kraljevih karabinjerjev ter finančne straže;
 Rovte: komanda 7. bataljona inženerije — obrtnikov z 2. in 3. četo ter postojanka kraljevih karabinjerjev in finančne straže;
 Zavratec: postojanka kraljevih karabinjerjev in finančne straže, postojanka kraljevih karabinjerjev, finančne straže in obmejne milice črnih srajc;
 Suhi dol (pri Lučinah): postojanka kraljevih karabinjerjev in finančne straže;
 Šentjošt: postojanka obmejne milice črnih srajc;
 Podlipa: postojanka obmejne milice črnih srajc;
 Sovra (pri Žireh): postojanka finančne straže;
 Podpeč: 3. četa 221. teritorialnega mobilizacijskega bataljona, 3. bataljon 311. pehotnega polka, 12. četa 311. pehotnega polka in postojanka kraljevih karabinjerjev;
 Notranje Gorice: komanda 221. teritorialnega mobilizacijskega bataljona z 2. in 4. četo;
 Preserje: 11. četa 3. bataljona 311. pehotnega polka;
 Dol (pri Brezovici): 86. bataljon 17. artilerijske skupine;
 Brezovica: 1. četa 221. teritorialnega mobilizacijskega bataljona in postojanka kraljevih karabinjerjev;
 Borovnica: 1. bat. 1. peh. polka »Granatieri di Sardegna«, komanda 5. bat. železničarjev in 13. četa železničarjev, 1. in 7. četa bat. inženircev — obrtnikov, 2. bat. XXI. sektorja obmejne straže, 2. baterija 1. divizion 13. art. polka;
 Verd: 9. sekcija sanitete s svojo enoto;

Italijanski obrambni bunker nad Logatcem

Vrhnika: komanda 1. peh. polka »Granatieri di Sardegna«, četa minometalcev, prateča četa, 3. bat. 1. peh. polka, 10. bat. 13 art. polka, postojanka kraljevih karabinjerjev in finančne straže;

Gorenji in Dolenji Logatec: komanda grupacije obmejne straže (g. a. F.) XI. AK., komanda XXIII. sektorja obmejne straže, 1. bat. XXII. sektorja, 2. bat. XXII. sektorja, postojanka kraljevih karabinjerjev, finančne straže in obmejne milice črnih srajc;

Laze: četa strelcev 2. bat. XXIII. sektorja obmejne straže;

Ivanje selo: četa strelcev 2. bat. XXIII. sektorja obmejne straže;

Rakek: komanda 2. bat. XXIII. sektorja obmejne straže, četa strelcev in mitralješka četa sektorja obmejne straže, 646. mitralješka četa obmejne straže, postojanka kraljevih karabinjerjev in finančne straže;

Planina: komanda 110. bat. mitraljezov obmejne straže, 527. 528. in 530. mitralješka četa obmejne straže, postojanka kraljevih karabinjerjev, finančne straže in obmejne milice črnih srajc;

Hotedršica: postojanka kraljevih karabinjerjev, finančne straže in obmejne milice črnih srajc;

Godovič: posadka utrdbe XXII/c podsektorja obmejne straže, postojanka obmejnih karabinjerjev, finančne straže in obmejne milice črnih srajc;

Črni vrh: komanda XXII/c podsektorja obmejne straže, komanda 9. artilerijske grupe obmejne straže, postojanka kraljevih karabinjerjev, finančne straže in milice črnih srajc;

Idrija: komanda XXII. sektorja obmejne straže, 22. mešani inženirski odred obmejne straže, 22. avtosekcija obmejne straže, komanda XXII/b podsektorja obmejne straže, komanda 50. art. divizion obmejne straže, 87. in 88. baterije obmejne straže, komanda stotnije obmejne milice črnih srajc.

V postojankah kraljevih karabinjerjev, finančne straže in obmejne milice črnih srajc se je številčno stanje gibalo od 5 do 20 mož, le izjemoma so bile številčno močnejše.

Tukaj niso zajete razne civilne in politične ustanove ter fašistične organizacije.

Enote obmejne straže XI. korpusa, ki spočetka niso imele pravic teritorialne vojaške oblasti in ki so bile razporejene na prostoru med jugoslovansko-italijansko mejo in črto Šentjošt—Ljubljanski vrh, Rakitna—Mačkovec, Lužarji—Stari trg—Prezid, so 20. novembra 1942. leta oblikovale »logaško cono«, razdeljeno na podcone Logatec, Rakek, Velike Bloke in Cerknica. Bivšo mejo in demarkacijsko črto proti rajhu od Rakeka do Ljubljane so varovale enote XXII. in XXIII. ter delno XXI. sektorja obmejne straže.

Nemške okupacijske sile na meji Dolomitov pa so bile razporejene takole:

Šentvid: tri postojanke obmejnih stražarjev s 95 možmi, postojanke žandarmerije z 10 možmi, 2. bat. 14. peh. polka, 2. četa 922. bat. deželnih strelcev;

Sv. Katarina: postojanka obmejnih stražarjev z 20 možmi;

Črni vrh (nad Polhovim Gradcem): postojanka obmejnih stražarjev z 22 možmi, vod 3. čete 325. policijskega bataljona;

Lučine: postojanka obmejnih stražarjev s 35 možmi;

Žiri: dve postojanki obmejnih stražarjev s 67 možmi, žandarmerijska postojanka z 9 možmi.

Boj na Ključu in v Gabrju sodi med največje in najuspešnejše akcije dolomitskih partizanskih enot in narodne zaščite. Ta boj prepričljivo dokazuje, kako visoko stopnjo borbenosti in izurjenosti so dosegle partizanske enote in kako dobro je bila narodna zaščita organizacijsko utrjena že pred ustanovitvijo Dolomitskega odreda.

O partizanski enoti, ki je v aprilu in maju 1942 taborila na Ključu, je le malo znanega. Eden izmed redkih, ki nam lahko posreduje nekaj več podatkov o tej enoti, je Franček Štrekelj-Krepki, ki jo opisuje takole:

»Dodeljen sem bil desetarju Gabru, ki me je seznanil s tovariši iz svoje desetine. Težko si je zamisliti takšno vojsko, kakor je bila naša v aprilu 1942. leta na Ključu. Dva nista imela enakih oblek in pokrival: eden je imel klobuk, drugi navadno kapo, tretji kučmo ali pa kapo propadle jugoslovanske vojske. Enaki so bili le znaki na pokrivalih in srca, ki so utripala za isto stvar. Tudi z orožjem ni bilo dosti bolje. Vse vrste in kalibre si našel v našem taborišču. Tudi lovskih pušk ni manjkalo. Spominjam se stare lovske puške enocevke, ki je stala prislonjena na smreko, vendar zanjo sploh ni bilo municije in zato tudi gospodarja ni imela.

Pred napadom smo se kot že večkrat prej podali na Hruševo po hrano. Napolnili smo si nahrbtnike, prijateljsko pokramljali s kmeti in zapeli nekaj partizanskih pesmi ter se pozno zvečer veseli vračali proti Ključu.«

Preden pa začnemo opisovati potek boja, je prav, če spregovorimo nekaj besed še o narodni zaščiti.

Vodstvo partije in OF je v Dolomitih takoj začelo izvajati sklepe osrednjega vodstva in verjetno v vsej Sloveniji najbolje pripravilo narodno zaščito, razen v Ljubljani, kjer je bila narodna zaščita vsekakor najbolje organizirana.

V Dolomitih je bila ta organizacija najprej in najbolje pripravljena v rajonih Vič, Brdo, Vrhovci, Kozarje, Dobrova, Šujica, Hruševo, Brezovica, Vnanje Gorice, Dravlje, Glince, Podutik in Breg—Pako, kjer je že do konca 1941. leta izvedla nekaj akcij. Do spomladi 1942. leta pa je bila narodna zaščita ustanovljena že na vsem terenu Dolomitov.

Ponekod je imela narodna zaščita na začetku le desetine in manjše skupine, vendar se je do spomladi 1942 številčno

in kadrovsko okrepila, tako da je vsaka večja vas imela vod od 15 do 30 in tudi več članov. Lahko rečemo, da je že nekje pozimi 1941. leta in predvsem spomladi 1942. leta težo terenskega dela opravljala narodna zaščita. Člani so bili v večini primerov mladi ljudje, ponekod pa je bila cela organizacija izrazito mladinska. Tak je bil primer na Vrhnikih, Vnanjih Goricah, na Brezovici in na Brdu pri Viču.

Člani narodne zaščite so prisegli kakor partizani. Ta prisega je imela vzgojni, moralnopolitični in končno tudi vojaški pomen pri utrjevanju organizacije. Člani so prisegli po desetinah in vodih, po stanovanjih, v hlevih, v kozolcih in tudi na prostem.

Vsaka enota narodne zaščite je občasno morala izvesti poskusno mobilizacijsko vajo vseh članov, z opremo in orožjem, kolikor je bilo na razpolago. V začetku so bile nekatere enote narodne zaščite delno tudi oborožene. Z odhodom narodne zaščite v partizane in z oddajanjem orožja za partizanske enote pa se je oborožitev zmanjševala.

Vse enote so se morale uriti v ravnanju z orožjem, kolikor pa je obstajala možnost, tudi v ravnanju z razstrelivom. Te »tečaje« so vodili bivši vojaki in minerski strokovnjaki.

Sedaj pa se lahko vrnemo na dogodke, ki so se 7. maja 1942 odigrali na območju Ključa in Gabrja.

Ključ z vasjo Brezje v ospredju

Za partizansko taborišče na Ključu je spričo slabe konspiracije vedelo mnogo ljudi iz vasi v Horjulski in Polhograjski dolini in zato ni nič čudnega, če se je našel izdajalec, ki je italijanskim oblastem natančno opisal mesto taborišča in stanje v njem.

Da bi zavrli osvobodilno gibanje na tem območju, so Italijani temeljito pripravili veliko akcijo z namenom, da uničijo partizansko enoto na Ključu. K napadu so pritegnili vse bližnje garnizije: Ljubljano, Dobrovo, Polhov Gradec, Horjul in Vrhniko. Tako so se bojov na Ključu in v Gabrju udeležile enote 1. grenadirskega polka divizije »Granatieri di Sardegna«, 2. grenadirskega polka iste divizije, 3. bataljona kraljevih karabinjerjev, XXII. sektorja obmejne straže, enote 21. TRT in 161. čete težkih vozil. Italijansko poveljstvo je poslalo v boj skupno kakih 2500 mož.

Italijanske čete so krenile na pot že ponoči, tako da so, kot beremo v njihovem poročilu,* »po premikih, izvršenih v popolnem redu in tišini, 7. t. m. ob 5. uri vsi oddelki zasedli odkazane položaje ter tako z vseh strani obkolili predel, kjer naj bi bilo glavno taborišče.«

Toda partizanska enota na Ključu le ni bila povsem iznenadena, čeprav se je že znašla v širokem sovražnikovem obroču. Kaj se je tisto jutro dogajalo v tej mladi partizanski enoti, ki so jo sestavljali borci, ki so stopili vanjo šele aprila ali celo le nekaj dni pred tem bojem, nam Franček Štrekelj-Krepki opisuje takole:

»Naslednji dan, kmalu po peti uri zjutraj — bil je četrtek, nas je še vse zaspane in omotične ter utrujene od poti prejšnjega večera dvignil Martin, komandir naše čete: ‚Zbor!‘

Nismo vedeli, za kaj gre. Na Babno goro je odšla patrolja in je po povratku raportirala komandirju, da je naletela na italijansko patroljo. V četi je zavladalo borbeno vzdušje in takoj smo bili pripravljeni napasti to patroljo. Nismo pa še vedeli, da nas je italijanska divizija že popolnoma obkolila.«

Mobilna skupina 2. grenadirskega polka je začela napadati v dveh kolonah ob 5.45 uri, kot beremo v italijanskih poročilih. Ob 6.30 uri pa je prišla v stik s partizani tudi italijanska desna kolona, ki pa so jo pozdravili rafali italijanskih strojnic s položajev na pobočjih Ključa. Nato so začeli

* Zbornik VI. — II. — 438—441.

Italijani s silami mobilne skupine 2. grenadirskega polka obkoljevali ta položaj. »Napad je bil od vsega začetka naporen in težak zaradi narave terena, nenadnega stopanja novih strojnic v akcijo in boljših položajev sovražnika,« se izgovarja italijansko poveljstvo v svojih poročilih.

Kaj pa se je takrat dogajalo na partizanski strani? Franček Štrekelj-Krepki se tega boja spominja takole:

»Bojni razpored, ki smo ga prejeli, je bil naslednji: prva četa naj se prebije proti Babni gori, druga proti Prosci, tretja pa proti Polhovem Gradcu. In res. Prva in tretja četa sta slučajno in nevede prišli iz obročja ter sta kasneje napadli sovražnika, kolikor je bilo pač mogoče. Naša četa pa ni dosegla svojega cilja, ker smo trčili ob sovražnikov obroč, brž ko smo krenili iz taborišča. Sovražnik je takoj napadel.

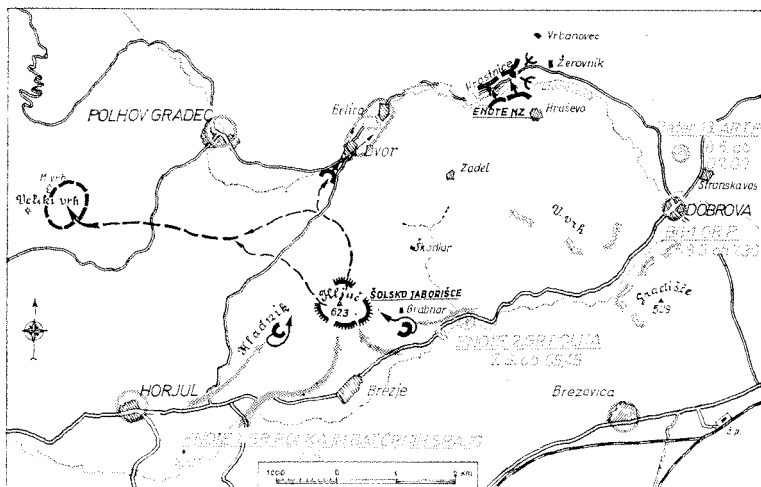
V velikem metežu ročnih bomb in mitralješkega ognja smo se pomaknili nekoliko nazaj in zasedli položaj, ki nam je v tistem trenutku najbolj ustrezal. To je bila naša druga četa, ki je štela 28 borcev. Imeli smo dva mitraljeza, drugi borci pa so bili oboroženi s puškami. Odlično smo bili razporeženi. Čeprav je bil to naš prvi večji boj in pravzaprav naš ognjeni krst, je naš pogum od trenutka do trenutka naraščal. Kljub ogromni sovražnikovi premoči — šele kasneje smo izvedeli, da je bilo Italijanov okoli 2.000 — smo se odločili, da sprejememo boj.

Italijani so s svojim ognjem zlili na nas ves svoj bes. Razvnela se je bitka na življenje in smrt. Divje so streljali na naše položaje in niso štedili z municijo. Nam pa je komandir zapovedal, da moramo štediti z municijo, ki nam je je primanjkovalo, in da noben strel ne sme zadeti v prazno.

Italijani so napadali vedno huje in se neprestano bodrili s svojim vzklikom 'avanti ragazzi!' Razločno smo čuli tudi povelja njihovih komandantov, vmes pa tudi pogoste krike obupa: 'mama mia'.

Vsak njihov napad smo odbili. Sovražnik je imel že precej mrtvih in ranjenih, pri nas pa ni še nihče padel niti ni bil ranjen. Morala na naši strani je bila na višku, kar nam je dajalo še več poguma. V boju, ki skoraj ni prenehal niti za trenutek, pa smo bili prisiljeni še tisto malo municije, kolikor smo je imeli, odstopati našima mitraljezcema, ki sta bila na glavnih položajih.«

Adolf Kosterov, tudi udeleženec tega boja, navaja sledeče:

Borba na Ključu in v Gabrju 7. in 8. maja 1942

»Medtem pa je prišel do komandirja voda kurir komandirja čete in dejal: ‚Vasja, komandir čete je naročil, da se previdno umaknete na vrh hriba nad taboriščem. Tam bomo sklenili naš obroč in ga branili do večera.‘

Do večera se nismo umaknili. Italijani so bili okoli in okoli hriba. Daleč pred položaji jih je bilo videti, kako mrzlično skačejo in kažejo z rokami proti partizanskim položajem. Toda predaleč so bili, da bi se splačalo nanje streljati. Municijo je bilo treba previdno uporabljati, ker je bil dan še dolg. Na položaj je prišel komandir čete.

‚Tovariši, položaj je tak, da nam drugega ne kaže, kakor da se branimo do večera. Bodite previdni in streljajte šele, ko zagledate sovražnika!‘ Po teh besedah se je oddaljil.

Italijanski naval je bil zaustavljen, njihov juriš se je klavрно končal.

Kakor prvikrat, tudi v drugem jurišu Italijani niso uspeli. Smrt je terjala davek. Italijani so ga plačevali s krvjo: včasih so pridrveli tako blizu našim položajem, da smo videli njihove prestrašene in popačene obraze.

Italijani so se zopet začeli zbirati v gozdu nasproti partizanskim položajem. Ko so bili zbrani in ko so uredili svoje

vrste, so se zopet prilepili k tlom in se začeli previdno plaziti k našim položajem.

Italijani so zopet z vso silovitostjo napadli. Toda kakor da bi se bili zaletavali ob trdne skale. Partizani ne popustijo. „Na juriš, na juriš...“ se začuje pesem z desnega krila. Kmalu se razlega pesem po vsej obrambni črti. Italijani besnijo. Na vse to še pesem. Po hitrem umiku prično padati na partizanske položaje mine lahkih in težkih minometov. Toda zaman. Partizani kakor prirasli ostanejo na svojih položajih. Nobena stvar jih ne more premakniti. Dvanajsta ura je že zdavnaj mimo. Italijani znova in znova poskušajo z juriši, toda vedno zaman.«

Spričo vse večjega artilerijskega in minometalskega ognja so se partizani v popoldanskih urah organizirano in brez žrtev umaknili prek Prosce in Zavrha na Praproče nad Polhovim Gradcem. Preboj iz obroča jim je uspel zaradi tega, ker so Italijani že popolnoma sklenjeni obroč okoli partizanskih položajev odmaknili, boječ se, da jih ne bi tolkla lastna artilerija. To so partizani takoj izkoristili in se umaknili. Iz Praproč se je četa še isti dan premaknila nad Podlipo, drugi dan zvečer pa prek proge pri Verdu na Rakitno.

Streljanje na Ključu se je razlegalo po vseh Dolomitih. Ljudje so z zaskrbljenostjo pričakovali izid neenakega boja med peščico partizanskih borcev in tisoči dobro oboroženih italijanskih vojakov.

Zato so se v bližnjem Gabrju, kjer je bila kot v drugih dolomitskih vaseh tudi organizirana narodna zaščita, globoko oddahnili, ko so zvedeli, da se je v zgodnjih popoldanskih urah še zadnja partizanska skupina srečno umaknila s Ključa skozi nezadostno strnjene italijanski obroč. Takrat pa so člani narodne zaščite začutili, da je prišel njihov trenutek. O tem, kako je do tega prišlo, vojni kronist Mile Javor po pripovedovanju starega Bukovnika s Hruševega, ki je s svojim sinom vred sodeloval pri napadu na Italijane, piše takole:

»Okoli poldneva je na Ključu potihnilo. Molk mi je še teže legel na dušo. Čez dobro uro pa so se začule eksplozije ročnih bomb in dolgi rafali... Sedaj je končano, sem pomislil. Nikdo pa ni vedel, kako se je končalo. Čez hrib prihiti sosed. Iz njegovega žarečega obraza sem spoznal, da le ni izgubljeno.

Prebili so se, sedaj pa hitro! Italijani se bodo vračali po naši dolini. Komaj je spregovoril, že ga je zmanjkalo. Tisti njegov 'sedaj pa hitro' je pomenil, da je sedaj vrsta na nas. Dogovorili smo se, da Italijanov ne spustimo kar tako v našo dolino. Vaška zaščita bo udarila.

V tem je planil v hišo naš Slavko, najstarejši sin — imel je šele petnajst let — in me pomenljivo pogledal. Zaradi stare nisva hotela ničesar reči, da ne bi javkala za nama. Pokimal sem mu, on pa je odhitel. Ko sem ga dohitel, je že privlekel iz skrivališča svoje mavzerice. Zginila sva v goščo nad bajto in kar med potjo izpihala cevi, ki so bile polne slamnatih bilk. Kmalu je za nama utihnil cvilež naše stare. Njo je menda vsa stvar bolj skrbela kakor naju, ki nama bo kaj kmalu zažvižgala krogla okoli ušes.

Naši položaji so bili na pobočju blizu bajte. Tu so se zbrali skoro vsi vaščani Hruševega, Hrastenic, Gabrja in celo Stranske vasi. Kdo vse ni bil tu. Češnovarjev, ki je bil komandir hrasteniške zaščite, je pripeljal vso vas, tako da je bilo okoli hrasteniških hiš čuti samo kokodakanje kokoši in žena. Tudi po drugih vaseh ni bilo drugače. Prihiteli so vsi, kakor da bi hoteli še ta dan pognati Italijane čez mejo Slovenije.

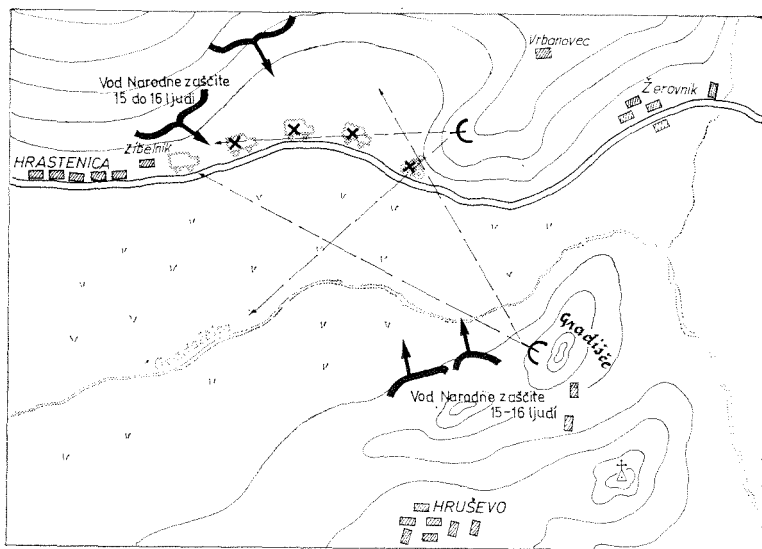
Naša dolina je dolga dobro uro hoda. Ozka je in strma in kakor ustvarjena za takle partizanski napad. Dogovorili smo se, da bodo najprej napadli Dvorčani, ki so bili na začetku doline. In ko se je oglasilo streljanje pri Dvoru, smo se sami, ki smo bili Ljubljani najbližje, šele začeli razmeščati. Cesta se je vila ob rečici in je bila kakor na dlani. Na nasprotnem bregu sem na skalnatem pečevju prav pod cerkvijo zagledal svojega sina. Srce mu ni dalo, da se ne bi pridružil tistim vaščanom, ki so imeli edino strojnico in ki bi morali udariti najprej. Kaj sem hotel? Fant je bil samoglav! Poskušal sem, da grem tja, in mu ukazal, naj se vrne in se namesti poleg mene. Toda streljanje se je že približevalo. 'Zdaj so jih zgrabili Belčani!' smo zakričali na ves glas, sneli klobuke in si brisali čela, kakor da smo preorali že vso njivo. Vsem je namreč postalo vroče. Kako tudi ne? Bili smo sami hlapci, bajtarji in kmetje in malokateri izmed nas je v prvi svetovni vojni držal puško v rokah. Fantinov pa tako nisi mogel jemati resno. Zdaj pa zdaj smo se ozrli v Radovana, sosedovega sina, ki je bil naš komandant. Edini je nosil partizansko čepico. Saj

vendar poznate Radovana! Danes je komandant odreda. Kar dobro se drži, vsaj tako pravijo. Tudi tedaj se je držal hudičovo dobro. Res da so se mu brki tedaj malo povესili, vendar je bil pogumen, da je tudi nam bilo lažje pri srcu. In tako so se nekateri začeli šaliti in sklepati stave, kdo jih bo več položil.

V tem smo že začuli ropot kamionov in na mah smo se poskrili za smreke in plegli za obronke v pobočju. Vendar nas dobra volja ni zapustila. Drug drugemu smo klicali, naj sname klobuk, da mu ga ne bi preluknjaj svinec in da ne bi kasneje puščal dežja.

Že smo razločno čuli hrumenje motorjev. Na čelu kolone je vozil motociklist s prikolico; v njej je sedel oficir. Krotili smo nestrpnost, kajti morali smo počakati, da najprej užgo s pečine. Motorist je bil že pod nami in že je odbrzel naprej. Prihrumeli so kamioni. Natančno sem razložil vojake, ki so previdno opazovali pobočje. Očitno so jim že Dvorčani in Belčani vlili strah v žile.

Tedaj je zagrmelo s pečine. Pomislil sem, da je najbrž tudi moj fant že vžgal. V istem hipu sem zagledal, kako je motor

Zaseda in borba narodne zaščite v Gabrju 7. maja 1942

s prikolico nenadoma planil prek starega cestnega roba in se skotalil v vodo. Novi streli so ustavili prvi kamion. Zaletel se je v pobočje, zaprl cesto, naslednji pa je trčil vanj, tretji v drugega in že je kolona obstala. Vojaki so začeli divje vzklikati in skakati s kamionov, mi pa smo še vedno molčali. Pustili smo jih, da poskačejo s kamionov in da hite po našem pobočju navzgor, misleč, da tu ni nikogar. Še smo se brzdali, dokler niso prvi poleyli in usmerili svoje puške na naše pečine. Šele tedaj smo vzeli vsak svojega na muho in vžgali... Ta preprosta kmečka zvijača je rodila uspeh! Tako smo jih zmedli, da so tisti, ki so še ostali živi, začeli nesmiselno begati sem in tja. Medtem se je na cesti nagomililo polno kamionov. Nekateri vojaki so poskušali prebresti rečico in zavzeti položaje na nasprotnem pobočju, toda tudi tam so jih pričakali naši strelci, Babnogorčani. Italijančki so se torej stisnili k svojim kamionom in streljali izza njih.

Navdajala sta nas navdušenje in pogum, da smo začeli tekrovati med seboj, kdo bo prvi položil katerega izmed italijanskih vojakov. Naj priznam, tudi oni so se dobro držali. Nismo jih mogli nagnati izpod kamionov in iz cestnega jarka. Pridrveli so še novi kamioni, tako da je postalo kar vroče. V tem se je tudi pričelo mračiti. Italijani pa so začeli izstreljevati rakete, da bi na ta način priklicali pomoč. Morali smo jih torej ugnati prej, preden bi prišla okrepitev.

Sklenili smo, da napademo. Prvi so šli tisti, ki so imeli bombe; toda teh je bilo malo, kakor je bilo malo bomb. Priplazili so se do Italijanov v jarku. Videl sem, kako so se razletele bombe, videl pa sem tudi, kako je eden izmed italijanskih vojakov zgrabil vrženo bombo in jo zalučal nazaj. Dvojica naših je zastokala. Italijani so zmetali še nekaj bomb in že smo imeli ranjence. To nas je nekoliko preplašilo — nismo še bili vajeni vojskovanja — in napad je uplahnil. Spet se je začelo puškarjenje, toda težave so nam delali ranjenci. Nič pametnega nismo znali storiti z njimi. Glavna 'košnja' je bila že za nami. Koliko smo jih pobili, smo zvedeli šele naslednji dan: vse hiše so bile polne italijanskih ranjencev, mrtve pa so odvažali s kamioni. Pomoč je prišla kaj kmalu; napadli smo jih tako rekoč pred samo Ljubljano, v kateri je vrvelo vojakov, črnosrajčnikov in karabinjerjev.

Ponoči smo se umaknili in se zbrali nad Hruševim, kjer smo imeli vojni posvet. V dolini pod nami so zbirali ranjence

Comando XI Corpo d'Armata

main PERSONALE P.M.n.46 12 maggio 1942 Anno XX

N. 04/2525 di prot. Risposta al foglio N. del

OGGETTO: Perdite subite nel fatto d'arme di Dobrova.

AL MINISTERO DELLA GUERRA - Gabinetto- ROMA
 "per conoscenza"
 AL MINISTERO DELLA GUERRA - Dir. Sup. Personale Ufficiali- ROMA
 AL MINISTERO DELLA GUERRA - Dir. Gen. Leve Sottuff. e Truppe- ROMA
 -Divisione Truppa - Sezione 1°-
 AL MINISTERO DELLA GUERRA
 -Direzione Generale Servizi Amministrativi ROMA
 AL COMANDO SUPERIORE FF.AA. SLOVENIA-DALMAZIA P.M.10

Trametto l'elenco nominativo delle perdite subite dai corpi e reparti dipendenti dalla Df. "Granatieri di Sardegna", nelle azioni tre avute con elementi ribelli il giorno 7 corrente nei pressi di Dobrova.

Alle perdite elencate devono aggiungersi, per lo stesso fatto d'arme, le seguenti:

- carabiniere Mariano DOMIA del XIV bgt. CC.RR. "Milano" - morto
- capitano Nello SCHIUMARI
- fante gaf. Luciano BONGIORGI
- geniere gaf. Costantino BREGA

tutti feriti ed appartenenti al XIII settore G.a.F.

In sostanza le perdite possono così riassumersi:

	Morti	Feriti	Feriti lig vi e costui	Disponsi	
2° Granatieri	29	60	16	3	(1) reparti
1° Granatieri	1	2	-	-	non dispo-
21° op.F.R.T.	-	2	-	-	enti della
161° Autopendente	2	1	-	-	Divisione
XIII G.a.F. (1)	-	3	-	-	
XIV bgt.CC.RR. (1)	1	-	-	-	
	<u>33</u>	<u>68</u>	<u>16</u>	<u>3</u>	

In osservanza alle disposizioni in vigore, tutte le segnalazioni del caso sono già state fatte a questo Ministero dai corpi interessati.

IL GENERALE DI CORPO D'ARMATA
 -CONFERMA-
 -M. Robotti-

Poročilo poveljstva divizije »Granatieri di Sardegna« z dne 13. maja 1942 poveljstvu XI. armadnega korpusa o izgubah v borbi na Hribu in pri Hruševem

Italijani, ki so se pripeljali na pomoč. Rakete so rezale temo vso noč, mi pa smo se počutili kot zmagovalci in s kapami v rokah precej veselili in hrupno zalivali to zmago, čeprav smo bili oddaljeni od sovražnika komaj dober kilometer. Po vseh pravilih vojskovanja bi jih bilo treba še to noč napasti. Toda tega smo se naučili šele kasneje in take napake nam res ne more nikdo šteti v zlo. Bili smo namreč tedaj še bolj kmečki puntarji kot pa pravi partizani. Razumljivo torej, da ponoven napad naslednjega jutra ni uspel, čeprav smo nekoliko sovražnikov vendarle še poslali pod zemljo.«

Tako se je končal še drugi boj tega dne, boj, v katerem so pomanjkljivo oboroženi zaščitniki iz Hruševega, Gabrja, Hrastenice, Žirovskega grabna, Šujice, Babne gore in Dvora pod poveljstvom Radovana, po domače Kelnačevega iz Gabrja in kasnejšega komandanta Dolomitskega odreda pognali v beg mnogo močnejšega sovražnika in mu prizadejali hude izgube. V tem boju je sodelovalo po izjavi Viktorja Zadnikarja -Viki-ja iz Hruševega okoli 32 članov NZ.*

Iz italijanskih poročil je namreč razvidno, da so imeli Italijani v bojih na Ključu in v Gabrju 118 izgub, od tega 36 mrtvih in pogrešanih. Med mrtvimi je bil tudi en podpolkovnik.**

Ta in mnoga druga priznanja italijanskih oblasti o porazu in izgubah v tem boju dovolj zgovorno pričajo o širini in množičnosti osvobodilnega gibanja v Dolomitih že v prvi polovici 1942. leta. Pri vsem tem pa je treba upoštevati dejstvo, da so akcije na Ključu in v Gabrju in še mnoge druge potekale pred samimi vrati Ljubljane.

* Viktor Zadnikar-Viki iz Hruševega, ki je sodeloval v tem boju, je povedal, da sta sodelovala dva voda NZ. — Prvega, ki je štel 15—16 ljudi, je vodil Viktor Zadnikar, drugega, ki je imel ravno toliko ljudi, pa Jarčev Slavec iz Gabrja. Po njegovi izjavi je NZ imela razen pušk tudi dva puškomitraljeza, ki pa sta oba odpovedala že v začetku boja. Povedal je tudi, da je NZ zaplenila v tem boju dva mitraljeza, 15 pušk in veliko količino ročnih bomb in zažgala dva motorja.

** Zbornik dok. in pod. o NOV jug. narodov, VI. del, 2. knjiga, str. 438—441 in str. 445.

Pot Martinove čete (po boju na Ključu) iz Dolomitov na Krim in njeno delovanje do vrnitve v Dolomite opisuje Slave Vrhovec-Robin takole:

»Martinova četa, ki se je 7. maja 1942. leta bojevala na Ključu, se je 8. maja v celoti zbrala na Prapročah nad Polhovim Gradcem. Še ta dan je prek Korena krenila na Ljubljanski vrh in zvečer 9. maja prekoračila progo na Raskovcu. Progo je prekoračila brez boja. Drugi dan, 10. maja, je nadejevala pot prek Pokojišča na Rakitno. Tam je ostala do 19. maja, ko je skupaj z 2. četo 1. bataljona Notranjskega odreda napadla italijansko karabinjersko posadko v Podpeči.

Nашa naloga je bila likvidirati karabinjersko postajo. Po načrtu naj bi sovražnika napadli z obeh strani. Dve močni patrulji smo postavili ob Ljubljanci, da bi razbili morebitno pomoč, ki bi lahko prišla iz bližnje Kobijeve čolnarnice prek Ljubljanice. Še kratek razpored in znaki razpoznavanja, potem pa smo šli vsak svojo smer. Tudi patrulji sta odšli na določeni mesti, koloni pa z dveh strani proti sovražniku. Še nekaj hitrih korakov in že smo bili pred postojanko. Grla mitraljezov so divje zarjovela. Mitraljezec Krimske čete je razbijal lesena vrata, ki so se kmalu sesula. Presenečeni sovražnik je tekal iz sobe v sobo. Oglasili so se tudi prvi sovražnikovi streli. Naše orožje je še silneje zatulilo, skozi okna smo jim nasuli bomb. Močne eksplozije so pretrgale ozračje. Postojanka je bila uničena. S strani, kjer je imel tovariš Lipar svojo zasedo, so padli streli. Torej smo imeli prav, ko smo menili, da jim bodo skušali priti na pomoč. S splavom so hoteli prepluti Ljubljanico. Niso pa pričakovali, da jih na nasprotnem bregu čaka partizanska zaseda, ki je vse njihovo pripravljanje opazovala. Že so bili na sredi Ljubljanice, ko je na nasprotnem bregu zaropotalo. Tega se niso nadejali. Časa za premišljevanje ni bilo, temveč so vsi poskakali v Ljubljanico. Partizanske puške pa so neusmiljeno tolkle. Voda se je penila od čofotanja. Fašistična pokrivala so brez gospodarjev plavala po Ljubljanci, tu pa tam se je pokazala kakšna kuštrava glava fašista, na katerega pa je že čakala puška. Druga sovražnikova skupina je hotela izsiliti prehod prek mostu, a tudi tu so se temeljito opekli. Krogle so zadevale železno konstrukcijo mostu, da se je kar iskriilo. Naloga je bila izvršena. Proti jutru smo

se umaknili v višje ležeči vasi Kamnik in Preserje. Povsod so odmevale partizanske pesmi. Domačini so na vseh dohodih v vas podirali drevesa, da bi s tem preprečili dohod motoriziranih sovražnikovih enot.

Drugi dan so prišli. Hoteli so obkoliti Preserje in Kamnik in uničiti partizane. Po kratkem boju smo se umaknili, z nami pa se je umaknila nepregledna kolona domačinov, ki so na vozove naložili najnujnejše stvari ter zapustili domove.«

Po tem boju pri Preserju in Kamniku se je četa ponovno umaknila na Rakitno, kjer je ostala nekaj dni in se v tem času izpopolnila s še nekaj novimi borci. Po nekaj dneh je dobila nalog, da se takoj napoti nazaj v Dolomite, okrog 30 borcev, po možnosti prostovoljcev, pa naj izroči gorenjski partizanski enoti, ki se zadržuje na Babni gori.

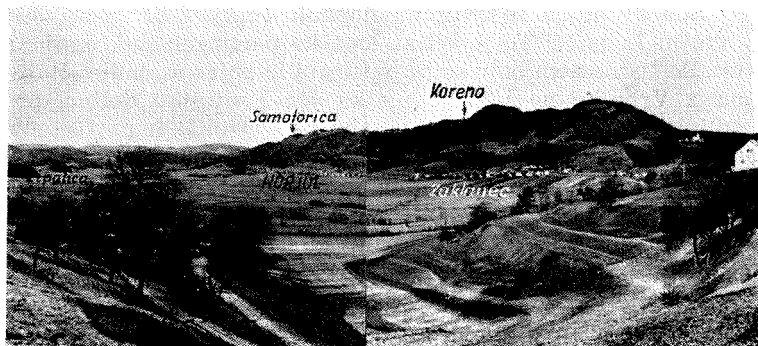
Četa je blizu Preserja prečkala Ljubljano in šla pri Bevkah čez Ljubljansko barje ter prek Drenovega griča in Bezenice na Babno goro. Tam se je zadržala nekaj dni, izločila 30 prostovoljcev za Gorenjsko, z ostalimi borci pa je odšla na Mali Ključ, da bi se priključila 4. bataljonu Notranjskega odreda.

Gorenjska skupina partizanov je s tem, da je dobila od 4. čete 1. bataljona Notranjskega odreda deset, od Martinove čete pa trideset borcev, narasla na preko sto ljudi. Dne 31. maja zvečer je krenila na Gorenjsko in še to noč prešla nemško-italijansko mejo blizu Katarine.

Ustanovitev 4. čete 1. bataljona Notranjskega odreda

V drugi polovici februarja se je na Stari Vrhniki zbralo devet partizanov. Osem jih je bilo z Vrhnike, eden pa iz Ljubljane. Vodil jih je Anton Curk-Gorjan. Tu je z njimi imel sestanek Stane Kavčič, ki jim je govoril o situaciji in njihovih nalogah. Potem pa je skupina odšla nad Podlipo, kjer si je v neki gozdarski baraki organizirala taborišče.

Tu se je skupina zadrževala približno 20 dni, potem pa je v prvi polovici aprila po nalogu Franca Popita odšla k Mirku Bračiču v kočevsko taborišče na Dolenjskem. Motivi za ta premik so bili v tem, ker je bila majhna skupina na tem terenu preveč ogrožena, še posebno zaradi visokega snega in hudega mraza, in obstajala je nevarnost, da bo uničena. Po približno

Pogled na Horjulsko dolino

enem tednu se je skupina ponovno vrnila v prejšnje taborišče nad Podlipo. Vrnitev je zahteval Gorjan, odobril pa jo je Bračič. Do 1. maja je skupina narasla na približno 25 mož, po večini Vrhničanov, samo nekaj jih je bilo iz Ljubljane.*

Dne 3. maja je skupina napadla patruljo italijanskih financarjev, ki se je iz Horjula vračala na Vrhniko. Napad je bil izvršen med Horjulom in Ligojno. Ubitih je bilo šest financarjev. Partizani niso imeli izgub.**

Tudi na logaškem terenu se je zgodaj spomladi začela zbirati prva skupina partizanov iz Logatca in okolice Rovt. Prvi iz te skupine je bil Andrej Babnik, ki je okrog 1. marca prišel iz Logatca na Ravnik h kmetu Korenču-Pagatu. Za njim je okoli 28. marca prišel Žitko iz Logatca. Do 1. aprila sta bila nastanjena pri kmetu Korenču, nato pa sta se preselila v Snežno jamo pri Cestah, kjer sta postavila šotor. Od tam sta se v drugi polovici aprila premaknila v novi tabor v bližini Žibrš, kjer se je do tedaj zbralo še nekaj drugih borcev. Konec aprila se je skupini pridružil še Rado Pehaček. Do sredine maja je skupina narasla na 15 partizanov, iz nje je nastal logaški vod.

V drugi polovici maja se je skupina premaknila iz Žibrš na Vranje pečine blizu Zaplane. Drugi dan po prihodu na Vranje pečine jo je obiskal Stane Kavčič in imel z njimi politično uro. Do tedaj je skupina narasla že na 25 mož.***

* Spomini Antona Curka.

** Spomini Antona Curka in Zbornik VI. — 2 — 312.

*** Spomini Radeta Pehačka in Andreja Babnika.

Dne 31. maja so skupino napadli Italijani iz postojank Rovte in Logatec. To je bil za logaške partizane tudi ognjeni krst. Po štiriurnem boju so se partizani iz bojazni, da jim Italijani z Vrhniko ne zaprejo umika čez Podlipsko dolino, pri Podlipi brez izgub umaknili v taborišče vrhniških partizanov pri Kajndolu.*

Italijani so imeli v tem boju nekaj mrtvih in ranjenih, prostovoljno pa se je predal italijanski vojak Slavko Sourin, po rodu Slovenec, doma iz Idrije, ki je že prej imel zveze z logaškimi partizani. Nekoč jim je celo izročil zaboj granat.

Pozneje se je pokazalo, da je samo hlinil simpatije do NOB in da je bil prevejan ovaduh in vrinjenec. Že prej, ko je izročil partizanom zaboj bomb, se je pokazalo, da to niso bile ročne bombe, ampak granate za ročni minomet in da za partizane, ki takšnega minometa nismo imeli, ne pomenijo nikakršne vrednosti. Teden dni pozneje, ko so ga zaradi nezaupanja poslali na Gorenjsko, se je prostovoljno javil v zaščitnico, od koder je zbežal nazaj v Logatec in izdal vse, kar je vedel o partizanih.

Ko je logaška skupina prišla v Kajndol v taborišče vrhniških partizanov, se je prvič sestala vsa prihodnja tako imenovana četrta četa 1. bataljona Notranjskega odreda. Že prve dni maja je bila namreč po nalogu vrhniškega političnega vodstva in poveljstva III. grupe odredov iz logaških in vrhniških partizanov ustanovljena četrta četa 1. bataljona Notranjskega odreda, imenovana tudi horjulska četa. Navodila in odlok v tem smislu sta Gorjanu posredovala vrhniško politično vodstvo in Mirko Bračič, takratni komandant III. grupe odredov. Za komandirja je bil postavljen Gorjan, za komisarja Roman Potočnik. Četa je imela dva voda. Komandir prvega voda je bil Peter Cefuta-Gač, komandir drugega voda pa Rado Pehaček. Skupno je četa štela nekaj čez 50 moških, vsi so bili oboroženi.**

Še tisti večer po boju logaške skupine na Vranjih pečinah in po njenem prihodu v Kajndol je četa krenila prek Horjulske doline in Prosce na Babno goro. Naslednji dan zjutraj je

* Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, VI. del, 3. knjiga, str. 400. Izvirnik v arhivu Vojnozgodovinskega inštituta (21 P-4).

** Spomini Radeta Pehačka, Romana Potočnika in Antona Curka.

krenila v novo taborišče na Malem Ključu, kjer je bila dokončno ustanovljena. Še prej pa je po nalogu III. grupe odredov izbrala deset borcev, ki naj bi odšli kot okrepitev na Gorenjsko. Večina se je prostovoljno javila, nekateri pa so bili določeni.

Dne 3. junija je Gad s skupino 20 partizanov napadel nemško postojanko, ki je bila nekaj dni prej ustanovljena pri Matocku na začetku Mačkovega grabna blizu Polhovega Gradca.*

Terenski delavci iz Polhovega Gradca so prinesli sporočilo, da so Nemci pri Matocku postavili barako. V njej se je nastanilo okoli 15 mož, bili pa so slabo zavarovani, kar je bilo treba izkoristiti, preden bi se postojanka okrepila in utrdila. Obenem je bilo treba nujno likvidirati nemškega vohuna, ki je ogrožal njihovo delo na terenu in ovajal ljudi, ki delajo za NOB. Novo ustanovljena nemška postojanka je stala tik zraven vohunove hiše.

V Polhovem Gradcu je bila že močna italijanska posadka, oddaljena manj kot dva kilometra. Zapirala je dostop čez Polhov Gradec v dolino k Mačkovemu grabnu, zato je bilo možno priti do nemške postojanke le po strmih in skoraj nedostopnih pobočjih severovzhodno od Polhovega Gradca. Torej se je bilo zelo težko približati postojanki in jo obkoliti.

Tako se je zgodilo, da so Nemci partizane opazili prej, kot so jih ti napadli. Kljub temu je bil napad partizanov tako silovit, da je bila posadka v dobre pol ure uničena in baraka požgana, vendar partizani niso mogli pobrati orožja in opreme, ki je z ubitimi in ranjenimi Nemci vred zgorela.

Nato so partizani izvršili še smrtno obsodbo nad domačim izdajalcem in se brez lastnih izgub vrnili v taborišče na Ključu. Ta dan so tudi gorenjski partizani pri Črnem vrhu napadli nemško patruljo desetih mož. Pri tem so tri Nemce ubili, druge pa ranili.

Ustanovitev 4. bataljona in njegova prva akcija

Četrta četa 1. bataljona Notranjskega odreda je prišla na Mali Ključ 21. maja in se tam zadržala do prvih dni julija.

* Spomini Aleša Stanovnika in Rudolfa Hribernika.
Zbornik VI. — 2 — 312.

Anton Curk, komandant 4. bataljona Krimskega odreda

Kot že rečeno, se je četi priključil ostanek Martinove čete, to je okrog 40 borcev, tako da je do 5. junija, ko je iz čete nastal bataljon, številčno stanje naraslo na 122 ljudi. Sestavljen je bil iz treh čet. Za komandanta bataljona je bil postavljen Curk Anton-Gorjan Tone, za komisarja pa Roman Počnik. Komandir prve čete je postal Gad, komisarka Rezka Seničar, komandir druge čete Rado Pehaček, komisar Rudi Hribar-Sergej, komandir tretje čete Franc Kerča-Čuč, komisar Filip Mohorič-Martin Hren. Ob ustanovitvi je imela 3. četa samo en vod in samostojno desetino. Številčno stanje in oborožitev sta razvidni iz poročila, ki ga je bataljonski štab sedem dni po ustanovitvi okoli 12. julija poslal štabu III. grupe odredov. Poročilo pravi, da je takrat bataljon štel 122 partizanov in da je v prvem tednu izvedel že osem akcij *

* Izvirnik, ki je v zgornjem delu poškodovan, je v arhivu Zgodovinskega oddelka CK ZKS. Napisan je bil okoli 12. junija 1942. Po Dnevniku 1. bataljona Notranjskega odreda Ljubo Šercer je bil iz 4. čete 3. junija 1942 sestavljen nov bataljon Notranjskega (polhograjskega) odreda. Glej dok. št. 124, str. 312, 2. knjiga, del VI. »Zbornika«.

Roman Potočnik, komisar 4. bataljona Krimskega odreda

Prva pomembnejša akcija po ustanovitvi bataljona je bil napad na italijansko kolono kamionov v Cestah 10. junija 1942. Akcijo opisujeta Rado Pehaček in Karel Leskovec, ki sta v tem boju sodelovala, takole:*

»Terenski obveščevalci tega kraja so sporočili v bataljon, da Italijani vsak teden dvakrat vozijo hrano iz Logatca v Rovte, in sicer na treh tovornih avtomobilih. Na dveh je natovorjena hrana, na tretjem pa okrog 20 vojakov, ki čuvajo prevoz. Tudi na kamionih s hrano je nekaj vojakov, tako da je na vseh treh avtomobilih okrog trideset vojakov, med temi en oficir in verjetno nekaj podoficirjev. Poročilo je navajalo tudi približen čas, kdaj jih je treba počakati.

Komandant bataljona in komandir 2. čete sta takoj napravila načrt: na najugodnejšem mestu postaviti zasedo čim bližje cesti; z ročnimi bombami in strojničnim ognjem napasti prvi avtomobil, ki vozi stražo, potem pa z odločilnim naskokom zavzeti vozila s hrano, pobitim Italijanom vzeti uniforme in prisiliti italijanske šoferje, če bi ostali živi, da vozijo v smer, kamor bi zahtevali partizani.

* Zbornik VI. — 3 — 52.

FRANJIS OPREDOV.

Poročilo dostavlja se v sledečem:

1. Bataljona, oziroma od ar. postoji bataljona, izvrše-
nja, oziroma, oziroma.

2. Število adlin.

3. Število vojakov (nemških in italijanskih) ubitih 16, a
nemških 12.

4. Število denuncijantov 11.

5. Število od orožja: 4 puške, 700 municije, dve bombe, daljina-
sko, vojaških porival 4, 7 koles, 3 konji, 1 krava, 1 dio-
nisi več drugega blaga (vseor oblike, hrana i.t.d.)

6. Število žrtve 1 adli tovariš.

7. Število bataljona iznosi 122 ljudi.

8. Poročila:

a) teških mitraljezov..... 1.

b) puške-mitraljezov..... 3

c) puške..... 65

d) revolversjev..... 8

e) tromblonskih pušk..... 2

f) bomb..... 80

g) min..... 2 (in 4 razne)

h) municije..... 11202

i) redeni ov sa teš. itraljez..... 13

9. Število od terenskih organizacij ni bilo, sex ena uniform.

10. Stanje blagajne izno 1.

11. Število..... Mit. 11.071,10

12. Število..... Mit. 2.319,50

13. Število blagajne je..... Mit. 8.751,50

14. Število fašizmu - svoboda naroda

15. Število:

16. Število: 122.

Poročilo poveljstva 4. bataljona NO o številčnem stanju moštva in orožja

Četa je še ta večer krenila s Ključa in ponoči prišla v bližino kraja, kjer naj bi postavili zasedo. Čez dan je komandir z nekaterimi domačini, ki so dobre poznali ta kraj, pregledal, katero mesto bi najbolj ustrezalo za zasedo. Odločili so se za strmo skalnato steno nekaj metrov nad cesto. Zaradi gostega grmovja je bilo s ceste popolnoma nemogoče odkriti zasedo.

V večernem mraku je četa prekoračila cesto. Pomaknila se je za kakšnih dvesto metrov severno od ceste med goste smreke, a šele okrog dveh popoldne je zasedla predvideni položaj. Borci so se kot nevidne sence potuhnili za cesto, se skrbno zamaskirali in kot okameneli čakali sovražne kamione. Vsak je imel določeno nalogo.

Zaseda je imela obliko raztegnjenega loka. Na levem krilu, zadaj za veliko smreko, se je skrival mitraljezec, bil je na takem kraju, da je lahko tolkel vzdolž ceste.

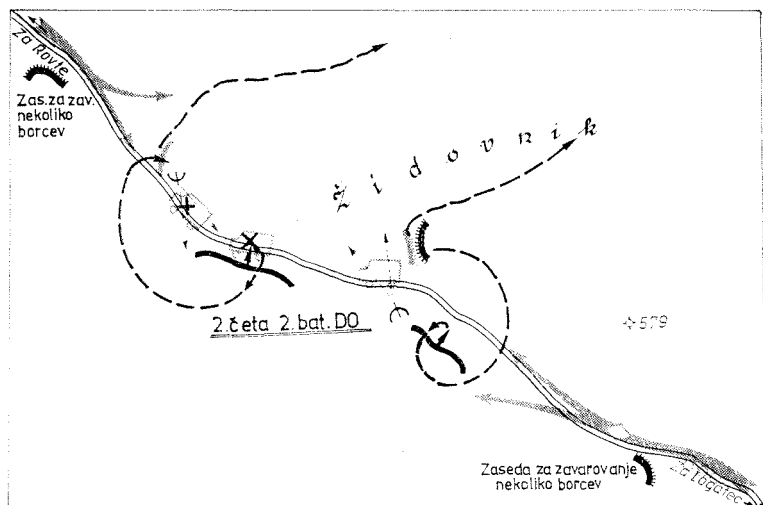
Na drugem kraju zasede v smeri proti Logatcu je bil postavljen drugi mitraljez. S tem naj bi bil tisti del ceste, ki je bil predviden za napad na italijanske kamione, popolnoma pod križnim ognjem.

Razen tega so bile približno 150 metrov od te zasede v smeri proti Rovtam in Logatcu postavljene še zasede, ki so štele po nekaj mož in ki so imele nalogo preprečiti intervencijo Italijanov iz postojank v Rovtah in Logatcu.

Napad je bil zamišljen tako, da bo mitraljezec na levem krilu zasede v smeri proti Rovtam najprej odprl ogenj na prvi kamion, ko bo ta pripeljal na zaznamovano mesto. To mesto je bilo tik pod skalami, kjer je čakala glavna zaseda. Takoj za tem naj bi borci iz zasede zasuli kamione z bombami in nato z jurišem pokončali ali zajeli italijanske vojake.

Naenkrat smo prisluhnili kot na povelje. Od Logatca sem smo zaslišali brnenje motorjev, sprva še nerazločno, a kmalu je bilo jasno, da se pomikajo proti nam... Tisti trenutek na cesti ni bilo nikogar... Na sredi ceste je ležala zelena smrekova vejica. To je bil znak, da se napad začne, kadar jo doseže prvi kamion.

S klanca se je prvi pokazal prednji del kamiona; počasi je rinil proti vrhu. Vojaki v čeladah so stali na karoseriji in se živo pomenkovali, nekateri so celo veselo prepevali. Na kabini so imeli postavljena dva mitraljeza, vendar niso kazali, da bi bili pripravljeni na kako nevarnost. V kabini je poleg

Zaseda in borba 2. čete 2. bataljona Dolomitskega odreda v Cestah 10. junija 1942

šoferja sedel oficir, ki je odgovarjal za prevoz. Kamion z voja-ki je bil že tik pred bombaši, še nekoliko metrov in prvi ko-lesi sta zavozili na smrekovo vejico. Druga dva kamiona, ki sta bila natovorjena s hrano, sta bila kakih sto metrov zadaj. Oblak prahu ju je zakrival. Kot da se je začela podirati skal-nata stena, so zabobnele bombe in mitralješki rafali. Odmevi tega ropotanja so se grmeče valili po gozdovih.

„Aiuto! Aiuto!“ so se začuli obupani glasovi preplašenih vojakov, kajti nihče ni pričakoval, da bi jih partizani tu po-čakali.

Z druge strani iznad ceste je odločno zadonelo: „Alto le mani!“ Borci so se kot iz tal dvignili iz grmovja in tu pa tam še spustili kakšen rafal ali strel iz puške, eksplozije ročnih bomb so utihnile

„Juriš — hura,“ se je valilo proti cesti. Večji del Italijanov je dvigal roke kvišku, nekateri so zmedeno stali na kamionih. Sam naskok na kamion ni bil dobro izveden. Nekateri borci so skakali okrog avtomobilov, nekaj jih je bilo na cesti, drugi so stoje streljali iz grmovja.

Nekaj vojakov je ležalo mrtvih po cesti. Nekateri so ostali brez rok in nog, ker so jih bombe raztrgale

Zadnji kamion se je ustavil, brž ko je zaropotalo. Ostal pa je bolj oddaljen od jedra zasede, kot je bilo predvideno. Zato tudi ni prispel pod najmočnejši ogenj partizanskega orožja. Italijanski vojaki na tem kamionu so se kaj hitro znašli in začeli streljati proti partizanski zasedi.

Kljub temu, da je zaseda uspela z bombami in z ognjem drugega orožja zasuti prvi in drugi kamion, se je zgodilo to, česar ni nihče pričakoval. Prvi kamion so namreč dobro zadeli že prvi rafali, vendar je vozil naprej vse do mesta, kjer je na robu ceste streljal naš mitraljezec. Ustavil se je šele potem, ko je zapeljal na mitraljez.

Tako je bil ta mitraljez izločen iz nadaljnjega boja, razen tega pa so se vojaki prvega kamiona, ki so preživeli prvi napad, odmaknili od najhujšega ognja partizanske zasede, ki zaradi grmovja ni več obvladala prostora, kjer se je kamion zaustavil.

Oba kamiona, na katerih je bilo tudi največ vojakov, sta se znašla na krilih partizanske zasede, od koder so se še naprej upirali. Nekaj italijanskih vojakov je našlo zaklon v majhni udrtini tik ob cesti, nekako sredi med obema kriloma zasede, od koder jih ni bilo moč pregnati ali uničiti. Partizani so poskusili z obeh kril obiti italijanske položaje z namenom, da bi prišli na drugo stran ceste in izza tamkajšnjih dominantnih položajev strli sovražnikov odpor.

Ta poskus pa je propadel, ker so partizani izgubili že mnogo dragocenega časa, posebno pa še zato, ker so se preživeli Italijani v zavesti, da so blizu njihove garnizije, od koder so pričakovali pomoč, vse bolj organizirano in ogorčeno upirali. Njihovi postojanki Rovte in Logatec sta bili namreč oddaljeni le kakih pet kilometrov in zato so na motornih vozilih hitro intervenirali.

Partizani so izgubili iniciativo, sovražnik jih je v hudem ognju začel obkoljevati, zato so se umaknili nazaj v taborišče na Vranjih pečinah.

V tem boju je po italijanskih poročilih padlo šest Italijanov, ranjenih je bilo osem, med njimi dva oficirja. Partizani so izgubili enega borca. Padel je tovariš Jože, ki ga je pred umikom odnesel iz boja tovariš Metod in ga skril med gosto vejevje v gozdu.«

Razen napada v Cestah je do konca junija 4. bataljon izvršil še naslednje akcije:

— 10. 6. 1942 je demonstrativno napadel karabinjerje na Dobravi;

— 11. 6. je ob 12,30 napadel dva kamiona z italijanskimi vojaki, ki so z Vrhniko vozili hrano italijanski postojanki v Polhovem Gradcu. Pri tem so Italijani imeli šest mrtvih in osem ranjenih. Partizani niso imeli izgub:

— 14. 6. je napadel italijansko karabinjersko patruljo pri Stranski vasi;

— 16. 6. je prva četa 1. bataljona pretrgala telefonske zveze med Dobrovo in Ljubljano;

— 17. 6. je zaseda prve čete 1. bataljona na cesti med Hruševim in Dvorom napadla dva nemška motorista. Ubila je oba Nemca, zaplenila orožje in zažgala motor;

— 30. 6. so borci tega bataljona demonstrativno napadli italijansko postojanko v Dravljah in nato ob bloku od Dravelj do Viča z občasnim streljanjem vznemirjali Italijane. Ti so več ur odgovarjali z ognjem iz vseh postojank;

— 26. 6., nekaj dni pred razpustom, je bataljon uspešno napadel Nemce v Zalogu nad Polhovim Gradcem.

Nad Nemce

Poleti so Nemci pospešeno utrjevali mejo med italijansko in nemško cono. Zveza med dolomitskimi in gorenjskimi partizani je postajala vse težja. Zato je bilo odločeno, naj partizani z večjim in dobro organiziranim napadom na eno od delovnih skupin skušajo ta dela onemogočiti ali vsaj zavreti.

Terenski delavci Polhovega Gradca so posredovali podatke, da ena od takšnih skupin nemške vojske postavlja ovire v bližini Zaloga in nad Polhovim Gradcem. Ta skupina, ki je bila razmeščena v Mačkovem grabnu pri Polhovem Gradcu (bili so Avstrijci in starejši letniki), je vsak dan točno ob določeni uri brez posebnega zavarovanja v strnjeni koloni prihajala na delovno mesto po cesti, ki iz Polhovega Gradca prek Zaloga vodi na Črni vrh.

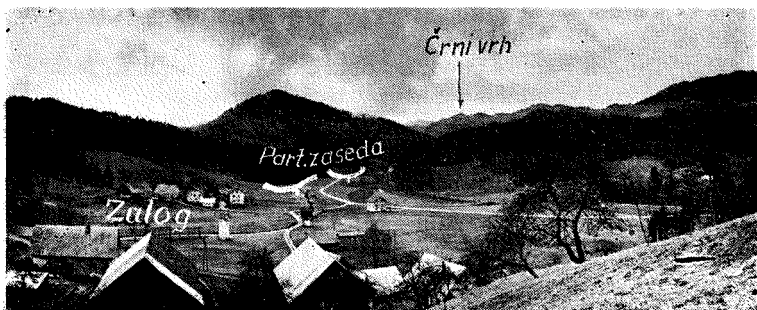
To je bila izredno ugodna prilika za uspešno akcijo. Odločeno je bilo, naj gorenjski partizani istočasno napadejo nemško postojanko na Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem in naj

na ta način Nemcem preprečijo, da bi iz smeri Črni vrh skočili v hrbet enotam 4. bataljona, ki bi napadal nemške graditelje.

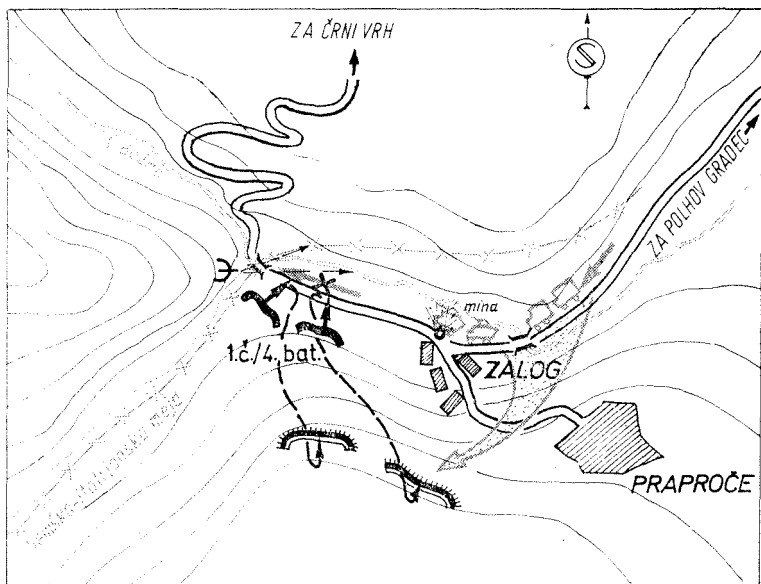
Nalogo naj bi opravila 1. četa, člani narodne zaščite iz Polhovega Gradca pa naj bi za začetek zaminirali in razrušili cesto med Polhovim Gradcem in Zalogom.

Skupina 30 partizanov je 27. junija ob 7,15 napadla Nemce. Okrog 70 vojakov — Avstrijcev 10. gradbenega bataljona, je prišlo v partizansko zasedo točno takrat in tako, kot je bilo rečeno v poročilih: brezbržno, v strnjeni koloni, v četvero-stopu. Zaseda, ki je imela razen dveh puškomitraljezev tudi težki mitraljez, je s prvimi rafali v nekaj minutah ubila 27 in ranila 9 avstrijskih vojakov. Četa je zaplenila 18 pušk in precejšnjo količino opreme, ni pa se mogla polastiti vsega orožja in opreme. Pobegli Nemci so namreč z nasprotnega hriba za že zgrajeno nemško mejo, kjer partizani niso mogli postaviti zasede, držali pod ognjem tisti prostor, kjer so ležali ranjeni in pobiti avstrijski vojaki.

Narodna zaščita je cesto med Polhovim Gradcem in Zalogom zelo slabo razrušila, tako da je napadenim hitro prišla na pomoč italijanska posadka iz Polhovega Gradca. Italijani so intervenirali z dvema oklopnima avtomobiloma in s šestimi kamioni vojakov. Prvi oklopni avtomobil je pripeljal na mino, ki jo je bila postavila partizanska zaseda, in je bil pri tem uničen. Tako so bili Italijani zaustavljeni, toda le za kratek čas. Kmalu nato je prišlo iz Polhovega Gradca še okoli 300 do 400 italijanskih vojakov z dvema tankoma. Tudi ta italijanska intervencija je partizanom preprečila, da bi se polastili še

Panoramski posnetek Zaloga pri Polhovem Gradcu z obeležjem mesta zasede 1. čete 4. bataljona

Zaseda in boj 1. čete 4. bataljona v Zalogu 27. junija 1942

ostalega orožja in opreme, vendar pa so vsem ranjenim Nemcem, če jim je bilo le mogoče, nudili prvo pomoč in jih zaščitili. Četa se je kljub veliki sovražni premoči borila z Italijani do noči, nato pa se je umaknila v Polhov Gradec. S tem bojem je tudi preprečila njihov namen, da prek Zaloga pridejo v hrbet gorenjskim partizanom, ki so napadli Črni vrh. Četa se je po boju brez izgub, samo z enim ranjencem vrnila v taborišče. Ta dan je ponovno dokazala, da dolomitski partizani znajo dobro udarjati tudi po Hitlerjevi vojski.*

* Ta boj je opisan po spominu Aleša Stanovnika in Rudolfa Hribernika, ki sta v njem sodelovala. Podatki so vzeti tudi iz poročila 1. čete 4. bataljona Notranjskega odreda z dne 27. junija 1942. leta, ki govori o spopadu z nemškim vojaštvom v Zalogu pri Polhovem Gradcu. Izvirnik poročila je napisan s svinčnikom, shranjen je v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani.

— Zbornik VI. — 3 — 95

PRVI DOLOMITSKI ODRED

USTANOVITEV ODREDA

O tem, kdaj in kje je bil ustanovljen Dolomitski odred, je v spominskem gradivu lokalnih kronik, v domicilnih listinah odreda in v raznem drugem gradivu precej zmede.

Vsekakor ne obstaja odredba ali kak drug dokument glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet ali tretje grupe odredov (v katere sestav je spadal Dolomitski odred) o dnevu in kraju ustanovitve ali o sestavi poveljniškega kadra. Obstajajo pa drugi dokumenti, iz katerih je razvidno, da je bil odred ustanovljen v času od 1. do 6. julija 1942. leta, in sicer na dveh mestih: na Ključu in na Vranjih pečinah. To verjetno zaradi tega, ker iz operativnih razlogov ni bilo umestno vse enote koncentrirati na enem mestu. Tako se je odred formiral po bataljonih v različnem času in tam, kjer je enota takrat ravno delovala.

To je razvidno tudi iz naslednjih podatkov:

V svoji odredbi z dne 26. junija 1942. leta GP slovenskih partizanskih čet pri razdelitvi ozemlja tretji grupi odredov in njenih nalog pravi, »naj se formira Polhograjski odred, ki naj operira na obeh straneh nemško-italijanske meje v Dolomitih«.*

Poveljstvo tretje grupe odredov pa s svojo odredbo z dne 6. julija 1942. leta, to se pravi takoj po ustanovitvi, odredu precizno odreja meje operativnega področja. Ta odredba se glasi: »Polhograjski odred — meja na zahodu gre po bivši

* Zbornik dokumentov del VI, knjiga 3, dokument št. 34, str. 88. Izvirnik v arhivu zgodovinskega oddelka CK KPS.

1. TAPA 4. GRUPE ODREDOV SLOV, PANKRAUSKIH ČEŠ. 6. juli 1942.

je ne puis pas dire que

- [illegible]

Kratica za odrediti Poljoprivredni odred

Odredba o mejah operativnega področja odreda

italijansko-jugoslovanski meji od Rakeka do Žirov. Na severu dolina Poljanščice, dalje Sora, Sava do Ljubljane, a na jugu železniška proga Ljubljana—Rakek.«*

V poročilu poveljstva DO z dne 3. avgusta, poslano glavnemu poveljstvu v mesecu juliju, je v 1. točki med drugim rečeno: »Ko je komandant Jože Ježevnik** prispel dne 1. 7. 1942. leta na področje Polhograjskega odreda, smo takoj pristopili še isti dan k organizaciji dveh bataljonov iz dotakratnega 4. bataljona NO...« In dalje v 2. točki tega poročila: »Ko sta prišla dne 7. julija 1942. leta ob 6. uri zjutraj tov. komandant in namestnik politkomisarja z Vranjih pečin, kjer sta organizirala drugi batalion...«***

Iz vsega tega jasno sledi, da je bil odred ustanovljen v času od 1. do 6. julija in na navedenih dveh mestih.

Glede naziva je štab DO s svojim aktom št. 76 z dne 16. julija 1942. leta prosil štab III. grupe odredov, naj odredi

* Zbornik dokumentov del VI, knjiga 3. dok. št. 48, stran 115.

** Franc Bukovec-Jože Ježevnik, narodni heroj, umrl od eksplozije lastne bombe 26. septembra 1942. leta v Vnanjih Goricah.

*** Poročilo poveljstva Dolomitskega odreda z dne 3. avgusta 1942 glavnemu poveljstvu o bojih v mesecu juliju.

Zbornik VI. — 3 — dok. št. 96, stran 243.

pusti naziv Dolomitski odred, kot so ga že od prvega začetka v praksi uporabljali odredni štab in vsa druga poveljstva v odredu. Štab v aktu daje naslednjo obrazložitev:

»Z ozirom na popularnost, katero je dobil odred DLO med tukajšnjim prebivalstvom, vas prosimo, da pustite našemu odredu še nadalje ime DLO iz sledečih razlogov:

a) Dolomitsko pogorje je poznano daleč naokoli in ima bolj splošen krajevni pomen, kakor pa ga ima npr. vas Polhov Gradec.

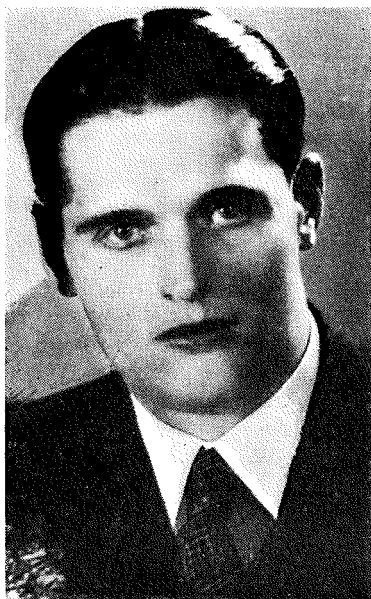
b) Vsled prebivalstva samega, ki je že itak precej nerazpoloženo radi stalnega formiranja raznih čet na tem teritoriju, ki so se tukaj samo formirale in pobrale orožje in opremo, potem pa odšle drugam. Radi tega tudi nam dolgo časa niso hoteli verjeti, da ostanemo tukaj do končne osvoboditve. Z našo mobilizacijo orožja in ljudi smo zagotovili, da ostane DLO vse do konca bojev na tem področju. Sedaj pa naj zopet naenkrat izgine DLO in se pojavi PO, pa bodo ljudje postali zopet nezaupljivi, pa čeravno ostanemo isti ljudje. Vsled tega vas prosimo, da pri *Vrhovnem štabu izprositate*, da ostanemo še naprej DLO.«*

Po vsej verjetnosti je bil odred na tak način ustanovljen zaradi tega, ker se je prav v tem času zadrževala v Dolomitih druga grupa odredov, do katere so imele sedanje enote dolomitskih partizanov (4. bataljon NO in NZ) velike dolžnosti, ki sta jih prednje postavila GP in štab tretje grupe odredov. Enote 4. bataljona so že izvajale te naloge, zaradi česar ni bilo možnosti in časa za drugačen način ustanavljanja. To se da sklepati tudi po tem, ker je v poročilu DO z dne 3. avgusta v 2. točki rečeno, da sta komandant in pomočnik politkomisarja odreda takoj potem, ko sta na Vranjih pečinah ustanovila 2. bataljon, skupaj s komandantom 1. bataljona DLO krenila v drugo grupo odredov, da bi se pogovorili o prehodu meje.

V času od 1. 7. do 6. 7. je bila 2. četa prejšnjega 4. bataljona na Vranjih pečinah in se povezala z vsemi odbori OF in NZ na terenu Stare Vrhnike, Podlipse in Logatca. V vseh teh vaseh je zaprisegla enote NZ in imela z njimi sestanke.

Dne 6. julija se je četi priključila tudi skupina 35 partizanov iz Rakovške čete. Za to četo je štab III. grupe odredov

* Zbornik dokumentov št. 3, dokument št. 96, str. 244.

Franc Bukovec-Jože Ježevnik, narodni heroj, prvi komandant odreda

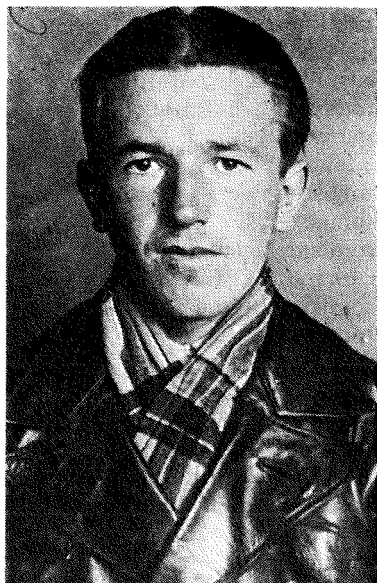
v drugi polovici junija odredil skupino 40 partizanov iz Rakovške čete, ki je takrat delovala na Križni gori nad Ložem. Za začasnega komandirja te skupine je bil določen Mark (doma nekje blizu Trsta), za komisarja pa Drago Benčič-Brkin.

Skupina se je 26. junija priključila II. grupi odredov in z njo 27. junija prešla na Kožlješke žage, nato pa je z enotami II. grupe odredov prišla v taborišče na Rupah pri Žažarju. V taborišču na Rupah je po odhodu enot II. grupe odredov ostala še teden dni in se povezala z vaško zaščito v Žažarju in Podlipi. Od tu se je skupina potem, ko je dobila zvezo z dolomitskimi partizani, premaknila čez Podlipsko dolino na Podpesek in od tam na Vranje pečine. Tja je prišlo 35 borcev, drugi pa so se samovoljno in na skrivaj že v času marša k progi vrnili na Notranjsko. Iz teh dveh enot je bil 6. julija sestavljen 2. bataljon Dolomitskega odreda.

Ob ustanovitvi je bil imenovan tale poveljniški kader:*

* Zbornik dokumentov št. 3., dokument št. 96, str. 244.

— Komandant in komisar DO sta bila uradno imenovana šele

Ciril Keržič-Metod Cestnik, prvi
politični komisar odreda

komandant odreda
komisar odreda
namestnik komisarja
odreda

Franc Bukovec-Jože Ježevnik
Ciril Keržič-Metod Cestnik

Roman Potočnik

z odredbo glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet z dne 26. julija 1942. leta.

— Že 19. julija je bil Tone Curk-Gorjan postavljen za namestnika komandanta odreda, poveljstvo nad 1. bataljonom pa je prevzel Rado Pehaček.

Ker komisar odreda Ciril Keržič-Metod Cestnik ni mogel takoj ob ustanovitvi odreda prevzeti svoje dolžnosti ker še ni prišel v Dolomite, je dolžnost komisarja odreda v prvi polovici julija opravljal namestnik komisarja Roman Potočnik.

— Jože Sluga-Lenart je bil na dolžnosti komisarja 1. bataljona samo do 19. julija, ko ga je zamenjal Lado Dolničar-Rudi Robida.

— Franc Trček-Ovsov je bil postavljen za namestnika komisarja 2. bataljona avgusta 1942.

— Po ustanovitvi posebne udarne čete v drugi polovici julija je komandir 1. čete 1. bataljona postal Jože Keršovan-Martin, komisar 1. čete 1. bataljona pa Jože Sluga-Lenart, Gad je postal komandir na novo ustanovljene udarne čete, Rezka Seničar pa komisarka te čete.

intendant odreda	Andrej Babnik
obveščevalec odreda	Franc Nagode-Frenk
komandant 1. bataljona	Tone Curk-Gorjan
komisar 1. bataljona	Jože Sluga-Lenart
operativni oficir	Rado Pehaček
intendant	Franc Pezdir-Tolsti
obveščevalec	Tone Polšak-Frenk
komandir 1. čete	Peter Plahuta-Gad
komisar 1. čete	Rezka Korpar-Seničar
komandir 2. čete	Konrad Šimnic-Črt
komisar 2. čete	Lojze Klopčič-Boltež
komandir 3. čete	Marjan Kerzič-Crni
komisar 3. čete	Filip Mohorič-Martin Hren
komandant 2. bataljona	Franc Krča-Čuč
komisar 2. bataljona	Tone Thaler-Tonček
namestnik komisarja	Franc Trček-Ovsov
intendant 2. bataljona	Avgust Nagode-Gustelj
obveščevalca 2. bataljona	Ivan Petkovšek-Bonča in Karel Luskovec
komandir 1. čete	Stane Žitko
komisar 1. čete	Franc Oven-Cibi
komandir 2. čete	Konrad Lavrič-Ture
komisar 2. čete	Jaka Leskovec-Ambrož
komandir 3. čete	Stane Dolanc
komisar 3. čete	Dragomir Benčič-Brkin

Spričo dejstva, da se je odred razvil samo iz dotedanjega 4. bataljona NO, ki tudi ni bil številčno močan, in iz skupine Rakovške čete, ki je štela samo 35 moških, so bile novo ustanovljene enote (bataljoni in čete) kar maloštevilne.

Tako je 1. četa 1. bataljona 4. julija štela le 55 partizanov, imela pa je 34 pušk, en puškomitraljez in en težki mitraljez. Tretja četa 1. bataljona pa je 5. julija štela 50 borcev in je imela dva puškomitraljeza in 30 pušk.

Številčno stanje čet v 2. bataljonu je bilo še občutno slabše. Čete v tem bataljonu so štejele takoj po njegovi ustanovitvi okoli 30 partizanov. V celem odredu je bila v tem času približno ena tretjina moštva neoborožena.

Iz tega sledi, da so enote na novo ustanovljenega odreda pod izredno slabimi pogoji (veliko ozemlje za obrambo, maloštevilne, slabo oborožene in organizacijsko še neutrjene enote)

Štab Polomitarskega oddreda III. grupe
Službeno št. 394
Na položaju dne 28. septembra 1942.

SEZNAM MOŠTVA IN OROŽJA DLO.

- 1./Partizanov394
- 2./Mitraljez tipa Svarslöz

Štab Polomitarskega oddreda III. grupe
Službeno št. 394
Na položaju dne 28. septembra 1942.

SEZNAM MOŠTVA IN OROŽJA DLO.

- 1./ Partizanov.....394
- 2./Mitraljez tipa Schwarzlose.....1.
- 3./ " težka strojevnja1.
- 4./ " lahka "12.
- 5./Mitraljez Schwarzlose2.
- 6./Mitraljez Italijanski lahki.....1
- 7./Puška tipa Mauser.....231
- 8./ " italijanskih.....6
- 9./ " francoskih22
- 10./ " avstrijskih.....33
- 11./Bomb ročnih.....686
- 12./Bomb avijanskih, 2 kg.....34
- 13./Revolvarjev raznih tipov.....27
- 14./Municije jugoslovanske.....38123 29.664
- 15./ " italijanske.....537
- 16./ " francoske763
- 17./ " avstrijske763
- 18./ " revolverjske.....195

ŠTABI PAŠIZNI - SVOBODNO NARODU

Za Štab DLO.

Za Komandanta:

Politkomisar:

Stjepan Vrane

Stjepan Vrane

Stevilčno stanje moštva in orožja oddreda

začele izvajati postavljene naloge. Zato so poveljstva bataljonov in čet v polni meri izkoristila, kjer je bilo le mogoče, tudi enote NZ, ki so bile v precejšnji meri tudi oborožene. V času od 7. do 15. julija je bila izvršena prava mobilizacija NZ na celém prostoru Dolomitov, od Ljubljane do Vrhnike — Podlipa in Šentjošta. NZ so uporabili predvsem za rušenje mostov, za izdelavo raznih ovir na cestah (prekopavanje cest in izdelava zasek), v boju za Polhov Gradec in okoli Gabrja in Dobrove ter še v nekaterih primerih pa so enote NZ sodelovale tudi v bojnih akcijah.

Poveljstvo odreda je takoj po ustanovitvi začelo izvajati naloge tako, kot so jih odredu v zvezi s preходом prek Dolomitov naložili glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet in štaba II. in III. grupe odredov.

Novo ustanovljeni 1. bataljon je takoj zasedel položaje od Toškega čela preko Šujice in Dobrovskega hriba z nalogo, da brani smer Dobrova—Dvor—Polhov Gradec, z enim delom pa smer Dobrova—Brezje—Horjul in smer Drenov grič—Zaklanec—Horjul ter smer Horjul—Proseca—Polhov Gradec.

Drugi bataljon je dobil nalogo, da z delom svojih enot deluje v smeri Logatec—Rovte—Šentjošt, z večjim delom pa brani smer Vrhnika—Podlipa—Šentjošt.

Po ustanovitvi odreda sta v taborišču na Ključu ostali 2. četa 1. bataljona in poveljstvo bataljona. Četa je imela nalogo, da deluje v smereh Vrhnika—Ligojna—Horjul, Drenov grič—Horjul in na cesti Log—Vrhnika ter da vzdržuje zvezo z 2. bataljonom in drugo grupo odredov po njenem prihodu v Dolomite.

Prva četa je odšla na Dobrovski hrib z nalogo, da deluje v smereh Dobrova—Brezje in Dobrova—Dvor, da s svojimi patruljami deluje v smeri proti Podsmreki in Brezovici, proti Viču in proti Podutiku in da napade italijansko posadko na Dobrovi.

Tretja četa je kot bataljonska rezerva odšla na Babno goro z nalogo, da kontrolira cesto Dobrova—Dvor—Polhov Gradec in cesto Horjul—Proseca—Polhov Gradec.

Vse čete so se v svojih rajonih takoj povezale s terenskimi odbori OF in NZ, organizirale skupno z njimi službo obveščanja, zbiranje hrane, sodelovale so pri zapriseganju članov NZ in se dogovarjale o skupnih nalogah. Tako je 2. četa že v prvih dneh po ustanovitvi vzpostavila zvezo s tere-

nom, in sicer v vseh vaseh na svojem področju: od Brezij, Horjula, Ligojne do Blatne Brezovice, Drenovega griča in Loga. Prva četa je vzpostavila zvezo z odbori OF in NZ v vseh vaseh od Dobrove, Brezovice, Kozarij, Vrhovcev in Brda do Podutika, 3. četa pa v vseh vaseh med Dobrovo in Polhovim Gradcem.

Tako je 3. četa že 4. julija zaprisegla člane NZ na Babni gori. Priseglo je 33 moških, a 5. julija je na Osredku nad Hruševim zapriseglo 26 moških.

Dne 2. julija je en vod 3. čete postavil zasedo na cesti Horjul—Vrhnika v rajonu Lipalica, kjer so potekali boji z Italijani. Potek in rezultat tega boja je razviden iz poročila poveljstva 3. čete 1. bataljona.

Na položaju 2. julij 1942.

Poročilo.

Komandirja 3. čete 1. bat. Pol. 5.

Po zapovedi komandanta je vod naše čete v zasedo na cesti Horjul—Vrhnika. Vod č. komandirja. Zaseda je bila v Podlipah. Ob 1/2 je prišlo 3 harmoni in 1 ročni avto s 50 sovražniki. Zaseda je odprla ogenj iz pušk in mitraljeza, ter popolnoma uničila 1 harmon—ostali pa so bili poškodovani. Ob 1/2 je bilo več obupanih ostankov, pa so bili težji ali manj ranjeni. Lastnik izgovoril. Bojba je trajala 1 h. Munice je bilo porabljenih več 250 nabojev.

Komandir

[Signature]

Polit. komisar

[Signature]

Druga četa 1. bataljona je imela 4. julija politično konferenco v vasi Brezje, po konferenci pa je zasedala NZ, ki je štela 50 mož.

Dne 5. julija je imel komandir 2. čete v gozdu nad Ligojno sestanek s komandirji NZ z Vrhlike in Stare Vrhlike, na katerem so se dogovorili o sodelovanju. Tedaj so vsi izrazili željo po čim boljšem usklajevanju vseh akcij.

Prva četa 1. bataljona je 6. julija izvršila demonstrativno akcijo na ljubljanski blok na Brdu. Na to akcijo so Italijani odgovorili z močnim ognjem iz pušk in mitraljezov ter z izstreljevanjem tromblonskih bomb. Četa ni imela nobenih izgub in se je organizirano vrnila v svoje taborišče.

DRUGA GRUPA ODREDOV V DOLOMITIH

Ker se je zgodaj spomladi narodnoosvobodilno gibanje v Sloveniji tako uspešno razvijalo, je glavno poveljstvo v zvezi s skorajšnjo ofenzivo rdeče armade in s partizansko ofenzivo na jugu Jugoslavije pripravilo enotno, široko zasnovano ofenzivo vseh slovenskih partizanskih enot. Pri tem je posebej hotelo razširiti NOG na Štajerskem, kjer je bilo razen na Primorskem najslabše razvito. V ta namen je nameravalo poslati na Štajersko močno skupino bataljonov, ki so bili že v dotedanjih bojih dobro prekaljeni, obenem pa z okrepljenimi bataljoni začeti z osvobajanjem gorenjskih področij. Istočasno naj bi tudi na Dolenjskem, na Notranjskem in v Dolomitih osvobajali ozemlja in rušili železniške proge, posebno progno Ljubljana—Trst.

Za to nalogo je bila določena druga grupa odredov, ki je bila 5. aprila 1942. leta na Kremenku na Dolenjskem najprej ustanovljena kot prva slovenska partizanska brigada, nato pa 1. maja 1942. leta na Kremenku ponovno reorganizirana in preimenovana v drugo grupo odredov. Štab grupe in že prej štab brigade so sestavljali komandant Franc Rozman-Stane, komisar Dušan Kveder-Tomaž in namestnik komandanta Peter Stante-Skala.

Ko se je druga grupa odredov pomikala čez Dolomite, je imela v svoji sestavi Savinjski odred s tremi bataljoni, Pohorski odred z enim bataljonom in tako imenovani kazenski vod.

Skupaj je grupa štela 541 mož. Razen drugega orožja je imela tudi 25 puškomitraljezov, 2 težka mitraljeza in en minometalec. Bila je v tem času najboljša partizanska enota v Sloveniji.

Splošna partizanska ofenziva v Sloveniji naj bi se začela sredi maja 1942. leta. Za drugo grupo odredov je bilo najprej zamišljeno, da gre na Štajersko z Dolenjske čez Savo po najkrajši poti. Prvič je grupa skušala priti na Štajersko v noči na 21. maj, toda poskus je bil odkrit, razen tega so imeli Nemci na Savi močno zaporo. Bilo pa je zelo važno, da grupa pride na Štajersko nenadoma in neopaženo, zato je bilo določeno, da krene tja po drugi poti, čez Dolomite in Gorenjsko.

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je tretji grupi odredov dne 29. aprila odredilo, da z enim bataljonom* ščiti bok partizanskim enotam na Gorenjskem. Zato naj bataljon postavi zasede na treh prehodih prek nemško-italijanske meje in naj se pri tem poveže tudi z NZ, ki je bila, kot rečeno, tod dobro organizirana in oborožena. Pri svojem vojaškem in političnem delu naj štab bataljona teži za tem, da bi prišlo do splošne vstaje na tem področju, ker za to obstajajo zelo dobri pogoji. Če bo potrebno, naj bataljon z določenim številom novih mobilizirancev operira tudi na nemškem ozemlju, da bi na ta način pomagal gorenjskim partizanom.

Pri tem je grupa dobila nalogo, da skupno s prvo grupo spravi vso Gorenjsko v gibanje in ponovi lanskoletni decembrski ljudski upor in da očisti od sovražnika ves teren na desni obali Save ter na ta način poveže osvobojeno ozemlje Dolenjske in Notranjske prek Dolomitov z Gorenjsko. Takoj po tem pa naj druga grupa prekorači Savo in odide na Štajersko.

V zvezi s to spremembo operacijskega načrta je tudi 4. bataljon Notranjskega odreda, kot je že omenjeno, dobil nove naloge. Predvideno je bilo, naj poruši ceste Ljubljana—Polhov Gradec, Ljubljana—Horjul, Vrhnika—Rovte in Logatec—Rovte ter da naj s patruljami kontrolira razrušene oziroma zasekane predele teh cest. Ena četa tega bataljona naj kontrolira porušeni del tržaške proge in naj ovira promet po logaški cesti. Patrulje tega bataljona naj vznemirjajo ljubljansko garnizijo. Bataljon naj z vsemi razpoložljivimi silami napade italijansko posadko na Dobrovi, naj jo razoroži in likvidira.

* Tu je mišljen 4. bataljon Notranjskega odreda v Dolomitih. Kopija izvirnika je ohranjena v arhivu Muzeja narodne osvoboditve.

Napad na vlak na Verdu

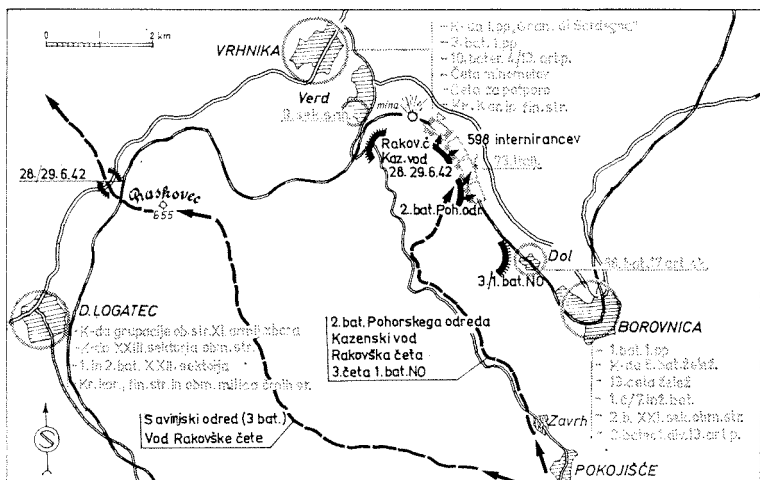
Tako je druga grupa glede na prvotni plan z veliko zamudo začela izvajati operacijski načrt glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet.

V času od 21. zvečer do 26. junija zvečer je grupa prek Turjaka, Čreteža, Zapotoka, Krvave peči, Iške, Sv. Vida prišla na Kožljek pod Vinjim vrhom.

Da bi železniško progo v smeri Polhograjskih Dolomitov prečkala kar najbolj konspirativno, je štab grupe odločil, naj se to zgodi postopoma v dveh nočeh s po dvema bataljonom in da ob prehodu druga skupina izvede večjo akcijo na progi. Dne 26. junija zvečer sta 1. in 3. bataljon Savinjskega odreda krenila proti progi. Zaradi neprevidnosti in nediscipline so jih sovražne straže ob progi odkrile in jim preprečile prehod. Drugi dan zvečer sta bataljona znova poizkusila prehod v predelu Raskovca, ker se je pa v temi vodič izgubil, tudi to noč nista uspela.

Po tem neuspehu je štab grupe sklenil, da v noči na 29. junij vsi štirje bataljoni istočasno krenejo prek železnice in ceste Ljubljana—Postojna in se v skrajnem primeru tudi z orožjem prebijejo na drugo stran. Izdelan je bil načrt, da en bataljon med postajama Verd in Borovnica napade enega od vlakov, kar bi ostalim trem bataljonom olajšalo prehod med postajama Verd in Logatec. V primeru, da bi se bataljonu, ki bo napadel vlak, v tej noči ne uspelo prebiti čez progo, naj bi se vrnil v predel Ljubljanskega vrha in se prebil naslednjo noč. Za izvedbo akcije sta bila določena bataljon Pohorskega odreda in kazenski vod, medtem ko bi dve četi Notranjskega odreda varovali smer proti Borovnici in Verdu. Načrt za napad na vlak je predvideval, da bi z zapornim signalom pred postajo Verd, po potrebi pa tudi z vžigom mine, ustavili tovorni vlak, ki bi prihajal iz Borovnice, ga izpraznili in nato pod polno paro pognali nazaj proti borovniškemu viaduktu, kjer bi zaradi hudega ovinka vsekakor moral iztiriti v globino.

Da bi to akcijo kar najbolje izvedli, sta bili v bataljonu sestavljeni dve skupini borcev — železničarjev, ki so znali manipulirati z lokomotivo in signali. Dne 28. junija zvečer so vsi trije bataljoni Savinjskega odreda z enim vodom Rakovške čete iz sestava 3. bataljona Notranjskega odreda krenili prek Padeža v smer Raskovca, drugi bataljon Pohorskega odreda,

Napad na vlak pri Verdu 28./29. junija 1942

kazenski vod, ostali del Rakovške čete in 3. četa 1. bataljona Notranjskega odreda pa prek Pokojišča v smer Bistre. Tema in deževno vreme sta tem enotam omogočila, da so se nemo-teno približale progi, zasedle položaje in minirale oba tira v smeri Verda. Tretja četa 1. bataljona Notranjskega odreda je postavila zasede v smeri Borovnice in skupaj z mitralješkim vodom Pohorskega odreda zasedla položaje nad vasjo z nalo- go, da ob napadu na vlak demonstrativno napade tamkajšnje artilerijske položaje, kazenski vod in Rakovška četa pa sta se pripravila za napad na lesene barake ob progi pri postaji Verd, v kateri so bili oddelki za čuvanje proge. Nekaj minut po polnoči je iz Borovnice pripeljal vlak, sestavljen iz enega potniškega in deset tovornih vagonov. Ko se je pred zaprtim uvoznim signalom ustavil, je vojaško spremstvo iz utrjenega zadnjega tovornega vagona odprlo strojnični ogenj na slepo proti gozdu, nato pa so tudi zasede ob progi začele streljati proti ustavljenemu vlaku, iz katerega so se oglasili klici, naj ne streljajo po zaprtih vagonih.

Zgodilo se je namreč tole. V postavljeno zasedo je čisto slučajno pripeljal vlak, ki je iz ljubljanskih zaporov vozil

internirance v Italijo v tamkajšnja koncentracijska taborišča. To je prvotni načrt napada v osnovi spremenilo. Ko je bilo ugotovljeno, da se v zaprtih tovornih vagonih vozijo interniranci, je del enote z naskokom napadel vagone, v katerih je bilo 73 karabinjerjev in vojakov, ki so spremljali transport, drugi del pa je hitel odpirati zaklenjene vagone in reševati ljudi. Takoj ob napadu je večina sovražnih vojakov poskakala iz vagonov na spodnjo stran proge in se razbežala po gozdu. Upirala se je le skupina v zadnjem delu vlaka in je s svojim streljanjem preprečila, da bi partizani odprli še zadnje tri vagone. V nastali zmešnjavi so minerci pozabili aktivirati že postavljene mine na progi, in ko je nekdo iz spremstva odpel sprednji del vlaka, je lokomotiva s službenim in oklepnim vagonom nemoteno odpeljala proti Verdu. Zaradi tega ni bilo mogoče prvotnega načrta speljati do kraja in celotne kompozicije pognati proti borovniškemu viaduktu.

Kazenski vod, ki je imel nalogo napasti barake ob progi, je bil predčasno odkrit in zaradi močnega zapornega ognja na osvetljenem prostoru ni mogel napasti, kot je bilo predvideno. Drugi sovražni oddelki, ki so bili razporejeni po stražarnicah in zasedah ob progi ter na železniški postaji Verd, ob napadu na vlak niso skušali intervenirati, tako da do drugih spopadov ni prišlo.

Tudi vsi trije bataljoni Savinjskega odreda so to noč v predelu Raskovca nemoteno prešli komunikacije Ljubljana—Postojna in krenili v Polhograjske Dolomite. Celotna akcija pri Verdu je trajala le kakih deset minut, nato pa so se enote, ki so v njej sodelovale, z rešenci odpravile proti taborišču pri Kožljeških žagah. Od skupnih 598 internirancev, kolikor jih je s tem transportom potovalo v Italijo, so jih rešili 328. Od teh jih je kakih 300 krenilo z bataljonom, medtem ko so se drugi v temi razbežali. Pri napadu sta bila dva sovražna vojaka ubita, eden pa ranjen. Tudi med interniranci so bili trije mrtvi in sedem ranjenih, bataljon je imel enega mrtvega in enega lažje ranjenega borca. Okoli 260 rešenih se je prostovoljno odločilo, da ostanejo v partizanih. Manjše število jih je ostalo v drugi grupi, ostali pa so naslednjega dne krenili proti Dolenjski, kjer so bili razporejeni v razne enote. Kakih 40 rešencev je bilo na lastno prošnjo izpuščenih, da so se vrnili na svoje domove, vendar se je večina teh že naslednji dan prostovoljno javila italijanskim oblastem.

Uspela akcija pri Verdu je imela poleg vojaškega tudi velik politični pomen, saj je prav v času najhujšega sovražnikovega terorja močno dvignila zavest in moralo, posebno med prebivalstvom Ljubljane. Za zadržanje sovražnika pri tej akciji je značilno, da je večina spremstva že po prvih partizanskih strelah pobegnila v noč in da tudi nobena od straž na progi, čeprav so se zadrževale v neposredni bližini, ni po-hitela napadenim v pomoč. Sovražni oddelki, ki so bili določeni za zasledovanje rešenih internirancev, so 29. junija šele ob 8. uri zvečer prispeli do Padeža. Tam sta jih napadla in zadržala kazenski vod II. grupe in udarni vod 3. čete 1. bataljona Notranjskega odreda. Pri umiku s tega področja so okupatorji še tisto noč zažgali vasi Pokojišče in Zavrh. Bataljon Pohorskega odreda, kazenski vod in štab druge grupe pa so v noči na 30. junij nad Vrhniko nemoteno prešli železniško progo in glavno cesto ter krenili naprej proti Dolomitom, za bataljoni Savinjskega odreda.

Teden dni v Dolomitih

Ena izmed nalog, ki naj bi jih izvedle enote druge grupe odredov ob svojem pohodu proti Gorenjski, je bila pomoč tudi tistim enotam tretje grupe odredov, ki so takrat delovale v Dolomitih. Po navodilih GP so bile enote druge grupe v času svojega prihoda na to področje dolžne pomagati pri uničenju vseh komunikacij, mobilizirati prostovoljce, pomagati pri organizaciji narodne zaščite in tako ustvariti dovolj močno zaledje za izvajanje načrtovanih operacij na Gorenjskem.

Toda do prihoda druge grupe v Dolomite se je aktivnost dolomitskih partizanov (4. bataljona Notranjskega odreda in NZ) razvila do take mere, da je del Dolomitov od Ljubljane do Rovt in med nemško-italijansko mejo ter cesto Ljubljana—Logatec že imel značaj polosvobojenega ozemlja, kamor je sovražnik vpadal samo občasno in le z večjimi enotami. Zato ni bilo več potrebno, da bi se enote druge grupe dalj časa zadrževale na tem področju. In tako je štab sklenil, da s svojimi enotami pomaga le rušiti vse komunikacije, jih onespособiti za promet, dobro pripraviti prehod prek nemško-italijanske meje in nato čimprej kreniti v nemško okupacijsko cono, v smeri Poljanske doline.

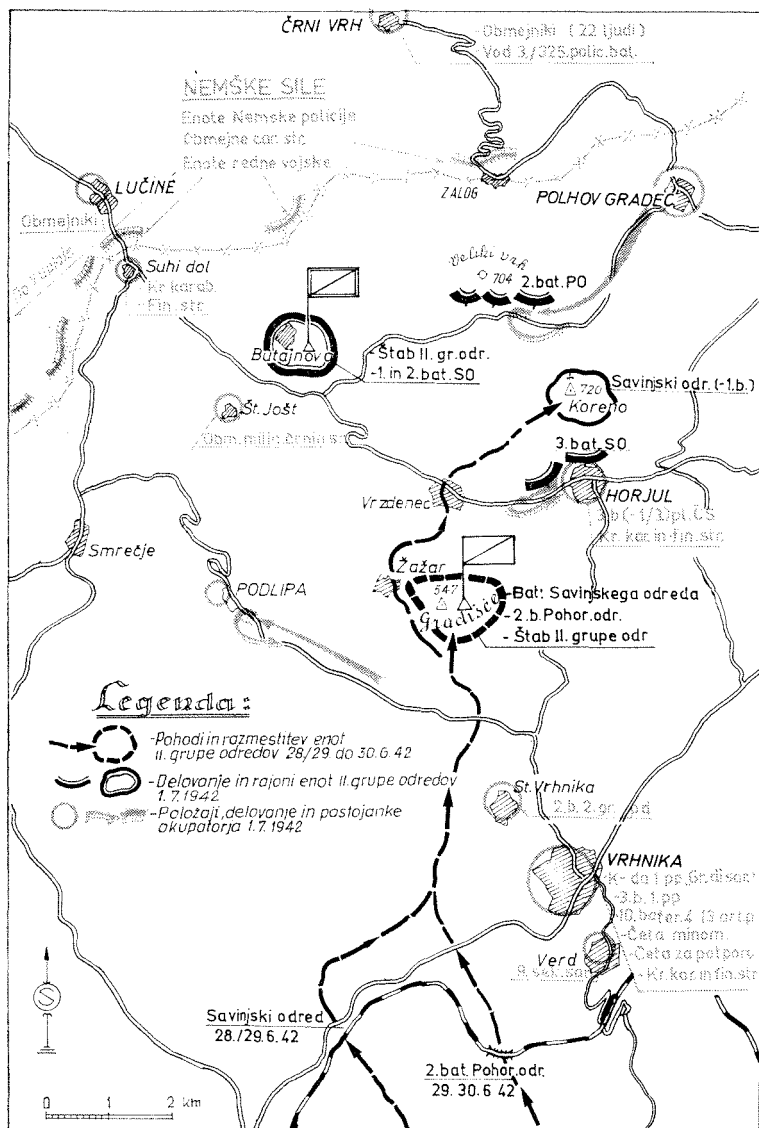
Povečana aktivnost dolomitskih partizanov, splošne priprave italijanskega XI. armadnega zbora za ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju na Notranjskem in pa ofenzivne akcije 2. bataljona prve grupe odredov na področju med okupacijsko mejo in Poljansko dolino, zaradi katerih so Nemci zaprosili italijanske oblasti, da močnejše zavarujejo mejo v Dolomitih, so bile vzrok, da so Italijani tamkajšnje posadke v drugi polovici junija močno okrepili. Poleg prejšnjih sovražnikovih sil se je ob prihodu druge grupe zadrževal na Vrhniki še 2. bataljon 1. grenadirskega polka z baterijo topov 100 mm. Za nastope proti partizanom in za delo na meji, ki so jo Nemci prav takrat utrjevali z žičnimi zaprekami in minskimi polji, so Italijani iz enot XI. grupacije obmejne straže izoblikovali posebno premično skupino, ki je imela nalogo, da partizanskim enotam prepreči prehajanje čez mejo in da zaščiti hrbet Nemcem, ki so na svoji strani odbijali napade enot prve grupe odredov. Zaradi drznega napada na vlak pri Verdu in zaradi koncentracije partizanskih sil na področju Dolomitov v zadnjih junijskih dneh so tamkajšnje stalne posadke začutile, da so močno ogrožene. V negotovosti, na katero izmed njih bo usmerjen partizanski napad, so se na hitrico utrjevale v svojih postojankah. Za aktiven nastop proti partizanskim enotam pa sta bila v pomoč posebni premični skupini iz Ljubljane poslana še 3. bataljon 2. grenadirskega polka in en bataljon 52. pehotnega polka iz sestava divizije »Cacciatori delle Alpi«, medtem ko je bila na Vrhniki iz tamkajšnjih enot za rezervo sestavljena še posebna premična bojna skupina. Neposredna bližina Ljubljane, kjer so se nahajale še druge operativne enote XI. armadnega zbora, je tudi omogočala intervencijo kakor tudi podporo topništva, oklepnih enot in letalstva.

Akcija 2. bataljona I. grupe odredov v Poljanski dolini, posebno pa napad 3. čete tega bataljona na nemško policijsko postojanko na Črnem vrhu ter napad dolomitskih partizanov na Nemce v Zalogu so povzročili, da so bili Nemci prisiljeni prositi za pomoč italijanske enote iz območja Polhovega Gradca. Z glavnino svojih policijskih sil na Gorenjskem pa so v času med 26. in 29. junijem izvedli obsežno očiščevalno akcijo v obmejnem pasu. Ker se je ta akcija končala brez uspeha, so Nemci 29. junija umaknili svoje enote nazaj v postojanke. Na prošnjo Italijanov pa so Nemci 30. junija ponovno

poslali na mejo še enote redne vojske in sicer 1. in 2. četo 322. bataljona, 2. četo 857. bataljona in 3. četo 922. bataljona deželnih strelcev. Na ta način je bila v Dolomitih zadnje dni junija na obeh straneh razmejitvene črte zbrana izredno močna grupacija italijanskih in nemških oboroženih sil, ki so imele nalogo, da vse partizane na ozkem prostoru med komunikacijami Ljubljana—Postojna in nemško-italijansko mejo razbijejo ter uničijo.

Ko so vsi trije bataljoni Savinjskega odreda 28. junija zvečer med Verdcom in Logatcem nemoteno prešli progo in cesto Ljubljana—Postojna ter nato nad Staro Vrhniko prečkali Podlipsko dolino, se je en bataljon ustavil na koti 547 pri Žažarju, dva bataljona pa sta mimo Vrzdencea krenila v smer Polhovega Gradca in se utaborila na Korenem nad Horjulom. Čez dan so bataljoni počivali, se z zasedami zavarovali proti najbližjim sovražnim postojankam ter vzpostavili zvezo z enotami Dolomitskega odreda. Ko je naslednjo noč po isti poti prispel na Žažar še štab II. grupe z 2. bataljonom Pohorskega odreda, pa so 30. junija zjutraj vsi štirje bataljoni z močnimi zasedami zaprli vse poti, ki s tega področja vodijo proti Vrhniki, Horjulu in Polhovemu Gradcu kakor tudi proti nemško-italijanski okupacijski meji. Enote so takoj začele rušiti ceste, podirati drevje prek njih in rušiti mostove, prav tako pa so pretrgale vse telefonske zveze. Tako je bilo sovražniku onemogočeno gibanje. Sicer je opazil premike bataljonov, vendar tega dne ni napadel in je premike svojih patrulj zmanjšal na najmanjšo mero. O akciji, ki so jo pripravljali za naslednji dan, so Italijani obvestili tudi nemški štab »Jug« na Bledu in z njim uskladili svoj načrt.

Prvega julija ob 4. uri zjutraj so enote nemške policije, obmejne carinske straže in redne vojske ponovno zasedle položaje na meji od Opek (k. 733) nad cesto Logatec—Žiri, do Zaloga zahodno od Polhovega Gradca. Italijani so koncentrirali svoje enote v Polhovem Gradcu, kamor je prispela premična skupina 11. grupacije obmejne straže, in v Horjulu, kjer je prenočil bataljon 52. pehotnega polka. Štab druge grupe je pravočasno opazil premike teh italijanskih enot in je v noči na 1. julij glavnino grupe premaknil bliže k meji. Drugi bataljon Pohorskega odreda je zasedel položaje nad cesto Polhov Gradec—Lučine v predelu Velikega vrha, 1. in 2. bataljon SO s štabom grupe sta se zadrževala v predelu Butaj-

Boji in premiki enot Druge grupe odredov od 28. junija do 1. julija 1942 v Dolomitih

nove, medtem ko je 3. bataljon SO zasedel položaje severno in zahodno od Horjula.

Prve so ta dan okoli 9. ure začele nastopati italijanske enote iz Horjula v smeri Vrzdence, najprej očitno z namenom, da zaprejo cesto proti Šentjoštu. Skrite zasede 3. bataljona Savinjskega odreda so sovražno kolono pustile čisto blizu, nato pa so s položajev pri Ljubgojni silovito udarile po njej. Sovražnik, ki se očitno ni nadejal, da so partizanske zasede tako blizu, se je po prvem presenečenju začel umikati in iskati kritje, nato pa se spustil v beg proti Horjulu. Tja se je zatekla glavnina kolone, manjši del pa se je ustavil in odprl ogenj proti zasedi, da bi na ta način zaščitil in rešil ranjence, mrtve in odvrženo orožje. Komandant 3. bataljona SO je z eno četo skušal priti za hrbet skupinam, ki so se upirale, vendar ta manever ni uspel. Da bi brez novih izgub pobrali ranjence in orožje, so Italijani v Horjulu zbrali nekaj domačinov in jih s silo pehali pred seboj, da bi se zaščitili pred partizanskimi strelji. Borci niso hoteli streljati po neoboroženih prebivalcih in tako je sovražniku le uspelo rešiti ranjence in orožje. Obojestransko obstreljevanje se je potem nadaljevalo, ne da bi Italijani poizkušali nov napad, okoli 13. ure pa so se dokončno umaknili nazaj v Horjul.

Istočasno z napadom iz Horjula so iz Polhovega Gradca v smeri Šentjošta počasi začele napadati tudi enote premične skupine obmejne straže. Te so se okoli poldneva približale položajem 2. bataljona Pohorskega odreda, ki jih je presenetil s strojničnim ognjem in jih sedem ranil. Po tem spopadu so se Italijani umaknili izven dosega zased, nato pa okoli 15. ure krenili nazaj v postojanko. Tudi premična skupina, ki je bila za rezervo sestavljena iz enot vrhniške garnizije, je ta dan začela nastopati proti Smrečju, vendar pa očitno ni tvegala spopada s partizani. Ustavila se je še pred Podlipo, tam nekaj časa počivala, po končanem boju pri Horjulu pa krenila nazaj na Vrhniko.

V bojih pri Horjulu in na cesti Polhov Gradec—Lučine so imele italijanske enote štiri mrtve in devet ranjenih, enote druge grupe pa niso imele izgub. Kljub veliki številčni premoči so bili ti italijanski izpadi le nasilno ogledovanje. Sovražnik je hotel ugotoviti položaje in moč partizanskih enot. To dokazuje tudi dejstvo, da je še tisti dan prispel v pomoč še 3. bataljon drugega grenadirskega polka in se čez noč v

predelu Stare Vrhnikе pripravljaj za napad naslednjega dne. Proti večeru, ko ni bilo več nobenih znamenj, da bi ta dan sovražnik še poskušal napasti, so se vsi štirje bataljoni II. grupe zbrali v bližini Butajnovе in se začeli pripravljati za prehod na nemško okupacijsko področje.

Čez italijansko-nemško mejo

Koncentracija italijanskih enot v predelu Vrhnikа—Horjul—Polhov Gradec se je namreč povečala; razen tega ni bilo nujno potrebno, da bi se enote druge grupe dalj časa zadrževale na tem področju, ker so dolomitski partizani že sami opravili naloge, ki jih je glavno poveljstvo glede Dolomitov dalo drugi grupi. Zato je štab druge grupe sklenil, da z vsemi štirimi bataljoni čimprej krene na Gorenjsko. Tudi zveza z enotami prve grupe je bila vzpostavljena že 30. junija. Da bi v primeru spopada na meji enote čim hitreje prešle kritične položaje na nemški meji, je štab sklenil, da prečkajo mejo istočasno na štirih krajih s štirimi bataljonskimi kolumnami. Prehod je bil določen na sektorju med Kucljem in Pustim vrhom, zbornο mesto pa za vse štiri bataljone na Pasji ravni. Dne 2. julija okoli 22. ure so bataljoni mimo Kuclja vsak po svoji poti krenili proti meji. Drugi bataljon Pohorskega odreda in prvi bataljon Savinjskega odreda sta šla na desno v smer Hriba in Pečevja, drugi in tretji bataljon SO pa v smer Eržena in proti Zameji. Štab grupe in kazenski vod sta se pridružila enotam drugega bataljona SO.

Ker je bil komandir 3. čete Poljanskega bataljona z vođiči prispel čez mejo že v noči na 30. junij, ko je še niso zasedle nemške čete in tudi ne prepletle z bodečo žico, štab II. grupe ni vedel, da se je položaj na meji med tem že precej spremenil. Tako so bataljoni izbrali za prehod prav tisti odsek, kjer so tisti dan mejo zagrādili z žično prepreko in kjer se je zbralo največ nemških enot. Prvi se je z Nemci spopadel 3. bataljon Savinjskega odreda vzhodno od Planine. Ko se je predhodnica zapletla v bodečo žico, so nemške zasede odprle silovit ogenj, vendar se je spričo teme in dežja, ki je začel padati tisti večer, bataljon umaknil brez izgub. Ko se je zbral in znova uredil, je obšel nemške zasede in na še nezagrajenem delu nemoteno prestopil mejo. Vođiča ni imel. Po

skoraj celonočnem tavanju po neznanih krajih se je zjutraj spet znašel v bližini meje, vendar tokrat na nemški strani. Pritajil se je na gozdnatem pobočju, da ga Nemci ne bi odkrili. Tam se mu je pridružila tudi skupina 12 borcev s štirimi strojnicami iz 2. bataljona Savinjskega odreda, ki se je bila na meji izgubila in zašla. Okoli poldne je bataljonska straža udarila po močnejši nemški patrulji, ki je šla po sledi bataljona. Boječ se še hujših spopadov, se je bataljon precej neorganizirano začel prebijati na italijansko stran. Razen štirih strojničarjev, ki so med prebojem meje zašli in se pridružili 2. bataljonu Savinjskega odreda, se je proti večeru spet zbral blizu Črnega vrha.

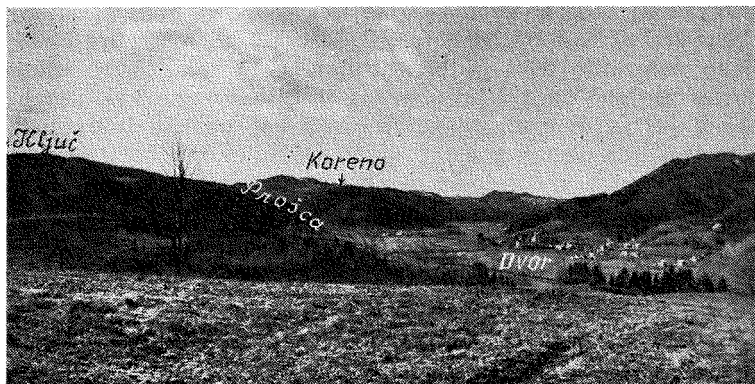
Ko sta 2. bataljon Savinjskega in 2. bataljon Pohorskega odreda skušala prečkati mejo, sta prav tako naletela na žične ovire in sovražne zasede. Po krajših spopadih ter ponovnih poskusih sta se morala hkrati s štabom grupe prek Kožljeka vrniti v okolico Žažarja in Korena. Tisto noč je uspel priti prek meje le 1. bataljon Savinjskega odreda. Mejo je prestopil na mestu, kjer še ni bila zagrajena, vendar je na bližnjem grebenu že trčil na nemško zasedo in jo pregnal. Pri nadaljnjem pohodu se je ta bataljon prebijal še med drugimi zasedami, ki so bile razmeščene v notranjosti obmejnega pasu, in se je pri tem razdelil na dva dela. Po naključju sta se oba dela srečala in zjutraj je bataljon prispel na Pasjo ravan, kjer je bilo taborišče 3. čete Poljanskega bataljona.

Ob spopadih na meji se je nekaj borcev izgubilo. Večina so se v naslednjih dveh dneh priključili prvi partizanski enoti, na katero so naleteli. Zaradi tega bataljoni niso mogli imeti točnega pregleda nad izgubami. Nemška poročila so govorila o sedmih mrtvih in enem ujetem partizanu, hkrati pa trdila, da so njihove policijske enote imele le enega ranjenega. Večino omenjenih izgub je imel 3. bataljon Savinjskega odreda, ki je prvi trčil na sovražnikove zasede in se je 3. julija moral podnevi in prek čistine ter skozi močan zaporni strojnični ogenj prebijati nazaj na italijansko stran. Drugi bataljon Pohorskega odreda je izgubil tudi lahko strojnico. Strojničar je v temi strmoglavil prek visoke skale in se ubil.

Zamisel, naj grupa na različnih krajih v štirih bataljonskih kolonah preide mejo, je bila dobra. Nemci bi se bili na ta način zmedli in bi jim bilo naslednjega dne tudi zasledovanje veliko težje. Vendar prehod v taktičnem pogledu ni

bil dovolj pripravljen. Zaradi bojazni, da Nemci ne bodo pre-
zgodaj odkrili namere grupe, in zaradi bojev, ki so jih enote
1. julija imele okoli Horjula, ni bilo več časa, da bi si vsaj
komandanti bataljonov podnevi ogledali položaj ob meji ter
točno določili mesta prehodov in smeri za nadaljevanje poha-
da. To so storili le po karti in po predlogu vodičev Poljanske-
ga bataljona, na katere se je štab grupe moral zanesti. Nihče
ni bil obveščen o tem, da so v zadnjih treh dneh, ko so vodiči
v Dolomitih čakali na prihod grupe, Nemci že zgradili do-
bršen del meje in ob njej zbrali precej svojih enot. Poskus
prehoda na nemško okupacijsko področje je bil v noči na 3.
julij pravzaprav izveden na slepo, saj štab grupe ni imel no-
benih podatkov o moči in razvrstitvi nemških enot na drugi
strani obmejnega pasu, Nemci pa so začeli svoje policijske
bataljone zbirati in jih razporejati v obmejnem pasu šele 30.
junija zvečer in v noči na 1. julij, potem ko so jih Italijani
zaposili, naj zapro mejo, 2. julija pa so enote na meji okre-
pili še z dvema četama 922. bataljona deželnih strelcev.

V naslednjih dneh je štab II. grupe zbral podrobnejše
podatke o stanju na meji in sklenil, da 7. julija zvečer z 2.
bataljonom Savinjskega odreda in z 2. bataljonom Pohorskega
odreda krene prek meje pri Pustem vrhu, na sektorju, kjer
jo je pred dnevi prešel 1. bataljon Savinjskega odreda. Zvezo
s 3. bataljonom Savinjskega odreda je štab grupe dobil že 4.
julija in mu poslal ukaz, naj se pomakne bližje k ostalima

Pogled na Polhograjsko dolino in Proso

bataljonoma. Medtem pa se je ta bataljon že premaknil od Črnega vrha (kota 708) proti Sv. Trem kraljem (kota 884) severno od Rovt. Šestega julija je štab grupe ponovno ukazal bataljonu, naj naslednji dan krene za ostalima bataljonoma in pri Pustem vrhu gre prek meje, toda ukaza komandant bataljona ni izvršil.

Drugi bataljon Savinjskega, z bataljonom Pohorskega odreda in štab II. grupe so 7. julija zvečer krenili v smeri Polhovega Gradca in so pri Sv. Lovrencu (trig. 824) nemoteno prešli mejo na nemško okupacijsko področje. Čez dva dni je grupa čez Poljansko dolino prišla na Gabrško goro in se tam koncentrirala.

Tako je II. grupa odredov sicer prispela na Gorenjsko, vendar brez Šiškovega bataljona, ki je samovoljno ostal v Dolomitih in kjer je, namesto da bi odšel na Gorenjsko, 9. julija po naročilu komandanta Dolomitskega odreda, napadel Polhov Gradec.

Cilj napada je bil zavzeti postojanko ali vsaj vezati tiste italijanske sile, ki so bile še vedno na prostoru Šentjošt—Butajnova, da ne bi skočile v hrbet drugi grupi odredov. Poleg tega pa naj bi napad na Polhov Gradec zaščitil hrbet Dolomitskemu odredu in narodni zaščiti, ki sta delovala v okolici Dobrove in Toškega čela.

Polhov Gradec sta napadla Šiškov bataljon brez ene čete in narodna zaščita iz Polhovega Gradca, Dvora iz Dolenje in Srednje vasi. Napad je bil slabo pripravljen, tudi vodstvo ni bilo dovolj odločno. Enote so se borile same, brez bataljonskega štaba, ki je bil od bojnega pozorišča oddaljen uro hoda. Tako delovanje enot ni bilo usklajeno in tako so se enote borile vso noč na 10. julij, ne da bi bile dosegle kak uspeh.

V jutranjih urah pa so jim v hrbet udarile italijanske čete iz smeri Butajnova, ki so po gozdu mimo partizanskih zased iznenada prišle do že neurejenih in utrujenih enot. Partizani so se zelo neurejeno umaknili. Posebno še, ker se je raznesel glas, da jih napadajo Nemci. Pri umiku je padlo več borcev. Italijani pa so dobili v roke tudi lahki minomet.

Napadeni postojanki so prihiteli na pomoč tudi Italijani iz vrhniške garnizije (enote 1. grenadirskega polka). To kolono sta v Prosci na cesti med Zaklancem in Dvorom napadli 2. in 3. četa 1. bataljona DO. Italijani so pri tem imeli nekaj mrtvih in ranjenih, partizani pa enega ranjenega.

z njim izdelal načrt za izvajanje nalog, ki jih je prednje postavilo glavno poveljstvo. Ker pa je bil štab I. grupe precej oddaljen in da ne bi po nepotrebnem izgubljal dragocenega časa, je štab II. grupe sam izdelal načrt za akcijo v Poljanski dolini, izvedli pa naj bi jo vsi trije bataljoni, skupaj s četami Poljskega bataljona.

Za začetek akcije v Poljanski dolini je štab II. grupe predvidel, da enote I. in II. grupe odredov demonstrativno napadejo nemško obmejno postojanko v Lučinah, kjer sta se (po umiku nemških policijskih enot) od 6. julija naprej zadrževala le redna posadka obmejne carinske straže in pa del enot 10. gradbenega bataljona, ki je utrjeval mejo (skupno okoli 150 mož). Z morebitnim uničenjem postojanke v Lučinah se je štab grupe nameraval trdneje povezati z enotami Dolomitškega odreda na italijanskem okupacijskem področju in si na ta način zavarovati zaledje za nadaljnje operacije na Gorenjskem. Glavni namen tega napada je bil izvabiti nemške operativne enote, ki bi vsekakor pohitele napadeni postojanki na pomoč. Štab grupe je že v začetku napada na Lučine nameraval postaviti močno zasedo na cesti Škofja Loka—Žiri z nalogo, da med Zmincem in Poljanami pusti sovražno kolono po vsej dolžini v klešče, nato pa jo z obeh strani doline napade in uniči. Za napad na Lučine je bil določen 1. bataljon Savinjskega odreda brez dveh vodov 3. čete, v pomoč pa mu je bila dodeljena Poljska četa.

Napad se je začel 14. julija ob 2. uri. Obe četi sta napadli istočasno in uspeli zasesti obrambne jarke, ki jih je bila okoli vasi zgradila še bivša jugoslovanska vojska, nista pa se mogli približati stavbam, v katerih je bila glavnina sovražne posadke. Manjši sovražni oddelek sta sicer pregnali iz nekega poslopja, ki je bilo zažgano, vendar je med tem sovražnik zasedel cerkev, postavil v zvonik težko strojnico in na ta način obvladal celoten položaj okoli vasi. Posadka v Lučinah je nekajkrat s protinapadi poskušala razbiti partizanski obroč okoli vasi, vendar ji to ni uspelo, ker je težka strojnica 1. bataljona uspešno držala pod ognjem posadko v zvoniku in na ta način onemogočala osnovno podporo sovražnim protinapadom. V zasedo, ki je čakala ob cesti proti Gorenji vasi, je okoli 10. ure dopoldne zapeljal sovražni osebni avtomobil in bil takoj uničen. Pri tem so padli trije nemški ofciirji, neki nemški komisar in šofer avtomobila, zaplenjeno pa je bilo vse

njihovo orožje. Ko sta kako uro za tem v zasedo pripeljala dva nemška oklopna avtomobila, se je ta morala umakniti. Ob 11. uri sta oklopnika zavzela položaje pred vasjo in skupno s posadko poizkušala izvesti protinapad, ki pa zaradi močnega ognja bataljonskih strojnic ni uspel. Šele okoli 11,30, ko je štab bataljona prejel obvestilo, da je močnejša sovražna kolona prispela v Zadobje, očitno z namenom, da partizanom udari v hrbet, je štab uvidel, da akcija ne poteka po prvotnem načrtu.

Ko so napadani postojanki prek italijanske okupacijske cone prihiteli na pomoč še deli 10. in 171. rezervnega policijskega bataljona, je 1. bataljon prenehal oblegati Lučine in se z vsemi četami umaknil višje na položaje v Ovčji hrib, severovzhodno od Lučin. Položaje na Ovčjem hribu je bataljon držal do mraka in z večje daljave obstreljeval sovražnika v Lučinah. Očitno zadovoljni, da so rešili posadko pred daljšim obleganjem in morebitnim uničenjem, Nemci tega dne niso več napadali, pač pa so položaje bataljona na Ovčjem hribu obstreljevali s topom in s težkimi minometi, ne da bi bili s tem povzročili kako škodo. Razen v avtomobilu pobitih oficirjev niso znane izgube, ki jih je sovražnik utrpel v Lučinah. Bataljon je imel pri tem napadu enega mrtvega in dva ranjena. Okoli 20. ure zvečer je bataljon zapustil položaje na Ovčjem hribu in se razdelil po četah. Prva četa je ostala na položajih okoli Pasje ravni, štab bataljona, druga četa, vod tretje čete in Poljanska četa pa so se ponoči umaknili na Žirovski vrh.*

* Opis prehoda II. grupe in njeno delovanje v Dolomitih je povzeto po knjigi II. grupe odredov, ki jo je napisal Ivan Ferlež. Knjiga vsebuje tudi vse vire in podatke.

BOJI DOLOMITskega ODREDA

Zavarovanje druge grupe odredov

Pred odhodom II. grupe odredov na Gorenjsko je bilo 6. julija v štabu grupe dogovorjeno, da enote DO še naprej in z ojačano aktivnostjo ščitijo prehod grupe na Gorenjsko, in to na vseh smereh, ki vodijo iz Dolomitov k Črnemu vrhu nad Polhovim Gradcem, k Lučinam in dalje v Poljansko dolino. Predvsem je štab II. grupe vztrajal na tem, da je Nemcem treba preprečiti prodor prek Polhograjske doline k Črnemu vrhu nad Lučinami in jim tako onemogočiti, da bi napadli v hrbet II. grupo, če bi se pri prehajanju meje na prostoru med Lučinami in Črnim vrhom in potem v Poljanski dolini ponovno zapletla v boje z Nemci. Štab II. grupe je vztrajal tudi na tem, da naj Dolomitski odred veže italijanske sile, ki so bile koncentrirane na prostoru Šentjošt—Kogel—Ljubljana.

Na sestanku, kjer so se dogovarjali o teh akcijah, sta bila razen komandanta in namestnika komisarja odreda prisotna tudi komandanta obeh bataljonov, Čuč in Gorjan. Sedmega julija pa je odredni štab poslal enotam še posebna pismena navodila.*

V teh navodilih je bilo rečeno, da je treba vse ceste, ki bi jih okupator utegnil uporabljati, prekopati in zasekati, tako napravljene ovire pa je treba zavarovati z zasedami do 20 mož. V ta namen je treba mobilizirati vaško zaščito in vse za delo sposobne moške v starosti od 15 do 60 let.

* Prepis izvirnika je shranjen v zgodovinskem oddelku CK ZKS. Zbornik VI.-3-119.

Zbrati je treba litrske ali dvolitrške steklenice, s katerimi bi zažigali sovražnikove tanke in kamione. Zato je treba na terenu poiskati tako bencin kakor tudi raznovrstno razstrelivo, zažigalne vrvice in drug material, ki bi bil uporaben pri uničevanju sovražnika.

V vsaki četi naj bi poiskali po šest najbolj drznih in neustrašnih borcev, ki naj bi tanke napadali kar z železnimi drogovi. »Ta borba ni tako nevarna,« piše v navodilih, »treba je imeti mirne živce in paziti na to, da prideš v mrtvi vogal strojnice.«

V okviru teh splošnih navodil naj bi 1. bataljon branil smer Podutik—Dobrova—Dvor oziroma Vič—Dobrova—Dvor in Vrhnika—Horjul—Dvor.

Drugi bataljon je dobil tudi nalogo, da zapre smer Logatec—Rovte—Smrečje—Lučine, smer Žiri—Rovte—Smrečje—Lučine in Vrhnika—Podlipa—Šentjošt. Italijanska grupacija na prostoru Šentjošt—Kogel—Ljubljana je po poročilih štela od 700 do 800 mož in to tik za hrbtom II. grupe odredov. Zaradi tega je obstajala velika nevarnost, da grupi vpade v hrbet v najbolj kritičnih trenutkih: v bojih z Nemci pri prehodu meje in potem v Poljanski dolini. Zato je bilo odločeno, da naj te italijanske sile z napadi veže 2. bataljon Dolomitskega odreda. V zvezi s to nalogo je 2. bataljon namestil svojo prvo četo v rajon Rožanovega hriba pri Rovtah, bataljon sam pa naj bi razrušil komunikacije Rovte—Smrečje—Šentjošt in Podlipa—Šentjošt ter napadel Italijane v rajonu Šentjošt—Kogel—Ljubljana.

Do prvih bojov je prišlo že 8. julija, ko sta se 2. četa 1. bataljona Dolomitskega odreda in narodna zaščita iz Ligojne spopadli z Italijani pri vasi Ligojna na cesti Vrhnika—Horjul. V tem boju so imeli Italijani po naših podatkih okrog 15 izgub, uničen pa je bil en oklopni avtomobil, po italijanskih podatkih pa tri mrtve in šest ranjenih. V tem boju je padel komandir voda Polde.

Po boju so se Italijani umaknili na Vrhniko, pri tem pa so zažgali celo vas Veliko Ligojno, češ da so partizani nanje streljali iz hiš. To pa ni bilo res, saj so bile partizanske zasede nameščene za vasjo stran od hiš.

V noči od 8. na 9. julij je narodna zaščita iz Ligojne spodkopala in podžagala most na cesti Vrhnika—Ligojna.

Del I. bataljona Dolomitskega odreda

Drugi dan, 9. julija, so Italijani nad Ligojno ponovno poskušali odstraniti prepreke, ki so jih bili postavili partizani, in popraviti cesto Vrhnika—Ligojna—Horjul. Toda ponovno jih je napadla 2. četa, ki jih je pričakala na dobro utrjenih položajih, jih sedem ubila, potem pa jih pognala v paničen beg. Zaradi tega in zaradi rušenja mostu so pobesneli Italijani spet zažgali oziroma razstrelili nekaj hiš.

Most, ki so ga bili prejšnji dan podžagali zaščitniki iz Ligojne, se je ta dan pod italijanskim tankom zrušil.

V noči na 8. julij je 1. četa 1. bataljona DO s pomočjo NZ iz Dobrove, Stranske vasi in Kozarij naredila zaseke in prekopala cesto pri Dobrovi, postavila zasede in poslala karabinjerski posadki v Dobrovi ultimatum, naj se do 15. ure preda. Ker do 15. ure ni bilo odgovora, se je četa postrojila in v dvoredih odkorakala v Dobrovo. Ko se je na 80 m približala postojanki, so Italijani odprli ogenj, nakar se je četa razvila v strelce, obkolila postojanko in jo začela napadati.

Borci so se približali zgradbi, v kateri so se branili Italijani, na 20 do 30 m, komandir čete Gad pa se je približal postojanki na nekaj metrov in vrigel vanjo dve bombi. Italijani so se kljub temu močno upirali in četa zgradbe ni mogla zavzeti, zato pa je posadko blokirala z vseh strani. Italijani so izobesili svojo zastavo, vendar so jim jo partizani sestrelili.

Napadenim so prišli na pomoč vojaki ljubljanske garnizije z dvema avionoma, s tremi tanki, z dvema oklopnima

avtomobiloma in z nekaj kamioni vojakov, kar je prisililo četo, da se je umaknila na položaje nad vasjo Dobrova. Na teh položajih se je četa kljub sovražnemu obstreljevanju in bombardiranju zadrževala tudi naslednji dan.

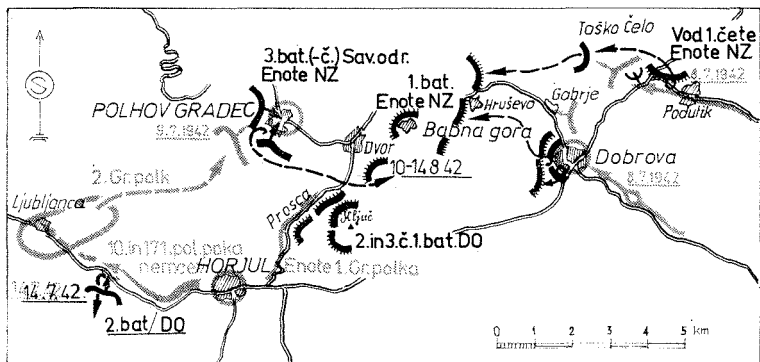
Dne 9. julija so Italijani poskušali priti na pomoč postojanki na Dobrovi tudi prek Podutika in Šujice, pri tem pa so padli v zasedo, ki sta jo tam držala en vod 1. čete s težkim mitraljezom in narodna zaščita iz Dravelj, Podutika, Kosez, Glinč, Toškega čela, Gabrja in Hruševega. Zaseda je pri prvem spopadu ubila enega italijanskega oficirja, tri vojake pa ranila.

Zaradi novih okrepitev, ki so jih Italijani dobili iz Ljubljane, se je zaseda na Podpesku morala umakniti. Toda ena skupina borcev in zaščitnikov se je potem ves dan borila z Italijani, ki so prek Toškega čela in Jarčjega potoka prodirali k Hruševemu, druga skupina pa se je upirala Italijanom, ki so prek Podpeska prodirali proti Gabrju, in se na koncu tega dne zadržala na položajih pred vasjo Hruševo. V bojih tega dne je 1. četa skupaj z NZ ubila in ranila, sodeč po naših poročilih, še okoli 30 Italijanov, partizani in zaščitniki pa so imeli enega mrtvega, štiri ranjene in več razhajkanih zaščitnikov. Italijansko poročilo navaja sedem ubitih partizanov in zaplembo njihovega orožja.

Po tem boju so Italijani 9. julija, ogorčeni zaradi žrtev, ki so jih utrpeli v vaseh Dravlje, Koseze, Glince in Podutik, aretirali in zaprli 92 oseb.

Drugi dan je 1. četa skupno z NZ iz navedenih vasi ponovno zasedla položaje na Toškem čelu in v Gabrju. Zgodaj zjutraj ob 5,30 so Italijani začeli istočasno napadati proti Toškemu čelu in Dobrovi z okoli 1.500 mož. Posebno močno so pritiskali na enoto, ki je branila Toško čelo, z namenom, da od tam vržejo partizane v dolino h Gabrju in da jih potem s hitrim prodorom v smer Dobrova—Gabrje in prek Toškega čela uničijo.

Boji so potekali na Toškem čelu in pri Dobrovi vse do 15. ure, ko so Italijani zavzeli Toško čelo in potisnili partizane h Gabrju. Da bi zaščitil umik s Toškega čela, je komandir čete izločil s položajev pri Dobrovi en vod in se sam z njim preko Šujice napotil h Gabrju z namenom, da udari Italijanom v bok in enoti omogoči umik. Pri tem pa so Italijani izkoristili oslABLJENO partizansko obrambo pri Dobrovi in pod zaščito enega tanka in šestih oklopnih avtomobilov iznenada

Boji okoli Polhovega Gradca, Dobrove in Toškega čela od 8. do 14. avgusta 1942

napadli ta vod, s katerim je bil komandir čete. Borci so se zmedli in se umaknili nekaj sto metrov od ceste, komandir pa je skočil pod most pred vasjo Šujica in iz neposredne bližine ustrelil italijanskega tankista v odprti kupoli, nato pa se umaknil k svoji enoti.

Do 22.30 je trajal srditi boj. Ta dan so imeli Italijani, sodeč po naših poročilih, okoli 40 mrtvih in ranjenih vojakov. Prva četa in enota NZ sta uspeli umakniti se k Hruševemu, pri čemer sta imeli dva mrtva in dva ranjena partizana in več pogrešanih članov NZ.

Kar zadeva 2. bataljon, je ta od 7. do 14. julija prvič rušil ceste med Rovtami in Šentjoštom ter med Podlipo in Šentjoštom, potem pa je te komunikacijske smeri ščitil. V tem času ni imel nikakršnih bojev.

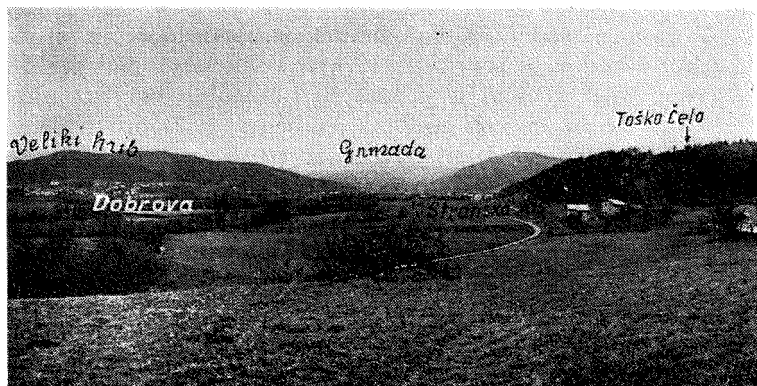
Ko so enote I. in II. grupe odredov 14. julija napadle nemško postojanko v Lučinah, so se Nemci odločili za intervencijo. Toda vedeli so, da bi bila intervencija čez Poljansko dolino dvomljiva, ker so se tam zadrževale glavne sile I. in II. grupe, zato so se odločili za pohod prek Dolomitov. Ker pa se je pokazalo, da bi bila zaradi bojev na prostoru Dobrove in Polhovega Gradca tudi ta smer negotova, so se končno odločili za smer Ljubljana—Horjul—Ljubljana—Lučine.

Tako so z dovoljenjem Italijanov prišli po tej poti in 14. julija z 10. in 171. policijskim bataljonom nenadoma udarili v hrbet enotam, ki so napadale Lučine.

Blizu Ljubljanice jih je napadel 2. bataljon DO. Nemci so kljub temu, da so imeli nekaj mrtvih in ranjenih, z energičnim protinapadom po kratkem boju prisilili 2. bataljon, da se je umaknil in nadaljevali svojo pot proti Lučinam. Njihove izgube v tem boju niso znane, 2. bataljon v tem boju ni imel izgub.

Z boji med 2. bataljonom DO in Nemci pri Ljubljanici se je tudi končala sovražnikova ofenziva v Dolomitih, ki jo je povzročil pohod II. grupe odredov. V teh bojih je DO pokazal veliko sposobnost, partizani in člani NZ pa veliko borbenost, kar je razvidno iz dejstva, da kljub neprestanim bojem z nadmočnim sovražnikom ni bila uničena niti najmanjša partizanska enota ali enota NZ. In kljub temu, da enote še niso bile dovolj preizkušene in da so bile deloma tudi neoborožene. Pogoji poveljevanja so bili izredno težki, predvsem zaradi tega, ker se poveljniki še niso dovolj poznali med seboj, in zato, ker so enote delovale daleč druga od druge in so bile povezane samo s kurirji. Tako se je npr. 1. četa 1. bataljona, sicer okrepljena z NZ, bojevala na fronti v širini štirih kilometrov (od Dobrove do Toškega čela). Oddaljenost med 1. četo 1. bataljona, ki je delovala v rajonu Dobrove in Toškega čela, in med drugo četo, ki se je borila v rajonu Drenovega griča, Horjula in Ligojne, je znašala več kot 12 km zračne črte.

Največja oddaljenost med enotami 1. in 2. bataljona pa je znašala več kot 20 km. Težave so imele te enote tudi za-

Pogled na Dobrovsko dolino

radi tega, ker so morale s hrano oskrbovati sebe in vso II. grupo odredov, obenem pa skrbeti za vse ranjence II. grupe, ki so jih prenašale čez progo na Ljubljanski vrh in na Krim. Narodna zaščita je tem enotam v veliki meri pomagala ne samo pri bojih, ampak tudi pri drugih nalogah. Glavno breme bojov je ves ta čas nosil 1. bataljon, od zaščitnikov pa so bili nekateri tudi iz oddaljenejših krajev, npr. iz Dravelj, iz Vrhovcev in Kozarij. Iz vseh dogodkov in bojov v Dolomitih v času od 8. do 14. julija je razvidno, v kako težkih operativno-taktičnih prilikah je takrat deloval DO.* Na periferiji pol-osvobojenega ozemlja, se pravi na širšem prostoru Toškega čela in Dobrove, Ligojne, Horjula, Podlipse in Smrečja, je delovala močna enota italijanske operativne vojske, najprej v rajonu Šentjošt, Kogel, Butajnova, pozneje pa v rajonu Polhov Gradec—Dvor. Razen tega je imel sovražnik močni postojanki v Horjulu in v Polhovem Gradcu. Vse to je pomenilo, da sovražnik lahko napade enote odreda v hrbet in jih razbije. Vse te okoliščine pa so tudi oteževale poveljevanje, medsebojno povezovanje in večale potrebo po zavarovanju.

V bojih od 8. do 14. julija je imel sovražnik najmanj okoli 120 mrtvih in ranjenih, zaplenjeno pa je bilo okoli 35 kosov raznega orožja, uničena sta bila dva oklopna avtomobila in več kaminov. Partizani so imeli 35 mrtvih, ranjenih in pogrešanih. Vendar tu nisto vštete izgube, ki jih je sovražniku prizadejala II. grupa.

V času ofenzive proti dolomitskim partizanom in proti II. grupi odredov je sovražnik izvajal velik teror nad prebivalstvom. Med drugim je požgal še Ljubgojno pri Horjulu, Belco pri Dvoru in več poslopij na področju Dobrove. Dne 1. julija je okoli 500 Italijanov, ki so prišli iz Rovt, v Šentjoštu brezobzirno teroriziralo prebivalce in kradlo. V župnišču so vlomili v blagajno, iz hranilnice odnesli ves denar in druge dragocenosti. Dne 3. julija so v Rovtah zaradi sodelovanja s partizani ustrelili šolskega upravitelja Mivška, učiteljico Berto Nagode, gostilničarja Vrhunca in mesarskega vajenca Leopolda Lebna, vse iz Šentjošta. V času od 18. do 26. julija so v Polhovem Gradcu in okolici ustrelili okoli 15 ljudi.

* Zbornik VI. — 3 — 243—248.

Boji z Italijani in Nemci 14. julija so bili za mlade in do takrat še slabo preizkušene enote DO velika in uspešna bojna izkušnja.

Partizansko aktivnost, ki je tiste dni zajela vse Dolomite, slikovito opisuje v svojem poročilu obveščevalec, ki je na tem terenu deloval za kler iz Dobrove, obenem pa ta poročila pošiljal svoji centrali v Ljubljani. Njegovo poročilo o teh dogodkih se glasi: »Dobrova: 10. 11. VII.

Med 10. in 11. jul. je bila izvršena partizanska mobilizacija ob 3. uri zjutraj v temle sektorju: Vrhovci, Kozarje, Podsmreka, Dražovnik, Razore, Dobrova, Stranska vas, Gabrje, Kozarje ob Tržaški cesti (deloma).

Način: K vsakemu na dom je prišla oborožena patrulja partizanov in zahtevala odhod v eni uri na zbirališče v Gabrje za cerkvijo. Poklicani so se odzvali pozivu, ker so že od prej živeli v strahu. Dne 11. julija v soboto: ves dan nosijo pismene pozive, predvsem onim, ki so bili člani zaščite, a se ponoči niso odzvali pozivu. To so raznašali kurirji: eden na motorju, drugi na kolesu. Na motorju je imel montirano strojnico. Istega dne so rekvirirali vsa motorna vozila. Dobili so dva motorja brez prikolice in nekaj koles. Ob pol petih popoldne istega dne so napadli partizani karabinjersko postajo na Dobrovi.

Partizani so ljudi zbirali, preden so prišli Italijani, tj. v soboto zjutraj pri Šimcu.

Glavno partizansko zbirališče je bilo za cerkvijo v Gabrju. Tu so vse mobilizirali in razdelili in odpeljali prvo skupino na Toško čelo, drugo na Hruševo, ostale na druga važna strateška mesta. Glavni del pa je imel izvršiti napad na Dobrovo. En del, ki je bil brez orožja, je moral prinesiti s seboj lopate in krampe in je moral pod zaščito partizanskih straž kopati strelske jarke in prekopavati ceste v Gabrju.

11. julija zvečer ob pol petih popoldne so partizani napadli karabinjersko postajo na Dobrovi.

11. julija zvečer — prihod Italijanov na Dobrovo. Potek operacij: Karabinjerji so se umaknili v župnišče. Italijani so ta dan zažgali mesarjevo gostilno (Suhadolc) in jo porušili. Suhadolc je s svojimi sinovi že 14 dni prej odšel k partizanom, vse svoje stvari pa je pravočasno preselila njegova žena na prejšnji dom v Podutik. Dalje so zažgali Pleškovo gospodarsko poslopje, verjetno zato, ker so partizani popoldne iz njegovega poslopja streljali na karabinjersko postajo. Plešku je pogorela tudi občinska mlatilnica. Dalje Gnezdovo gospodarsko poslopje in svinjake, ki so bili popolnoma novi, šele dva dni prej izgotovljeni. Razlog isti kot pri Plešku.

Italijani so 11. julija požgali župnijsko nadarbinsko poslopje, ker jim je krilo pogled na gozdove za hlevom. Zdaj stanujejo v župnišču tako: spodaj so karabinjerji, v prvem nadstropju župnik in služinčad, zgoraj pa zopet Italijani.

V Razorju so pri »Ovnu« zažgali hlev, vojaki so hoteli zažgati še hišo, a oficir ni pustil. Pogorelo je tudi »pri Anki«. V Gabrju so pogoreli Ribar, Zel in Štrekelj. Požare je bilo opaziti tudi v vaseh Čeplje, Podutik in Prevaljnik. Pod hribom je pogorelo Šinkovčevo gospodarsko poslopje in kozolec dvojnik. Točno opolnoči je začelo goreti gospodarsko župnijsko poslopje.

Na Gabrju so isti dan Italijani zažgali Riharjevo domačijo, pogorelo je vse razen čebelnjaka. Pri Riharju ni bilo nikogar doma, tudi žensk ne, bili so partizansko usmerjeni. Pogorelo je tudi Zelovo gospodarsko poslopje in Štrekljeva hiša, kjer sta uničeni samo dve sobi. Dovolili so gasiti domačim. Razlog pri Zelu in pri Štreklju ni znan, ker so bili pri obeh doma.

Italijani so prišli na Dobrovo s štirimi tanki, streljali so iz njih proti Šimcu na ljudi z razdalje 600 m zračne črte. V nedeljo 12. julija so Italijani razdelili ljudi, zbrane pri Šimcu, v moške in ženske, moške so odpeljali na karabinjersko postajo v župnišče, kjer so morali utrjevati župnišče, ženske, starčke in otroke pa so poslali na njihove domove. Tudi moške so spustili na domove, ko so izvršili delo pri utrjevanju župnišča.

Partizanske akcije:

Po mobilizaciji so partizani požgali ali uničili 11. julija, še pred prihodom Italijanov, vse lesene objekte na cesti od Dobrove proti Polhovemu Gradcu, tako most v Peklu, most med Šujico in Gabrjem. Most je bil toliko pokvarjen, da tank ni mogel preko, marveč je pasiral enostavno strugo Gradaščice. Zvečer ob pol petih je sledil napad karabinjerske postaje na Dobrovi.*

Med sovražnikovo poletno ofenzivo

Ko se je 16. julija začela na Notranjskem in Dolenjskem velika italijanska ofenziva, v kateri je sodelovalo čez 80.000 mož in s katero je okupator nameraval po uničenju partizanskih sil ponovno zasesti izgubljeno ozemlje, je poveljstvo Dolomitskega odreda svojo aktivnost usmerilo na cesto in progo Ljubljana—Vrhnika—Postojna. Odred naj bi demonstrativno napadel tudi postojanki Brezovica in Notranje Gorice ter še druge postojanke ob progi. Razmišljali pa so celo o demonstrativnem napadu na Vrhniko.

Že pred tem pa je udarna četa 1. bataljona na širšem prostoru Dobrova—Brezovica delovala v smislu teh načrtov.

Tako je 16. julija pri Dobrovi napadla karabinjersko patroljo in pri tem ubila štiri in ranila enega italijanskega vojaka.

* Izvirnik je shranjen v arhivu notranje uprave Slovenije.

17. julija je minirala progo pri Brezovici, ker pa zaradi pokvarjenega aparata za vžig miniranje ni uspelo, je akcijo ponovila 18. julija. Tedaj je poškodovala progo in lokomotivo.

19. julija je na Tržaški cesti pri Logu ponovno napadla kamion z italijanskimi vojaki in tri ubila.

21. julija je 2. četa z enim vodom napadla Italijane v leseni baraki v Notranjih Goricah, z drugim vodom pa italijansko posadko v Brezovici. V obeh primerih so partizani napadli nenadoma in iz neposredne bližine. Pri teh napadih je bilo več Italijanov ranjenih. Sovražnik je vso noč po tem napadu z vsem orožjem streljal iz postojank in straž ob progi od Goric do Brezovice ter osvetljeval progo z reflektorji.

22. julija je patrolja 1. bataljona streljala na italijansko patroljo na bloku pri Viču. Ubita sta bila dva grenadirja. Po tej akciji so Italijani na Brdu in v okolici pobili 14 prebivalcev in požgali ter zrušili 22 hiš.

Tudi enotam I. in II. grupe odredov na Gorenjskem je DO pomagal na ta način, da je 1. četa 1. bataljona 19. julija napadla Nemce na Črnem vrhu nad Polhovim Gradcem, potem pa jih je občasno napadala in vznemirjala in tako vezala njihove sile, ki so varovale mejo. S tem je pomagala I. in II. grupi, ki sta se borili v Poljanski dolini.

Zadnje dni meseca julija se je v Dolomitih zbralo okrog 10 gorenjskih partizanov (2. bataljona Pohorskega odreda in 1. bataljona Savinjskega odreda in še borci nekaterih drugih enot II. grupe odredov), ki so bili v Poljanski dolini razbiti ali pa so se pod nemškim pritiskom morali umakniti v Dolomite. Te enote so dobile v Dolomitih potrebno hrano, obleko in obutev, se dobro odpočile in se prve dni avgusta vrnile na Gorenjsko. Nekaterе skupine so v Dolomitih prostovoljno sodelovale v akcijah dolomitskih partizanov, predvsem z 2. četo 1. bataljona na Drenovem griču, v Logu in v Brezovici.

Napad na prvo belogardistično postojanko v Dolomitih

Konec julija so se belogardistični voditelji z italijanskim vojaškim poveljstvom dokončno dogovorili, da lahko osnujejo svoje oborožene oddelke za skupen boj proti slovenski partizanski vojski. Italijani so jim obljubili, da bodo belogardistične skupine podprli z orožjem, moštvo in hrano. Dva

meseca kasneje pa so predstavniki združene reakcije na seji Slovenske zaveze z zadovoljstvom ugotavljali, da se jim je v tako imenovane vaške straže — čeprav pod hudim pritiskom okupatorja — posrečilo mobilizirati že približno 3000 ljudi.

V začetku julija 1942, ko so imeli dolomitski partizani in II. grupa odredov hude boje z Italijani in Nemci, so tudi v Šentjoštu sestavili prvo oboroženo skupino bele garde. Izkoristili so začetek velike italijanske ofenzive na Dolenjsko in Notranjsko in veliko zaposlenost dolomitskih partizanov v teh bojih.

Šentjošt je bil pred vojno središče občine z župniščem, s kmetijsko zadrugo, posojilnico in z verskimi družbami. Župnišče in vodstvo zadruge, posojilnice in verskih družb ter nekaj bolj stoječih domačij so neomejeno gospodarili nad življenjem občine. Šentjošt je bil značilna podeželska trdnjava klerikalizma, ki je bila vedno pripravljena v kali zatreti vsako napredno misel ali gibanje.

Zato je tudi delo partije in OF na tem terenu počasneje in slabše uspevalo kot v drugih rajonih Dolomitov. Za NOG se je opredelilo le manjše število revnih kmetov in bajtarjev in učiteljstvo.

Šentjoški klerikalni mogočnejši so kaj kmalu zaslutili nevarnost, ki jim preti od strani »boljševikov«. Seme organiziranega delovanja, ki ga je iz ljubljanskega semenišča zanesel v Šentjošt bogoslovec Vinko Žakelj, ko je prišel poleti 1941. leta na dopust, je zato padlo na plodna tla. Vinko Žakelj — šentjoški župnik, čeprav star in bolehen, je položil temelje bele garde v Šentjoštu. Že poleti 1941. leta je pridobil za boj proti NOG prve zaupnike, ki jih je organiziral in imel z njimi zveze tudi še potem, ko se je vrnil v Ljubljano. Ti zaupniki so bili Janko Žakelj, brat šentjoškega župnika, Jože Končan-Jurčkov iz Šentjošta in Stanko Grdadolnik-Matičkov iz Šentjošta. Kmalu potem sta skupino okrepila še dva vplivna človeka: klerikalni veljak Jakob Žakelj in kaplan Jože Cvelbar, kasnejši župni upravitelj v Šentjoštu.

Žakljeva hiša v Šentjoštu je bila pred vojno steber šentjoškega klerikalizma in je tako po zaslugi bogoslovca Vinka že poleti 1941. leta postala središče belogardističnega rovarjenja. Vinko Žakelj je okrog sebe zbral svoje brate, Stanka Skvarčo, klerikalnega župana Ivana Mačka, žandarja Franca Grdadolnika iz Šentjošta in Franca Končana, sina bogatega

kmeta iz Butajnove. Ti in še nekateri drugi so takoj sklenili, da z OF ne bodo sodelovali in so začeli na skrivaj zbirati orožje.

Iz Ljubljane so že konec 1941. leta, še posebno pa proti koncu spomladi 1942. vse češče prihajali razni belogardistični organizatorji. — Kaplan Malovrh je zelo rad zahajal med Šentjoščane, jim prinašal informacije in bodril vsakogar, ki je še kolebal. Maja 1942. leta je zaprisegel Jakoba Žaklja, o čemer je sam Žakelj izjavil:

»V maju je prišel v Šentjošt g. Malovrh, član Slovenske legije ter me zaprisegel. Bil sem pripravljen, da se pridružim legiji. Začel sem delati in vse zaupne može in fante v Šentjoštu ter okolici organiziral v trojke.«

V Šentjošt je pogosto hodil tudi domačin Roman Malavašič, novomašnik in od 1942. leta tajnik ljubljanskega škofijskega ordinariata. V domačem kraju je župnemu upravitelju Cvelbarju pomagal sejati belogardistični plevel, hkrati pa italijanskim fašistom služil kot ovaduh. Ko je junija 1942. leta maševal na Butajnovi, so med mašo Italijani obkolili vas in po maši vse moške odvedli k vodnjaku na sredi vasi. Italijanski oficir se je nato posvetoval s Francem Končanom, ki

Šentjošt, prva belogardistična postojanka v Dolomitih

ga je bil bogoslovec Vinko Žakelj že 1941. leta postavil za belogardističnega vaškega zaupnika, kaplan Malavašič pa je medtem nekatere moške »spovedal« v Grbičevi hiši. Tako je Jožeta Sečnika z Butajnove št. 5 toliko časa spraševal za orožje, da mu je priznal, kje ima skrito avstrijsko puško. Po »spovedi« je Kaplan Malavašič govoril z italijanskim oficirjem, ki je Jožetu Sečniku ukazal, da mu mora pokazati skrito puško. Sečnika so zatem poslali v internacijo.

Belogardistični voditelji v Ljubljani so tako skrbeli za Šentjošt zavoljo tega, ker so spoznali, da bodo s pomočjo kaplana Cvelbarja in njegovih duhovniških sodelavcev samo tu mogli uresničiti svoje zarotniške načrte proti slovenski partizanski vojski. Kakor je ljubljansko belogardistično vodstvo za Dolenjsko in Belo krajino osnovalo poseben forum v Novem mestu, tako je podoben odbor ustanovilo tudi na Vrhniki. Ta odbor je vodil belogardistično stvar v Šentjoštu in okolici.

»Središče protikomunističnega osvobodilnega boja za Notranjsko je bilo na Vrhniki in v Begunjah pri Cerknici. Na Vrhniki se je organiziral okrajni obrambni odbor. V njem so bili trije predstavniki: en duhovnik (kaplan Kraljič), en predstavnik bivše katoliške stranke (dr. Stane Zupan) in en predstavnik bivše liberalne stranke (dr. Tone Komotar).«

Pod vodstvom tega odbora so se začeli ustanavljati krajevni in vaški odbori in vojaške enote (desetine).

Belogardistični odbor na Vrhniki je bil okrožna organizacijska trojka, ki jo je v imenu Novakovega poveljstva junija 1942 povezal ing. Izidor Martinjak-Miklavž. Temu sestanku je prisostvoval tudi prof. Krošelj-Benko. Sokolsko legijo je v trojki zastopal dr. Tone Komotar, slovensko legijo pa Rado Pavlič, Stanko Zupan in kaplan Štefan Kraljič. Ta trojka, ki se je imela tudi za okrožni odbor Slovenske zaveze, je po svojem formiranju poslala Jakobu Žaklju in kaplanu Cvelbarju naslednje pismo:

»Na Vrhniki je osnovano okrožje Slovenska zaveza, kateremu so podrejeni 4 okraji in sicer: Borovnica, Vrhnika, Zaplana in Šentjošt.

Šentjoški okraj je najobširnejši in obsega sledeče vasi: Podlipa, Smrečje, Ljubljanica, Samotorica, Vrzdenc, Žazar, Horjul, Zaklanec, Podolnica in Lesno brdo (Lesno brdo samo oni del ki leži na vrhu, dočim je oni del Lesnega brda, ki leži spodaj, podrejen Drenovemu griču in ta Vrhniki).

Vaš okraj je zelo obširen in naloga ni lahka. Postavite v vsaki vasi podrejeno vaško organizacijsko trojko, to je tri ljudi, ki so zanesljivi, mladi in agilni. Ta vaška vodstva bodo podrejena neposredno vam v Šentjoštu in tam imajo redno tedensko poročati o svojem delu. Ta vaška vodstva potem v vsaki vasi organizirajo trojke, tri trojke tvorijo desetino, kateri se postavi desetar. Tri desetine tvorijo vod. Vi v Šentjoštu zberete vsak teden poročila iz vsega okraja in jih pošljete nam na Vrhniko (kaplanu Kraljiču).

Do prihodnjič sporočite:

1. Ali so že v vseh vaseh v vašem okraju postavljena vaška vodstva (trije ljudje) in v katerih vaseh?

2. Koliko je v vsaki vasi do sedaj organiziranih ljudi v trojkah in desetinah?

3. Kje so v vašem okraju partizanski oddelki in kako se kretajo?

4. Kateri so po vaseh partizanski zaupniki?

Poročajte redno vsako nedeljo, najkasneje pa vsak ponedeljek!

Vsak partizanski oddelek napadite in uničite brez usmiljenja!!!«

Voditelji belogardističnega narodnega izdajstva v Šentjoštu so se, kolikor je bilo mogoče, ravnali po teh naročilih. Delali pa so tudi po navodilih vrhovnega vodstva slovenske legije, ki jih je iz Ljubljane v Šentjošt prinašal kaplan Malo-vrh-Breznik. Slovenska legija je belogardistično taborišče v Šentjoštu najprej organizirala na lastno pest, nato pa v sporazumu z Novakovim vojaškim poveljstvom.

Sredi junija je kaplan Cveblar z Žakljevimi brati menil, da je šentjoška zadeva že dozorela. Po navodilih iz Ljubljane so s svojimi najzvestejšimi somišljeniki dvignili orožje iz grobnice v stari cerkvi in iz Žakljevega vodnjaka. Podnevi so še vedno opravljali vsa dela na polju in na svojih domovih, toda okrog Šentjošta so imeli razpostavljene svoje opazovalnice, ki so jih pravočasno opozarjale na partizane. Z nočjo pa so se zbirali na določenih mestih v gozdu, kjer so spali z orožjem, ki ga pa podnevi še niso javno nosili.

Vodstvu OF v Dolomitih, posebno pa vodstvu OF v Horjulu je bilo znano šentjoško nasprotovanje NOG. Bilo mu je znano vodstvo belogardističnega delovanja, vedelo pa je tudi za njihovo zbiranje orožja. Zato so partizani in politično vod-

stvo na terenu spomladi 1942. leta večkrat resno opozorili belogardistično vodstvo, naj se ne igra z orožjem in rovarjenjem proti NOG. Župnega upravitelja Cvelbarja, ki je kljub svarilom na prižnici vse ostreje rohnел proti NOG in kmečke žene pri spovedi spraševal predvsem o tem, ali dajejo kaj jesti partizanom in ali jih podpirajo, so 19. aprila 1942. na javnem zborovanju opozorili, naj preneha s svojim rovarjenjem. Tudi Jakoba Žaklja so partizani resno posvarili.

Kljub vsem opozorilom so v šentjoškem župnišču po navodilih ljubljanskega vodstva nadaljevali s svojim podtalnim in vse bolj javnim hujskanjem zoper partizane.

V petek zvečer, 19. junija 1942. leta, so partizani takratnega 4. bataljona Notranjskega odreda na osnovi informacij in po navodilih vodstva OF iz Horjula aretirali skupino belogardističnih voditeljev iz Šentjošta in na njihovih domovih izvedli rekvizicijo. Aretirane voditelje so po aretaciji pripeljali v partizansko taborišče z namenom, da jim bodo sodili zaradi protinarodnega delovanja. Temu pa se je odločno zoperstavil sekretar okrožnega komiteja Vrhnika Stane Kavčič. Poveljstvo bataljona jih je na izrecno zahtevo okrožnega komiteja kljub prepričanju, da so to voditelji bele garde, izpustilo in jim hkrati vrnilo večji del rekviriranih predmetov in hrane. Na zahtevo okrožnega sekretarja, da naj se partizani ne vmešavajo več v zadeve Šentjošta, nekaj časa — do ustanovitve bega — v tem kraju res niso več ukrepali. Posebno še, ker je sekretar vaščanom Šentjošta v imenu Komunistične partije garantiral osebno varnost, varnost njihovega premoženja in popolno nedotakljivost. Izjavil je, da je za protiuslugo dobil od njih jamstvo, da bodo opustili politično aktivnost v belogardističnem smislu. Sekretar se je torej zanašal na to jamstvo in še vedno verjel, da se Šentjoščani ne bodo odločili še za zadnji korak — za oboroženo izdajstvo. Namesto tega pa so v četrtek popoldne, dne 2. julija, na zahtevo belogardističnih organizatorjev pripeljali večjo skupino Italijanov iz Rovt. Pripeljala sta jih Stanko Skvarča in bivši žandar Franc Grdadolnik iz Šentjošta, preoblečena v italijansko vojaško uniformo. Po belogardističnem naročilu so aretirali učiteljico Betko Nagode, šolskega upravitelja Jožeta Mivška, gostilničarja Tomaža Vrhovca in Leopolda Lebna, kmetu Petru Sečniku in šoferju Francu Dediču pa je uspelo pobegniti. Jetnike so Italijani čez noč zaprli v šentjoško cerkev, kamor so jih do-

mači belogardisti hodili zasmehovat. Naslednji dan pa je belogardist Stanko Skvarča italijanske fašiste s četverico ujetnikov odvedel v Rovte. Tu so Italijani pri nekem kozolcu še ta dan brez zaslišanja postrelili vse štiri žrtve belogardističnega izdajstva.

Čez teden dni so šentjoški belogardisti zakrivali nov zločin. Zjutraj 10. julija so močno skupino Italijanov privedli v Tominčev mlin pod Kožljekom, ker so bili trije Tominčevi sinovi privrženci osvobodilnega gibanja. Dvema je uspelo pobegniti, Andreja pa so italijanski fašisti odkrili in ga na zahtevo šentjoških ovaduhov brez zaslišanja takoj ustrelili, nekaj sto metrov pod mlinom.

S smrtjo peterice zavednih Slovencev so šentjoški belogardisti potrdili italijanskim okupatorjem svojo neomajno zvestobo. Zato so italijanske okupacijske oblasti svojim dobro preizkušenim zaveznikom na prošnjo kaplana Cvelbarja in bratov Žakljev že čez nekaj dni — verjetno 15. julija, ker vsi šentjoški belogardisti v osebnih listih MVAC* ta datum navajajo kot vstop v MVAC — poslali orožje. Italijanski avtomobil je iz Horjula pripeljal 40 pušk in nekaj zabojev municije. To svojevrstno nagrado za lojalnost so Italijani odložili pod Žakljevo hišo, kjer so tiste dni taborili šentjoški belogardisti s kaplanom Cvelbarjem vred. Da bi bili Šentjoščani glede municije popolnoma odvisni od italijanske milosti, so jim podarili samo grške puške.

Sredi julija je belogardistično vodstvo v Ljubljani poslalo šentjoškemu belogardistom za poveljnika Franca Kompareta-Igorja, ki se je že od 1941. leta aktivno udeleževal v slovenski legiji. V petek, 17. julija 1942, dan po začetku velike italijanske ofenzive na Notranjskem, so Kompare-Igor, kaplan Cvelbar in bratje Žaklji z drugimi Šentjoščani, oboroženimi z italijanskim in jugoslovanskim orožjem, ki so ga zbrali že od 1941. leta, iz gozda za Žakljevo hišo zmagoslavno prikorakali v Šentjošt. V zvonik farne cerkve so zanesli strojnico, cerkev spremenili v trdnjavo ter se utrdili po okoliških hišah in v župnišču, okoli katerega so takoj izkopali strelske jarke.**

* Italijani so belogardistične in četniške oddelke od 6. avgusta 1942. leta dalje uradno imenovali MVAC (Milizia Volontaria Antikomunista — prostovoljna protikomunistična milica).

** Franček Saje, Belogardizem, str. 376—383.

Partizani so za te dogodke v Šentjoštu zvedeli nekaj dni kasneje, ko so belogardisti iz cerkvenega zvonika nenadoma začeli streljati na nič hudega sluteče partizane, ki so prišli v Šentjošt po cigarete.

Belogardisti v Šentjoštu so stalno trdili, da so bili prisiljeni prijeti za orožje in braniti svoje žvljenje, ker da so partizani kar naprej ropali in morili. Zato je treba povedati, kar je sicer zgodovinsko že dokazano, da do tedaj, ko je bila v Šentjoštu ustanovljena oborožena postojanka, partizani niso izvajali nobenih likvidacij ali kakršnegakoli pritiska na prebivalstvo v tej občini. Aretirali so samo organizatorje bele garde, ki pa so jih tudi kmalu izpustili. Nasprotno pa so za umor šentjoških aktivistov učiteljice Nagode, Mivška, Vrhovca in Lebna krivi šentjoški belogardisti.

Razen tega se v času belogardistične postojanke v Šentjoštu partizani na tem prostoru niso nikdar spopadli z italijansko vojsko, ki naj bi bila zaradi teh bojov potem vršila represalije in izvajala pritisk na prebivalstvo, kot je bil to primer v drugih krajih.

Poveljstvo Dolomitskega odreda in politično vodstvo na terenu sta, zavedajoč se vseh posledic, ki bi jih za nadaljnji razvoj narodnoosvobodilnega gibanja imela belogardistična postojanka v Šentjoštu, sklenila, da je treba takoj napasti postojanko. Del 1. in 2. bataljona sta dobila nalogo, okoli Šentjošta postaviti zasede, ki naj bi lovile posamezne belogardiste in jim preprečevale delovanje izven postojanke. Obenem je poveljstvo odreda pripravilo vse potrebno za napad in uničenje postojanke. Postojanko naj bi napadla oba bataljona: prvi bataljon naj bi napadel iz smeri Kožljeka in z delom svojih enot ščitil napad iz smeri Horjula in Polhovega Gradca.

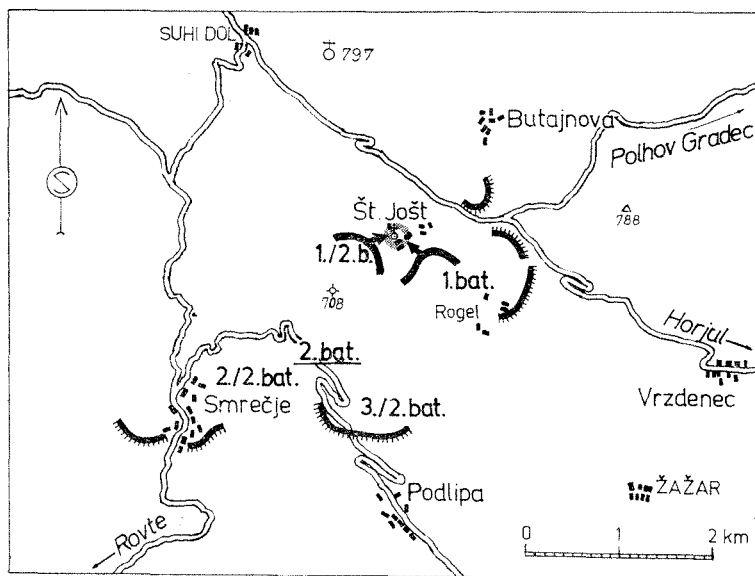
Drugi bataljon je napadel iz smeri Smrečja in obenem ščitil napad iz smeri Podlipe in Rovt. V napadu je sodelovalo okoli 200 partizanov.

Napad se je začel 24. julija 1942. leta točno ob 23. uri, kot je bilo določeno. Kljub temu, da enote odreda takrat še niso imele nobenih izkušenj v napadu na utrjene sovražnikove postojanke, je 1. bataljon po ogorčenem dvournem boju uspel zavzeti hrib nad šolo in cerkvijo, zgradbo konzuma in šolo z vsemi bunkerji ter od tod pregnati belogardiste, ki so se umaknili v farovž in v cerkev in se tam utrdili. Cerkev in župnišče sta bila tudi obdana z bodečo žico. Od tod je po-

sadka, ki je štela 70 dobro oboroženih mož, uspešno odbijala vse napade partizanov.

Napad se je potem nadaljeval vse do tretje ure zjutraj, ko so se partizani umaknili, ker je vodstvo odreda spoznalo, da bi bile pri dnevnem napadanju žrtve prevelike. In bilo je malo verjetno, da bi zavzeli postojanko potem, ko je propadlo presenečenje. Enote tudi niso imele težkega orožja, razen tega pa so se bale italijanske intervencije iz postojank v Horjulu, v Polhovem Gradcu, v Rovtah in na Vrhniki. Ta bojazen pa je bila, kot se je kasneje pokazalo, neupravičena, ker Italijani iz vseh teh postojank niso intervenirali niti drugi dan po partizanskem napadu, in to kljub temu, da se jim je zdel rezultat boja za šele ustanovljeno belogardistično postojanko že od vsega začetka negotov. To je bil tudi dokaz, koliko so belogardiste njihovi gospodarji cenili in koliko so bili pripravljeni zanje žrtvovati.

Preden so se partizani umaknili, so v konzumu rekvirirali osem voz hrane in pobrali nekaj glav živine na domovih

Napad na belogardistično postojanko Sentjošt 24. julija 1942

belogardistov, potem pa so zažgali več hiš in gospodarskih poslopij, pri čemer so ljudem dovolili, da rešijo živino in drugo imetje. Pri tem so jim pomagali tudi partizani.

Neuspeh napada je treba iskati predvsem v dejstvu, da se presenečenje ni posrečilo, da so enote najprej hotele zavzeti najbolj utrjene objekte, cerkev in farovž, s čimer bi postojanka praktično že padla, kot tudi v dejstvu, da so štab odreda in bataljonski štabi premalo vplivali na potek boja, da so čete preveč delovale vsaka zase in njihovo delovanje ni bilo dovolj koordinirano. Samo po zaslugi vodstva 2. čete 1. bataljona ni prišlo nad šolo in cerkvijo do medsebojnega boja s 1. četo 1. bataljona. Značilen je bil tudi primer, da je ena četa 2. bataljona ves čas boja popolnoma mirovala na bližnjem hribčku, kljub temu, da je bila njena naloga neposredno napasti postojanko.

Vsekakor je treba upoštevati, da je bil za DO to prvi boj za utrjeno postojanko, za kar pa enote niso imele potrebnih izkušenj.

Odločujoče je bilo tudi dejstvo, da so se enote odreda z dnevom umaknile, ker so se bale italijanske intervencije, čeprav intervencije ni bilo niti drugi dan. Torej bi bilo možno nadaljevati z napadom podnevi ali pa naslednjo noč, posebno še, ker so imele enote, ki so varovale napad, ugodne položaje, bile so sposobne zadržati sovražnika in s tem dati četam, ki so napadale postojanko, možnost za pravočasen umik. Kasneje se je pokazalo, da je posadka ostala skoraj brez municije in da so belogardisti iz postojanke drugi dan poslali neko žensko k Italijanom s prošnjo, da jim pošljejo municijo. Ženska je od Italijanov prinesla samo par sto kosov municije.

Tako se je prvi napad na belogardistično postojanko v Šentjoštu za dolomitske partizane končal brezuspešno in s hudimi posledicami. Ta neuspeh pa je povzročilo predvsem dejstvo, da so partizani izpustili že prijete organizatorje bele garde v Šentjoštu.

Pri napadu je imela bela garda nekaj ranjenih, partizani pa enega mrtvega in tri ranjene.

Belogardisti so v svoji propagandi kasneje govorili, da je Šentjošt napadlo okoli 400 partizanov in 30 partizank, ki so se zbrali ne samo iz Dolomitov, temveč tudi z Gorenjske. Govorili so, da so zaplenili dve partizanski zastavi, en puško-

mitraljez, eno pištolo, pisalni stroj in več drugega materiala, ter da so partizani imeli okoli 20 mrtvih in ranjenih.

Po napadu so se enote DO brez bojov z okoliškimi bataljonskimi posadkami umaknile: 1. bataljon na Koreno, 2. bataljon pa na Rupe pri Žažarju.

Dne 30. julija je belogardiste v Šentjoštu obiskal poveljnik 3. bataljona fašistične milice iz Horjula, ki so mu bili podrejeni šentjoški belogardisti.

Ko je Giamminola po tem obisku v svojem poročilu pohvalil belogardistično discipliniranost in borbenost, je v njihovem imenu prosil še za štiri lahke strojnice; eno so imeli svojo, eno jim je pa že dalo poveljstvo XI. armadnega zbora. Nato je predlagal, naj bi belogardisti dobili znak za spoznavanje z italijansko vojsko, ki bi bil viden že od daleč, in večjo zalogo živil. Svoje poročilo je zaključil z naslednjo ugotovitvijo:

»Zadržanje protikomunistične skupine v prvih dvajsetih dneh njenega obstoja jamči, da odgovarja namenom, zaradi katerih smo jo ustanovili in da so njeni člani zanesljivi. Zaradi tega smatram, da bo ta prvi poskus lahko imel dobre posledice za nadaljnji razvoj, če bomo te oddelke velikodušno oborožili in podpirali.«

Obisk Robottija v belogardistični postojanki Šentjošt nad Vrhniko 13. avgusta 1942

Takšna pohvala je generala Robottija, poveljnika XI. armadnega zbora, spodbudila k odločitvi, da tudi sam s svojim obiskom počasti belogardistične zaveznike v težavnem boju proti slovenski partizanski vojski.

Čez štirinajst dni se je general Mario Robotti v spremstvu tankov, oklopnih avtomobilov in množice italijanskega vojaštva odpeljal v Šentjošt nad Vrhniko, kjer so ga spoštljivo sprejeli njegovi belogardistični podložniki. Robotti se je svojim zvestim soborcem zahvalil za njihovo zvestobo, jim obljubil vso pomoč fašistične Italije, nato pa vzradoščenim belogardistom v dokaz italijanske velikodušnosti poklonil cigarete, konjak in strojnico.

Po tem visokem obisku so italijanski vojaški avtomobili pripeljali v Šentjošt italijanske čelade, vojaške hlače in srajce, kasneje ponošene plašče, zatem spet čevlje in municijo. Belogardiste so redno preskrbovali s hrano in jim dajali plačo kot svoji najemniški vojski. Propagandni oddelek XI. armadnega zbora je 14. avgusta za prostovoljce MVAC v Šentjoštu poslal 500 zavojev cigaret »Drava«, 25 ogledal, 25 tub brivskega mila, 25 čopičev itd.*

S svojim obiskom in priznanjem, ki ga je general Robotti dal šentjoškim belogardistom za njihovo izdajstvo, je slovenska reakcija in s tem dolomitska bela garda dobila vso okupatorjevo podporo v svojem boju proti lastnemu narodu. Narodnoosvobodilno gibanje pa je dobilo s tem nov dokaz o izdajalski pripravljenosti združene slovenske reakcije in ponovno prišlo do spoznanja, da bo od sedaj naprej boj potekal na dveh frontah in da novega sovražnika — bele garde — ne sme podcenjevati.

Širjenje narodnega izdajstva

Kakor kaplan Cvelbar in bogoslovec Žakelj so tudi njuni stanovski kolegi iz župnišč v predelu nad Vrhniko, Logatcem in Polhovim Gradcem že od poletja 1941. leta med svoje farane previdno in vztrajno sejali belogardistična zrna, ki pa niso hotela pognati takega klasja kot v Šentjoštu.

Vrhiški kaplan Štefan Kraljič je bil vnet belogardistični organizator na Vrhniki, kjer je zbiral okrog sebe predvsem

* Franček Saje, belogardizem, str 385.

člane Katoliške akcije. Beli stvari pa je kaplan Kraljič še bolj koristil kot predsednik belogardističnega odbora na Vrhniki in kot vez med klerofašističnim vodstvom v Ljubljani, kaplanom Geohelijem in drugimi župnišči. Ker je njegovo belogardistično delovanje postalo že preveč očitno in ker so partizani zajeli že nekaj njegovih kurirjev, je v strahu pred partizani 1942. leta pobegnil z Vrhnike in kasneje postal belogardistični kurat na Dolenjskem za področje Temenica—Stična—Primskovo—Čatež.

Istočasno kot v Šentjošt je kaplan Kraljič tudi kaplanu Geoheliju za okraj Zaplano poslal navodila okrožnega odbora Slovenske zaveze. V njih je prav tako naročil sestavljanje belogardističnih trojk in tedensko poročanje kaplanu Kraljiču na Vrhniko, kjer »dobi dotični sel od okrožnega vodstva pismeno navodilo za prihodnji teden in par številčk našega lista Četnik...« Do prihodnje nedelje je Kraljič želel vedeti, koliko trojk je že organiziranih, kje so partizanska taborišča in drugo o partizanih. Nato je sporočil:

»Pišite z limonovim sokom, ki se bere, če se segreje nad svečo ali nad štedilnikom. Dostavite pismeno obvestilo redno vsako nedeljo ali najkasneje vsak ponedeljek kaplanu Kraljiču po zanesljivi osebi. Z Vrhnike prejmete tudi redno vsa navodila. Glede oborožene vaše straže v Zaplani so navodila sledeča:

1. Kakor hitro bodo partizanski oddelki v bližini Zaplane razkropljeni ali znatno oslabljeni, naj Geoheli brez vsakega odlašanja takoj naredi vse potrebno, da od Italijanov dobi orožje, in sicer čim večjo količino pušk, municije in pa puško-mitraljezov (jugoslovansko orožje).

2. Formira naj se takoj stalen oddelek v vasi pod orožjem in pod komando oficirja in podoficirja.«

Kaplan Geoheli, župni upravitelj v Zaplani pri Vrhniki, je s Cvelbarjem in Kraljičem spadal v rod Katoliške akcije, saj je bil celo dekanijски referent za Katoliško akcijo kmečkih fantov. Zato je bil goreč razširjevalec belogardistične misli, ki jo je s pomočjo Katoliške akcije sejal po vaseh svoje hribovske župnije. Partizani so bili nanj vse bolj pozorni, posebno še po oboroženem nastopu šentjoških belogardistov.

Po napadu na Šentjošt so partizani zvedeli, da hočejo Italijani pripeljati orožje tudi kaplanu Geoheliju in njegovim belogardističnim zaupnikom v Zaplani. Namesto Italijanov

pa so prišli partizani, ki so 25. julija aretirali kaplana Geohelija in nekatere njegove sodelavce. Ker partizani še niso imeli trdnih dokazov za njihovo krivdo, so po zaslišanju vse izpustili.

Pri preiskavi v župnišču so partizani našli v mrliški knjigi čist listič papirja in ga vzeli s seboj. Ko so kaplana Geohelija že izpustili, so ugotovili, da je listič v resnici tajno pismo, napisano z nevidnim limonovim sokom. Njegova vsebina je bila v bistvu naslednja: Italijani naj v Zaplano hitro pošljejo okrog 30 pušk, kakor je bilo naročeno že v prejšnjem pismu, sicer bodo ves načrt partizani odkrili in preprečili njegovo izvedbo. Na koncu pisma je Geoheli naštel štiri ljudi, ki bi jih bilo treba takoj odstraniti. Na poti so mu bili Franc Železnik, Jože Pivk, Frančiška Troha in Stanko Troha.

Kaplan Geoheli se je po vrnitvi od partizanov še tisto noč z motorjem odpeljal v Logatec in na italijanskem poveljstvu zahteval, naj se njegov načrt čimprej uresniči. Še ponoči se je vrnil v Zaplano. Naslednji dan, 26. julija, so ga partizani ponovno aretirali in ga na podlagi neizpodbitnih dokazov kot belogardističnega organizatorja obsodili na smrt ter ga likvidirali. V tistem hipu pa so partizane že napadli Italijani, ki jih je bil župnik Geoheli ponoči šel iskat v Logatec.

Od kaplana Geohelija v Zaplani so belogardistične niti vodile v Rovte do Kaplana Antona Grčmana in do župnika Jožeta Zalokarja. Župnik Zalokar je bil po izjavi kapetana Vošnarja »italijanski informator št. 82, kar mi je povedal kapetan D'Amico, in je kot tak odločal o tem, kdo bo šel v internacijo...« Župnik je s prižnice divjal zoper partizane. S kaplanom Grčmanom, kaplanom Tonetom Duhovnikom, Francem Kogovškom in kapetanom Pavlom Vošnarjem-Vidmarjem je v Rovtah organiziral belo gardo. Na italijansko poveljstvo je šel prosit za orožje in fantom javno svetoval, naj stopijo k beli gardi. Partizanske družine, kot na primer Matevža Nagodeta, je nagovarjal, naj vplivajo na svoje, da bi zapustili partizansko vojsko, partizana Modrijana pa je pripravil do tega, da je dezertiral od partizanov in se javil Italijanom. S svojim delovanjem in vplivom na prebivalstvo je večino ljudi v Rovtah odvrnil od OF, čeprav so bili prej skoraj vsi pristaši osvobodilnega gibanja.

Belogardistični zaupniki po župniščih v okolici Vrhnik so tako delali po navodilih in ukazih klerofašistične slovenske

legije. Da bi pospešila krepitev obstoječih belogardističnih posadk in ustanavljanje novih, je slovenska legija 6. avgusta 1942 poslala nujno povelje vsem komandirjem čet, vodnikom in vsemu svojemu članstvu, s katerim je ukazala splošno mobilizacijo:

»Člani Slovenske legije in ostali protipartizansko usmerjeni možje in fantje naj se nemudoma odpravijo s svojih domov v spodaj navedena skupna taborišča:

2. Št. Jošt nad Vrhniko: vse občine in kraji, ki leže v to smer, zlasti Petkovec, Zaplana, Rovte, Horjul, Polhov Gradec, Št. Jošt, Kog, Dobrova ter vsi manjši kraji v tem okolišu...

4. Ko dobe novinci orožje v skupnem taborišču, se jih z orožjem vrne v domače vasi še isti dan iz skupnih taborišč, in sicer:

a) Iz Št. Jošta: ena tretjina novincev iz Petkovca nazaj v Petkovec, medtem ko ostaneta ostali dve tretjini novincev iz tega kraja v skupnem taborišču. — Ena tretjina novincev iz Zaplane nazaj v Zaplano, medtem ko ostaneta ostali dve tretjini novincev iz tega kraja v skupnem taborišču...

Vsi moški iz Rovt ostanejo v skupnem taborišču, ker je v Rovtah posadka (italijanska — op. S. F.).«

V sredini avgusta se je položaj belogardistične skupinice pri Šentjoštu nad Vrhniko nekoliko zboljšal. Italijani so ji pripeljali še nekaj orožja in streliva, zaupniki po župniščih pa so s pomočjo ljubljanskega vodstva in Italijanov zbrali okrepitev, ki jo je v Šentjošt pripeljal mihailovičevski kapetan Pavle Vošnar-Vidmar. Tja ga je kot komandanta šentjoške belogardistične postojanke poslal major Novak.

Stopnjevanje sovražnikovega nasilja

Okupatorjevo nasilje nad slovenskim ljudstvom, ki se je stopnjevalo vzporedno z razvojem narodnoosvobodilnega gibanja, je bilo v večini primerov tudi ena od posledic narodnega izdajstva slovenske reakcije. Okupator se je v veliki meri oslanjal pri izvajanju svojih maščevalnih ukrepov prav na podatke, ki so mu jih dostavljali slovenski ovaduhi in drugi izdajalci, kasneje pa so se mu le-ti pri izvajanju teh ukrepov odkrito priključili in so neposredno obračunavali s pripadniki narodnoosvobodilnega gibanja in tudi z drugimi ljudmi.

Italijanske oblasti so že zelo zgodaj omejile ali celo prepovedale gibanje iz kraja v kraj brez odobrenja. Potna dovoljenja so dajale karabinjerske postaje. Na vlakih in na vseh drugih prevoznih sredstvih ter na blokih je bila uvedena stroga kontrola. Vojaške patrulje so nadzirale ljudi tudi po gostilnah, na cestah in celo pred cerkvami. Zaustavljali pa so tudi vozila, med njimi celo kmečke vozove, in pregledovali material, ki so ga prevažala.

Kmalu so začeli z množičnimi racijami in z zapiranjem ljudi. Na vsako partizansko akcijo so odgovorili z grobimi represalijami, s požiganjem in z ubijanjem nedolžnih.

Na Brdu pri Viču so zaradi izdajstva že 17. in 18. novembra 1941 aretirali in zaprli 19 aktivistov. Po večmesečnem trpljenju in mučenju so se ti ljudje znašli na znanem »brdenskem procesu«. Na tej cirkuški razpravi so svojci prvič po dolgem času videli uklenjene, izmučene in pohabljenе domače. Enemu se je zaradi mučenja omračil um. Dva sta bila obsojena na smrt, 16 na dosmrtno ali večletno ječo, drugi pa na konfinacijo in internacijo. Po tem procesu so se na Brdu vrstile še druge aretacije. Pretepali so ljudi, delali hišne preiskave in plenili stanovanja.

V Horjulu je bilo že oktobra 1941. leta osem ljudi aretiranih in odpeljanih v internacijo, februarja 1942. leta pa še štirje.

9. februarja 1942. leta so Italijani obkolili Dolenji Logatec, lovili ljudi po cestah, domovih in po lokalih, jih mnogo zaprli in odpeljali v internacijo. To so ponovili 16. marca in zopet odpeljali v internacijo več ljudi.

4. marca 1942. leta so Italijani po boju na Korenem požgali vas Ulako.

12. marca 1942. leta so Italijani aretirali in odpeljali v internacijo 21 ljudi iz Gorenjega Logatca.

V marcu 1942. leta so iz rajona Vič in okolice obsodili dva človeka na smrt, več pa so jih kaznovali na različne kazni in jih odpeljali v internacijo.

13. marca 1942. leta so uprizorili veliko racijo na Vrhniki. V internacijo v Italijo so odpeljali 86 ljudi.

Na Stari Vrhniki so isti dan aretirali in zaprli sedem ljudi.

V Borovnici so 7. aprila zaprli, odpeljali v Ljubljano, potem pa v internacijo 55 ljudi, med njimi 7 žensk.

9. aprila 1942. leta so v Borovnici ponovno aretirali štiri moške, potem pa nekaj dni zapored vsak dan po več ljudi.

7. maja so na Bregu, v Lazah in v Borovnici pobrali vse sorodnike tistih, ki so bili odšli v partizane. Na Dolu, na Bregu in na Pakem so mnogo ljudi aretirali tudi 18. in 19. maja. V tem času so začeli aretirance tudi pobijati. Tako so 19. maja v bližnjem Kamniku na mestu ustrelili tri aretirance, pozneje v Borovnici pa še pet.

Nekoliko kasneje, to je 10. junija, so pobili šestnajstletnega Jožeta Hrena.

7. maja so na Šujici pri Dobrovi Italijani ubili dva Šujčana.

8. maja, po boju na Ključu in v Gabrju, so na Hruševem zažgali dve hiši in v Srednji vasi pri Dvoru ubili 12 talcev.

30. maja so Italijani streljali na delavce, ki so po njihovem nalogu sekali gozd ob železnici proti Borovnici.

Sredi junija so zverinsko mučili Staneta Podrekarja, trgovskega uslužbenca v Dolenjem Logatcu, ga privezali na pokrov kamiona ter ga vozili po Logatcu, potem pa na pol mrtvega vrgli na pokopališče, kjer je izdihnil.

29. junija so Italijani v Gorenjem Logatcu ponovno odpeljali v internacijo 35 ljudi.

23. junija so pripeljali iz Logatca osem talcev in jih ob cesti pod Kucljem pri Horjulu z žico privezali na smreke ter jih postrelili.

Dne 16. maja 1942. leta so Italijani v Borovnici izdali odredbo, da morajo poslej hoditi vsi moški spat v šolo v Borovnico, moški z Brega in s Pakega pa v gasilski dom oziroma v vojaško barako. Tako so skušali preprečiti, da se ne bi shajali s partizani oziroma da ne bi odhajali v gozd. Tistim, ki se ne bi hoteli pokoravati, so grozili z internacijo. Janeza Čepona s Pakega, starega 79 let, so ustrelili, ker ni spal v vojaški baraki. Drugi dan so ga v samokolnici vozili po vasi.

Okupatorji so izdajali nove in nove odredbe. Med drugimi je bilo treba oddati vsa kolesa, da bi partizani in aktivisti težje hodili iz kraja v kraj. Dne 25. maja 1942 je izšla odredba, da morajo lastniki posekati vse drevje ob železnici. To je imelo dva pomena: partizani bi se teže približali progi, hkrati pa bi okupatorji prišli do velikih količin lesa, ker so jim bili drugi gozdovi zaradi partizanov nedostopni.

Največ so prestali ljudje na Pakem in na Bregu. Niso jim samo požigali domov, ampak so bili tudi v nenehnem strahu, kdaj jih bodo zaprli ali pobili. Dne 2. avgusta so okupatorji obe vasi v celoti evakuirali. Ob pol petih zjutraj je prišlo vojaštvo v vasi in pobralo vse: staro in mlado, moške, ženske in otroke. 255 ljudi so odpeljali naravnost v Treviso v internacijo. Ker sta ostali vasi prazni, je bilo uničeno in pokradeno vse: pohištvo, posteljnina, obleka, perilo, orodje, celo okna in vrata. Večino tega je odneslo italijansko vojaštvo. Ko so se ljudje vrnili, so našli domove popolnoma izropane.

Na Dolu so pobrali samo moške. Dne 15. avgusta so prišli že zjutraj v vas, vzeli tudi tiste, ki so spali v šoli v Borovnici in so se tedaj vračali domov. Še ta dan so jih odpeljali v Ljubljano.

S stopnjevanjem okupatorjevega terorja, še posebno pa z nastopom bele garde se je stopnjevalo tudi delo ovaduhov v Dolomitih. Tako je:

v Logatcu že od začetka 1942. leta deloval izdajalec Jazbec, ki je kriv za veliko število žrtev naših ljudi v Logatcu in okolici. Kasneje ga je narodno sodišče OF obsodilo na smrt in likvidiralo.

Drugi veliki ovaduh in konfident v Logatcu je bil Pavle Kovač, ki se je kljub opozorilom partijske organizacije v Logatcu vrnil v OF in je do italijanske okupacije delal za Italijane, potem pa za gestapo.

Veliko škodo je NOG v Logatcu in okolici napravil izdajalec Alojz Saurin-Slavec, italijanski vojak slovenskega porekla, rojen v Idriji. Bil je tudi član »OVRE«.

Zagoda in Logar iz Hotedršice, ki sta bila že v bivši Jugoslaviji zaprta zaradi tihotapstva in špijonaže v korist Italijanov, sta se takoj po okupaciji ponovno ponudila v službo Italijanom in ves čas, dokler nista bila razkrinkana, delovala zanje.

Kot posledica ovaduštva so vsak dan padali najbolj predani ljudje, ki so bili na terenu glavna opora NOG.

Tako je italijansko vojaško sodišče obsodilo Lovrenca Čamernika in Antona Čadeža, oba iz Dragomera, na dosmrtno ječo, ker sta zbirala ljudi za odhod v partizane. Čadeža so hkrati obtožili, da je bil partizanski kurir. Nadalje so obsodili:

Jožeta Slabeta z Vrhniko na šest let in tri mesece zapora, ker je skrival orožje za partizane in jim dajal prenočišče;

Franca Mraka iz Ljubljane na 24 let zapora. Aretirali so ga 2. junija 1942 na bloku Cesta na Brdo, ko je z avtomobilom peljal iz Ljubljane sanitetni material in druge potrebščine za partizane;

Janeza Stepiča iz Podsmreke na dve leti zapora, ker so našli v njegovem stanovanju vojaško blago;

Ivana Kosinca s Planine pri Rakeku na dva meseca zapora, ker so 12. junija 1942. leta v njegovem stanovanju našli jugoslovansko vojaško odejo;

Martina Petriča iz Brezovice v odsotnosti na dosmrtno ječo, ker je bil v partizanih;

Alojzijo Petrič, gostilničarko na Podutiški cesti 40, na dve leti zapora, ker so karabinjerji našli v njenem seniku italijansko ročno bombo;

Nado Doljak, Olgo Černe, Antonijo Logar in Rafaelo Pehaček, vse iz Logatca, na dosmrtno ječo, ker so po navedbah obtožnice delale za narodnoosvobodilno gibanje;

Ivana Trkmana, Jožeta Leskovca, Franca Kogoja, Janeza Suhadolnika, vse iz Logatca, Franca Habjana iz Hotedršice in Emila Kržišnika z Rakeka na dosmrtno ječo, Edvarda Mozeta na 24 let, Ivana Kalina, oba iz Logatca, pa na 15 let ter Fani Šerek iz Ljubljane na osem let zapora. Obsojeni so bili kot partizani oziroma kot sodelavci partizanov;

Jožeta in Matijo Modrijana in Franca Grdadolnika na dosmrtno ječo, Alojza Žigona na 4 leta zapora, v odsotnosti pa Ivana Modrijana, Ivana in Pavlo Bonča ter Karla Leskovca na dosmrtno ječo. Izdani so bili, da so zbirali orožje in hrano za partizane, kar so pri preiskavi tudi našli v njihovih stanovanjih v Rovtah pri Logatcu;

Antona Vidmarja z Verda na 17 let zapora in 2.000 lir denarne kazni, ker je sodeloval v sabotažnih akcijah in nosil orožje;

Ivana Brežiča iz Loga pri Brezovici na tri leta, štiri mesece in dvajset dni zapora, ker so 30. julija 1942, ko so ga pri Vnanjih Goricah aretirali, našli pri njem propagandno literaturo in letake.

Dne 11. 8. so na Šentjoštu Italijani ustrelili očeta in sina Gabrovšek iz Butajnovce ter še nekega fanta iz neke druge fare.

Obsodili in ustrelili so Ivana Jelovška, Alojzija Vrhovca, Antona Jereba, Antonijo Kucler, Ivana Japlja, Jerneja Kuc-lerja, Stanislava Demšarja in Antona Merlaka. Aretirali so jih avgusta na Drenovem griču in v okolici, ker so sodelovali s partizani.

Mira Jeršiča iz Rovt pri Logatcu so obsodili na dve leti zapora, ker je 22. maja 1942 dal zatočišče aktivistu OF, ki ga je iskala policija.

Rudolfa Nakolettija iz Rovt pri Logatcu so obsodili na dosmrtno ječo, ker je bil v partizanih.

Alojza Vrablja so obsodili na pet let, Janeza Vavkena, Franca Klemenčiča, Sašo Luko in Vladimirja Lukoviča, vse iz Hotedršice, na tri leta zapora, ker so po navedbah obtož-nice v okolici Rovt in Rovtarskih Žibrš zbirali ljudi za od-hod v partizane.

Draga Doležala iz Brezovice so obsodili na 25 let in 4 mesece zapora, ker je razširjal propagandne letake, posedoval orožje in sodeloval s partizanskimi enotami.

Rudolfa Lampreta iz Stranske vasi in Jerneja Omejca z Dobrove so obsodili na tri leta zapora zaradi sodelovanja s partizani.

Belogardisti iz postojanke na Ježici so v Dravljah ustrelili petnajstletnega dijaka Mravljeta.

Na Dobrovi so italijanski vojaki aretirali Franca Oblaka z Viča in Ivana Laznika iz Kozarij, ker sta bila osumljena, da sta podpirala partizane. Ko so ju vojaki peljali v vojašnico, sta skušala zbežati, a so ju na begu ustrelili.

Zaradi sodelovanja s partizani je vojaško sodišče obso-dilo Francko Mlinar iz Logatca in Marjanco Jesenko iz Žibrš pri Logatcu na dosmrtno ječo.

Ivana Zupana z Vrhnike so obsodili na štiri leta zapora, češ da je 6. junija 1942 sodeloval s partizani pri likvidaciji postajnega načelnika železniške postaje Drenov grič in nje-gove žene.

Franca Mavsarja, Antona Filipiča in Ivana Založnika, vse iz Brezovice, so obsodili na dosmrtno ječo, ker so sode-lovali s partizani.

Vojaško vojno sodišče je obsodilo Dušana Mraka z Broda, Lojzeta Molka z Martinj hriba pri Logatcu in Jožeta Šemrova iz Gorenje vasi pri Logatcu na dosmrtno ječo, Edvarda Kav-čiča iz Gorenjega Logatca pa na 12 let zapora, ker so sodelo-

vali s partizani, nosili orožje in delovali v korist narodno-osvobodilnega gibanja.

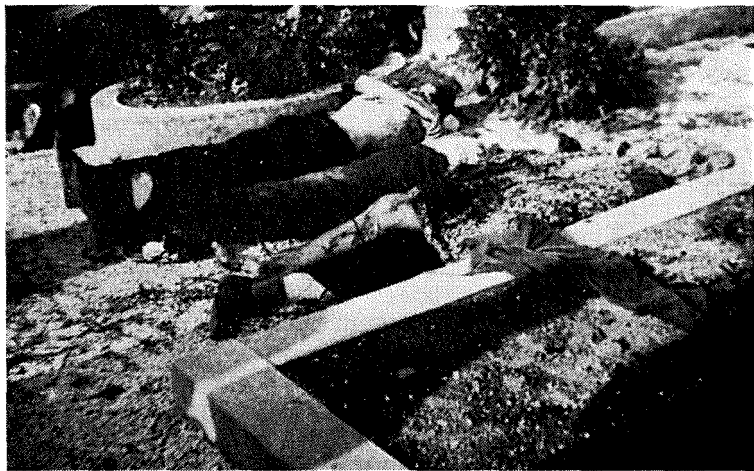
Ivana Fortuno iz Rovt so obsodili na dosmrtno ječo, ker je bil v partizanih.

Posebno mesto v tem naštevanju pa zasluži zločin, ki so ga italijanski okupatorji zagrešili nad Brdom in njegovimi prebivalci novembra 1941 in julija 1942.

Že v prejšnjih poglavjih je bilo rečeno, da je majhno delavsko naselje Brdo, ki leži na prijaznem gričku severozahodno od Viča in ki s svojim položajem dominira nad Rožno dolino, Vičem in Vrhovci, spadalo med kraje, ki so v Dolomitih izredno mnogo prispevali za NOG, saj so bili ves čas boja predstraže Dolomitskega odreda.

To svojo vlogo pa so prebivalci Brda zelo drago plačali, kajti bili so trn v peti fašističnemu okupatorju in domačim izdajalcem. Brdo leži v neposredni bližini Ljubljane, in tako so prebivalci delovali samo streljaj daleč od okupatorjevega in belogardističnega središča, ki je bilo do zob oboroženo z več kot 10.000 vojaki.

Nista jim bila dovolj divjanje z dne 18. novembra 1941. leta in znani »brdenski proces«, temveč so 23. julija 1942. leta ponovno in nenadoma obkolili vas, pobili in ustrelili 15 moš-

Žrtve na Viškem pokopališču

kih in 2 ženski, do tal požgali 25, delno pa požgali in izropali 51 domov.

Na srečo večina mož ni zaupala okupatorju, ampak so zbežali v gozd in si tako rešili življenje. Pijana fašistična drhal je navalila v domove in pričela pleniti borno imetje vaščanov.

Hišo za hišo je objemal plamen. Nič niso pomagali otroški jok in prošnje mater-žena, surovo so jih suvali in pred njihovi očmi morili njihove očete, može in sinove. Ni jim bilo dovolj, da so moške postrelili, temveč so še mrtve prebadali z bajoneti in tolkli s puškinimi kopiti.

Vsakega moškega, ki so ga dobili doma, so ustrelili ali pobili kot žival.

Po končanem pokolu so mrtvece naložili na kamion, nanje nametali ukradeno živino, koze in prašiče in vse skupaj odpeljali. Mrtvece so na viškem pokopališču zmetali prek zidu na kup. Potem so se vsi okrvavljeni rjoveč in prepevač joč odpeljali skozi Vič v kasarno.

Fašistično divjanje je lahko oplašilo le malodušneže, medtem ko se je velika večina ljudi zavedala, da brez žrtev ne bo svobode. Celo žrtve so šle pogumno v smrt, o čemer najbolj prepričljivo in pretresljivo govori naslednji primer:

Franja Zupančič-Sivka je bila učiteljica v vasi Bevke in najbolj zavedna in neuklonljiva aktivistka na tem terenu. Poleg drugega dela za NOG je tudi vzdrževala zvezo prek Ljubljane z Notranjsko in organizirala preskrbo partizanov. Tako je organizirala tudi čevljarsko delavnico za partizansko vojsko. Delavnica je bila v šoli v Bevkah, čevlje pa sta izdelovala Anton Japelj in Matija Seliškar. Čevljarski material je večinoma dobivala prek vrhniške organizacije Osvobodilne fronte, včasih je prihajal v zelo velikih količinah. Nekaj tega materiala so porabili za izdelavo in popravilo čevljev njeni čevljarji, drugo pa je pošiljala naprej partizanom na Krimu.

To njeno široko delovanje ni moglo ostati skrito pred domačimi izdajalci. Nekdo jo je izdal.

Sredi dopoldneva 25. avgusta 1942. leta so se pred šolo nenadoma ustavili trije kamioni, polni italijanskih vojakov. Čevljarja in Sivka so se poskušali z begom rešiti. Toda Antona Japlja so Italijani že na begu ustrelili, Matijo Seliškarja in Sivko, ki sta se v prvem trenutku uspela skriti, pa so ujeli.

V šoli so razen drugega materiala našli tudi 13 bal usnja. Vse to so zaplenili in odpeljali. Sivka se je bila skrila v razor na sosednji njivi, toda Italijani so preiskovali tudi bližnjo okoličnico šole. Našli so Sivko in jo odpeljali s seboj na Vrhniko. Tam so jo več dni zasliševali in jo med zaslišanjem strahovito mučili, ker so na vsak način hoteli odkriti kanal, po katerem so prihajale v bevško šolo tako velike količine materiala za partizane. Računali so, da Sivka gotovo ve kaj več o tem skrivnem kanalu in da bodo izvlekli iz nje to skrivnost, s tem pa razkrili kako večjo organizacijo. Toda Sivka je molčala in se delala nevedno. Ko ni šlo drugače, so razkačeni preiskovalci streljali v njeno roko. Morala je iztegniti roko, nato pa so ji podivjani fašisti streljali najprej v prste, nato skozi dlan, potem pa dalje po roki vse do ramena. Kljub tako strahovitemu mučenju niso ničesar izvlekli iz nje.

Edine besede, ki jih je na zaslišanju rekla, so bile: »Ustrelite me!«

Ko so jo po nekaj dneh mučenja kar na Jelovškovem dvorišču ustrelili, jim je tik pred ustrelitvijo zabrusila v obraz: »Mene lahko ubijete, osvobodilnega gibanja slovenskega naroda pa ne boste mogli ubiti.«

Pretresljivo je bilo videti, kako sta nekaj dni za tem nje-

Franja Zupančič-Sivka. neuklonljiva aktivistka iz Bevk

na dva nedorasla in nepreskrbljena otroka hodila po Vrhniki in spraševala ljudi, kje je njihova mama.

Seliškarja so imeli zaprtega na Vrhniki, potem pa so ga v Močilniku ustrelili.

Usoda pa je hudo prizadela tudi Kuclerjevo družino z Drenovega griča.

Družina Kucler je z vsemi svojimi člani že od začetka aktivno sodelovala z OF: Albin je kot partizanski ekonom po vaseh zbiral hrano in druge potrebe za partizane, Polde je bil komandir NZ. Drugi otroci pa so opravljali dolžnosti kurirjev, obveščevalcev in prinašalcev hrane. Mati Antonija je organizirala vse ženske v vasi, da bi s prispevki in zatočišči podpirale dolomitske borce, hodila pa je na sestanke z ženami tudi izven svoje vasi. Redko je minil dan, da družina Kucler ni imela zveze s partizani.

Zaradi izdajstva so Italijani 26. in 27. avgusta 1942. leta v zgodnjih jutranjih urah nenadoma obkolili vas Drenov grič ter aretirali vse moške, ki so jih dobili. Vseh aretiranih je bilo čez sto.

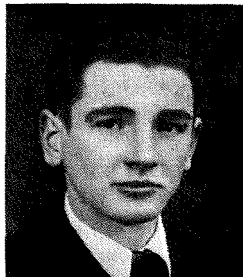
Ko so tisto jutro Kuclerjevi skozi okno opazili, da prihajajo Italijani, so hitro poskrili ves ilegalni material, potem pa so vsi sinovi: Albin, Vinko, Anton, Franc, Polde in Sandi med italijanskimi streli zbežali čez plotove in skozi sadovnjak v gozd. Tik pred gozdom je zadelo Franca, vendar je zbral še toliko moči, da je vstal in se odplazil v gozd.

Tako se je šest sinov srečno izognilo aretaciji. V hiši so ostali oče Franc, mati Antonija, hči Francka, Antonova žena in njena triletna hči.

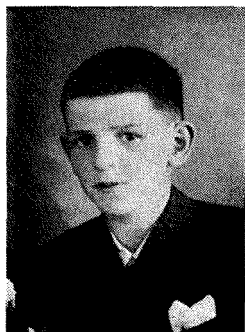
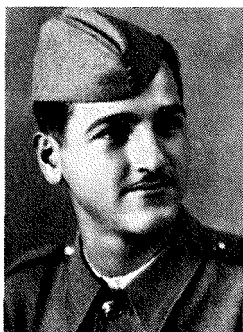
Mati je ostala mirna. Počasi je oblekla novo obleko, vzela je tudi denar. Prepričana je bila, da je to slovo od hiše. Vo-jaki so preplašeni tekali in streljali okoli hiše, oficir pa je začudeno gledal popolnoma zbrano mater, ki je vsemu temu z molkom kljubovala. »Opravljajte svoje delo!« je bilo edino, kar je rekla fašistom. V tem času je tudi Francka izkoristila nebudnost italijanskih vojakov in pobegnila v gozd.

Italijani so nato izropali hišo in jo zažgali, nato pa pred hišo ustrelili zvezanega gospodarja Franca.

Mater Antonijo so odpeljali v ljubljanske zapore, kjer je do ustrelitve preživela sedem dni v popolnem molku. Pre-iskovalci niso mogli zdržati njenega molka niti okamenelega obraza. Po zasliševanju v pisarni so prihajali oficirji v njeno

Družina Kucler

samico in pričakovali, da bo rekla karkoli, toda niso ji uspeli iztrgati besede iz ust. Ostala so zaprta, brez glasu.

Šele ko so jo po sedmih dneh odpeljali na morišče in ko je po prvi salvi padla na tla, je prvič, odkar so jo odtrgali od svojih, klicala sinove in hčeri, dokler niso počili novi strelji.

Tudi druge aretirane vaščane so odpeljali v Ljubljano. Nekaj so jih po zaslišanju izpustili domov, nekatere poslali v internacijo, šest pa so jih skupaj s Kuclerjevo materjo 3. septembra ustrelili v gramozni jami.

Žrtve izdajstva so bili pogosto tudi partizani, zlasti pa politični delavci, katerih delo je bilo še posebej nevarno. Pogosto so le po naključju ušli zanesljivi smrti. O tem nam govori naslednji primer:

Dne 29. avgusta 1942. leta pozno ponoči so Italijani nenadoma napadli skupino partizanov iz 3. čete 2. bataljona DO. Skupina se je zadrževala na Korenčevi domačiji v Žibršah. Korenčeva družina je predano delala za NOG. V njihovi hiši so se od zgodnje pomladi 1942. leta sestajali aktivisti in partizani. Tudi ta večer je imela sestanek skupina štirih partizanov in terencev. Bili so komisar 3. čete 2. bataljona Brkin,* takratni sekretar OF na tem terenu Franc Popit,** Jože Popit in partizan Pagat.*** Okoli 11. ure zvečer so Italijani, ki jih je bil pripeljal domači izdajalec iz Hotedršice, obkolili hišo. Ker jim na njihov poziv ni nikdo odprl, so začeli streljati v okna in vrata. Čeprav so bili presenečeni in popolnoma obkoljeni, je Franc Popit vrgel skozi okno bombe, skočil skozi okno, potem pa iz hiše potegnil Slavko ter neko njihovo sorodnico Francko, ki je bila tisti večer s svojo dvanajstletno hčerko v gosteh, in se skupno z njimi skozi Italijane prebil po sadnem vrtu v bližnji gozd.

Takoj za tem se je skozi vrata prebil tudi komisar Brkin in je, čeprav je bil pred hišo ranjen v nogo, uspel doseči gozd in se rešiti.

V hiši sta ostala še partizan Pagat in domači sin Jože. Ker sta preveč oklevala, je sovražnik tako tesno sklenil obroč, da za preboj ni bilo več nobene možnosti.

* Brkin-Dragomir Benčič, narodni heroj.

** Franc Popit-Župančev iz Žibrš, pozneje sekretar rajonskega komiteja KP Logatec, padel 1944 l.

*** Pagat-Janež. Korenč.

Ko so partizani 3. čete, ki so se zadržavali v gozdnem taborišču nedaleč od Korenčeve hiše, zaslišali streljanje, so takoj krenili na pomoč. A tedaj se jim je za hrbtom znašla italijanska kolona iz Logatca, s katero so se zapletli v boj, vendar so se kmalu morali umakniti.

Pagat in Jože sta ostala v hiši in računala, da bodo Italijani hišo zažgali. Zato sta se splazila v dimnik misleč, da bosta tam najdlje vzdržala ogenj, posebno še, ker bosta skozi dimnik lahko prišla do zunanjega zraka. Vzpela sta se do vrha dimnika, se tam uprla ob stene in tam čakala, kdaj bosta začutila ogenj in dim, oziroma kdaj ju bodo Italijani odkrili.

Italijani so temeljito preiskali hišo, vendar nobenemu ni prišlo na misel, da bi pogledal v dimnik. Pobrli in izropali so vse stvari, pobili kokoši, naložili na vozove žito in drugo nakradeno blago ter vse skupaj z živino vred odpeljali, hišo pa zažgali.

Ko se je ogenj v hiši razgorel, je postalo v dimniku nevzdržno, zato je Pagat Jožetu predlagal, da se spustita v veliko krušno peč. Pagat je to tudi storil, medtem ko je Jože še naprej ostal v dimniku. Na dvorišču je bilo tedaj še polno Italijanov in skozi odprta vežna vrata so mogli videti v kuhinjo, vendar Pagata ni nihče opazil, ko je lezel v peč.

Pagat je kmalu uvidel, da tudi v peči ne bo mogel dolgo zdržati. V hiši se je namreč vdrl lesen strop, se naslonil na peč in gorel naprej. Na srečo je na kamnitem ognjišču v peči stal škaf, poln vode. Pagat se je spomnil, da so ga učili pri vojaki, kako moker robec lahko služi kot sredstvo proti plinu in dimu. Vzel je robec, ga zmočil, si z njim ohladil telo in ga držal na ustih. Kmalu pa mu tudi to ni več pomagalo. Začela se mu je vnemati obleka in se ga polasčati omedlevica. Ker se ni hotel živ speči, je prej nekajkrat tiho poklical Jožeta, naj se spusti iz dimnika, da se bosta skupaj poskušala prebiti iz goreče hiše. Ker pa ni dobil nobenega odgovora, je zlezel iz peči in skozi glavna vrata planil na dvorišče.

Ko je pritekel iz hiše, je bil prepričan, da ga bodo takoj pokosile sovražne kroglice. Ko je ugotovil, da nikogar ni v bližini, ni mogel verjeti, da je to res. Misli je, da ni več pri zavesti. Kmalu je ugotovil, da sovražnika ni nikjer več, videl je le otroke iz sosednjih hiš. Ti so mu povedali, da so se Italijani tik pred tem umaknili, prepričani, da v hiši ni nihče več živ, če pa se je kdo vendarle skril, je moral zgoreti.

Gospodarjev sin Jože je kmalu potem, ko je Pagat zapustil peč, zlezel iz dimnika in se pred ognjem umaknil v klet. Ni vedel, da se je sovražnik umaknil, zato je ostal v kleti vse dotlej, da se je vdrl goreči strop in ga živega pokopal.

Ko je Pagat srečno ušel ognju in Italijanom, se je skrila v bližnjem gozdu. Kmalu je zagledal patroljo iz svoje čete in v njej Jožetovega očeta-Tumleta. Pagat mu je povedal, kaj se je zgodilo, in očeta je takoj prevzela bojazen, da je sin nesrečno končal v goreči hiši. Težko in dolgo je čakal, da se je ogenj pomiril, potem pa je začel razkopavati ostanke stropnih tramov, dokler ni v kleti zagledal povsem ožganega trupla. Po rokah, nogah in obleki je prepoznal svojega sina.

Takih in podobnih primerov, kot smo jih omenili v tem poglavju, je bilo še precej. Bilo pa bi jih še neprimerno več, če ne bi bila budna tudi naša obveščevalna in varnostna služba, ki je razkrinkavala sovražnikove agente in izdajalce in jih po potrebi za zgled drugim najostreje kaznovala.

Dolomitski partizani v novih razmerah

Bela garda in vse večji okupatorjev teror sta v Dolomitih povzročila nove razmere. Poleg okupatorja se je pojavil nov sovražnik in z njim nova fronta. Ta sovražnik je dobro poznal ljudi, razmere in teren in je deloval na ozemlju, ki so ga do tedaj kontrolirale partizanske enote, narodna zaščita in druge organizacije narodnoosvobodilnega gibanja. Ta novi sovražnik je užival vojaško, materialno in drugo okupatorjevo podporo, predvsem pa ga je podpirala združena domača reakcija, posebno cerkev, kar je imelo odločujoč pomen pri nekaterih ljudeh na podeželju. Cerkev je prek duhovščine, prek časopisja in drugih propagandnih sredstev neprestano napadala NOG in pozivala ljudi v »sveto borbo za obrambo cerkve in svobodo naroda«.

Posledice so se kmalu pokazale. Ko je bila v Šentjoštu ustanovljena bela garda, je večina ljudi obsojala njeno izdajstvo. Toda kmalu se je prebivalstvo začelo politično diferencirati, pojavljala se je pasivnost do NOG, pritisk okupatorja in bele garde je rodil sadove, posebno tam, kjer je prenehal ali pa se zmanjšal dotedanji vpliv narodnoosvobodilnih organizacij.

Bela garda je imela na razpolago vsa propagandna sredstva, predvsem pa prižnico. Sedaj je že sama aretirala simpatizerje OF, jim sodila in jih obsojala na ustrelitev, zapor in internacijo. Rekvirirala je njihovo imovino in požigala domove. Vse svoje akcije je izvajala v imenu »Kristusa kralja«, ljudi je zapirala z besedami: »Aretiram te v imenu Kristusovem«.

Veliko ljudi je pristopilo k beli gardi iz špekulativnih namenov, namreč zato, da jim ne bi bilo treba iti v internacijo, da so lahko ostali blizu doma, da so si na ta način ohranili dom in družino, delno pa so lahko celo delali na svojih poljih.

Spomladi in poleti 1942 se je narodnoosvobodilno gibanje zelo hitro razvijalo. V partizane je odšlo mnogo najbolj zavednih in sposobnih ljudi, ki so bili prej večinoma zelo aktivni pri terenskem delu. S tem pa je oslabelo terensko delo partije, OF, NZ pa tudi obveščevalno delo in preskrba partizanskih enot. In vse to v času, ko je bilo politično delo z ljudmi na terenu prva naloga OF.

Partizanskim enotam ni uspelo uničiti bele garde ob njenem rojstvu, ukrepi okupatorja in bele garde so bili vedno hujši, zato je bila prizadeta tudi morala v partizanskih enotah, pri aktivistih na terenu kakor tudi pri simpatizerjih OF. Začelo se je pojavljati dezerterstvo in izdajstvo, kar je občutno prizadelo predvsem terenske organizacije in prebivalstvo. V teh novih razmerah je bilo težje organizirati obveščevalno delo in prehrano za partizanske enote, ki so do tedaj močno narasle, še težje pa pozneje, ko se je začel krepiti zaledni aparat (bolnice, delavnice, propaganda in drugo).

Takratno situacijo na terenu nazorno prikazujejo poročila partijsko-političnih forumov in poveljstva DO.

Tako na primer okrožni komite KP Vrhnika 10. septembra 1942 poroča, da je njegova organizacijska mreža zaradi zadnjih rekrutacij in aretacij precej razbita. Iz tega okrožja je bilo v partizanih 16 partijcev, izmed katerih so trije že padli, deset jih je v zaporih, dva sta bila ustreljena, šest pa so jih zaradi pasivnosti in oportunizma izključili iz partije. Kar zadeva OF, ljudje zavračajo funkcije, ker se boje sovražnikovega maščevanja. Sosed ne zaupa več sosedu, čeprav oba delata za OF. Bela garda mobilizira pod geslom: »Če nisi za nas,

si proti nam. V tem primeru si za partizane in te bomo izročili Italijanom.«

V zvezi s stanjem v horjulskem rajonu je Cene Logar poročal, da sta v tem rajonu ostala le še dva komunista, ki pa delujeta ilegalno. Vsi drugi partijci in kandidati so internirani ali zaprti, kajti Italijani so pobrali skoraj vse moške. Rajonski komite pa se je ukvarjal tudi s partijskim delom v 1. bataljonu Dolomitskega odreda, v katerem je bilo 40 partijcev in 16 kandidatov. Z njimi so imeli skoraj vsak dan sestanke, na katerih so kot poglavitno študijsko gradivo predelovali predvsem zgodovino sovjetske Komunistične partije.*

Malodušje pa se je začelo pojavljati tudi v vrstah narodne zaščite, o čemer nam med drugim priča poročilo, ki ga je štab Dolomitskega odreda 29. avgusta 1942 poslal glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet. V poročilu piše med drugim tudi tole:

»Dne 25. 8. 1942. leta so Italijani v Dobrovi poklicali 40 domačinov, naj se javijo pri njih v danem roku. Med temi pozvanci se je nahajal tudi komandant NZ in se tudi javil. Ravno danes smo dobili sporočilo, da se bodo odzvali pozivu tudi odbori NZ v Žažarju in Podlipi, če jih bodo Italijani poklicali. Mi jih resno svarimo, da ne napravijo tega. Toda oni se bojijo in se izgovarjajo, da jim bodo v nasprotnem slučaju požgali domačije in odpeljali roditelje.«

Narodna zaščita je večkrat precej nasprotovala akcijam dolomitskih partizanov in temu, da partizani podnevi oboroženi hodijo po vaseh, češ da s tem brez potrebe in prezgodaj izzivajo sovražnika, povzročajo represalije in nepotrebne žrtve. To se je dogajalo tudi še potem, ko je partizansko gibanje v Dolomitih že močno naraslo in ko je že obstajalo na pol osvobojeno ozemlje. Pri tem je bila najbolj glasna narodna zaščita v rajonu Dobrova. Zaradi tega je bilo dosti trenj in nesporazumov med narodno zaščito, političnim vodstvom na terenu in poveljstvom odreda. Ta nasprotja so razvidna tudi iz poročila poveljstva DO glavnemu poveljstvu slovenskih partizanskih čet z dne 3. 8. 1942. leta po boju v Šentjoštu.** Tu je med drugim rečeno:

* Izvirnik v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

** Izvirnik v Muzeju narodne osvoboditve.

»... 10. Druge akcije se trenutno ne vršijo, ker NZ tega ne dovoljuje, češ da ta teritorij ni primeren za napadanje, ker se fašisti potem preveč maščujejo nad civilnim prebivalstvom. Prilagamo pismo, ki smo ga dobili od NZ Dobrova.

11. Iz vsega tega sledi, da položaj ni tak, kakor ga opisuje NZ Dobrova. Naravno je, da je treba delati, se boriti in zopet delati, samo tako bomo imeli uspeh. Čisto gotovo je, da je OF, preden je pričela borbo, vedela, da bo ta boj težak in da bo moral slovenski narod prestati težke preizkušnje. Zato ne moremo razumeti postopanja NZ Dobrova. Sumimo, da za vsem tem tiči 'nekdo', ki skuša vse to izrabiti in napeljati vodo na svoj mlin.

12. Dobro bi bilo, da bi vrhovno poveljstvo poslalo na naš sektor objektivnega opazovalca, da ugotovi dejansko stanje. S tem, da smo pobrali orožje NZ, smo samo preprečili organizacijo bele garde, kakor sta izjavila aktivista iz Polhovega Gradca.«

Spremenjene razmere v Dolomitih so političnemu vodstvu na terenu in poveljstvu odreda narekovale vrsto novih ukrepov. Predvsem je bilo treba razviti bolj intenzivno politično delo na terenu in v enotah odreda, vzporedno s tem pa vojaško okrepiti odred in narodno zaščito. Velik problem je pomenila obramba osvobojenega ozemlja pred vse večjo sovražnikovo agresivnostjo. Vedno težje je bilo tudi preskrbovati odred, zaledne ustanove in pobegle partizanske družine. Pri vsem tem pa so odredne enote stalno izvajale akcije. Po napadu na Šentjošt je štab odreda zadolžil 1. bataljon, da deluje na prostoru med nemško-italijansko mejo in reko Ljubljanico, od ljubljanskega bloka do črte Bevke—Sinja gorica, Ligojna—Horjul in Polhov Gradec. Drugi bataljon pa naj deluje od Vrhnike, Horjula in Polhovega Gradca proti zahodu med nemško-italijansko razmejitveno črto in črto bivše jugoslovansko-italijanske meje. Za sodelovanje v rajonu Šentjošt pa je bila posebej določena udarna četa, ki naj bi se stalno gibala v bližini postojanke, napadala ter uničevala njene patrulje in jim na ta način preprečevala vsakršno aktivnost.

Napadi na 2. bataljon

S širjenjem narodnega izdajstva v Dolomitih je postajal čedalje prizadevnejši tudi okupator, ki je večje izkoriščal od domačih izdajalcev prejete podatke za nenadne in skrivne napade na partizanske enote. Tako je bila konec julija 1942 napadena tudi 2. četa 2. bataljona.

Dne 30. julija so Italijani v logorju blizu kmeta Jamnika južno od Podlipe napadli 2. četo 2. bataljona DO.* Belogardisti so Italijane na skrivaj in mimo partizanskih straž pripeljali v četno taborišče. Vnel se je srdit boj, ki je trajal dve uri, nato so se partizani morali umakniti. V tem boju so padli komandir čete Zdravko in trije partizani, nekaj pa jih je bilo ranjenih. Četa je izgubila tudi en puškomitraljez.** Italijani so imeli štiri mrtve in več kot 10 ranjenih. Tovariš Lovec,** borec te čete, je svoja zanimiva doživetja iz tega boja opisal takole:

»Bili smo v taborišču blizu Jamnikove hiše med Ulako in Podlipo. Takoj smo začeli skrivati vse, kar ni bilo moč odnesti s seboj. Ko so se Italijani približali na 50 metrov do taborišča, smo se morali umakniti, kajti položaj našega taborišča ni bil ugoden in sovražnik je bil v premoči.

Ko je bilo dano povelje za umik, je bilo že prepozno, zakaj Italijani so nam že presekali pot. Zato smo se morali umakniti v nasprotno smer, v strmo grapo. Takrat je bila še vsa četa skupaj. Nekje v sredini kolone sem bil jaz in prav tam so Italijani pretrgali našo kolono. Že s prvimi italijanskimi strelji sem bil ranjen v desno nogo. Polovica čete, ki je šla za mencj, se je umaknila nazaj in se rešila. Borci tistega dela čete, ki je šel pred menoj, pa so se pognali na grič, ki so ga bili že dosegli Italijani. V boju od blizu, ko so drug v drugega metali ročne bombe, so partizani takoj imeli štiri mrtve, Italijani pa še več. Ta skupina partizanov se je tako znašla v izredno težkem položaju. Eden od borcev se je hotel rešiti s tem, da je skočil v prepad, globok dvanajst metrov. Na srečo je na dnu tega prepada rasla velika bukev z močnimi vejami, na katero je priletel in na njej obvisel. Takoj za njim je

* Zbornik VI. — 4 — 16—17.

** Poročilo DO z dne 2. septembra 1942. leta o bojih v agustu. Izvirnik v zgodovinskem arhivu CK KPS.

*** Lovec-Franc Rupnik.

skočil še en partizan, in veja, ki ni mogla obdržati obeh, se je odlomila. Partizana sta padla na tla in ostala živa, vendar sta si zvila noge v stopalu. Kljub temu sta se pridružila drugim partizanom, ki so se umikali pred Italijani, ter se z njihovo pomočjo rešila.

Jaz sem ostal na mestu, kjer sem bil ranjen. Nahrbtnik mi je padel z ramen in tudi puško sem izgubil. Italijani so še vedno streljali proti meni, toda ščitila me je večja skala, za katero sem se stisnil. Ko sem že mislil, da je po meni, je nenadoma prišla huda nevihta z močno ploho. To sem izkoristil in se zavlekel kakšnih petnajst metrov nazaj, kjer sem našel nahrbtnik nekega tovariša, ki mi je zelo prav prišel. Italijani so se namreč potem, ko so pregnali partizane in na kratko preiskali bojišče, umaknili. To so najbrž storili tudi zaradi neurja. Zato mi je bilo mogoče, da iz najdenega nahrbtnika vzamem šotorsko krilo in odejo in se zaščitim pred dežjem in mrazom. Hudo sem krvavel. Vsa obleka mi je bila prepojena s krvjo. V porcijo, ki sem jo našel v nahrbtniku, sem lovil dežnico ter se na ta način odžejal. Na tem mestu sem prebil vso noč in drugi dan do četrte ure popolde, ko so prišli partizani, da poiščejo in zakopljejo padle partizane. Od-

Borci II. bataljona prvega Dolomitskega odreda

nesli so me na Podpesek v gozd blizu Krovčeve hiše in mi nudili zdravniško pomoč.«

Drugi bataljon je bil na področju Podlipe, Zaplane in Rovt vedno bolj aktiven, zato so organizatorji bele garde iz Rovt pripravili Italijane do tega, da so 2. avgusta 1942 izvedli večjo ofenzivno akcijo na področje, ki so ga kontrolirale enote 2. bataljona. Italijani so pri tem požgali del Podpeska in več hiš simpatizerjev OF v Podlipi in na Praprotnem brdu. Na predlog bele garde iz Rovt so Italijani ta dan aretirali in še isti dan ustrelili 10 aktivistov in članov narodne zaščite iz Podpeska, Praprotnega brda in Sovre. Pri tem delu je z Italijani sodelovalo tudi nekaj izdajalskih belogardistov iz Rovt; bili so oblečeni v italijanske uniforme.

Dne 13. avgusta 1942. leta sta v Hlevišah pod Sv. Tremi kralji padla komandir 1. čete 2. bataljona DO Stane Žitko in komisar tamkajšnje narodne zaščite Franc Istenič.*

Ta dogodek je Jože Brenčič iz Hotedršice, takratni Žitkov kurir, takole opisal:

Dne 12. avgusta sta se Žitko in Brenčič po sestanku v bataljonskem štabu oglasila na Planini v šoli pri Živki Trček, učiteljici in aktivistki NOB, in njenem možu Ivanu, odborniku OF za rovtarske Žibrše. Ponoči sta se poslovila in se v Rovtah oglasila pri Tonetu Rožmanu, ki je takrat dal za partizane 5.000 lir. Nato sta krenila v Hleviše pod Sv. Tremi kralji in se ustavila pri Isteničevih, po domače Pavletovih. Domači sin Franc, komisar vaše zaščite, ju je povabil v hišo in jima postregel, nato pa so vsi trije prenočili v gozdu zraven hiše. Zjutraj se je pripravljala nevihta, zato sta se Žitko in Brenčič umaknila pod kozolec, Franci pa je kosil na bližnjem travniku in pazil, če bi se slučajno približali Italijani. Kljub temu so ga iznenadili in začeli streljati; Franc je takoj padel, Žitko in Brenčič pa sta zbežala izpod kozolca proti gozdu, ki je bil oddaljen kakih 30 metrov. Še preden je Žitko pritekel do gozda, je bil že ranjen v trebuh. Ranjenega komandirja je Brenčič nesel kakšnih 15 metrov v gozd, nato pa je komandir od njega zahteval, naj ga pusti, ker mu ni več rešitve, ter naj se sam reši, dokler je še mogoče. Žitko pa je vzel puško in se ustrelil pod brado skozi glavo, da ne bi padel sovražniku živ v roke.

* Zbornik VI. — 4 — 17.

Žitko je pri begu izgubil komandirsko torbo z dokumenti in denarjem. Kljub italijanskim strelom jo je pobrala domača hči Angela in jo skrila za ograjo. Kurir Brenčič se je globlje v gozdu skril v gosto grmovje, kjer ga Italijani niso izsledili.

Trupli padlih borcev so Italijani pustili na mestu, kjer sta padla, gospodarja, gospodinjo in hčerko Angelo pa so aretirali in odpeljali v internacijo.

Ko je zvečer prišla iz Rovt domov druga hčerka Francka, kamor je bila odšla tisto jutro, je našla prazno hišo in pred njo mrtvega brata. Kmalu so prišli partizani in Francka jim je dala vse imetje, hrano, živino ter tudi sama odšla v partizane.

Dne 15. avgusta je sovražnik napadel partizanske bolniške in ranjence 2. bataljona, ki so se zdravili v improvizirani bolnici oziroma v taborišču na Podpesku pri Podlipi. Taborišče je ležalo v grapi blizu Krovčeve domačije. V bolnici so se zdravili štirje partizani in ena partizanka.

Italijane so tudi tokrat vodili belogardisti. Bilo jih je okoli 150. Med ranjenci je bil Lovec, ki je bil ranjen pri italijanskem napadu na 2. četo 2. bataljona 30. julija blizu Jamnika. Bil je najtežji ranjenec in zaradi rane ni mogel hoditi. Sam ta dogodek opisuje takole:

Tega dne, že pred peto uro zjutraj, so Italijani blizu Krovčeve hiše napadli partizanskega intendanta in še enega partizana. Vodila sta kravo z namenom, da jo pri nekem kmetu v Žibršah zamenjata za vola, kar je bilo že prej dogovorjeno. Partizana sta se po prvih strelih pognala v grapo pod cesto in uspela zbežati. Takoj za tem so Italijani pri Krovcu zažgali hlev, nato pa krenili proti kraju, kjer so se zdravili ranjenci. Partizani, ki so mogli hoditi, in bolničarka so planili v goščavo in se tako srečno umaknili, čeprav so Italijani močno streljali za njimi.

V šotoru taborišča, ki je bilo na pol vkopano v strm breg, je ostal samo Lovec. Italijani so zagledali šotor in takoj začeli streljati po njem ter se mu približevati. Ko je prvi Italijan prišel v bližino, ga je Lovec ustrelil naravnost v glavo. Italijan se je smrtno zadet zakotalil po strmem bregu med druge vojake, ki so se v paniki umaknili. Lovec je še nekajkrat ustrelil po Italijanih, izkoristil njihovo zmedo in se z največjimi napori priplazil na vrh griča in od tam na drugo

stran v grapo, nato pa zopet v nasprotni breg. Sredi brega se je zavlekel v jamo, ki jo je bila napravila ležeča bukev. Jama mu je nudila dober zaklon.

Po približno eni uri so se italijanski vojaki, ki so preiskovali gozd, približali kraju, kjer se je skrival Lovec. Ko se mu je približal prvi vojak, ga je Lovec z dobro merjenim strelom na mestu usmrtil, drugi pa so začeli z bombami obmetavati Lovčev zaklon in streljati po njem. Ena od bomb, ki je padla v bližino, mu je ohromila drugo, še zdravo nogo.

Krita z močnim ognjem, sta se zaklonu ponovno približala dva italijanska vojaka. Iz neposredne bližine je Lovec spet ustrelil enega od njiju. Ko se je prikotalil do tovarišev, so ga odvedli v grapo in se umaknili iz dosega Lovčeve puške. Ta trenutek je Lovec ponovno izkoristil in se še z zadnjimi močmi odplazil nedaleč v gosto grmovje.

Italijani ga nato niso več zasledovali, temveč so se zadovoljili s tem, da so v taborišču zažgali barako, in odnesli nekaj govejih kož, ki so jih partizani skrivali blizu taborišča v grapi, nato pa so se umaknili v Rovte.

Ko je padel mrak, so Lovca našli partizani, ki so ga prišli iskat, ter ga odnesli pod neko skalo blizu Krovčeve hiše. Tja mu je Krovčeva hčerka Micka nekaj dni nosila hrano, potem pa so ga partizani odnesli v odredno bolnico pri Hruševem.*

Boj z belimi na Vranjih pečinah

Drugi bataljon DO se je v zadnjih dneh avgusta zopet ustavil na Vranjih pečinah. En dan pred napadom na partizane je prišla v taborišče neka ženska, obveščevalka BG, z namenom, da vidi, če so tam partizani in koliko jih je. Prišla je do stražarja in ta jo je odpeljal v taborišče do komandanta. Partizani so tedaj ravno stali v stroju, tako da jih je lahko do zadnjega preštela. Pred komandantom se je delala prestra-

* Opis tega dogodka je na kratko povzet po Lovčevi izjavi o tem boju, ki je objavljena v Logaški kroniki. Zato tudi ne ustreza resnici podatek o tem boju, ki je naveden v poročilu Dolomitskega odreda z dne 2. septembra 1942 o bojih v avgustu. (Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, VI. del, 4 knjiga, stran 17.)

šeno in je jokajoč izjavljala, da ni vedela za partizansko taborišče, temveč je slučajno šla tod mimo, da je branjevka, da po vaseh kupuje maslo, jajca in drugo in to nosi prodajat na Vrhniko in v Logatec ter na ta način preživlja sebe in otroke. Pozneje so partizani zvedeli, da je takoj potem, ko so jo izpustili, šla o vsem, kar je videla, poročat v Zaplano. Tam je povedala, da je v taborišču samo okoli 35 partizanov.

Naključje je hotelo, da sta se v noči pred napadom vrnila v taborišče 2. četa in udarni vod, ki sta bila pred tem več dni na povsem drugem terenu. Tako je bil na dan napada, 30. avgusta, v taborišču zbran ves 2. bataljon, razen enega voda, ki je v zgodnjih jutranjih urah odšel v засedo na cesto Vrhnika—Zaplana.

Že popoldne pred napadom so partizani zvedeli, da so se beli zbrali v Zaplani in da imajo tam neko svečanost. Kasneje se je pokazalo, da so imeli miting ob ustanovitvi BG postojanke v Zaplani. Na mitingu so govorili njihovi komandanti, češ da je prišel čas, da se pobije rdeča partizanska golazen, ki da se skriva tod okoli po naših gmajnah. Da bi povzdignili moralo in pripravili belogardiste za pravi boj s partizani, so organizirali miting, se veselili in popivali celo noč.

Okrog 7. ure zjutraj je izvidnica javila, da se taborišču približuje veliko število nekakšne vojske. V hipu so komandirji odpeljali borce na že prej pripravljene položaje.

Vranje pečine z okolico

Okrog 8. ure zjutraj so belogardisti v skupinah in neorganizirano napadli iz smeri Mrzli dol. Večkrat so zaporedoma jurišali, obe strani sta se zagrizeno borili in se pri tem od blizu obmetavali z bombami, a partizani so vse napade odbili in prikovali belogardiste na položaje, s katerih jih niso pustili nikamor naprej.

Ko je vod, ki je bil v zasedi na cesti Vrhnika—Zaplana, zaslišal streljanje in boj v taborišču, je zapustil kraj zasede in se neopazno pojavil belogardistom za hrbtom prav v smeri, iz katere so bili napadli partizane. Ko so beli začutili, da jim je v hrbet udarila partizanska enota, so začeli bežati. Razbežali so se na vse strani, nekateri pa so se šele drugi dan vračali v Rovte in Zaplano. V tem boju so beli imeli dva mrtva in nekaj ranjenih, eden pa je bil ujet. V boju jih je — po njihovih poročilih — sodelovalo okrog dvesto.

Partizani so zaplenili dve puški in nekaj municije, izgubili pa so enega borca.

Zvečer se je bataljon premaknil čez Podlipsko dolino na Mavsarjev grič, in to kljub temu, da je bilo več borcev mnenja, naj bi ostali na položajih in se ponovno spopadli s sovražnikom, če bi spet napadel.

Naslednja dva dneva so Italijani z avioni bombardirali in mitraljirali partizansko taborišče na Vranjih pečinah, tretji dan zjutraj so ga s treh strani začeli obkoljevati in ga napadati, četrto stran pa so naskrivaj zasedli z močnimi zasedami. Hoteli so partizane ujeti v past. Po končanem obkoljevanju so stiskali obroč in z minometalci ter z drugim orožjem obstreljevali prazne položaje okoli taborišča. Ko so prodrli v taborišče, so našli in odkopali vse žrtve prejšnjega boja. Svoje so odpeljali v Rovte, truplo padlega partizana pa so pustili tam, kjer so ga odkopali.*

O tem napadu so beli razvili na terenu veliko propagando, tako da so ljudje v resnici mislili, da so pobiti vsi partizani in da je konec z njimi. Med drugim so govorili, da so se partizani po boju umaknili proti Hrušici in kočevskim gozdovom, da sta padla komandirja 1. in 2. čete in komandant udarnega bataljona, ki ga v Dolomitih nikoli ni bilo.

* Boj je opisan po pričevanju Karla Leskovca, ki je v njem sodeloval.

— Zbornik VI. — 4 — 17.

Italijanska septembrska ofenziva

Okupator je na vsak način hotel zavreti razvoj NOG v Dolomitih, kajti partizani so vedno pogostejše delovali v bližini Ljubljane, ob ljubljanskem bloku in ob občutljivih prometnih zvezah Ljubljana—Trst. Hotel je tudi pospešiti razvoj bele garde, zato se je odločil, da z večjimi silami napade dolomitsko področje. Za to ofenzivo so se Italijani odločili kljub temu, da jim je močno primanjkovalo vojaštva, saj so bile večje sile angažirane v ofenzivi na Dolenjskem in Notranjskem.

Za ofenzivo v Dolomite je bila določena tako imenovana skupina generala Tonizzija (mobilni oddelki divizije »Macerata«, mobilni oddelki graničarjev, fašistični bataljon, dva oddelka oklopnih avtomobilov in belogardisti iz Zaplane, Šentjošta, Ježice in Brezovice), skupaj okoli 16.000 mož.

Za začetek ofenzive je bil prvotno določen 12. september, a vodstvo DO je prek obveščevalne službe glavnega poveljstva pravočasno zvedelo za okupatorjeve namene. Dobilo je tudi dokaj točne podatke o silah, ki jih okupator namerava vreči v ofenzivo. Zato je štab odreda pravočasno ukrepal, da bi preprečil sovražnikove namene. Štab in politično vodstvo na terenu sta se po temeljiti analizi položaja odločila za naslednje: ohraniti živo silo, orožje in zaloge materiala. V zvezi s tem je bilo potrebno:

1. umakniti 1. bataljon brez 2. čete čez nemško-italijansko mejo na Gorenjsko,
2. umakniti drugi bataljon čez progo na Ljubljanski vrh,
3. evakuirati bolnico v Krim,
4. takoj pripraviti več prehodov na nemško-italijanski meji, jih očistiti min ter s tem zagotoviti možnost za hiter prehod čez mejo.

Sovražnikova ofenziva se je začela 14. septembra. Istočasno so šle v akcijo vse enote generala Tonizzija iz garnizij Ljubljana, Vrhnika, Logatec in iz italijanskih postojank na Dobrovi, v Polhovem Gradcu, v Horjulu, v Brezovici in v Rovtah ter štiri belogardistične postojanke v Dolomitih.

Z vsemi silami je sovražnik v prvi fazi sklenil obroč okoli operativnega področja 1. bataljona, kjer so bili tudi štab odreda in odredne zaledne organizacije.

Ta obroč je potekal po črti Podutik, Dobrova, Podsmreka, cesta Podsmreka—Brezovica, Log, Drenov grič, Vrhnika in cesta Vrhnika—Podlipa—Šentjošt—Butajnova. Sovražnik je potem, ko je bil obroč sklenjen, začel sistematično preiskovati vse to področje, kar je trajalo od 14. do 18. septembra. Največjo pozornost so Italijani posvetili rajonom Toško čelo, Ravnik in Grmada, Goli grič, Ključ, Kladniki, Koreno, Klešec in Veliki vrh.*

Kljub temu, da je bil štab odreda obveščen o sovražnikovih pripravah za ofenzivo ter je pravočasno evakuiral bolnico in umaknil 2. bataljon čez progo na Ljubljanski vrh, sta se v obroču v začetku ofenzive znašla 1. bataljon brez 2. čete in odredni štab. Spričo ogromne sovražnikove premoči, je bilo odločeno, da se partizani ne spuščajo v boj vse dotlej, dokler se lahko brez boja izmikajo.

Tako je tudi bilo. Na koncu prvega dne sovražnikove ofenzive so se partizani znašli na Babni gori, toda popolnoma obkoljeni z vseh strani. V tej situaciji je bilo sklenjeno, da se v mraku po najkrajši poti prebijejo čez dolino Gradaščice in mimo Grmade čez nemško-italijansko mejo na Gorenjsko.

Ker pa je dolina Gradaščice nad Gabrjem in Dvorom zelo ozka in ker jo oklepajo strmi bregovi z obeh strani, bi bil preboj pri večjem sovražnikovem odporu zelo tvegan. Zato je vodstvo odreda poskušalo s poizvedovanjem najti v sovražnikovi razporeditvi najslabše zaposedena mesta.

To mu je tudi uspelo. V prvih večernih urah, ko je budnost italijanskih vojakov že oslabela, so se partizani izpod mosta na cesti Belica—Hrastenica brez boja izmuznili iz obroča. Pri iskanju izhoda iz sovražnikovega obroča pa so izgubili mnogo časa, tako da tisto noč niso uspeli priti tudi čez nemško-italijansko mejo. Tako so ves dan ostali v ozkem pasu nad cesto Gabrje—Dvor in nemško mejo, kar bi se bilo zanje lahko usodno končalo, da jih je sovražnik odkril.

Mejo so prekoračili brez boja naslednjo noč. Ker so se partizani umaknili sovražnikovemu udaru, se je ta maščeval

* Poročilo obveščevalnega urada poveljstva XI. armadnega korpusa o položaju v času od 14. do 20. sept. 1942. Izvirnik v arhivu Vojnogodovinskega inštituta (21 P-5), spremni dopis št. I/9023 z dne 24. septembra 1942.

nad civilnim prebivalstvom. Prebivalstvo so močno terorizirali tudi zato, da bi ga zastrašili in odvrnili od partizanov ter ga pridobili za belo gardo. Tako so pobrali vse moške do 55. leta, ki so jih našli na tem področju. Samo iz dobrowske fare so aretirali čez 300 moških. Podobno je bilo v Horjulu, v Polhovem Gradcu in drugod. V Polhovem Gradcu sta po odhodu Italijanov ostala samo še dva moška, stara manj kot 55 let. Aretirane moške so s silo hoteli spraviti v belo gardo. Na Dobrovi se je temu uprlo 12 moških, zato so jih takoj ustrelili ter zažgali eno hišo in več poslopij. V Gabrju so požgali tri hiše, v Brezju šest hiš in več gospodarskih poslopij. Pri vsem tem so jim belogardisti vneto pomagali. Tako so že pred ofenzivo aretirali v Brezovici vse ljudi, ki so sodelovali v OF in jih predali Italijanom, obenem pa so okupatorjevo ofenzivo izkoristili za to, da so ustanavljali nove postojanke.

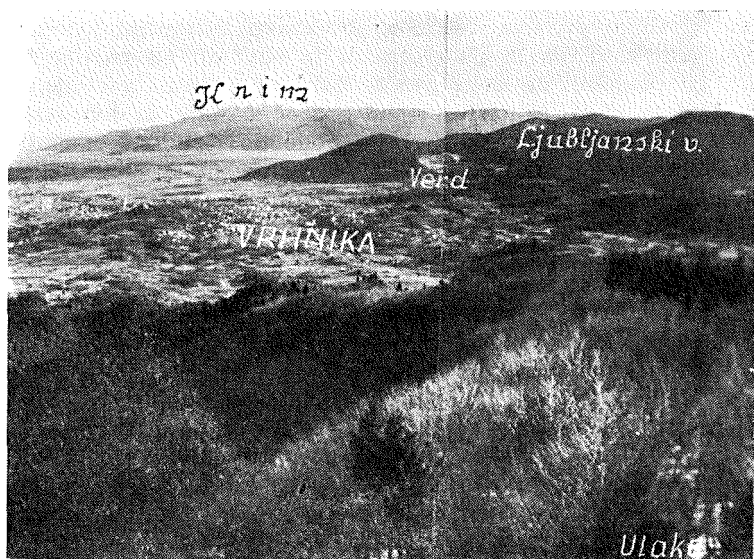
Dne 16. septembra so belogardisti iz postojanke v Klečah blokirali Dravljje in Glince, aretirali ljudi, preiskovali stanovanja, pri čemer so kradli denar, razne dagocenosti in hrano.

Po štirih dneh, ko se je končala prva faza ofenzive, so Italijani svoj »vojaški uspeh« kronali s tem, da so na Babni gori našli majhno intendantsko skladišče dolomitskih partizanov, v katerem je bilo okoli 2.000 cigaret, en čevljarški stroj, nekaj vate in perila.*

Italijani so s silami XXIII. armadnega korpusa prav tedaj, ko je trajala ofenziva na Dolomite, izvajali ofenzivo tudi proti primorskim partizanom. In ker so širše področje Trnovskega gozda in Hrušice nameravali čistiti iz Vipavske doline v smeri proti Dolomitom, so pri tem uporabili tudi sile iz skupine Tonizzi. Zato se je cela Tonizzijeva skupina s kamioni prepeljala na črto Logatec—Rovte—Žiri, da bi primorskim partizanom preprečila umik v to smer. Obenem je sovražnik v ožjem pasu te črte nadaljeval ofenzivo proti dolomitskim partizanom. To je trajalo do 20. septembra, ko je bila septembrska ofenziva na Dolomite končana. Italijani in belogardisti so se še tisti dan vrnili v svoje garnizije.

Štab odreda s prvim bataljonom brez 2. čete se je že tretji dan po umiku na Gorenjsko brez vsakih izgub vrnil na svoje operativno področje.

* Poročilo štaba DO z dne 28. septembra 1942 o sovražnikovi ofenzivi na Dolomite. Izvirnik v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Ljubljani.

Pogled na Vrhniko in Ljubljanski vrh

Poglejmo, kaj se je dogajalo z drugimi odrednimi enotami potem, ko so se umaknile iz Dolomitov.

Druga četa prvega bataljona, s katero je šel tudi član odrednega štaba Roman Potočnik, je 12. septembra pripravila vse potrebno za transport ranjencev. Skupaj jih je bilo 11, od tega 7 takšnih, ki niso mogli hoditi. Dne 12. septembra zvečer, brž ko se je zmračilo, je četa z ranjenci prešla cesto in obe progi vzhodno od Brezovice in Vnanjih Goric. Pri tem so nastale velike težave. Proga je bila namreč močno zasedena in osvetljena z reflektorji. Partizani so se morali v presledkih in po skupinah plaziti čez progo, in to med italijanskimi patruljami, ki so stalno hodile po progi. To jim je vzelo mnogo časa. Ko je četa srečno prešla cesto in obe progi, pa v Vnanjih Goricah ni dobila zveze in čolnarja za prevoz čez Ljubljnico, kakor je bilo predvideno. Tako se je zgodilo, da se je četa z ranjenci 13. septembra pred zoro znašla približno en kilometer vzhodno od vasi Podpeč v gozdičku tik za reko Ljubljnico. V tej situaciji so sklenili, da skupina sedmih partizanov še pred dnem splava na desno obalo Ljubljjanice ter nato

cdide na Krim, vzpostavi zvezo s tamkajšnjimi enotami in pri njih dobi pomoč za prevoz ranjencev.

Ta skupina je tik pred zoro uspela vzhodno od Podpeči prekoračiti cesto Podpeč—Ig in je skozi vasi Jezero in Planinica odšla na Krim. Terenski delavci iz Planinice so jo povezali z enotami Krimskega odreda. Ko so dolomitski borci krimskim partizanom pojasnili, v kakšni situaciji se je znašla četa z ranjenci, so ti takoj obljubili pomoč.

Kakor se spominja Roman Potočnik, je bila to 4. četa 1. bataljona Krimskega odreda, ki so jo sestavljali domačini iz podkrimskih vasi. Borci te čete so skupaj s patruljo dolomitskih borcev čez dan pripravili vse potrebno za prevoz borcev in ranjencev prek Ljubljanice.

S splavom, napravljenim iz lestev in desk, so se naslednjo noč vsi borci 2. čete in ranjenci prepeljali čez Ljubljanico. Ranjence so krimski partizani odnesli na Krim, potem pa v bolnico v Iškem Vintgarju. Ko je 2. četa prešla Ljubljanico in progo pri Podpeči in ko je oddala ranjence, se je utaborila pri vasi Planinica.

Še tisti dan se je četa skupno s 4. četo 1. bataljona Krimskega odreda borila proti Italijanom, ki so prišli iz Podpeči in Preserja, da bi izvajali represalije nad prebivalstvom v Planinici, vendar so se morali po kratkem boju umakniti.

Drugi dan se je četa umaknila čez Krim in Rakitno v taborišče neke enote Krimskega odreda blizu Kožljeka, kjer je dobila zvezo z 2. bataljonom Dolomitskega odreda.

Drugi bataljon, ki se je pred začetkom ofenzive na Dolomite zadrževal pod Ulako med Zaplano in Vrhniko, se je že v noči na 12. september premaknil proti Verdu čez progo na Ljubljanski vrh in nato na Krim, kjer se je povezal s krimskimi partizani in štabom III. grupe odredov.

Ravno tedaj so enote Krimskega odreda pripravljale napad na BG postojanke Begunje, Topol, Selšček, Otave, Dobec in Bezuljak, ki so bile nedavno prej ustanovljene. Poveljstvo III. grupe odredov je odločilo, da v tej akciji sodelujeta tudi 2. bataljon in 2. četa 1. bataljona DO.

Partizani so napadli v noči na 19. september in pregnali belogardiste iz vasi Topol, Otave, Dobec in še ene vasi.* Pri

* Zbornik VI. — 4 — 113.

tem sta padla en italijanski oficir in en belogardist, osem belogardistov je bilo ranjenih, trije pa ujeti.

Drugi bataljon odreda je napadel Selšček, Bezuljak in Topol. Topol in Bezuljak sta se predala brez boja, v Selščku pa je prišlo do manjšega boja v neki hiši na koncu vasi, v kateri so bili trije belogardisti. Partizani so hišo zažgali in v njej so zgoreli tudi belogardisti.

Dolomitski partizani so imeli v tem boju dva lažje in dva težje ranjena. To sta bila Cibi* in Nada.** Bataljon je ranjenca odnesel v iško partizansko bolnico. Osebu jih je predal nekje v bližini Zapotoka. Potem se je utaboril v nekem starem partizanskem taborišču nad Mateno, kjer je ostal nekaj dni.

Po nekaj dneh se je preko Planinice premaknil do Podpeči, kjer je prešel progo, potem pa med progo in Ljubljano nad Bistrom, Verdrom in Vrhniko prišel v eni noči nad Staro Vrhniko in tam predanil. Drugo noč je nadaljeval pot na Mavsarjev grič, kjer je pripravil taborišče. Tja je prišel 27. septembra.

Dokler se je bataljon zadrževal na Mavsarjevem griču, je imel dva manjša spopada z Italijani v Lipalici, kjer je imel postavljene zasede. Dne 29. septembra se je preselil v Kajndol, kjer se je že 30. septembra boril z belogardisti iz Šentjošta, ki so prišli v Žažar mobilizirati. Ko so v bataljonu zvedeli, da so v vasi belogardisti, so šli skoraj vsi borci takoj tja, napadli belogardiste ter jih po kratkem boju pognali nazaj v Šentjošt. Za ta dan so preprečili njihovo mobilizacijo v Žažarju. Druga četa 1. bataljona je bila v opisani akciji Krimskega odreda priključena Lukovemu bataljonu, ki je napadal Begunje. Toda partizani Begunj niso zavzeli, a dolomitska četa ni imela pri tem nobenih izgub. Nekaj dni po tem boju se je četa preko Pokojišča, Verda in Stare Vrhnike vrnila k svojemu bataljonu na Babni gori, kamor je prišla v noči na 26. september.

Nove kvislinške enote in postojanke

Italijani v septembrski ofenzivi proti DO niso dosegli nikakršnih vojaških uspehov. Vse partizanske enote so se organizirano umaknile, po koncu ofenzive so se takoj vrnile

* Franc Oven-Cibi.

** Rotar Dragica-Nada.

na svoja operativna področja, ponovno vzpostavile prejšnje osvobojeno ozemlje in spet začele z akcijami. Sovražnikova ofenziva pa je uspela v tem, da se je v Dolomitih naglo začela širiti bela garda. Partizani so bili namreč nekaj časa odsotni, okupator in BG sta izvajala hud teror, aretirala ljudi, jih pošiljala v zapor in internacijo ter jih nasilno mobilizirala v belo gardo.

Tako so belogardisti iz Šentjošta že 17. septembra mobilizirali vse moške v Butajnovi in Samotorici, 18. pa v Podlipi.

Dne 20. septembra so ustanovili BG v Hotedršici, in sicer župnik Jože Ferkolj, župan Jože Albreht, župnik Jožef Kapus, kmet Janez Plečnik in njihovi klerikalni sodelavci.

Dne 28. septembra je nastala belogardistična postojanka v Rovtah. Njeno osnovo so tvorili trije vodi rovtarskih belogardistov, ki so bili še do tedaj v Šentjoštu.

Iz vseh dotedanjih enot BG v Dolomitih so sedaj ustanovili 1. bataljon legije smrti ali MVAC pod poveljstvom mihailovičevskega kapetana Pavla Vošnarja-Vidmarja, ki je imel svoj štab v okupatorski postojanki v Rovtah. Dne 29. oktobra 1942 so po nekem italijanskem poročilu te enote šteje 210 oboroženih moških, in sicer 1. četa v Šentjoštu 69, 2. četa v Rovtah 73, 3. četa v Zaplani 31, 4. četa v Hotedršici 28 in bataljonsko poveljstvo v Rovtah 9 moških. Številčna moč v teh štirih belogardističnih postojankah pa je bila v resnici nekaj večja, ker so bili belogardisti v svoji mobilizacijski vnemi bolj marljivi kot pa italijanski okupatorji v pošiljanju orožja.

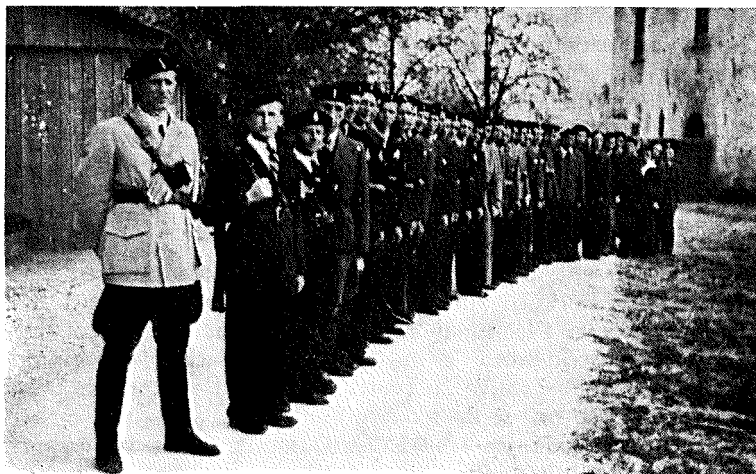
Že pred ofenzivo, 10. septembra, so župnik Andrej Lavrič (ki je bila desna roka škofa Rožmana), duhovnik Pezdir, kaplan Boris Koman, akademik France Mravlje, Vincencij Mravlje in Janez ter Zdravko Novak organizirali belogardistično postojanko v Brezovici.

Ob ustanovitvi je postojanska štela 55 ljudi, od teh jih je bilo 10 iz Loga.

Že dan po ustanovitvi so belogardisti izvedli pohod v Log, 20. septembra pa so s postaje Brezovica odpeljali kretnika Franca Urha in aretirali ter izročili Italijanom osem domačinov.

Zvečer 21. septembra je belogardistična patrulja iz Brezovice ubila železničarja Ivana Justina.

V drugi polovici septembra so tudi v Dravljah ustanovili belogardistično postojanko, ki je v začetku štela 36 moških.

Posadka bele garde iz postojanke Kršljanov grad pri Logu

Največji pobudnik je bil župnik Mirko Bartol. S prižnice je stalno napadal NOG, odvrčal ljudi od Osvobodilne fronte in bil potem nenehno v stikih s poveljstvom in s člani bele garde v postojanki.

Belogardistični organizatorji so kar tekmovali med seboj, kdo bo prej ustanovil belogardistično postojanko, in se posluževali vseh sredstev, da bi dosegli ta cilj.

V Borovnici je kaplan Viktor Bratuljič z italijansko pomočjo ustanovil belogardistično postojanko 29. septembra, nastanila pa se je v Brezovici pri Borovnici. Vendar je od predvidenih 80 članov uspel mobilizirati le 45 članov, in še od teh je bilo 29 takšnih, ki so kot vaški stražarji ostali v svojih vaseh Niževce, Sobočevo in Brezovica.

Zadnje dni oktobra je bila ustanovljena belogardistična postojanka pri Sv. Treh kraljih (na Vrhju). Šentjoški belogardisti so s pomočjo župnika Ramšaka na Vrhju mobilizirali okrog 80 mož in fantov. Konec oktobra so jim Italijani izročili orožje, nakar so se pod poveljstvom bivšega orožnika Franca Grdadolnika z Ramšakom vred vrnili na Vrh in se tam utrdili.

Organizatorji bele garde iz Brezovice so že v sredini septembra 1942. leta pripravili 10 ljudi za belogardistično

postojanko v Logu pri Brezovici, kmalu za tem pa je nastala postojanka bele garde Log, ki je štela okoli 35 mož.

Dne 5. novembra 1942. leta je nastala postojanka v Horjulu. Za osnovo ji je služil oddelek belogardistov, ki ga je iz Šentjošta pripeljal sin horjulškega župana Alojz Bastič.

Kmalu potem so iz horjulske postojanke poslali en vod na Koreno, kjer je potem v cerkvi nastala postojanka.

Istočasno so ustanovili posadko tudi v Žažarju. Osnovo ji je tvoril vod belogardistov, ki je prišel iz Šentjošta.

Prve dni novembra je bila tudi na Vrhniki ustanovljena bela garda. Tudi ta se je rodila v župnišču in njegovi soseščini — pri vrhniških kapitalistih. Njeni idejni pobudniki, propagatorji in organizatorji so bili poleg kaplana Štefana Kraljiča še klerikalni veljaki Ignac Hren, župan in tovarnar, njegov svak Marjan Marolt, advokat, dr. Stanko Zupan, advokat ter liberalni mogotci Stanko Hočevnar, lekarnar, bivši župan in narodni poslanec, dr. Anton Komotar, notarski kandidat, in ing. Milan Lenarčič, veleposestnik in tovarnar. Vsi so bili tesni politični in gospodarski sodelavci italijanskih fašistov, Hren, Marolt, Hočevnar pa tudi njihovi vohuni, ki so okupatorjem označevali, proti katerim Vrhnicanom naj izvajajo teroristične ukrepe.

Jeseni 1942. leta so ti belogardistični voditelji sklenili, da tudi na Vrhniki ustanove oboroženo skupino. Ker pa med ljudstvom na Vrhniki in v okolici niso imeli pristašev, so na pomoč poklicali šentjoške belogardiste. V začetku novembra je Jože Kavčič s skupino oboroženih vojščakov prikorakal iz Zaplane na Vrhniko. Dne 5. novembra so se vrhniški voditelji zbrali s šentjoškimi belogardisti v prosvetnem domu. Po svečanem govoru belogardističnega kapetana Vošnarja-Vidmarja, komandanta prvega bataljona Legije smrti, so osnovali svojo posadko. Za poveljnika so izbrali dr. Stanka Zupana, za njegovega namestnika notarja Antona Mejača, za adjutanta pa dr. Anton Komotarja. Nato so s prisilno mobilizacijo začeli nabirati moštvo.

Na Dobrovi po italijanski ofenzivi niso uspeli ustanoviti postojanke, za kar so se močno trudili župnik Jožef Klopčič, njegov kaplan Franc Muzetič in kaplan Tone Duhovnik, ki jim je prišel iz Ljubljane na pomoč. »Da bi se stvar le premaknila«, so sredi septembra prišli na Dobrovo belogardisti iz Brezovice, ki so po vaseh dobrovske fare pobili 12 ljudi,

ki se niso hoteli pridružiti beli gardi. Nekaj dni za tem pa so še Italijani ubili šest ljudi. A tudi to, je bilo zaman.

V Polhovem Gradcu so zaupniki iz Polhovega Gradca z italijansko pomočjo že v avgustu 1942. leta hoteli ustanoviti oddelek BG. Za poveljnika so določili učitelja Ivana Dolinarja, ki pa je zavrnil ta izdajalski posel. Zato so ga Italijani 12. avgusta poslali v internacijo, ustanovitev postojanke pa so odložili do začetka 1943. leta.

Tudi v Rakeku in na Planini niso mogli ustanoviti postojanke. Skupno z Italijani so se za to trudili zaupniki slovenske lige župnik Franc Novak in špediter Leon Mihevc, na Planini pa župnik Franc Urbanc, kovač Sirca in krojač Mole. Voditelji reakcionarnih strank pa so ustanavljali tudi nekakšno ljubljansko stražo, da bi z njo pokorili svobodoljubno in odporno mesto.

Že poleti 1942. leta so belogardistični voditelji v Ljubljani predlagali okupatorskim oblastem ustanovitev ljubljanske straže, ki naj bi bila tajna politična policija. Zbirala naj bi podatke o pristaših OF in sestavljala sezname za aretacije. Najbolj nevarne naj bi izročala Italijanom, sumljive pa nadzirala. Eksekutivno službo naj bi sestavljali zaupni slovenski policisti in civilni prostovoljci pod poveljstvom slovenskih oficirjev in podoficirjev, ki bi se vrnili iz ujetniških taborišč (tisti bi bili izpuščeni iz taborišč pod pogojem, da se vključijo v boj proti NOG)...

Dne 1. novembra 1942 so fašistični okupatorji tej belogardistični četi dopustili policijsko oblast v Ljubljani in ji dali za zapor en trakt v belgijski kasarni. Poveljnik belih zaporov je bil Tone Pipan z izmišljenim imenom Gorazd Osojnik. Razen njega so ljudi zasliševali in mučili tudi dr. Albin Šmajd, dr. Godnič, jurist Franc Frakelj, Franc Casar, Ciril Žebot, Maks Loh in celo nekateri belogardistični duhovniki, zaradi česar so Ljubljančani te zapore imenovali »farovž«.

Belogardisti so imeli v Ljubljani tako veliko oblast, da so od Italijanov zahtevali in dobivali celo zapornike, ki so jih aretirali italijanski karabinjerji, vendar s tem še niso bili zadovoljni. Zahtevali so, naj bi tudi oni izvajali množične aretacije v mestu in tako strli svobodoljubno Ljubljano, kar se italijanskim okupatorjem kljub vsemu njihovemu nasilju ni posrečilo.

General Robotti je že 23. februarja 1942 obdal Ljubljano z žično ograjo in s stražami ter mesto razdelil na štirinajst odsekov. Od 23. februarja do 15. marca so italijanski karabinjerji in vojaki preiskovali odsek za odsekom in vse za orožje sposobne ljudi odganjali v vojašnice, kjer so njihovi konfidenti odbrali 878 nevarnih oseb, ki so jih nato poslali v internacijo ali pa izročili vojnemu sodišču. Dne 19. marca so aretirali in odvedli v internacijo vse aktivne oficirje in podoficirje, ki so bili povečini vključeni v Osvobodilno fronto. Po obširnih pripravah so fašistični okupatorji od 27. junija do 1. julija prijeli nad 20.000 ljudi, to je skoraj vse za orožje sposobne moške, od katerih so s pomočjo konfidentov odbrali 2858 sumljivih oseb. Tako se je število zaprtih in interniranih Ljubljančanov dvignilo že na 5858 oseb, kar je znašalo nad četrtno za orožje sposobnih moških. Okupatorji so kar naprej zapirali zavedne Ljubljančane. Italijansko vojno sodišče v Ljubljani je do konca 1942. leta obravnavalo 4787 obtožb proti 6707 Slovincem iz Ljubljane in s podeželja, od teh jih je 69 obsodilo na smrt, druge pa na zaporne kazni in internacijo. Do konca oktobra 1942 so fašisti postrelili 132 Ljubljančanov, ki so jih uradno proglasili za talce, mnoge pa so pobili kar brez juridičnih ceremonij.

Za božič je belogardistično vodstvo skupno s komando XI. armadnega zbora ponovno izvedlo množične racije, v katerih je sodelovalo 506 belogardistov in 406 karabinjerjev ter italijanskih vojakov. Ustanovljenih je bilo 86 patrulj, ki so imele nalogo aretirati 813 ljudi, osumljenih za sodelovanje z NOG. Pri teh racijah je posredno ali neposredno sodelovalo tudi nekaj duhovnikov.

Tako je tudi Ljubljana močno občutila nepopisno belogardistično-fašistično strahovlado, ki je jeseni, posebno pa med veliko italijansko ofenzivo in po njej zajela vso Ljubljansko pokrajino.

Tako imenovana Ljubljanska pokrajina je štela okrog 305.000 prebivalcev. Do konca oktobra 1942, ko še ni bila končana velika roška ofenziva, so Italijani s pomočjo belogardistov samo v Gonarsu, Trevisu, Padovi in na Rabu internirali okrog 26.000 Slovencev in več tisoč v drugih koncentracijskih taboriščih. S tem so nadaljevali vse do italijanske kapitulacije. Skupno število internirancev je verjetno znašalo

okrog 40.000 ali petnajst odstotkov vseh Slovencev v Ljubljanski pokrajini, po nekaterih cenitvah pa še več.

Razmere v italijanskih koncentracijskih taboriščih so bile obupne. Sestradani interniranci, med katerimi je bilo celo mnogo starčkov, dojenčkov in nosečih mater, so naglo hirali in množično umirali. To nam potrjujejo mnogi objavljeni spomini preživelih internirancev in tudi italijanske listine. General Gastone Gambara, ki je za Robottijem postal komandant XI. armadnega zbora, je 17. decembra 1942 zapisal: »Umevno in pravilno, da koncentracijsko taborišče ni taborišče za debeljenje. Bolan človek je človek, ki da mir.« In popoln mir italijanskim okupatorjem je samo na Rabu dalo okrog 4000 Slovencev, ki so tam pomrli zaradi lakote in bolezni...*

Smrt komandanta Ježevnika

Po veliki sovražni ofenzivi je komanda III. grupe odredov poklicala v svoj štab komandanta DO. Odred naj bi bil namreč iz svojega moštva ustanovil en bataljon za Šercerjevo brigado. O tem vprašanju se je poveljstvo hotelo posvetovati s komandantom, sporočilo pa mu je tudi, naj prinese s seboj nekaj bomb, ki so jih dolomitski partizani pobirali na nemško-italijanski meji.

Komandant odreda je skupno s pomočnikom komisarja III. grupe odredov, ki je bil takrat pri Dolomitskem odredu, in s svojimi spremljevalci dne 26. septembra zvečer prekoračil cesto med Brezovico in Logom, nato pa prešel progo pri Vnanjih Goricah. Skupina s komandantom Ježevnikom je prišla v Vnanje Gorice in se ustavila v gospodarskem poslopju na domu partizanov Edija in Janeza,** ki sta kot borca DO vodila skupino preko Ljublanice.

Ko so pričakovali zvezo za pohod čez reko, so se hoteli nekoliko odpočiti, zato so se tudi udobno namestili in se pogovarjali. Ježevnik je hotel nekaj vzeti iz nahrbtnika, v katerem je imel tudi več ročnih bomb. Pri tem se je ena od bomb vžgala in izzvala verižno eksplozijo tudi pri drugih.

* Podatki so vzeti iz dela Franček Saje, Belogardizem.

** Brata Franc in Andrej Skubic. Franc Skubic-Edi, mizar star 48 let, borec od 1942, padel kot ilegalni delavec 28. 5. 1943 od belogardistične roke v Mestnem logu pri Viču.

Vsi partizani so bili v prvem trenutku prepričani, da so jih po prehodu čez progo zasledovali Italijani, ali pa da jih je nekdo izdal in so zdaj napadeni z bombami. Zato so po eksploziji vsi skočili ven v kritje blizu poslopja, tam, kjer so počivali, pa so pustili del svojih stvari. Šele ko se je vse pomirilo, so zaslišali slabe in izmučene glasove: »Tovariši, tovariši«. Glas je prihajal nekje od zunaj, opazili pa so tudi, da med njimi ni komandanta.

Ko so spoznali, da ne gre za sovražni napad, so se začeli previdno približevati mestu, od koder so prihajali glasovi. Kmalu so našli težko ranjenega komandanta. Imel je popolnoma razmesarjeno sprednjo stran telesa, od kolen do vrha glave. Najtežje poškodbe je imel na trebuhu in prsih. Bil je tudi popolnoma slep. Krvavel je tako močno, da tovariši s sredstvi, ki so jih imeli pri roki in ki so jih našli v domačinihi, niso mogli ustaviti krvi.

Ježevnik je bil kljub smrtnim ranam popolnoma pri zavesti. Preden so ga zapustile moči, je zbrano in odločno ukazal: »Tovariši, Italijani me ne smejo živega dobiti v roke, ustrelite me!« Ko so ga tovariši prepričevali in tolažili, da ga bodo odnesli na varno in poklicali najbližjega zdravnika, je odgovoril, da dobro ve, da mu ni nobene pomoči več. Segel je v žep, vzel iz njega denarnico ter zahteval, da jo nekdo vzame. Rekel je, da je v njej ves odredni denar, ki naj ga po vrnitvi izročijo štabu. Zahteval je tudi, da mu sezujejo čevlje in da jih mora kdo vzeti, češ da so še popolnoma dobri in da jih lahko kdo še dolgo nosi. Še vedno razločno, čeprav z vse slabšim glasom, je nadaljeval: »Bluzo pustite meni, ker že prej ni bila kaj prida, sedaj pa je tako raztrgana, da ni za nobeno rabo več, hlače pa le vzemite, ker so še dobre!«

Ko je izdihnil, so ga naskrivaj pokopali v bližnjem gozdu in grob dobro zamaskirali.*

* Poročilo štaba Dolomitskega odreda, štabu III. grupe odredov z dne 28. septembra 1972.

— Spomini Karla Grabeljška.

OSVOBOJENO OZEMLJE PRED LJUBLJANO

Nekakšno na pol osvobojeno ozemlje je v Dolomitih obstajalo že pred ustanovitvijo odreda. Že boji na Ključu, v Gabrju, potem akcije 4. bataljona v okolici Dobrove, napad na Italijane v Lipalici in na Nemce v Mačkovem grabnu in v Zalogu so Italijane prisilili, da so imeli veliko spoštovanje do dolomitskih partizanov. Zato se v smeri Horjul—Polhov Gradec niso več premikali, samo garniziji v Polhovem Gradcu so vsakih štirinajst dni vozili hrano, pri čemer so imeli močno oboroženo spremstvo. Nikakor pa si niso upali delovati na smereh Dobrova—Polhov Gradec, Dobrova—Horjul in Drenov grič—Horjul, prav tako tudi ne na smeri Polhov Gradec—Šentjošt in naprej proti Lučinam in Rovtam. Tudi v prostoru med Polhovim Gradcem—Šentjoštom, Lučinami in nemško-italijansko mejo se Italijani sploh niso upali premikati.

Z ustanovitvijo in krepitvijo odreda, posebno pa še s prihodom II. grupe odredov se je aktivnost dolomitskih partizanov močno stopnjevala, s tem pa se je utrjevalo tudi osvobojeno ozemlje. O tem piše Edvard Kardelj v pismu Loli Ribarju 14. julija, ko mu sporoča, da je na širšem področju Polhovega Gradca ustanovljeno manjše osvobojeno ozemlje.*

V tem pismu tudi izraža svoja gledanja na strategijo in taktiko narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji. Tudi mi, pravi Kardelj, težimo po osvobojenem ozemlju in »držimo partizane krepko na svojih položajih in odbijamo vsako kon-

* Pismo Edvarda Kardelja Ivu Ribarju-Loli z dne 14. julija 1942. l. o razvoju NOB v Sloveniji. Zbornik dok. in pod. o NOV nar. Jug., VI. del, 3. knjiga, str. 138. Srbohrvatski izvirnik v arhivu zgodovinskega oddelka CK KPJ (16—597).

centracijo«. Če nas Italijani napadejo z velikimi silami, jih bijemo ali pa pustimo skozi, vendar ostanemo na svojih mestih ter jih napadamo drugje. Na ta način smo do sedaj preprečili vse njihove poskuse, da bi nas zapletli v frontalni spopad. Prav zato smo sklenili, da se ne bomo preveč pulili za osvobojeno ozemlje. Če mora propasti, naj propade, samo da se mi ne premaknemo s svojih položajev. (Kardelj misli z našega ozemlja).

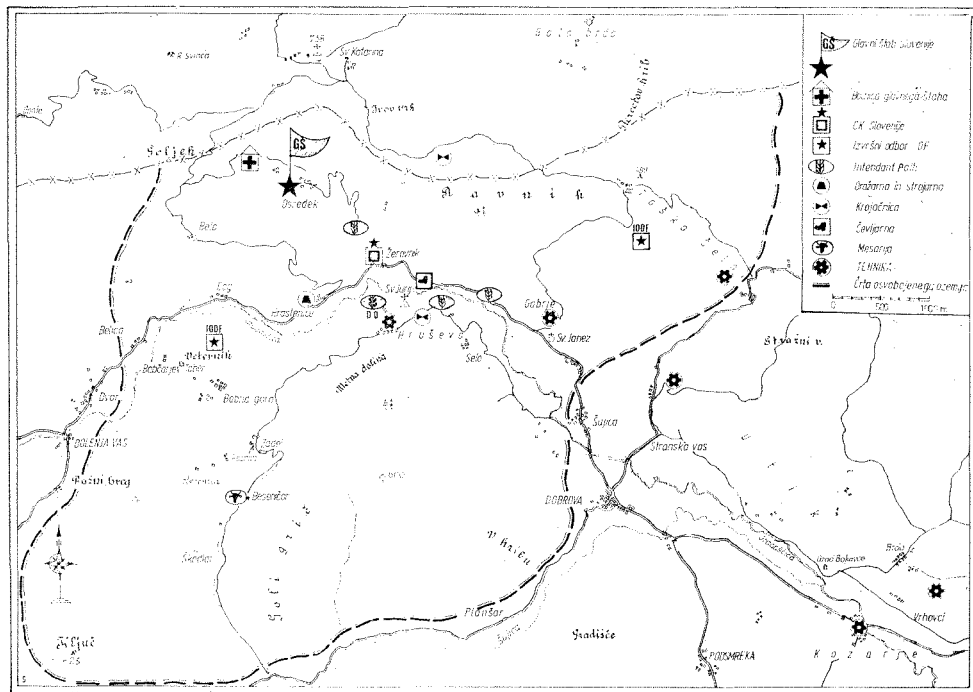
Mi ne mislimo ustvariti takih osvobojenih ozemelj kakor v Srbiji in Bosni, temveč težimo za tem, da razporedimo naše sile po vsej Sloveniji in si ustvarimo svoje »osvobojeno ozemlje« iz cele vrste majhnih svobodnih otočkov — partizanskih baz. Na ta način se bo lažje dobila tudi hrana, razen tega pa bomo popolnoma onemogočili okupatorjem, da bi nas napadali frontalno kakor na osvobojenem ozemlju v Srbiji. Upoštevati moramo namreč, da so pri nas povsod dosti dobre ceste in da lahko pride tank ali kamion kamorkoli hoče in v kakršnemkoli letnem času ali vremenu. Zaradi tega smo morali našo taktiko, ki jo imamo v Srbiji in Bosni, tukaj nekoliko spremeniti.

Glavno poveljstvo slovenske partizanske vojske je dne 26. junija 1942. leta poveljstvu III. in V. grupe odredov poslalo odredbo, v kateri jim določa razmejitev ozemlja in daje nekatere strateške in taktične naloge. Pod točko b) te odredbe stoji med drugim naslednje:

»b) V slovenskem merilu najvažnejša naloga partizanov Ljubljanske pokrajine je razširitev svobodnega ozemlja na Gorenjsko. Zato mora III. grupa doseči nagel in zdrav razvoj polhograjskega odreda, ki mora v najkrajšem času postati sposoben likvidirati nemško-italijansko mejo v tem odseku in ustvariti krepak most med svobodno Notranjsko in našimi gorenjskimi tovariši.«

Dolomitski partizani so upoštevali ta načela. Čeprav so delovali v izredno težkih geografskih in taktičnih pogojih (velika komunikativnost, številčna moč sovražnika, veliko število in smotrna razporeditev sovražnikovih garnizij, hiter razvoj BG), so vendar uspeli ustvariti osvobojeno ozemlje na pragu Ljubljane in ga obdržati od začetka poletja 1942. leta do spomladi 1943. leta.

Ko je začelo število dolomitskih partizanov hitreje rasti (posebno še po ustanovitvi odreda) in ko je zaradi njihove

Osvobojeno ozemlje v Dolomitih od poletja 1942 do pomladi 1943 in razmestitev osrednjega vodstva in ustanov glavnega poveljstva in zalednih ustanov odreda

večje aktivnosti naraščalo tudi število ranjencev, je bilo treba razvijati zaledne službe in organe, s tem pa tudi urediti in braniti osvobojeno ozemlje.

Te potrebe so močno narasle zlasti tedaj, ko je v Dolo-
mite prišlo vodstvo NOG Slovenije. Še več: to dejstvo je or-
ganizaciji zaledja dajalo popolnoma nove dimenzije in zah-
tevalo drugačno razporeditev sil za obrambo.

Vodstvo NOG Slovenije je po njegovem prihodu bivalo
na prostoru od Toškega čela do Gabrja, Osredka in Babne go-
re, zato je bilo treba to ozemlje drugače, bolje in neposred-
neje zaščititi. V ta namen se je 2. bataljon DO, ki je bil do te-
daj zelo oddaljen od odrednega poveljstva in baze, primaknil
bliže k vodstvu in odredni bazi. To je bilo potrebno tudi za-
radi tega, ker je bil bataljon po ustanovitvi belogardističnih
postojank v Šentjoštu, v Zaplani in v Rovtah, še posebno pa
po ustanovitvi postojank v Žažarju, na Korenem, v Ligojni, na
Vrhniki in v Hotedršici zelo izpostavljen. Nadaljnje zadrže-
vanje bataljona na tem terenu pa je postajalo težavno še
zato, ker je prihajala zima.

Drugi bataljon so od drugih sil odreda ločevale tudi moč-
ne italijanske garnizije na Vrhniki, v Horjulu in Polhovem
Gradcu in komunikacije Vrhnika—Horjul—Polhov Gradec in
Drenov grič—Zaklanec—Polhov Gradec. Težko je bilo vzdr-
ževati zveze, enote so se težko premikale, predvsem še po-
dnevi. Vse te garnizije in komunikacije so ozemlje odreda
pravzaprav ločevale na dva dela, polovica sil pa je bila na ta
način ločena od osrednjega vodstva in odredne baze.

Zato je bilo odločeno, naj bo velikost osvobojenega ozem-
lja usklajena z realnimi silami, s katerimi je odred razpolagal,
in s pogoji, ki jih je prinašala zima, predvsem pa s potrebami
po boljši zaščiti osrednjega vodstva in odredne baze.

Z osrednjim vodstvom je prišla tudi zaščitna četa. To je
bila močna, dobro oborožena četa z izbranimi borci.

Črta osvobojenega ozemlja je ob prihodu osrednjega vod-
stva Slovenije potekala od nemške meje in Toškega čela prek
Gabrja, Šujice, Velikega hriba po dolini od Dobrove do Podol-
nice in po dolini Prosce do Dvora, dalje prek Bele in Golje-
ka do nemško-italijanske meje in dalje ob meji do Toškega
čela.

Prvemu bataljonu je bilo naloženo, da prepreči morebitni
sovražni vpad prek Velikega hriba in Šujice v rajon Hru-

ševo—Osredek—Babna gora, njegove čete so bile razmeščene v Bezenici, Selu in na Ravniku.

Drugi bataljon je imel nalogo, da brani smeri Ključ—Babna gora, Dvor—Babna gora in Dvor—Osredek, čete je imel razporejene na Ključu in na Babni gori.

Za obrambo smeri Gabrje—Žirovnik, Gabrje—Toško čelo in Podutik—Toško čelo je bila zadolžena zaščitna četa glavnega štaba, ki je bila razporejena v Gabrju. Ko pa je izvršni odbor Osvobodilne fronte prebival pod Toškim čelom, je imela svojo postojanko na Toškem čelu.

Vse to ozemlje je merilo manj kot 35 km² in ga je bilo mogoče v dobri uri prehoditi vzdolž in povprek.

Obrambo vseh smeri so partizani preučili do podrobnosti. Predvideli in ocenili so vse položaje, ki bi na posameznih smereh prišli v poštev za obrambo. Posamezna mesta so že v naprej pripravili za obrambo in predvideli za postavljanje min. Prostor med enotami so kontrolirale patrulje in opazovalnice. V smeri proti najbližjim italijanskim garnizijam in belogardističnim postojankam so postavili zasedo in pošiljali patrulje. Na vsem terenu so prek aktivistov organizirali obveščevalno službo, posebno še na smereh, kjer je bil sovražnikov napad najbolj verjeten, in po vaseh, kjer so stale garnizije in postojanke.

Tako sta bila osrednje vodstvo NOG Slovenije in odredna baza dobro zavarovana, čeprav sta bila tik ob nemško-italijanski meji ter v dosegu topov in minometalcev iz najbližjih italijanskih posadk, z nemške meje pa delno tudi v dometu mitralješkega ognja.

Kljub temu, da so bile odredne enote v glavnem koncentrirane za obrambo osvobojenega ozemlja, so vendar opravljale akcije na vsem prostoru Dolomitov, od Šentjošta in ljubljanskega bloka do Podpeči, Verda, Rakeka, Planine, Hote dršice, Sv. Treh kraljev in Črnega vrha nad Polhovim Gradcem. Večkrat so napadale s celim bataljonom, posamezne belogardistične postojanke pa tudi z vsem odrednim moštvom.

Vodstvo NOB Slovenije v Dolomitih

Vodstvo NOB Slovenije, ki se je med ofenzivo na Dolenjskem in Notranjskem moralo iz Roga umakniti na Podlipo-glav, se je odločilo za odhod v Dolomite. Ta odločitev je imela

več razlogov. Situacija v Ljubljani je zaradi množičnih aretacij postajala vse bolj zaskrbljujoča. Okupator in v zadnjem času bela garda sta z vsakim dnem stopnjevala teror nad junaškim ljubljanskim prebivalstvom. Obstajala je nevarnost, da pozicije NOG v Ljubljani močno oslabijo, kar bi imelo za gibanje v Sloveniji hude posledice.

S tem, ko bi vodstvo NOG Slovenije delalo v Dolomitih, bi lahko bolje in neposredneje pomagalo Gorenjski, kjer je bila situacija zaradi nemškega terorja in stalnih napadov na partizanske enote dosti težka. Vodstvo bi imelo iz Dolomitov boljšo zvezo s Primorsko in večji vpliv na dogajanja na tem področju, kjer se je NOG hitro razraščalo.

V Dolomite so se selili v dveh skupinah. Edvard Kardelj in Boris Kidrič sta že prej odšla s Podlipoglava naravnost v Ljubljano in od tam v Dolomite, in sicer v prvi polovici leta 1942.

V prvi skupini so bili Ivan Maček, Tone Fajfar, Jože Rus in desetina partizanov kot njihovo spremstvo.

Ta skupina je odšla izpod Podlipoglava prve dni novembra in se blizu Lavrice napotila čez Ljubljansko barje, prišla do Črne vasi in prek Tomišlja na Krim. Po prvotnem načrtu naj bi šli v Dolomite po najkrajši poti, in sicer čez Ljubljanico v dobrovske hribe. Ker pa je bila ta zveza zaradi septembrske ofenzive v Dolomitih za nekaj dni prekinjena, so nadaljevali pot nad Borovnico čez Padež in pri Verdu prešli progo, nato so šli nad Vrhniko in Staro Vrhniko prek Podčela ter pred zoro prispeli na Kremnik, v gozd med Ligojno in Horjulom. Tu so v neki gošči ostali do mraka, potem pa je vodič zaradi megle izgubil orientacijo, zato so več ur taval, a končno so le prišli do ceste Drenov grič—Zaklanec, obšli Lesno brdo in šele pri belem dnevu prišli pri Brezju na cesto Dobrova—Horjul. Od tu so se po pobočju Ključa povzpeli na njegov vrh. Skupina je za pot, ki od njihovega prejšnjega taborišča do vasi Brezje znaša manj kot štiri km zračne črte, porabila celo noč.

Tone Fajfar prihod te skupine po prihodu na Ključ opisuje takole:

»Ko smo prišli na vrh Ključa, kjer smo pričakovali zvezo z dolomitskimi partizani, nas je dočakalo razočaranje. Dolomitskih partizanov ni bilo nikjer. Za njimi so ostali samo sledovi opuščenega taborišča. Kljub temu nas je prevzela

zavest, da smo doma in na varnem. Utaborili smo se v bunkerju. Prepričani smo bili, da mora priti od kod kak partizan ali patrolja, ki nam bo pomagala najti zvezo z odredom. Ni-smo se motili. Partizana smo kmalu našli. Matija, naš neutrudni komandant, ga je takoj vzel in odšel z njim iskat zveze in preiskovat teren, ki bi moral biti pripravljen za naša bivališča.

Matija nam dolgo ni poslal nikakršnih vesti. O vsem se je hotel najprej in na lastne oči prepričati. Pač pa je poskrbel za nas s tem, da smo dobili hrane. Sicer pa bi tudi brez tega ne bili stradali. Tisto jesen je na Ključu bogato obrodil kostanj. Neprenehoma smo ga kuhali v konzervnih posodah. Za spremembo smo nabirali gobe in jih pekli na žerjavici. Premišljevali smo že, da bi bilo lepo ostati kar tu na Ključu, ko je popoldne tretjega dne prišla po nas partizanska patrolja, da nas povede k odredu.

Na drugi strani Ključa se nam je odprl prelep pogled na Polhograjsko dolino. V kotu pod Grmado so se belile nakopičene hiše Polhovega Gradca. Tam je bila močna okupatorska postojanka. Na desno stran smo videli do Ljubljane, tam zadaj pa so ležali lipoglavski hribi. Druga skupina naših tovarišev je najbrž še tam ali pa že morda pešači nekje za našimi sledovi. Teden dni smo potrebovali za pot iz Podlipoglava v Dolomite, čeprav zračna črta ni daljša od 15 km. Toda vmes je Ljubljana, ograjena in napolnjena s sovražniki.

Partizani so nas popeljali mimo Babne gore in skozi Hruševo do Gradašnice, takoj za njo pa v strmi hrib Ravnik. Vrh Ravnika je v majhni kotanji taboril Dolomitski odred. Matija je bil tu. Vse je opravil in se po svoji navadi o vsem na lastne oči natančno prepričal. Še to noč smo prenočili v zemljankah, ki so jih pripravili za zimo, naslednje jutro pa smo pod Matijevim vodstvom odrinili v naš novi dom pod Toškim čelom.

Nad cesto, ki vodi iz Stranske vasi proti Dravljam, leži samotna kmetija na Čepljah. Od ceste je oddaljena kakšnih 10 minut. V zaraščenih gozdovih za Čepljami, ki se širijo po vseh pobočjih Toškega čela in Ravnika, so napravili partizani nekaj skrivališč. Eno takih gozdnih skrivališč je izbral Matija za bivališče Izvršnemu odboru. Ob robu gozdne grape je bilo vgrajeno v zemljo majhno prebivališče. V njem je bilo prostora za dva pograda in mizico. Vhod je bil napravljen

skozi strop. Kamuflirali so ga s tem, da so natrosili listja, ki ga je bilo v gosti bukovini dovolj. Bunker je imel tudi pre-mišljeno ventilacijo, ki je bila izpeljana v trhel štor nekaj metrov vstran.

Semkaj je pripeljal Matija Rusa in mene. Skrb nad novim bivališčem je izročil dolomitskemu obveščevalcu tovarišu Tončku.* Tonček je bil po poklicu frizer, doma iz Šiške. Že v Ljubljani je bil vključen v varnostno-obveščevalno službo ter se udeleževal njenih akcij, spomladi 1942 pa je odšel k dolomitskim partizanom. Nosil je težko nemško brzostrelko, kakršne so bile takrat med partizani še redke. Tonček nam je donášal hrano z bližnje kmetije, prinašal časopise in novice, predvsem pa skrbel, da je bilo skrivališče čez dan dobro zakamuflirano. Teren, na katerem smo bili, ni bil več znotraj obroča partizanskih čet. Bil je na zunanjem robu, od koder je bilo ozemlje odprto vse do ljubljanske žice in do postojank, ki so bile razmeščene okrog mesta. To vmesno ozemlje so kontrolirale samo partizanske patrulje, medtem ko so bili bataljoni razmeščeni v notranjosti osvobojenega ozemlja. Zaradi tega je bila konspiracija na našem področju posebno potrebna.

Dober teden kasneje je prišla k nam v Dolomite druga skupina tovarišev z one strani Ljubljane. Potovala je skoraj natančno po naših sledih okrog Vrhnike, ker zveza čez Ljubljano na Barju še vedno ni bila vzpostavljena. Z njihovim prihodom se je naše bivališče popolnoma natrpalo. V mali luknji smo stanovali Josip Vidmar, Jože Rus, Edvard Kocbek, Fran Lubej in jaz, kmalu pa se je priselil še Marjan Brecelj, ki je prišel za nami s Podlipoglava, potem ko se je nekaj časa mudil pri krimskih partizanih. Bivališče smo nekoliko predelali, tako da je bil izrabljen sleherni kotiček. Izmenično smo se razvrščali ob mizici in na pogradih. Svetili smo si s karbidom. Podnevi smo tičali v bunkerju, na noč pa smo zlezli ven in se zračili na svežem novembrskem zraku.

Za člane Centralnega komiteja je pripravil Matija posebno bivališče nedaleč od Gabrja. Tjakaj se je vselil France Leskošek z Matijem, kasneje pa, ko sta se vrnila med nas, tudi Edvard Kardelj in Boris Kidrič. Spočetka se čez dan nikdo ni gibal zunaj skrivališč, zbirali smo se šele zvečer.

* Tonček: Anton Kovač.

Seje Izvršnega odbora smo imeli ob večerih v bunkerjih ali pa v bukovju.

Taka ostra konspiracija pa je držala le prvi čas. Začeli smo izkoriščati lepo jesensko vreme in ostajati zunaj bunkerja tudi podnevi. Pazili smo samo, da nismo bili na očeh domačinov, ki so hodili v gozd po listje. Tonček nam je začel razkazovati okolico in nas popeljal končno tudi na Toško čelo. Ta vasica je bila tedaj — in vso naslednjo zimo — svobodna.

Sto metrov za vasjo je bila utrjena nemška meja, prepletena z gosto žično oviro. Nemške straže se za dogodke na naši strani niso posebno zanimale. Tako smo lahko brez skrbi posedeli na vrhu in se razgledovali po slovenski zemlji. Imeli smo široko odprt razgled po vsej Gorenjski tja do Golnika, Tržiča in Kamnika. Pod nami so bile Dravljje, ki so že imele belogardistično postojanko, za nami Ljubljana, kjer si s prostim očesom razločil ljudi na šišenskih ulicah.

S preselitvijo na Babno goro smo bili oddaljeni od tovarišev v Žirovnikovem grabnu skoraj uro hoda. Seje in sestanke smo imeli navadno spodaj v dolini, v Hruševem ali v Gabrju, kjer smo se zbirali največkrat pri Kelnaču. Tu je bil dom takratnega komandanta DO tovariša Radovana,* ki so ga čez nekaj mesecev, aprila 1943, Italijani zajeli na Osredku, obsodili na smrt in ustrelili. Njegova domačija je bila v kasejših ofenzivah popolnoma porušena.

V ozki grapi pod Osredkom je bila dolomitska partizanska bolnica. Vgrajena je bila v strm breg ter tako dobro skrita, da je vzdržala več okupatorskih ofenziv. Tu je zdravil bolnike doktor Cedrik (Obračunč),** ki je malo poprej dopotoval s Štajerske, kamor je bil odšel prejšnje poletje skupaj s komandantom Stanetom. Pomagal mu je tovariš Rok,** ki je bil sicer po poklicu veterinar, svoje živinozdravniško znanje pa je znal dobro prikrojiti tudi za zdravljenje ljudi. Dolomitska bolnica je imela vedno dovolj dela. Iz stalnih prask, do katerih je prihajalo okrog osvobojenega ozemlja, zlasti pa ob večjih okupatorskih ofenzivah, je dobivala zmeraj nove ranjence. Prevoz težjih ranjencev na Notranjsko ali na Krim je bil skoraj onemogočen, zato so se morali zdraviti v Dolo-

* Franc Rihar-Radovan.

** Rudolf Obračunč-Cedrik.

*** Lojze Bunde-Rok

mitih. Bolnica se je morala seliti iz Dolomitov spomladi po veliki ofenzivi, ko je bilo treba to ozemlje popolnoma evakuirati.

Del glavnega poveljstva, ki je ostal v Dolomitih, se je naselil na Osredku tik pod nemško mejo. Tu so prebivali Jaka Avšič, ing. Mihevc in Slavko Vrhovec. V gospodarskem poslopu pod skednjem so jim zgradili bunker, kamor naj bi se preselili, če bi bilo potrebno. V bunker je bilo mogoče priti skozi tesen vhod, do katerega se je prišlo izpod kolnice. Samo skrivališče je bilo ozko in visoko, opremljeno z dvema pogradoma in mizo. Bunker je postal pozneje prizorišče razburljivih doživetij.

Pri Žirovniku, stari kmetiji, ki stoji ob vhodu Žirovnikove grape, se je naselil intendant glavnega poveljstva Polh. Polhovina je bila najvažnejša gospodarska ustanova dolomitškega osvobojenega ozemlja.

Konec decembra je prišel po naši zvezi, ki jo je organiziral IOOF, v partizane duhovnik Metod Mikuž. Metod Mikuž je že prej delal v organizaciji OF, zlasti pri zvezah, ki jih je vodstvo OF imelo pri škofu Rožmanu.

S prihodom Mikuža v partizane je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet ustanovilo funkcijo verskega referenta in na to mesto postavilo tovariša Mikuža.

Približno v istem času sta v glavni štab v Dolomite prišla tudi Arsa Jovanović, član vrhovnega štaba, in organizator mladine Jugoslavije Rato Dugonjić. Arsa Jovanović je pripeljal s seboj tudi skupino oficirjev iz Srbije, Črne gore in Bosne, ki jih je poslal vrhovni štab z namenom, da jih porazdeli po večjih enotah v Sloveniji in da na ta način prenese izkušnje, ki so jih ti oficirji imeli iz bojov v drugih krajih Jugoslavije, predvsem pa iz bojov prvih brigad NOV, ki so delovale v glavni grupaciji z vrhovnim štabom.

Arsa Jovanović in Rato Dugonjić sta ostala v Dolomitih ves čas do odhoda osrednjega vodstva Slovenije iz Dolomitov v Rog. V tem času je Rato Dugonjić obiskal tudi Primorsko.*

* Povzetek iz spominov Toneta Fajfarja v knjigi *Odločitev*, str. 173—180.

Že prvi aktivisti in odbori OF ter NZ so za narodnoosvobodilno gibanje zbirali hrano, obleko, orožje in druge potrebščine, to pa že od samega začetka okupacije, posebno pa še od tedaj, ko so se pojavile prve partizanske enote.

Prve skupine v Dolomitih in četo na Samotorici je večinoma preskrbovalo ljubljansko vodstvo prek Logarjevih v Horjulu. V začetku 1942. leta pa so se predvsem s hrano oskrbovali tudi partizani sami, tako da so jo nabirali po vaseh pri naših simpatizerjih.

Vrhniški in logaški partizani so se v začetku preskrbovali zlasti iz zalog, ki so jih na terenu zbrali aktivisti, deloma so ti aktivisti kupovali hrano tudi v trgovinah.

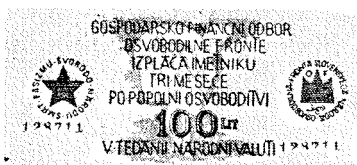
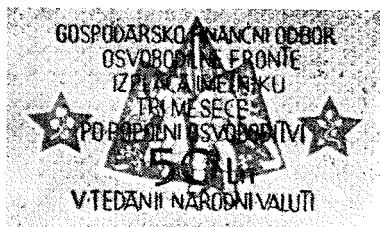
Ko je bil ustanovljen bataljon in kmalu za tem tudi Dolomitski odred in ko so se enote začele številčno krepiti, je postajalo vprašanje preskrbe vse bolj pereče in pokazala se je potreba po dobro organizirani intendantski službi.

V bataljonih in odredu so bili takoj ob ustanovitvi postavljeni tudi intendanti, prav tako v četah. Intendanti so odgovarjali za nabavo, čuvanje in pripravo hrane kot tudi za druga materialna sredstva, ki niso bila v rokah borcev. Četni intendanti, imenovani tudi ekonomi, so razen za četna skladišča odgovarjali tudi za kuhinje.

Ko je bila nekoliko pozneje ustanovljena bolnica pod Katarino, je tudi ta imela svojega intendanta.

Intendanti so ob pomoči štabov morali skrbeti še za obutev in obleko, imeli so dobre zveze s terenom (z odbori OF, NZ in pozneje z AFŽ), tako da posamezniki niso mogli samovoljno delovati, oziroma je bila samovolja hitro zatrta, če se je pojavila.

Takoj po ustanovitvi odreda so nastale razne delavnice, ki so služile odredu, pozneje pa tudi osrednjemu vodstvu, ki je skupno z zaščitno četo štelu okoli 60 mož, potem ko so se razvile zveze, tehnika in drugo, pa je štelu več kot sto ljudi. Del materialnih sredstev pa je iz Dolomitov šlo k drugim enotam: na Gorenjsko in Notranjsko. V Dolomitih so dobivali opremo mnogi novinci, ki so prek zveze v Dolomitih odhajali v partizane drugam, ali pa razne skupine, ki so dostikrat slabo opremljene prehajale prek Dolomitov v druge kraje

Obveznici gospodarsko-finančnega odbora OF

Slovenije (na Gorenjsko, na Primorsko in na Notranjsko) in se nekaj dni tu zadrževale.

Glavni viri oskrbovanja so bili:

— Organizirano zbiranje materiala prek članov OF, AFŽ in NZ. To zbiranje so organizirali politični delavci na terenu.

— Rekvizicije pri BG in odvzemi okupatorju.

— Odkupi. Odkupi so bili vršeni z denarjem in obveznicami.

— Posebno pomemben vir preskrbe je bila Ljubljana. Oskrbovala je še posebej tiste materialne potrebščine, ki jih na podeželju ni bilo moč dobiti, predvsem sredstva, ki jih je osrednje vodstvo potrebovalo za delo tehnik, za propagando, za izdelavo in popravilo radijskih postaj in radijskih aparatov kakor tudi sanitetni material za potrebe bolnic, za bataljonsko in četno prvo pomoč.

Da ne bi bila vsa ta sredstva koncentrirana na enem mestu in na majhnem prostoru, tako kot organi osrednjega vodstva, štabov, odredov in njihovih institucij (tehnika, delavnice, bolnica in drugo), je bila na osvobojenem ozemlju zgrajena mreža majhnih skladišč ali bunkerjev. Del teh bunkerjev je bil pri zanesljivih, nam predanih aktivistih, v njihovih hišah in v gospodarskih poslopih, prostori pa so bili v ta namen posebej pripravljeni. Drugi del bunkerjev pa je bil posejan po gozdovih, na za to prikladnih in skritih mestih.

Tudi čete in bataljoni so imeli svoja skladišča, ki so bila skrita blizu njihovih taborišč.

Večji del materiala, ki ga je odredna intendantca dobila iz Ljubljane, iz večjih rekvizicij ali iz delavnic, je bil takoj razdeljen na bataljone, na glavni štab in na bolnice, in to po enotnem ključu, ki je upošteval številčno stanje.

Pozimi 1942—1943 je bilo na razpolago več živine, kot so jo partizani trenutno potrebovali, zato so delali salame, tako iz konjskega kot tudi iz govejega mesa. Predelovalnica in sušilnica sta bili na Osredku, klavnica pa v Bezenici. Največ salam so dobile bolnica, glavni štab ter zaledne ustanove kot »zlato rezervo« za tiste prilike, ko bodo divjale ofenzive in ko ne bo mogoče redno pripravljati kuhano hrano. Salamo so kot suho hrano dobili tudi kurirji in tiste skupine partizanov, ki so bile več dni na dolgih pohodih.

Da bi se enote pravočasno preskrbele za zimo, je poveljstvo odreda že zgodaj jeseni začelo zbirati hrano in pripravljati skladišča, v nekaterih primerih so fižol in žito, ki so ga rekvirirali pri narodnih izdajalcih, omlatili, osušili in uskladiščili za zimo.

Tudi osrednje vodstvo je ves čas ukrepalo v tem smislu in opozarjalo, da je vprašanje preskrbe največjega pomena.

Edvard Kardelj je v pismu Ivu-Loli Ribarju z dne 14. julija 1942. leta poleg drugega pisal tudi o tem problemu. Kardelj pravi:

»Z opremo smo preskrbljeni nekje bolj nekje manj, vendar je trenutno bolje kot pri vas spodaj. Pri tem nam je Ljubljana ogromno pomagala. Zdelo se Ti bo skoraj nemogoče, vendar je res, da pošljamo iz Ljubljane po železnici cele vagonne materiala za partizane. Ravno te dni smo spet dobili iz Ljubljane 4 vagona z raznim potrebnim blagom. Tako gredo vagoni v vse smeri in tudi na nemško stran. To je rezultat političnega položaja pri nas. Precej partizanov je popolnoma ali vsaj deloma oblečenih v partizanske uniforme. Barva sicer ni pri vseh enaka, toda kroj je vedno isti in tako se le nekako izravna. Tudi z obutvijo še kar gre. Precej partizanov ima gojzerje, ki jih naše delavnice s polno paro izdelujejo. Priliv novih ljudi pa je seveda mnogo večji, zato so tudi taki, ki so raztrgani in slabo obuti. Vendar upam, da se bomo za zimo tako pripravili, da bo naša vojska dobro opremljena.«

Poveljstvo III. grupe odredov pa v svoji odredbi z dne 12. junija 1942,* ki jo je prejel tudi štab Dolomitskega odreda, še posebej opozarja, naj partizanske enote varčno ravnajo z živežem. »Zagovarjamo dobro in obilno hrano za vse partizanske enote, toda odločno zabranjujemo nesmiselno trošenje in razsipavanje hranil, posebno maščobe in moke,« piše v odredbi. Za zajtrk priporoča kavo, čaj ali prežganko s kruhom. Ko koljejo živino, naj z mesom preskrbe več enot. Ne sme se zgoditi, da bi z mesom razsipali ali pa bi ostajalo in bi se utegnilo celo pokvariti. Sicer pa naj koljejo za kmetijstvo le malo uporabno živino. Odvečno meso je najbolje predelati v salame. Poveljstvo grupe odredov je zelo priporočalo tudi uživanje mleka in povrtnine.

Kar zadeva skladišča, je poveljstvo III. grupe odredov menilo, da jih je treba graditi na varnih mestih. V ta namen pa naj uporabljajo tudi kraške jame, ki so širšemu krogu ljudi neznane. Uskladiščiti pa je treba predvsem živila, ki vzdrže dalj časa (fižol, riž, testenine, prepečenec, konzerve in podobno). V tej odredbi omenja kot primer 1. bataljon Dolomitskega odreda, ki je imel v sodih uskladiščeno nasoljeno meso.

Velikega pomena za dolomitske partizane in za osrednje vodstvo je bila preskrba iz Ljubljane, od koder je prihajal tehnični in sanitetni material.

Že v začetku oktobra 1941 je vodstvo NOG Slovenije v Ljubljani ustanovilo intendanco, ki se je v največji ilegalnosti in v najtežjih pogojih zelo hitro razvila. Ko je bilo ustanovljeno glavno poveljstvo, je bila intendanca vključena v njegovo pristojnost. Tone Fajfar v svojih spominih opisuje tudi delo ljubljanske intendance in pravi:

»Glavno poveljstvo je poverilo intendantske posle Tonetu Tomanu, ki je bil takrat še zaposlen kot sluga v tovarni ‚Zmaj‘. Na čelu intendance je bil štab, njena mreža pa je bila speljana navzdol v okrožja, rajone in ulice. Za vsak sektor je bil določen intendant, katerega naloga je bila zbiranje živeža, obleke, obutve, cigaret, sanitetnega blaga itd.

Za zbiranje in shranjevanje nabranega blaga so bili postavljeni razni bunkerji. Samo glavnih skladišč je bilo v Ljubljani več kot dvajset.

* Zbornik dokumentov in podatkov o NOV narodov Jugoslavije, VI. del, 3. knjiga, str. 48. Izvirnik v arhivu Muzeja narodne osvoboditve.

**Josip Draksler-Polh, intendant
glavnega poveljstva**

Zbiranje vseh potrebščin, zlasti pa sanitetnih, je bilo težavno in nevarno. Sanitetne potrebščine so zbirali zdravniki in bolničarke po ambulantah in operacijskih sobah in jih dostavljali glavni intendantci. Zdravniki in lekarnarji so organizirali izdelovanje posebnih ambulantnih kovčkov in majhnih zavitkov za prvo pomoč.

Zbiranje cigaret so prevzeli terenski intendantci. Cigarete so zbirali pri pripadnikih Fronte, poleg tega pa so jih dobivali tudi iz tobačne tovarne. Dobavljanje tobaka iz tovarne pa je bilo kmalu otežkočeno, ker so vmes posegli špekulanti, ki so delali pretežno za lastni dobiček.

Obleko je intendantca prav tako zbirala po množični liniji. Nekateri aktivisti so odstopili Fronti skoraj vso svojo opremo. Tehnični material, razne stroje in celo stružnice je intendantca nabavljala prek množičnih organizacij, deloma pa s pomočjo raznih podjetij in tam uslužbenega delavstva. Tu so se izkazali zlasti delavci iz tovarne »Saturnus« in železničarji iz železniških delavnic.

Blago so prenašali iz Ljubljane skoraj pri vseh njenih izhodih. Leta 1942 je šlo blago v partizanske roke v glavnem skozi prehode na Viču, kjer je imela intendantca dva bunkerja: v gostilni Novak in pri pečarju Pirnatu. Blaga niso prenašali samo posamezniki, ampak so ga prevažali celo s kamioni,

trickli in z vprežno živino. Od italijanskih vojakov je intendantna organizacija kupovala čevlje, večje količine pušk in municije. Vse to blago so italijanski vojski prepeljali iz Ljubljane na Brdo pod kozolec, kjer so ga prevzeli partizani.

Intendanca je imela organizirane delavnice za izdelovanje čevljev in oblek. Za eno na novo ustanovljenih brigad so izdelali nad 300 uniform. Mehanična delavnica na Miklošičevi cesti je bila kmalu odkrita, medtem ko je delavnica državnih železnic izdelovala za partizane razne potrebščine, med drugim je poskusila izdelovati tudi topovske cevi.«

Največ blaga je šlo iz Ljubljane po železnici. Za prevoz je skrbela frontna organizacija železničarjev. Blago so pošiljali v zabojih na naslove raznih trgovcev v namembnih krajih, tu pa so ga železničarji izročali našim aktivistom, ki so pošiljke nato odpremljali partizanom.

Tako so v začetku decembra 1942. leta za potrebe dolomitskih partizanov in osrednjega vodstva poslali vagonsko pošiljko raznega materiala. V tej pošiljki je bil tudi večji tiskarski stroj za partizansko tehniko na Hruševem.

Material je bil naslovljen na opekarno na Vrhovcih in postavljen na industrijski tir pri tej tovarni. Da bi ves material lahko v eni noči prepeljali v partizansko bazo, je bilo treba delo podrobno organizirati. Veliko število partizanov je sodelovalo pri transportu in pri varovanju, potrebnih pa je bilo tudi mnogo vprežnih voz.

Transport je peljal čez Vrhovce pod Bukovskim gradom, čez Šujico na Hruševo, od tam naprej pa v tajna skladišča. Pri tem so pomagali mnogi naši simpatizerji s konji in vozovi. (Za prevoz so bili potrebni predvsem vozovi z gumijastimi kolesi.) Prav tako so morali pomagati terenski aktivisti. Vso akcijo je bilo treba zavarovati zasedami na več kot uro hoda dolgi poti in proti ljubljanskemu bloku, posebno pa še proti Dobrovi in Podutiku, sam transport pa spremljati z močno partizansko enoto. Pri akciji so bile angažirane skoro vse odredne enote.

Ta pošiljka je bila tudi usodna za nadaljnjo preskrbo iz Ljubljane po tej poti. To je razvidno iz poročil, ki so jih agenti BG in Italijanov pošiljali svojim centralam. Tako je eden od teh agentov 14. decembra o tem prevozu poročal:*

* Izvirnik v arhivu notranje uprave Slovenije.

»Odkrita je pot, kako se dobavlja partizanom material iz Ljubljane: Vseskozi se je že domnevalo, da se preskrbuje partizanom potom Nabavljalne zadruge železničarjev na Masarykovi cesti, vedelo se ni le za način, kako se to vrši. Domnevalo se je tudi vseskozi, da služi Nabavljalna zadruga kot magazin orožja in sličnih potrebščin za vse komuniste v Ljubljani.«

Drugo poročilo agenta iz Dobrove z dne 16. decembra se glasi:

»Dobrova: V petek so prejeli partizani okoli Dobrove zopet veliko pošiljko iz Ljubljane. Kaj je bilo, se še ne ve, tudi ostalih okolišnosti ni bilo mogoče izvedeti, a drži. Povedali so to ljudje sami, ki so videli, kako se je vozilo v pravcu partizanskega logorja. Kdo jim pomaga?«

Naslednje poročilo z dne 16. decembra že podrobneje opisuje ta dogodek, odkriva organizacijo in pot dobave ter se glasi:

»Partizani dobivajo vagonске pošiljke orožja.

V včerajšnjih poročilih se je ugotovila pot, po kateri preskrbujejo ljubljanski komunisti svoje borce na terenu. Sedaj pa je ugotovljen tudi primer, ki povsem potrjuje to domnevo.

Pred nekaj dnevi je bil poslan na industrijski tir opekarne na Vrhovcih, ki je tik za blokom, poln vagon. Slučajno je bil odprt neki sod ter se je ugotovilo, da vsebuje čevlje in še nekaj drobnjarije. Izkazalo se je, da je ves vagon namenjen partizanom in da vsebuje poleg potrebščin tudi orožje.

Ne ve se za točen datum, kdaj je ta vagon prispel tja, niti ni bilo mogoče ugotoviti, kdo in kako ga je iztovoril. Vsekakor pa naj ta primer služi za dokaz, da se preskrbovanje okoliških edinic izvršuje iz Ljubljane ven in — skoro povsem gotovo je to mogoče trditi — potom železniške Nabavljalne zadruge. Verjetno pa je, da se tega načina razpošiljanja poslužuje tudi tvrdka Jelačin.

Te domneve se sedaj konkretizirajo ter se je ugotovilo, da se vrši pošiljanje materiala potom omenjene Nabavljalne zadruge in to na zelo rafiniran način.

Vsi železniški uslužbenci po posameznih postajah so člani železniške Nabavljalne zadruge, ki ima svojo poslovalnico na Masarykovi cesti. Ker dobavlja omenjena zadruga življenjske potrebščine za člane po nekaj nižjih cenah, poleg tega pa je

možno odplačevati potreščine tudi skupno konec meseca, se poslužujejo vsi uslužbenci na progi in na zunanjih postajah te ugodnosti. Vsak mesec zbere glavna postaja na zunanji progi, tako Višnja gora, Trebnje itd. vse zaboje od železničarjev, ki si dobavljajo živila pri tej zadrugi. Ko je zabojev za pol vagona, jih pošlje prazne v Nabavljalno zadrugo, da jih ta napolni ter odpošlje nato nazaj na progo. Teh vagonov pa nihče ne kontrolira, niti pri nakladanju niti pri razpošiljanju. Polni vagoni prihajajo na tovorni tir pri Nabavljalni zadrugi, kjer se iztovorijo ter se vsi zaboji postavijo v skladišče, iz skladišča se nato s polnimi zaboji zopet natovorijo vagoni, katerih se nič ne kontrolira.

Na ta način je bilo mogoče, da so se svoječasno hvalili komunisti v Ljubljani, da dobivajo pošiljke materiala na terenu in da ne občutijo nikakega pomanjkanja. Vsekakor pa se morajo taki vagoni iztovarjati le na tistih postajah, kjer so uslužbenci, ali pa šef postaje, organizirani komunisti. Na katere postaje pa smejo tak material pošiljati, pa dobro vedo.

Zanimivo je, da gredo v Nabavljalno zadrugo včasih z vozički ljudje, ki nikakor ne morejo biti člani zadruge, tako učitelj Zor Miroslav, znani OF-ar. Od tam odvažajo kake vreče, zaboje, v katerih pa je najbrže vse kaj drugega kakor pa živila.

Tej poti partizanske preskrbe naj bi se posvetilo čimveč pažnje. Naj bi se dobile povsem tajne zveze z železnico. Ko bi bili takšni vagoni pripravljeni za odpošiljatev, naj bi se jih temeljito preiskalo in morda še enkrat preložilo. Uspeh gotovo ne bi izostal. Enako pa bi bilo treba paziti pri prihajanju vagonov.

Postopa naj se hitro, ker v nekaj dneh nameravajo živila odposlati.«

Dve pošiljki pa sta prišli tudi na železniško postajo Dretnov grič, od koder so material odnašali predvsem na Krim.* Pri tem je pomagala zlasti narodna zaščita.

Prevažanje tega blaga Karel Grabeljšek v vrhniški kroniki opisuje takole:

»Nekaj tega je bilo prepeljano tudi na Vrhniko. Blago je Nande Šinkovec poskril po trgovinah Cirila Malavašiča, Petra Habiča, Mihaela Maurija in Josipa Jernejčiča, pozneje

* Zbornik VI. — 3 — 191.

Andrej Babnik, intendant odreda

pa je bilo tudi to izročeno partizanom. Pri prevažanju blaga proti Krimu so množično sodelovali zaščitniki iz štirih vasi: z Drenovega griča, z Loga, iz Blatne Brezovice in iz Bevk. Po pripovedovanju Albina Kuclerja sta prišli na Drenov grič dve taki pošiljki, zaščitniki iz Blatne Brezovice pa trdijo, da tri, dvakrat po en vagon, zadnjikrat pa kar trije vagoni. V pošiljkah je bilo manj živil kakor drugega materiala: usnja, tekstilnega blaga, orožja, železa profila 10—20 mm, pločevine, pisalnih strojev, radijskih aparatov, različnega orodja, med tem tudi velika stružnica. To je bilo namenjeno partizanskim delavnicam na osvobojenem ozemlju. Ves material so zbrali Ljubljancani in ga hranili po različnih skladiščih. Potem so ljubljanski terenski zaščitniki spravili blago na železniško postajo, nadaljnjo skrb pa so prevzeli zaščitniki železničarjev. Lahko si mislimo, da to ni bila preprosta stvar, saj so bile ljubljanske ulice, posebno še kolodvor, močno zastražene.

Ko so vagoni prišli na Drenov grič, je o tem zaščitnike po vaseh obvestil železniški uradnik s postaje. Vagone so praznili in odvažali material po enajsti uri ponoči. Imeli so tri vozove z gumijastimi kolesi. Vozili so samotež, samo enkrat so baje peljali s konji, a še takrat samo po barju do ceste

Ljubljana—Trst, čez cesto pa tudi takrat samotež. Blago je bilo treba zvoziti do Ljubljanice pri Kaminu. Čez Ljubljano so ga vozili s čolnom, ki so ga imeli skritega v Bevkah. (Italijani so že mnogo prej vse čolne pobrali.) Na drugi strani Ljubljanice so čakali partizani (pri zadnji pošiljki kakih 450 ljudi) in odnesli material proti Krimu.

Največje so bile težave s tretjo pošiljko. Treh vagonov ni bilo lahko hitro izprazniti in blago odpeljati. Lojze Volk, komisar zaščite v Bevkah, je povedal, da so tisto noč blago dvakrat naložili in še ga je nekaj ostalo za naslednjo noč. Vsega blaga tudi niso mogli prepeljati čez Ljubljano, nekaj so ga skrili pod Kaminovim kozolcem, nekaj pa še bolj stran od Ljubljanice, pri Lipovcu. Posebne težave jim je delala velika stružnica. Bilo je ravno v dneh, ko se je začela velika italijanska ofenziva proti partizanom, o kateri bomo kasneje govorili. Dne 18. julija je prišla večja skupina italijanskih vojakov po desnem bregu Ljubljanice do Kamina. Najprej so metali čez vodo bombe, nato so prišli čez, našli material pri Kaminu in pri Lipovcu in potem obe domačiji požgali. A tudi material, ki so ga partizani odnesli, ni prišel ves tja, kamor je bil namenjen. Nekaj so ga partizani pustili na Prevaljah pod Žalostno goro. Italijani so ga med ofenzivo našli in tudi tam požgali.«

Viktor Kirn je bil borec druge čete Šercerjevega bataljona. O tem prevažanju je povedal naslednje:

»Vagonsko pošiljko iz Ljubljane na Drenov grič, ki jo je pripravila in poslala ljubljanska Osvobodilna fronta, je faš-karska četa vozila dvakrat. Prevažali so z vozovi in z garami ter nosili na tragah in v nahrbtniku. Četa je pri tem angažirala celotno moštvo, razen tega pa je mobilizirala vse sposobne moške v Zgornji in Spodnji Brezovici, v Kamniku in na Prevaljah. Aktivisti z Drenovega griča in okolice pa so isto napravili v vaseh Drenov grič, Log, Bevke, Blatna Brezovica in Sinja gorica. Naša naloga je bila, da material predamo na Mokrcu. Med drugim materialom je bila tudi velika kovinska stružnica, ki še danes leži pri Kaminu v Ljubljanici. Pri prevozu čez Ljubljano je namreč zaradi prevelike teže padla v Ljubljano, čeprav je bila naložena na dva čolna.

Zadnjo pošiljko smo prevažali v noči od 15. na 16. julij, to se pravi tik pred začetkom velike italijanske ofenzive na Notranjsko in Dolenjsko. Zadnje velike količine nismo mogli

pravočasno prenesti na Mokrc, kakor je bilo predvideno, temveč je material ostal na poti od Ljubljane proti Krimu in je na začetku ofenzive padel v roke Italijanom.

Ker je bilo tega materiala mnogo in ker je bilo pri prenašanju angažiranih mnogo ljudi in tudi voz, so transport, ki je šel od Ljubljane čez progo in naprej na Krim, opazili Italijani, ki so stražili progo. Zato je v italijansko posadko, ki je varovala železniški most v vasi Goričica, kjer naj bi prepeljali tovor prek proge, prišla partizanska delegacija. Od Italijanov je zahtevala, da ob transportu prek proge mirujejo, sicer bodo partizani posadko napadli in uničili. Italijani so se te grožnje prestrašili in so res popolnoma mirovali vse dotlej, dokler partizani niso prešli proge in se odmaknili proti Krimu.«

Material pa so iz Ljubljane pošiljali tudi po drugih kanalih. Tako na primer je bila že leta 1941 vzpostavljena posebna intendantska zveza prek Viča in Vrhovcev. Material so sprejemali največkrat pri Novaku na Viču ali v pekarni Legiša na Viču, često pa ga je dostavljal tudi Alojz Dolničar, ki je bil zaposlen v tej pekarni. Partizani so bili pri prevajanju živil zelo previdni; da ne bi bilo slišati ropota, so konjem ovili kopita s cunjami. Včasih pa so konje pustili že pod Bokalcami in boski potiskali voz mimo italijanskih bunkerjev.*

Partizanska saniteta

Z začetkom oboroženega odpora je nastal tudi problem zdravljenja ranjencev in preskrbe s sanitetnim materialom.

Že v pripravi oboroženega boja so začeli skupaj z zbiranjem orožja nabavljati tudi sanitetni material in zdravila.

Prvi ranjenci so dobili pomoč od zdravnikov, ki sta jih organizirali Partija in OF in ki so to pomoč ranjencem nudili skrivoma na svojih domovih, ali pa so tajno odhajali v partizanska taborišča, oziroma mesta, kjer so bili ranjenci in jim občasno nudili najnujnejšo pomoč.

Pozneje so bili ranjenci razmeščeni pri zanesljivih privržencih OF, kamor so prihajali zdravniki in jim nudili zdravniško pomoč. V večini primerov so po osnovni zdravniški

* Spomini Vinka Jamnika.

intervenciji — po operaciji — vso poznejšo pomoč in oskrbo izvajali strokovno slabo usposobljeni bolničarji iz bivše jugoslovanske vojske, kateri so bili naši aktivisti, ali pa babice in gospodinje v hišah, kjer so bili ranjenci shranjeni. Delali so po nasvetih in napotilih zdravnikov, ki so opravljali nad ranjenci osnovno zdravniško intervencijo.

Bilo pa je tudi precej takšnih primerov, da so ranjence na razne ilegalne načine pripeljali v Ljubljano ter celo v bolnice, kjer so jih zdravili zanesljivi zdravniki, organizirani s strani Partije in OF.

Že jeseni 1941. leta je odbor OF zdravnikov v Ljubljani dobil nalogo, od organizacije NOG, da zbira in pošilja sanitetni material za partizanske enote. Tako so že zgodaj spomladi začele tudi v Dolomite prihajati stalno in organizirano potrebne količine sanitetnega materiala in najnужnejši sanitetni instrumenti.

V tem času so v Ljubljani imeli tudi že tečaje prve pomoči, ki jih je organizirala OF, zdravniki pa so začeli množičneje odhajati v partizane. Po boju na Ključu in v Gabrju ter ustanovitvi IV. bataljona Krimskega odreda v Dolomitih in kmalu za tem tudi Dolomitskega odreda so bile bojne akcije čedalje številnejše, s tem pa se je večalo tudi število ranjencev.

Problem zdravniške službe je tako postajal z vsakim dnem vse bolj pereč.

Dobro organizirana zdravniška služba pa ni bila potrebna samo zaradi ranjencev, ampak tudi za zdravljenje raznih črevesnih bolezni, skorbuta, ožuljenosti in drugih poškodb ter drugega. Zato so v vse čete uvedli bolničarje s torbami prve pomoči.

V enotah so uvedli tudi obvezne preglede, obvezno in kontrolirano umivanje in kopanje ljudi, pranje perila, prekuhavanje obleke in perila, da bi zatrli uši in stenice, večjo kontrolo pri pripravljanju hrane in drugo.

Z vsemi borci so izvajali osnovni pouk o nujenju prve pomoči ranjencem in načinu obvezovanja ran.

Z vzpostavitevijo osvobojenega ozemlja so se lotili tudi izgradnje tajne bolnice, ki so jo postavili v ozki grapi blizu Osredka. Vgrajena je bila v strm breg grape in tako dobro skrita, da je sovražnik v vseh svojih ofenzivah v Dolomite ni odkril.

Bolnico je organiziral zdravnik dr. Cedrih-Obračunč, ki je s to nalogo prišel s Štajerskega, kjer je bil že pred tem v partizanih. Pri zdravljenju mu je pomagal Rok, ki je bil sicer po poklicu veterinar, vendar je svoje znanje znal s pomočjo Obračunča uspešno uporabljati tudi pri zdravljenju ljudi.

Dolomitska bolnica je imela vedno dovolj dela in pozneje, ko je bilo ranjencev vse več in ko ni mogla zadovoljiti vseh potreb, so zato tiste ranjence, ki so že za silo hodili, pošiljali v vas Hruševo ali pa celo v svojo enoto na dokončno okrevanje.

Razen bolnice na Osredku in okrevališča na Hruševem je tudi II. bataljon, ki je v glavnem deloval na zahodnem delu Dolomitov, imel v nekem smislu svojo bolnico v rajonu Podpeska in Vranjih pečin.

Bolnica pri Osredku je imela posebno pripravljene bunkerje, ki so bili dobro skriti in zamaskirani in v katere so se spravljali ranjenci med sovražnikovimi ofenzivami. Bolnica je bila zelo dobro preskrbljena z osnovnim instrumentarijem, materialom, zdravili in s hrano. Imela je tudi svojo kuhinjo.

Bolnica, celo v zadnji veliki ofenzivi na Dolomite 19. marca 1943. leta ni bila odkrita.

Po končani ofenzivi so v najtežavnejših okoliščinah vse ranjence prenesli čez progo in Ljubljano v bolnico v Iški, o čemer bo govora pozneje.

Partizanske delavnice

V Dolomitih so ustanovili za potrebe odreda in osrednjega vodstva najrazličnejše delavnice, zlasti pa čevljske in orožarske, pa tudi usnjarno.

Da bi bilo mogoče zadovoljiti vse večje potrebe po obutvi, je bilo treba kljub dobri preskrbi iz Ljubljane organizirati še svojo ilegalno strojarno ter čevljsko in krojaško delavnico. Da pa bi bile te delavnice varne in da bi ob sovražnih napadih na njihovo ozemlje lahko nemoteno delovale, je bilo treba »iti pod zemljo«.

Kakšna domiselnost in napor so bili potrebni pri iskanju najboljših rešitev, nam pove primer čevljske delavnice.

Delavnico je organiziral Roman Potočnik skupaj s svojim bratom Cirilom, ki je bil takrat že verziran graditelj ilegalnih bunkerjev, po poklicu pa zidar.

Za delavnico sta izbrala Kelnačev kozolec, ki je stal tik ob cesti Dobrova—Polhov Gradec. Graditev delavnice in delo v njej slikovito opisuje Franc Štrekelj-Krepki, ki jo je pomagal graditi in ki je potem ves čas v njej čevljaril.

»Delo pri izdelavi je vodil Roman sam, tehnično pa Polde-Ciril Pezdir. Kopali pa smo partizanski čevljarji, ki smo nato v njej tudi delali. Bilo je zelo konspirativno in nismo mogli iskati druge pomoči. Delavnica je bila dolga 6 m in široka 3 m, visoka pa 2,4 m. Cela je bila vkopana v zemljo, na vrhu nje pa še 80 cm zemlje, da se ne bi čutilo votlo bobnenje pri hoji po njej ali tolčenje in govorjenje iz nje.

Delo je bilo naporno, ker so bile v zemlji tudi žive skale, ki jih je bilo treba brez streljanja razbiti. Izkopano zemljo in kamenje, ki ga je bilo veliko, smo vozili s konjsko vprego ali v Gradaščico ali pa po željah naših zanesljivih ljudi na njive ali travnike, kjer so jo pač potrebovali. Iz močnih tramov smo napravili leseno konstrukcijo za podzemno barako ter vso oblekli s strešno lepenko in jo zasmolili, vse skupaj pa spet zasuli z zemljo. Za vhod smo napravili iz nižje ležečega dvorišča rov, dolg okrog 6 m. Ta rov se je končal v kamniti škarki, ki je delila nižje dvorišče in višjo lego kozolca. Tu smo na močnih tračnicah napravili ogrodje vozička, ki je peljal vodoravno v hodnik ali bolje rečeno v rov. Na vozičku je tov. Polde (po poklicu je zidar) iz enakega kamna, kakršna je bila škarka, nazidal zid, ki se ni nič razlikoval od ostale škarpe, ko je bil vhod zaprt. Voziček je v notranjost bunkerja zapeljal toliko dlje, da si poleg njega z lahkoto vstopil v notranjost in potisnil voz nazaj. Ko je bil bunker gotov, bi lahko kdo še tako iskal, pa ne bi našel niti vhoda niti bunkerja. Nevarnost je bila le v tem, ker zaradi toliko izkopane zemlje in odvažanja materiala ni bilo mogoče ljudem prikriti, da se tam nekaj dela. Za ventilacijo prostora smo napravili kanal skozi srednji steber (nosilec pri klanici), ki je bil videti kakor dimnik, ki je dovajal in odvajal sveži zrak. Elektriko smo imeli napeljšano v bunker tako, da je kabel tekkel po drogu proti zemlji in po zemlji v bunker. Na vrhu droga pa smo namestili markacijo strelovoda, da je bilo videti, kot da je strelovod ozemljen.

Ko je bil bunker gotov, so mizarji napravili delovno mizo, stole in pograde, na katerih smo spali. Signalizacijo smo imeli napravljeno tako, da smo imeli na zunanji strani v škarki

skrbno skrito stikalo, in kdor je hotel, da se mu bunker odpre, je dal svoj znak z zvoncem, ki je bil nameščen na notranji strani bunkerja.

V bunkerju nas je delalo sedem. Bili smo Roman, vodja delavnice, Mrak, ki je bil s celo družino v partizanih in sta mu padla dva sinova, potem Nace, doma iz Podolnice pri Horjulu, Bizovičar z Viča, Ivan Selan-Milan, doma iz Notranjih Goric, Anže iz Žirov in jaz.

Orodja smo največ dobili direktno iz Ljubljane, od tam tudi kopita in en stroj, drugega pa smo dobili pri Vinku Se-deju v Brezju pri Dobrovi.

Delo v bunkerju je bilo zelo težavno, saj smo stalno delali pri luči in tudi zrak je bil slab. Ko ne bi bili imeli ure, sploh ne bi bili vedeli, kdaj je dan in kdaj noč. Delali smo približno dva para novih čevljev na enega in večjo količino popravili. Ob večerih smo zlezli iz bunkerja za nekaj ur, da smo se naužili svežega zraka. Hrano smo dobivali v bunker, kuhala se je pri Kelnačevih, pripravljala pa jo je partizanka Francka, doma iz Rovt.«

Na Hruševem in Ravniku so delovale krojaške delavnice. V teh delavnicah je delalo skupaj okoli deset krojačev. Ker ni bilo na razpolago večjih količin blaga, so izdelovali predvsem partizanske kape — titovke, razna zimska oblačila, bele rjuhe za kurirje in patrolje, torbice za prvo pomoč in druge stvari za bolnico, nahrbtnike in torbice za kurirje, popravljali in krpali so odeje in izdelovali kompletne partizanske uniforme, predvsem za vodilne ljudi.

O delu usnjarne pripoveduje Ivan Srše-Sovjet, njen ustanovitelj in vodja.

»Do ustanovitve usnjarske delavnice sem bil intendant 3. čete 1. bataljona DO. V poletju 1942 sem bil poklican v odred, da bi ustanovil strojarsko delavnico, ker so se kože klavne živine kopičile in je bilo nevarno, da se vse pokvari. Po nalogu štaba DO, ko so bile dane vse možnosti za ustanovitev partizanske usnjarske delavnice, sem začel ~~z delom~~. Pregledal sem teren in se odločil za grapo pod Sojerjem v Bezenici. Ta grapa je bila na skritem kraju in po njej je tekel potok. Prva in najvažnejša pogoja za ustanovitev usnjarne sta bila podana. Za delo sem dobil pomoč, in sicer svojega brata Lojzeta-Dušana in še enega tovariša, imena se ne spominjam.

Za namakanje smo v strugi potoka izkopali jamo z doto-
kom in odtokom.

Lužilnica: Na obeh straneh grape, ki je bila zelo ozka, smo odkopali robova, zravnali odkopano zemljo in tako dobili dovolj veliko ravno ploskev, v katero smo vkopali dve leseni kadi in ju utrdili s počez položenimi legami, vse pa prekrili z deskami z izrezanima pokrovoma za kadi. Na deske smo postavili 'pam', ki smo ga sami naredili. Da smo lahko delali tudi v slabem vremenu, smo si naredili še leseno streho.

Za luženje smo rabili apno in žvepleni natrij. Apno smo dobili pri kmetih, tako tudi kadi, z izgovorom, da jih potrebujemo za kisanje repe; žvepleni natrij, škornje in usnjene predpasnike smo dobili pri Jeršinovcu na Vrhniki. (V njegovem obratu sem bil do prihoda v partizane zaposlen kot strojar. Jeršinovec je že zgodaj postal nasprotnik osvobodilnega gibanja.)

Strojilnica: Izbrali smo drugo grapo v bližini prve. Dve kadi s čreslovino in luženimi kožami smo zakopali v zemljo, ju pokrili s pokrovoma in dobro zakrili z rušo. Tretja kad za strojenje boljšega usnja, prav tako dobro prikrita, pa je bila zakopana pod kozolcem na Sojerjevem svetu.

Za strojenje kož smo imeli le smrekovo lubje, ki smo ga nekaj kupili, nekaj nabrali sami, kemičnih pripomočkov pa nismo imeli. Lubje smo drobili s sekirami. Ko so se kože strojile, sem videl, da ne bom zmogel vsega strokovnega dela sam, zato sem v štabu zaprosil za strokovnjaka Toneta-Metoda Leskovca, ki je tudi prišel.

Kože, ki so se lužile in strojile, smo vsak dan mešali, dodajali čreslovino, vsak teden pa jo izmenjali.

Lege, deske, kadi, apno, smrekovo lubje in kože nam je v našo usnjarno vozil Miha ali Repar (tako so ga klicali partizani, ker se je ukvarjal s kisanjem repe za partizane). Delavnico je imel v nekem hlevu na Dvoru, konje in voz pa v gospodarskem posloplju, ki je spadalo k hiši, v kateri je bila bolnica DO.

Za orodje smo napravili bunker, kamor smo ga spravljali vsak dan po opravljenem delu. Prav tako smo v lužilnici in strojilnici sproti pospravljali za seboj in vse prikrili.

Kasneje smo našli nov, boljši prostor za usnjarno, in sicer v Glavičevi, p. d. Češnovarjevi hiši na Hrastenici št. 2, sedaj št. 7. Na hišo sta me opozorila Plestenjak in Slave

Jarc (bila je last ljubljanskega trgovca Breznika, Glavič je bil oskrbnik). Nasproti hiše je bil hlev, iz katerega je peljal vhod v vinsko klet, bil pa je že pred tem zazidan. Klet je bila pod zemljo — obokani strop je bil v isti višini kot dvorišče. Na enem koncu je bil obok v dolžini dveh metrov porušen. Luknja je bila zasuta z gnojem in smetmi. Odločili smo se, da bomo v tej hiši napravili usnjarno. Zakaj? Zato, ker z dvorišča ni bilo mogoče ničesar opaziti, pa tudi ne v hlevu, kjer so bila vrata zazidana, kot sem že omenil. Vhod v klet je šel skozi majhno odprtino ob hlevu, ki pa je bil dobro prikrit. Odmotali smo gnoj in smeti ter skozi nastalo odprtino spravili v klet tri velike lesene kadi (dal jih je Slavec Jarc), nato pa smo jo zopet zasuli tako, da je bil videz isti kakor prej. Kakor sem že omenil, je vhod v klet v našo strojarno šel skozi odprtino na čelni strani hleva (velikost 70×50 cm). Ta odprtina je obstajala že prej, ne vem pa, zakaj so jo rabili. Pokrili smo jo z lesenim pokrovom, potresli s peskom, da je bila kot ostalo dvorišče, povrh pa postavili še oleander.

Namakovalnico smo imeli v eni od treh kadi, obenem pa je služila tudi za izpiranje. Martin Kozjek iz Loga, partizan, pa nam je v kleti napravil betonast bazenček za luženje. Lužili smo z apnom. Za strojenje smo imeli drugi dve kadi, dve pa sta bili tudi v hlevu, v glavnem zaradi kamuflaže. Strojili smo s kemičnim pripomočkom — ekstraktom, ki ga je priskrbel odredni intendant Andrej. Ekstrakt smo kuhali v žganjarskem kotlu in kuhanega nosili v kanglah skozi odprtino v ustrojilne kadi. Pri tem opraviu kakor tudi pri podajanju kož ali že izdelanega usnja sta morala biti vedno dva tovariša: eden se je spustil skozi odprtino v klet, drugi pa mu je podajal potrebne predmete.

Izdelovalnico in sušilnico smo si uredili v hlevu. Pri delu nam je svetila petrolejka. V usnjarno smo hodili zgodaj zjutraj ali v mraku — zaradi konspiracije. V tej usnjarni smo delali od konca leta 1942 do aprila 1943 tovariši Metod-Tone Leskovec, Plestenjak in jaz. Z delom smo prenehali, ker je bila usnjarna v italijansko-belogardistični ofenzivi aprila 1943 izdana in so Italijani vse razkopali, hišo pa zažgali. Nove usnjarne nismo ustanavljali, ker je dolomitsko osvobojeno ozemlje prenehalo.«

Odredne enote so bile oborožene z najbolj raznovrstnim, tudi z lovskim orožjem, rezervnih delov ni bilo, in tako je

oborožitev pomenila hud problem. Posebno še zato, ker je bil velik del tega orožja dolga leta neustrezno hranjen (zakopan celo od prve svetovne vojne dalje, nečiščen in zarjavel, deloma tudi nekompleten). Zato je bilo nujno ustanoviti orožarsko delavnico, v kateri naj bi predvsem izdelovali razne dele in s tem kompletirali drugače neuporabno orožje. Zato se je vodstvo odreda odločilo, da poišče sposobne ljudi in primerno mesto, ustanovi orožarno in jo v skladu s takratnimi možnostmi ustrezno opremi.

Delavnica je začela delovati že konec junija 1942. leta pod šotori na Ključu. Za vodjo orožarne je bil postavljen Franc Srše-Zeno.

Najnujnejše orodje je bilo na razpolago, zato so takoj začeli popravljati orožje. Vodja delavnice je bil obenem tudi orožar odreda. Imel je nalogo, da pregleduje in popravlja orožje v vsem odredu. Težja popravila je opravljal v delavnici, večji del časa pa je prebil na terenu pri posameznih enotah. Imel je tudi stalnega pomočnika, medtem ko so se pomočniki za manjša pomožna dela nenehno menjavali.

Izdelovali so tudi razne mine iz avionskih bomb, in sicer tako, da so bombi vdelali detonator in kratko zažigalno vrvičco zavarili ali zalili z voskom ali s smolo. Iz starih topovskih granat so delali mine na poteg za rušenje mostov.

Nekako septembra 1942 so se preselili v kovačijo Podobnikarjevih v Osredku. Ker se je orožarna že razvila in ni bilo dovolj orožja za popravilo, so pričeli izdelovati tudi nože za puške. Kovali so podstavke za mitraljeze, izdelovali udarne igle, ključe za odvijanje vijakov na progah, kopita za puške in drugo. Iz osebja orožarne se je posebna skupina specializirala za razminiranje minskih polj na nemški meji, da bi kurirji in enote lažje prehajali čez mejo in da bi se enote oskrbele z bombami. Del teh min so uporabljali tudi za miniranje manjših razmer, na primer, kadar je bilo treba organizirati obrambo določenega ozemlja, in ob raznih drugih prilikah.

Od vseh sredstev, potrebnih za boj, je bilo namreč partizanom najtežje nabavljati ročne bombe, ki so bile nenaдомestljive predvsem pri napadih na bunkerje in na utrjene sovražnikove postojanke. Toda tudi tukaj je partizanska iznajdljivost našla rešitev.

Ker so Nemci mejo z Italijo močno utrdili in jo zavarovali z minami in ročnimi bombami, je ta meja postala skladišče min in bomb za partizane v Dolomitih, in ne samo v Dolomitih; zakaj večje količine tega orožja so dolomitski partizani odnašali tudi enotam v drugih predelih Slovenije.

Za »pobiranje« min, kakor so partizani to delo imenovali, so bili določeni izurjeni tovariši, predvsem iz orožarne, ki so se po nekaj dni zadrževali na skritih mestih ob meji, od koder so dalj časa opazovali razporeditev in gibanje nemških zased in patrolj ter med njihovimi premiki in v času njihove odsotnosti opravljali svojo »bero«.

Bilo je troje vrst teh min: ofenzivne ročne bombe, tako imenovane »sifonarice«, ker so imele varnostni ročaj, ki je bil po obliki podoben ročaju pri sifonskih steklenicah. Potem so bile defenzivne ročne bombe, podobne našim jugoslovanskim »kragujevkam«, ki so tudi imele varnostni ročaj kot »sifonarice«. Partizani so jih imenovali tudi »ta hude«, ker so imele mnogo večjo moč. Ti dve vrsti bomb so Nemci po porazu francoske armade v velikih količinah zaplenili in jih uporabili kot nadomestilo za pehotne mine v sistemu stalnih obrambnih objektov. Kljub temu, da so jih uporabljali kot nadomestilo za specialne protipehotne mine v sistemu minskih polj, jih ni bilo treba prav nič predelovati. Lahko so jih uporabljali kot ročne bombe.

»Pobiranje« teh min je bilo nekoliko lažje spričo dejstva, da so bile samo položene na tla in večinoma zamaskirane le s travo ali listjem. Pri razminiranju je bila potrebna velika previdnost. Treba je bilo temeljito pregledati teren in odkriti lego mine in žice, ki je bila od sprožilca mine speljana po zemlji in v blagem loku zavita v zanko. Še posebej je bilo treba dobro paziti, da ni morda več min povezanih v enoten sistem, kar je povzročalo verižno eksplozijo.

Ker pa so se Nemci zavedali pomanjkljivosti takšnih minskih polj, ki jih je bilo razmeroma lahko razminirati, so ta minska polja »garnirali« s tipično protipehotno mino, ki je bila zakopana v zemljo in jo je bilo, če je bila spretno postavljena in dobro zamaskirana, težko opaziti. Pri teh minah so iz zemlje štrlele samo nekaj centimetrov dolge, tanke jeklene žice, ki so predstavljale sprožilec. Te igle so bile skrbno zamaskirane z listjem in travo, tako da jih je bilo zelo težko odkriti.

Skupina partizanov, ki je to delo opravljala, se je iz vsake take akcije po nekaj dnevih s polnimi nahrbtniki min vračala v enoto. Mine so potem delili borcem in jih shranjevali v posebna, za to pripravljena skladišča.

Največja specialista za »pobiranje« min sta bila Zeno, doma z Vrhnike in kurir Vencelj, doma blizu Črnega vrha nad Polhovim Gradcem. Vencelj je tudi končal svoje življenje kot kurir za Gorenjsko, ko je pri prehodu čez mejo stopil na mino, ki so jo Nemci ponovno postavili na mestu, kjer so bile prej pobrane. Od teh min so imeli dolomitski partizani velike koristi, a tudi tragične primere. Ubile so komandanta Ježevnika, kurirja Venclja in druge partizane, posebno kurirje, ko so hodili čez mejo. Dogajali pa so se tudi komični prizori na ta račun. Enega od njih je v Borcu 1958, št. 1, opisal Tone Pristav v spisu Po mine na nemško mejo.

»Padeški četi Krimskega bataljona je pozno jeseni 1942. leta zmanjkalo bomb. Zato je komandir poslal dva borca na nemško-italijansko mejo v Dolomitih ponje. Tam je bilo namreč bomb dovolj. Komandir ni seveda niti pomislil na to, da pobiranje bomb z žičnih ovir ni tako preprosto kot obiranje hrušk!

Gusar in njegov spremljevalec sta po celonočni hoji čez progo pri Verdu, okoli Vrhnike in drugih vasi končno prispela na osvobojeno ozemlje Dolomitskega odreda. V štab ju je vodil spremljevalec, ki seveda ni vedel za namen njunega prihoda. Zato je spotoma na nekem drevesu pokazal ostanke obleke. Tam so bombe, prinesene z meje, raztrgale dva borca, ker se je ena izmed min, ki sta jih nosila v nahrbtniku, sprožila.

Gusar in njegov tovariš sta se spogledala in prebledela. Torej ta reč ni taka, kot jo je prikazoval komandir: »Bombe visijo na žicah ob meji, prideš, jo snameš in položiš v nahrbtnik, pa je opravljeno...!

V štabu odreda ju je sprejel takratni operativni oficir štaba Rado Pehaček. Ta je Gusarja poznal še izpred vojne. Rekel mu je: »Vrnita se v vajino četo in povejta komandirju, da se mine ne pobirajo kot krompir na njivi; za to je potrebno strokovno znanje. Če že ravno hočeta, meja je tam zgoraj... Samo vajina naslova nam pustita, da bomo vedeli, kam poslati vajine ostanke.« Gusar in tovariš sta jo seveda takoj ubrala nazaj...«

Že v prejšnjih poglavjih, ko je bilo govora o začetnem delu partije in OF, je bila omenjena propaganda, ki je bila že pred vojno in potem ves čas NOG eno od glavnih orožij Komunistične partije. Bila je tudi ena od važnih nalog CK KPS in vseh pokrajinskih, okrožnih, rajonskih in drugih političnih vodstev.

Ta dejavnost se je od vstaje v Sloveniji vse bolj razraščala. Od že pred vojno organiziranih tajnih tiskarn in ciklostilne tehnike, v katerih so že pred razpadom stare Jugoslavije tiskali informativni propagandni material, se je razvila cela vrsta novih po vsej Sloveniji. In Dolomiti so tudi v tem pogledu igrali izredno pomembno vlogo, saj je tu dalj časa delovalo osrednje vodstvo, a tudi bližina Ljubljane je vplivala na to dejavnost.

Ljubljana je bila center ilegalnega tiskarstva že od nekaj let pred vojno pa do tedaj, ko je vodstvo odšlo na osvobojeno ozemlje. Ker pa so se pogoji dela v Ljubljani vse bolj slabšali, posebno potem, ko je okupator ogradil mesto z žico in stopnjeval teror in kontrolo, je tudi centralna tehnika morala slediti vodstvu, ki se je z odhodom iz Ljubljane hotelo otresti vse večje ogroženosti, hotelo pa je tudi na kraju samem voditi narodnoosvobodilni boj.

V začetku boja je bila ustanovljena cela mreža okrožnih in pokrajinskih ciklostilnih tehnik.

Tako je vrhniški okrožni odbor imel svojo tehniko v Razorski dolini. Ciklostil je bil shranjen v Fortunovem čebelnjaku. Ta tehnika je delovala od pomladi 1942 do 27. julija istega leta, ko so Italijani zažgali Fortunovo domačijo. V tehniki so razmnoževali predvsem Slovenskega poročevalca po matricah, ki so jih dobivali iz Ljubljane. Tiskali pa so tudi različne letake.

Ljubljana je tudi po odhodu centralne tehnike ostala glavna baza za oskrbovanje s tiskarskim materialom. Dolomiti so v primerjavi z Gorenjsko, Notranjsko in Primorsko pomenili izredno ugodno področje za zvezo med osrednjim vodstvom in med slovenskimi pokrajinami, pa naj je vodstvo delalo v Ljubljani ali v Dolomitih. Pomembno je bilo seveda tudi dejstvo, da je v Dolomitih osvobodilno gibanje hitro raslo. Navsezadnje pa je na nadaljnji razvoj centralne tiskar-

ne, ki je bila ob kapitulaciji Jugoslavije na Brdu pri Ljubljani, ugodno vplivala okoliščina, da se je po ograditvi Ljubljane z žico znašla izven bloka.

Da bi vodstvo, dokler je delalo v Ljubljani, ustvarilo čim tesnejše in dovolj učinkovite zveze z vsemi pokrajinami, je organiziralo široko mrežo pomembnih punktov izven Ljubljane.

Tako je na dolomitskem prostoru od Dravelj, Brda in Viča do Dobrove in Brezovice organiziralo celo vrsto javk za zvezo z Ljubljano in skladišč za shrambo materiala, ki so ga zbirali v Ljubljani in ga potem transportirali v skrivne bunkerje. Vsi ti punkti pa so bili istočasno tudi punkti varnostno-obveščevalne službe.

Prva od tiskarn, ki jih je CK KPS ustanovil po okupaciji, je bila »Podmornica« na Brdu pri Viču, ki so jo pozneje premestili v Kozarje, še kasneje pa na Hruševo.

O delu te tiskarne pripoveduje Viktor Avsenek, ki je v njej delal, naslednje:

»To tiskarno si je zamislil narodni heroj Tone Tomšič, vodstvo izvedbe pa je prevzel Dušan Kraigher. Že septembra 1941 je naš arhitekt Ganziti-Gad zgradil bunker v hiši Cesta na Brdo 195. Hiša je bila last CK KPS, formalno pa sta jo

Tiskarna »Podmornica« na Brdu pri Viču

do oktobra 1941 upravljala Avgust Stare in njegova žena, nato pa mizar Anton Bizjak. Bunker je bil zgrajen pod pralnico, vhod pa je bil skozi straniščna tla, ki so se po vozičku zapeljala pošev navzdol, nato pa so lesene stopnice peljale v bunker. Ta je meril šest kvadratnih metrov, visok pa je bil slaba dva metra. Čeravno je bil zgrajen iz betona, je bil slabo izoliran, zato je iz bližnje greznice stalno pronicala voda skozi beton. V deževnih dneh se je nateklo tudi 1.500 litrov vode v 24 urah. Prav zaradi pronicanja vode so grafični delavci tej tiskarni dali ime ‚podmornica‘.

V tem majhnem prostoru so bili nameščeni stroji, omara s črkami ter mizica za delo ter polica z zalogo papirja. Tovariši, ki so tu delali, so spali na žimnicah, položenih kar na tla. Lesena tla so bila dvignjena kakih 20 cm, da voda ni zamakala žimnice. Delo je bilo zaradi takih razmer zelo naporno in je od grafičarjev zahtevalo veliko požrtvovalnost.

Položaj pa se je zelo poslabšal, ko so Italijani v februarju 1942 obdali z žico vso Ljubljano. »Podmornica« je ostala le dobrih 100 m izven žičnega omrežja in ob Cesti na Brdo so bili zgrajeni italijanski bunkerji, poleg njih pa še velik vojaški reflektor. Tako so imeli na dlani predvsem hišo, v kateri je bila ilegalna tiskarna in ki je bila najbližja italijanskemu bloku. Zaradi tega je tiskarna v maju 1942 prenehala z delom in tovariši Stane Cimperman, Srečko Pleško, Rudolf Burić, Majda Vrhovnik in Pavel Kovač so odšli na druge dolžnosti v Ljubljano.

Konec junija 1942 sta prišla v »Podmornico« ilegalca Slavko Krušnik in Viktor Avsenek in takoj pričela z delom. Dne 23. julija 1942, ko so Italijani požgali na Brdu in v Vrhovcih, so ob povratku zasedli tudi to hišo, požagali drevesa na vrtu, podrli ograjo in s tem jim je bil omogočen pogled na dvorišče in na vstop skozi pralnico v »Podmornico«. Nadaljnje delo je bilo popolnoma onemogočeno, zato so člani centralne tehnike KPS v vsej naglici pričeli graditi nov bunker in tudi selitev tiskarne je potekala zelo naglo in na svojstven način. Tiskarski stroj so razstavili na manjše dele, ki jih je podnevi prepeljal hišni gospodar Anton Bizjak. Razstavljene dele je naložil na samokolnico, jih prekril z mrvo, na vrh pa za kamuflažo posadil svojega devetletnega sinčka. Pri belem dnevu je po cesti prepeljal vse dele na

dvorišče opekarne na Brdu, tu pa jih je prevzel kovač Lojze Erbežnik in jih odpeljal na svoj dom v Kozarje, kjer je bil v njegovi kovačiji zgrajen bolj opremljen bunker, saj je bil mnogo večji, bolj zavarovan pred vodo in opremljen z dobro ventilacijo. Tudi dva pograda so postavili, da so tovariši po napornem delu lahko počivali in delali celo v izmeni. Črkovni material, papir in drugo so člani centralne tehnike KPS v dveh nočeh odpeljali na triciklih, ker bi se bilo vsako drugo vozilo slišalo na italijanski blok. Tako je bil rešen ves material prve ilegalne tiskarne »Podmornica«. Bunkerja niso odkrili in je danes urejen kot zgodovinski spomenik.«

Že prve dni v avgustu 1942 je tiskarna pričela delati v novem bunkerju. Zelo domiselno je bil po Erbežnikovi zamisli narejen vhod v bunker, ki je bil v njegovi kovačiji. V jašek je bila montirana samotežna konstrukcija, na tej pa je bila debela betonska plošča kot podstavek za brusilni stroj, ki je bil pritrjen na to ploščo. Plošča se je s strojem vred pogreznila v jašek, vstop pa je šel skozi ogrodje stroja. En vijak v podstavku je bil povezan z varnostnim zaklopom. Ves mehanizem je bil preračunan za normalno človeško težo, saj se je plošča pogreznila v jašek le pod to dodatno težo. Takoj, ko je kdo stopil s plošče, se je ta samotežno zaprla, tako da bi bil vhod, če bi koga presenetili izven bunkerja, vedno zaprt. Tudi signalna luč je bila svojevrstna, saj ni bila kot v drugih bunkerjih napeljana na stikalo. Na vrtalnem stroju je bil poseben vijak, s katerim je bilo z majhnim pritiskom mogoče prižgati signalne luči v bunkerju. Signalne luči so bile tri, vse rdeče barve, nameščene pa tako, da so tiste, ki so delali v bunkerju, takoj opozorile na nevarnost. Za večjo gotovost pa je bil domenjen še dodaten način signaliziranja, ki se je pokazal kot zelo koristen, če je zmanjkalo električnega toka. V januarju 1943 je ta dodatna signalizacija rešila življenje tistim, ki so bili v bunkerju. V kovačiji sta delala kot kovača lastnik Lojze in njegov brat Janez. Domenjeno je bilo, da bosta signalizirala s posebnim udarjanjem po nakovalu. Tako sta kovača lahko ob vsaki nevarnosti signalizirala v bunker, da so ustavili stroj. Bunker za tiskarno je bil pod kovačijo res idealno izbran, saj sta oba kovača delala od ranega jutra do večera, ropota v kovačiji je bilo vedno dovolj, zato se tiskarski stroj ni slišal. Ventilacija v bunkerju je bila neprijemno bolj urejena kot v »Podmornici«.

Posebno pozornost so tovariši posvečali konspiraciji. Razen domačih in graditeljev ter posebnega kurirja Mirka Zlatnarja ni nihče vedel za bunker. Za prehrano in pranje sta skrbeli Francka Erbežnik in Anica Podviz, obe zelo zavedni aktivistki.

Tiskano literaturo so odnašali na posebno javko tovariši, ki so delali v bunkerju, in kovač Janez Erbežnik. Javka je bila nekako na pol poti med Bokalškim gradom in Stransko vasjo v neki gozdni grapi. Od tu so posebni kurirji centralne tehnike KPS odnašali literaturo v centralni ekspedit na Hrušovo, od tam pa po posebnih kurirskih linijah na vse konce. Seveda je bila pot od tiskarne do javke polna nevarnosti, saj je bilo treba nositi težke nahrbtnike, večkrat tik mimo italijanskih pa tudi partizanskih zased. Zaradi najstrožje konspiracije tudi partizani niso smeli vedeti za kraj, kjer je delovala tiskarna.

V tej tiskarni so delali tudi tovariši Ivan Skodlar, Milka Smolinsky, Slavko Krušnik, Viktor Avsenek in kasneje še Milka Kovač, ponoči pa sta pomagala še kovača Lojze in Janez Erbežnik, kajti delo je teklo noč in dan. Tu so tiskali nešteto letakov v slovenskem, nemškem in italijanskem jeziku v nakladah do 40.000 izvodov, razne brošure, glasilo KPS Delo itd.

Tiskarna je delala neprekinjeno do 11. januarja 1943, ko so Italijani nenadoma obkolili hišo in iskali »partizansko skladišče«, a niso ničesar odkrili. Po brezuspešnem iskanju so odvedli domačo Francko Erbežnik in vse je kazalo, da je bunker izdan, vendar Italijani niso vedeli, da gre za tiskarno.

Ko so Italijani odšli, so v bunkerju po kratkem posvetu sklenili, da bodo tiskarno takoj preselili na drugo mesto. Smolinskyjeva, preoblečena v kmetico, je odhitela na Hrušovo in tam pojasnila položaj. Sklenili so, da bodo tiskarno preselili še to noč. Dolomitski odred je šel v zasede, ne da bi bili borci vedeli, za kaj gre, člani centralne tehnike KPS pa so v treh urah vse skupaj naložili na štiri velike sani in v najhujšem metežu odpeljali vse globoko v Dolomite. Tudi oba kovača Lojze in Janez ter sestrična so zapustili dom in odšli z njimi. Bunker so Italijani iskali še dvakrat, vendar ga niso našli in po osvoboditvi so ga Erbežnikovi prezidali v klet.

Boris Ziherl, prvi urednik »Ljudske pravice«

Tovariši iz centralne tehnike so z vso naglico gradili nov bunker za tiskarno v bližini Žirovnikovega grabna pod Hruševim, a tiskarna je zaradi izdaje v aprilu 1943 dokončno propadla.

Ko je delo v tiskarni prenehalo, so aktivisti, ki so bili v njej zaposleni, nadaljevali po raznih bunkerjih s ciklostilno tehniko. V času, ko je vodstvo NOG delovalo v Dolomitih, se je močno razvila tiskarska dejavnost, na kar sta vplivali ugodna lokacija tehnik in dobra zveza z Ljubljano, od koder je prihajal tiskarski material. V Dolomitih je znova začela izhajati Ljudska pravica, organ Komunistične partije Slovenije. Urejal jo je Boris Ziherl, ki je nekaj časa poprej prišel iz Ljubljane.

Glavni sodelavci Ljudske pravice so bili Edvard Kardelj, Boris Kidrič in Boris Ziherl. Tiskali so jo v tehniki na Hruševem pod vodstvom arch. Rojca, ki je imel partizanski naziv Miha T. Prvo zunanjo opremo je oskrbel ing. Dore Mihevc, ki je to zimo kot član glavnega štaba prebival v Dolomitih. Oskrbel je opremo tudi za nekatere druge publikacije, ki so

jih izdali v Dolomitih. Tako so bili izdelki dolomitske ciklostilne tehnike med najbolj popolnimi, kar jih je izšlo med to vojno.

Publikacije so razpošiljali po vsej Sloveniji. Tudi Ljubljana je prejela nekaj izvodov in jih nato ponatiskovala v svojih ilegalnih tehnikah, ker je bilo skozi mestne bloke težko pošiljati večje količine našega tiska.

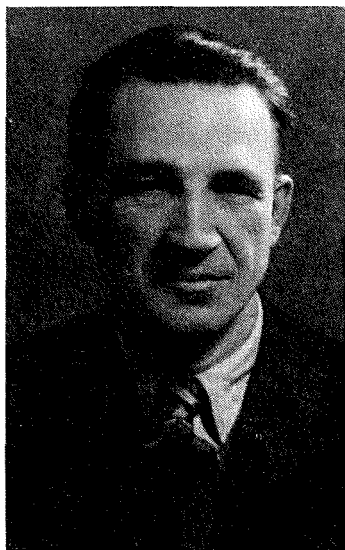
Razen »Pravice« so v Dolomitih pripravljali tudi centralno izdajo Slovenskega poročevalca. Tega je urejal prof. dr. France Škerl. Tiskali so Mladino in stalna radijska poročila, medtem ko je Delo v dolomitskem razdobju izhajalo v lepi tiskani izdaji ljubljanske tehnike.

Poleg stalnih publikacij je izšlo v Dolomitih tudi nekaj posebnih brošur, v glavnem prevodi marksistične literature in brošura Sokol v narodnoosvobodilni borbi, ki sta jo napisala Jože Rus in Fran Lubej. Izšla je tudi brošura Farizejska bela garda, naslovljena na katoliške množice; napisal jo je Tone Fajfar.

O razvoju in delovanju nekaterih dolomitskih ciklostilnih tehnik in o prenosu propagandnega materiala na Gorenjsko pripoveduje Pavle Zibelnik. Spomladi 1942 mu je Tonček Žerjal, ki je takrat pri CK KPS odgovarjal za tisk, naročil, naj izdela pet ciklostilnih aparatov. Zibelnik je imel v tem že prakso iz predaprilske Jugoslavije. Dela se je takoj lotil; les je dobil pri mizarju Berliču v Zapužah.

Prvi ciklostilni aparat je začel razmnoževati pri Omejčevih na Pržanju, druge pa je odnesel Tonček Žerjal. Pri Omejčevih so razmnožili kakih pet številc Slovenskega poročevalca v 500 izvodih. Stroj je bil nameščen v podstrešni sobici. Pri tisku so sodelovali Ciril Pezdir ter Omejčeva Mici in Ivanka. Napravljeno je bilo posebno skrivališče za ciklostilni aparat. Papir in matrice je prinašala Malvina Žigon iz Zapuž, in sicer od čevljarja Petra Laknerja, ki je imel skladišče na podstrešju. Tiskane stvari so Omejčevi takoj izročili Žigonovi, ki je imela majhno skladišče, sama pa jih je razdeljevala naprej. Medtem ko so pri Omejčevih razmnoževali, so že gradili bunker pri čevljarju Sipelcu na Trati. Bunker je gradil Ciril Pezdir-Polde pod vodstvom Ganzitija, pomagal pa mu je Franc Berdajs. Za bunker so v hlevu izkopali majhno klet, jo zabetonirali, za zvočno izolacijo napravili železobetonsko ploščo, nasuli peska, preko njega pa napravili

še betonski tlak. Bunker je meril 7×2 metra in je bil tudi primerno visok. Vhod so napravili iz sosednjega gornjega prostora, ki ju služil za pralnico. Iz bunkerja poševno navzdol so bile izpeljane stopnice, nad vhodom v bunker pa so sezidali kotel za kuhanje perila ali kotel za prašiče. Kurišče se je dalo odriniti in pokazala se je odprtina — vhod v bunker. Ta bunker je bil tudi elektrificiran, tok je bil napeljan izpod števca, da kontrola ne bi mogla odkriti potrošnika. Zračenju sta bili namenjeni dve odprtini: za odvod je služil dimnik, za dovod pa od zunaj izpeljani kanal. Pred to odprtino so montirali ventilator. Ob kaki hajki je gospodinja zakurila kotel tako, da se je zabrisala vsaka sled. V bunkerju so imeli tudi signalno luč za primer nevarnosti. Stikalo je bilo montirano v prostoru, kjer je imel čevljar svojo delavnico. V tem bunkerju so delali Pavle Zibelnik-Pajo, Anton Kovač-Vožbalt in Drago Cihak, ki je dobavljal papir. Iz Ljubljane je vozil papir Rok Berlič, obenem je donášal tudi matrice, ki jih je dobil pri Miri Svetini iz Dravelj. Bunker je bil slabo izdelan, nehigienski, kajti zalivala ga je voda, ki so jo morali sproti odnašati. Delo v bunkerju je trajalo nepretrgano po več dni in noči, to pa zaradi tega, da so izgotovili

**Pavle Zibelnik-Pajo, eden od vodij
tehnike glavnega poveljstva**

določeno naklado in ker so si želeli čimprej priti na sveži zrak. Iz bunkerja je delavec šel lahko samo ponoči, da ne bi kdo opazil, kako je prihajal ven ves umazan in omotičen zaradi slabega zraka. Razmnoževali so Slovenskega poročevalca v 1.200 do 2.000 izvodih na osmih do desetih straneh, radijske vesti v 88 izvodih na štirih straneh, brošure VKPb ter Mladinski list. Vso literaturo so izročali štabu Dolomitskega odreda, ki jo je razdeljeval naprej.

Ko je bila v bližini ustanovljena bela garda, so material teže prenašali in treba je bilo misliti na delo drugje. Kmalu so napravili gozdni bunker, ki je bil kakih 500 metrov oddaljen od Kraščeve kmetije. Tega so obložili z deskami ter pokrili s strešno lepenko, potem so nanj nametali zemlje in ga zamaskirali. Tudi v tem bunkerju se je pojavila voda, posebno ob nalivih. Ta bunker pa ni služil za tehniko, temveč le za skladišče materiala. Ob nekem nalivu ga je voda odkrila, tako da so ga morali takoj popraviti in zakamuflirati, tisk pa so razmnoževali v majhni sobici Kraščeve hiše pod Toškim čelom. Tu so razmnoževali Slovenskega poročevalca v 2.000 izvodih ter Ljudsko pravico. Tehnika je zalagala z literaturo Dolomite, Gorenjsko, del Štajerske in Koroško. Skupina ciklostilne tehnike se je povečala, prišli so novi delavci, na primer Miklavc Justin-Očka ter njegov sin iz Kozarij, iz Dravelj pa je pribežala Zibelnikova žena, ker so hišo Italijani izročili belogardistom za postojanko. Nekaj osebja se je ukvarjalo z gradnjo bunkerjev. To delo je vodil Ciril Pezdir, sodelovali pa so tudi Zibelnik, Cihak in Berdajs. Napovedano je bilo, da pride (novembra 1942) iz Ljubljane vagon tehničnega materiala, zato je bilo treba misliti na gradnjo novih skladišč. Kmalu na to so zgradili bunker nad vasjo Gabrje v gozdu oziroma nad hišo kmeta Andrejca, po partizansko Špagarja. Ta bunker je bil zgrajen tako kot drugi. Pri gozdnih bunkerjih je bila ventilacija speljana skozi preperele šture. Iz bunkerja je vodila okrogla odprtina, ki je bila pokrita s pokrovom, podobnim pločevinastemu škafu, napolnjena z zemljo ter z vsajeno smrečico. Bunker je imel tudi električno razsvetljavo. Ko sta prišla v Dolomite glavni štab NOV in POS ter izvršni odbor OF, je ta bunker nekaj časa služil kot stanovanje Kardelju, Kidriču, Leskošku in Mačku. V gozdni bunker pri Krašču, kjer je bila prej ciklostilna tehnika, se je vselil IO OF Slovenije, zato je bilo treba poiskati nov pro-

stor za tehniko. S prihodom glavnega štaba slovenskih partizanskih čet se je ciklostilna tehnika v jeseni preimenovala v tehniko glavnega poveljstva, selila pa se je v Gabrje, v tamkajšnjo cerkovnikovo vilo.

Sedež ciklostilne in gradbene tehnike je bil na Hruševem pri kmetu Galiču. Za ciklostilno tehniko so zgradili bunker v vili, ki je stala na samem ob cesti v Stranski vasi. Takrat je bil gabrški cerkovnik v internaciji, njegova žena pa je živel v stari hiši nad cerkvijo, tako da je bila hiša na pol prazna. Bunker je bil hitro zgrajen, gradili pa so ga Ciril Pezdir, Anton Kovač, Drago Cihak, Angel Kosovel, Ivan Pezdir itd. V kleti sta bila dva prostora: enega so zazidali, v drugem pa so zaradi zvočne izolacije stene znotraj dozidali. Bunker je bil primerno zgrajen ter velik nekako 9×2 metra. V njem so delali Miklavc Justin-Očka kot vodja, Zorka Raška, poročena Dolničar, Ančka Golob-Ziherl ter Lado Trobevšek-Jodi. Seveda so delali v slabših razmerah, saj niso imeli električne razsvetljave. Tisk se je sedaj razširil. Poleg Slovenskega poročevalca in Ljudske pravice so razmnoževali še razne brošure in letake, ves material pa so dostavljali na Hruševo h Galiču. Italijani so ob dolomitski ofenzivi marca 1943 ta bunker odkrili; žrtev sicer ni bilo, pač pa je propadel tehnični material. Bunker so odkrili takole: Italijani so naložili drva na kamion in zagledali pravokotnik svežega zidu. Začeli so kopati in tako našli bunker, nato pa so zažgali tudi viho. Težišče dela je sedaj prešlo na ciklostilno tehniko, ki je delovala v bunkerju pri kmetu Francu Babniku, p. d. Andreju v vasi Gabrje. V njegovi kleti so začeli graditi, vendar je bilo treba prostor spodaj le delno predelati.

Prostor so spraznili, položili pod, postavili zidano steno, da je bila na zunaj podobna drugim stenam. Prostor so pobelili, napeljali elektriko, ki so jo vzeli izpred števca, in ga opremili. V bunkerju so delali Slavko Krušnik-Mihec kot razmnoževalec, Ančka Golob-Ziherl kot tipkarica in Draga Štajner kot razmnoževalka. Rudi Jančar-Turk, njegova sestra Lizika-Majda in Urška Velušček-Micka pa so imeli v bližini (v Zelotovi bajti) radijsko postajo. V tej tehniki so tiskali Slovenskega poročevalca, Mladino, Ljudsko pravico ter Delavsko enotnost, Radio vestnik, razne letake in brošure. Vso to literaturo so pošiljali na Hruševo, od koder so jo potem raznašali po vsej Sloveniji.

Skupina članov tehnike glavnega poveljstva

Medtem ko sta obe omenjeni tehniki že delovali, je bil po nalogu glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet ustanovljen center ciklostilne, gradbene in grafične tehnike, ki je imel sedež v požgani hiši kmeta Koširja na Hruševem. To je bila na pol legalna baza za zbiranje, dokončevanje in razpošiljanje literature. V ciklostilnih tehnikah namreč niso mogli literature v celoti opremiti in dokončati, ker ni bilo dovolj prostora, niti niso imeli potrebnih pripomočkov niti preše. Ves nedokončani material so zato pošiljali na Hruševo, kjer so potem delo po tekočem traku hitro dokončali. Zapakirano literaturo so prenašali borci ali kurirji, razpečavali so

jo v Dolomitskem odredu, na Gorenjskem, na Koroškem, na Notranjskem, na Primorskem in tudi v Ljubljani, kamor jo je v izdolbenem hlotu prevažal voznik gostilne Vodnik iz Podutika.

Zasluga, da so bili izdelki ciklostilne tehnike res lepi in dobri, gre ing. Rojcu Lojzetu-Mihi. Ta je risal glave časopisov, letakov in brošur. Izdelki so bili čitljivi, ker so bile matrice dobro natipkane. Nadaljnje delo je bilo odvisno od razmnoževalcev. Ob hajkah so v centru na Hruševem ves material naložili v štiri do pet zabojev ter ga odpeljali v hišni bunker.

Celotna tehnika je imela od novembra 1942 do aprila 1943 zaposlenih 25 oseb. Od teh sta padla Milka Smolinsky in Gašper. Gradbena skupina tehničnega glavnega poveljstva je v času od novembra 1942 do aprila 1943 zgradila osem hišnih ter pet gozdnih bunkerjev, vsega okrog 220 kvadratnih metrov površine.

Literaturo so pošiljali v naslednjih količinah: na Dolenjsko okoli 400 izvodov časopisov ter 150 brošur in od novembra 1942 do aprila 1943 okrog 50 kg materiala; na Gorenjsko okrog 900 izvodov časopisov in okrog 500 izvodov brošur; na Štajersko okrog 400 izvodov časopisov in 150 brošur; na Koroško okrog 150 izvodov časopisov in 50 brošur; na Notranjsko 250 izvodov časopisov in 50 brošur; na Primorsko 1.500 izvodov časopisov in 800 brošur. Poleg tega so v te kraje pošiljali tudi papir, barvilo v tubah, razne ročne ciklostilne stroje itd.

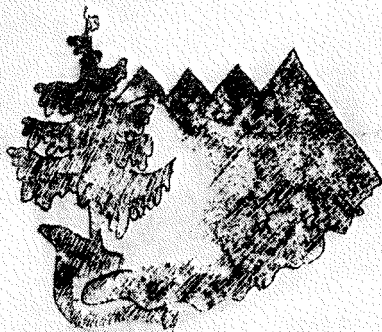
V tem času je vzniknila tudi ideja, da bi izdajali odredno glasilo Dolomitska zvezda.* Iz tega glasila naj bi se pozneje razvila partizanska revija, a ti načrti so kmalu propadli. Dolomitska zvezda je izšla samo enkrat. Ko so že pripravljali drugo številko, se je odred zapletel v boje okoli Žažarja in Žibrš, potem pa je marca v Belški grapi prvi Dolomitski odred končal svoje življenje.

Delo tehnik v Dolomitih dokazuje, koliko truda so v to dejavnost vložili osrednje vodstvo NOG in vsi tisti, ki so v najtežjih razmerah sodelovali pri tiskanju, pri prenašanju materiala in pri razpečavanju literature. To velja tudi za vse tiste naše ljudi na terenu, ki so za to dejavnost dajali na

* V Dolomitski zvezdi je sodeloval tudi partizanski pisatelj Bogo Flander-Klusov Joža, ki je padel pri Bosiljevu na Hrvaškem.

DOLOMITIKA

Zeida

**POLITIČNI, LITERARNI
IN HUMORIISTIČNI LIST
DOLOMITISIN PARTIZANOV
(7-1 FEBRUAR 1941)**

Naslovna stran glasila Dolomitskega odreda

razpolago svoje domove, ki so sami v tem sodelovali in bili pripravljeni žrtvovati sebe in svoje imetje.

Tehnike so dosegle visoko tehnično in organizacijsko stopnjo, saj ni bilo dokumenta, od bonov za prehrano, ki jih je okupator izdajal za preskrbo prebivalstva, od osebnih izkaznic, propustnic, dokumentov za transport materiala itd., ki ga te tehnike ne bi bile mogle ponarediti. In če je okupator objavil letake o streljanju talcev, so naše ilegalne tiskarne še tisti dan natisnile nič manjše in po kvaliteti nič slabše letake z odzivi NOV in POS na ta streljanja.

Tudi zmogljivost teh tehnik je bila velika. Za obletnico oktobrske revolucije so v enem dnevu napravili samo v eni tiskarni 13.500 odtiskov.

O visoki organizacijski in tehnični usposobljenosti ilegalnih tehnik je pisal tudi Edvard Kardelj v pismu Loli Ribarju dne 12. avgusta 1942. leta. Kardelj tu opisuje situacijo v Sloveniji po italijanski ofenzivi in med drugim pravi:

»Brez pretiravanja lahko rečemo, da takšne tehnike, kakršno ima naša partija v Sloveniji, še ni imela nobena ilegalna partija.

V naši tehniki lahko ponarediš vse — od denarja do dokumentov. Če torej karkoli potrebuješ, pošlji semkaj predloge.«

Partizanske zveze

Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet je kmalu spoznalo, da bo treba poleg obstoječih partijskih in kurirskih zvez, po katerih so raznašali propagandno gradivo iz Ljubljane po vsej Sloveniji, vzpostaviti še posebne vojaške zveze za povezavo s partizanskimi enotami. V ta namen je uporabljalo razne metode in načine. Za redno zvezo z Gorenjsko je imela potem, ko kurirji zaradi poostrene kontrole niso mogli več uporabljati železniške proge Ljubljana—Škofja Loka—Kranj, poseben pomen patrulja, ki je potekala prek Dolomitov. Vodil jo je Pavle Zibelnik, ki se svojega delovanja v prvi partizanski zimi leta 1941 spominja takole:

»Naloge naše patrulje so bile kaj različne. Predvsem smo na Gorenjsko odnašali propagandni in vojaški material, ki je do nas v Dravljje prihajal iz Ljubljane na različne načine. Med drugim smo spravljali čez mejo tudi 'živi material':

organizatorje in borce ter jih spremljali tja, kamor so bili namenjeni.

Število naše patrulje je bilo odvisno od materiala, ki ga je bilo treba prenesti na gorenjsko stran, ali pa od drugih nalog. Poleg mene sta bila stalno v patrulji še Anton Kovač-Vožbalt in Drago Erlih. Kadar pa se je materiala nakopičilo več, kot smo zmogli trije, so nam priskočili na pomoč še drugi: Štefan Šlosar, Alojz Filipič, Ivan Selan in Jože Prebil. Imeli smo dve strojnici, devet novih pušk ‚mauseric‘, pet pištol in več tisoč nabojev.

Našim nalogam je ustrezala tudi naša oprema. Oblečeni smo bili v bele halje s kapucami, ki jih je napravil krojač Anton Marenče iz Dravelj, blago — bele rjuhe je oskrbel kar sam. Nepremočljivo obutev nam je izdelal pokojni čevljar Peter Lakner, tudi iz Dravelj, nahrbtnike pa je sešil pokojni sedlar Janez Koštrin iz Kamne gorice. Tudi zelene volnene pelerine smo imeli. Te nam je oskrbel Mirko Zlatnar.

Izredno važna je bila ureditev skladišč na ‚nemški‘ in ‚italijanski‘ strani, kamor naj bi material prinašali ali ga odnašali. Izročanje materiala iz rok v roke ni ‚klapalo‘, kar je bilo posebno karakteristično za ‚nemško‘ stran. Zaradi neurejenih skladišč in zaradi nerednih zvez smo se z ‚nemške‘ strani večkrat morali vračati, ne da bi bili spraznili težke nahrbtnike. Tako nas je spet čakal napor, ki pa ni nikomur nič koristil. Zato je bilo na vsak način treba napraviti stalna skladišča.

Prvo tako skladišče smo si skopali pod pragom kmeta Prevodnika pod Toškim čelom. K njemu smo pripeljali velik sod, ga še malo podaljšali ter ga zakopali v pesek. Vanj je bilo moč spraviti do pet nahrbtnikov materiala in pet pušk. Prevodnikovi so bili zelo radovedni, zakaj naenkrat tam ta sod, čemu bo služil, kjer je zdaj, da ja ni kje v bližini hiše in podobno. Za njim pa kljub radovednosti ni nihče stikal, ker se jim vse skupaj ni zdelo tako zelo važno. Za sod je vedel samo eden izmed domačih fantov in ta nam je poročal, kako je s sodom. Ko pa je potem zapadel prvi sneg, se je pokazalo, da tudi to skrivališče ni dobro, kajti tam okoli smo puščali sledi. Zato smo zdaj sod premestili in ga zakopali v kup gnoja pred hlevom. A tudi to se ni za dolgo obneslo, ker je zdaj zanj zvedela vsa družina. Zaradi bližine tega skladišča so se domači počutili dokaj nelagodno, zato so nam svetovali, naj

Kraščeva hiša pod Toškim čelom

sod prenesemo drugam. Nam pa je to skrivališče kar ustrezalo, zato smo le neradi sprejeli njihov nasvet. Toda bilo je tako, da je bilo bolje prej kot kasneje ljudi rešiti teh skrbi. Tako smo naše skladišče spet premestili.

Novo je bilo večje, prostornejše. Uredili smo ga pri kmetu Krašču na Čeplah pod Toškim čelom. Hiša je stala na samem in sosedje se zaradi velike oddaljenosti niso dosti obiskovali. To je bilo po volji tudi nam, ker je bilo prenašanje raznih govoric o tem ali onem že samo po sebi omejeno. Skladišče smo imeli pod podom zapuščenega svinjaka in je čisto ustrezalo. Zelo ugodno je bilo tudi to, ker so bili v hiši samo odrasli ljudje, in še to samo trije ali štirje. Gospodarila je mati. Kraščeva hiša nam je pomagala z vsem, kar je premogla. Kraščeva mama, ki je bila že stara ženska, toda zelo korajžna in iznajdljiva ter neverjetno naklonjena revoluciji, nas je s toplimi besedami znala tako spodbujati kot redko kdo. S samopremagovanjem je moralno in materialno mnogo storila za osvobodilno gibanje. Zato ni čudno, da je prav Kraščeva hiša postala sedež naše patrulje in prava prehodna točka za ljudi in material na 'italijanski' strani. V to skladišče kot tudi v tisto pri Prevodniku smo prinašali ves material,

ki smo ga prevzemali na jezu Gradaščice pri Lojzetu Selanu in pri Podrebšku v Kosezah. Vse to pa nam je kmet Pere iz Kosez mimo italijanske postojanke prepeljal na saneh. Da ni bil sumljiv, je bil skrit v sodu, ki ga je pripeljal v bližino Krašca, kjer smo ga spet prevzeli mi. Iz Kosez in Dravelj smo material prenašali skozi draveljsko gmajno in prek Debelega hriba. Na tej poti razen bevskanja psov in slabe brvi čez Linščico ni bilo ovir, čeravno do italijanske postojanke v Podutiku na najnižji točki ni bilo več kot pet minut. Za prevaro „podutiških Italijanov“ je zadostovala že samo kangla za mleko, ki je morala biti na poti v Dravljje ali Koseze polna mleka.

Na „nemški“ strani pa je bilo trše. Tam takega zatočišča nismo imeli. Če smo hoteli imeti skladišče tudi na oni strani, ga je bilo treba prenesti z „italijanske“ strani. A tudi iz tega smo našli izhod. Klepar Nino Tomažič iz Dravelj nam je napravil dve pločevinasti škatli s skupno prostornino enega kubičnega metra. To smo srečno prenesli čez mejo ter škatli zakopali v Medenskem hribu „pod smreko za tremi križi“. Tak je bil namreč naslov skladišča na „nemški“ strani. Te škatle smo večkrat napolnili, Gorenjci pa so jih prav tako vedno spraznili.«

To zvezo z Gorenjsko so potem prevzeli dolomitski partizani. Vodil jo je znani in hrabri dolomitski partizanski kurir Tarzan.*

Glavni centri v Dolomitih so bili le malo oddaljeni drug od drugega. Logatec, Vrhnika, Horjul, Dobrova, Brezovica, predvsem pa Šiška in Vič z bližnjo okolico so imeli dobre zveze z osrednjim vodstvom, tudi tedaj, ko so partizani napadli preserski most in organizirali bojno četo na Samotorici.

Zveza je v začetku tekla z osebnimi stiki: člani osrednjega vodstva so odhajali na teren ali pa so vodilni terenski delavci prihajali v Ljubljano ali v bližino Ljubljane na za to določene javke. Ker ni bilo daleč, so se predvsem vozili s kolesi in hodili peš, manj pa so se za zvezo z Vrhniko, Borovnico in Logatcem posluževali železnice.

Kurirske zveze so potekale v največji ilegalnosti. V mnogih primerih kurirji niso vedeli, od koga in za koga nosijo

* Marjan Borštnar-Tarzan, doma iz Brezovice, čevljar, partizan od l. 1941, bil izdan in padel decembra 1942 blizu Škofje Loke.

pošto. Delo se je odvijalo prek široke mreže javk in kurirji največkrat niso imeli neposrednih stikov z glavnimi centri.

Kurirji so bile večinoma ženske, ker so bile okupatorju manj sumljive kot moški, razen tega pa so prenašale pošto in material v torbicah, v raznih posodah za mleko ali hrano in med poljskimi pridelki, kar je bilo spet manj sumljivo. Kurirji so svoje delo opravljali poleg rednega poklica, zato je okupator te zveze zelo težko odkrival. Odkril jih je zelo redko, pa še to so bila zgolj naključja.

Ker so zveze potekale prek javk in ne direktno s centri, so se kurirji pogosto menjavali, da ne bi postali sumljivi okupatorju in njegovim ovađuhom, četudi je bilo na ta način mnogo ljudi vključenih v to osvobodilno dejavnost.

Čeprav so imeli Dolomiti za zvezo z drugimi pokrajinami ugoden geografski položaj, pa so imeli tudi tri šibke točke: utrjeno nemško-italijansko mejo, dobro zavarovano cesto oziroma progo Ljubljana—Trst in reko Ljubljanico. Te točke so pomenile veliko oviro pri vzdrževanju zvez in zaradi tega so bile potrebne dodatne dejavnosti: razminirati je bilo treba mejo, dobiti čolne in organizirati posebno zvezo na reki. Tudi mesta, ugodna za prehod proge, je bilo treba tu in tam nekoliko zaminirati.

Dokler v jeseni 1942. leta niso bile ustanovljene kurirske relejne postaje, je vodstvo NOG Slovenije za zveze z Gorenjsko, s Primorsko in deloma tudi z Notranjsko uporabljalo dolomitske partizane.

Partizanske zveze

Relejne kurirske zveze

Sistem partizanskih vojaških zvez je bil močno izpopolnjen jeseni 1942, ko so začeli po vsej Sloveniji ustanavljati posebne terenske kurirske postaje, ki so jih v Ljubljanski pokrajini označevali s kraticami TV (terenski vod) in ustrezno tekočo številko: na Gorenjskem s črko G, na Primorskem s P itd. Nove postaje so bile druga od druge oddaljene po noč hoda, »vozni red« kurirjev pa so določili tako, da je pošta šla po štafetnem sistemu od rok do rok. S postajo so vzdrževale redne stike in jo uporabljale tudi vse druge enote, ustanove in organi v svojem območju.

Tako je proti koncu vojne na vsem slovenskem področju delovalo 145 kurirskih postaj s približno 1800 kurirji.

Za enote v Dolomitih sta bili najpomembnejši postaji TV-2 in TV-1.

Postaja TV-2 je bila ustanovljena v septembru 1942, vzdrževala pa je redno zvezo zlasti s postajo TV-1 pod Krimom. Pot do nje je bila težavna, saj so bile vmes cesta, železniška proga Ljubljana—Vrhnika in Ljubljana. Nič manj pa ni bila težavna povezava z Gorenjsko, saj se je bilo treba prebijati prek žičnih ovir, ki so bile vzdolž italijansko-nemške okupacijske meje vrhu vsega še zaminirane.

Na postaji TV-2 je bilo okoli deset kurirjev, ki so se sprva zadrževali v bližini štaba Dolomitskega odreda in sicer na Selu pri Hruševem.

Težav, s katerimi so se takrat borili partizanski kurirji, se prvi komandir postaje TV-1 in kasnejši politični komisar vseh kurirskih zvez v Sloveniji Ludvik Kukavica-Papež spominja takole:

»Prva kurirska postaja TV-1, katere komandir sem bil, je bila ustanovljena septembra 1942 ob vznožju Krima. Tam smo si izkopali podzemeljsko bivališče, zemljanko, in jo prekrili s prstjo, dračjem in mahom. Nad streho smo zasadili

Kurirji z relejne postaje TV-2 v Dolomitih

mlada drevesca, da sovražnik, če bi ga pot zanesla tam mimo, ne bi zaslutil, da je tu skrivališče in zatočišče partizanskih kurirjev.

Njihova najpomembnejša naloga je bila vzdrževanje zveze z glavnim štabom NOV in POS in s centralnim komitejem KPS, ki sta se takrat zadrževala v Polhograjskih Dolomitih. Nekaj voditeljev partizanskega gibanja pa se je tedaj mudilo tudi na drugi strani, v Podlipoglavu pri Ljubljani.

Naša zveza z Dolomiti je potekala s Krima čez Barje, Črno vas, Ljubljanico in Brezovico. Največja ovira na tej poti je bila Ljubljanica, ki je pregloboka, da bi jo bilo moč prebresti. Zato nam je neki mizar iz Črne vasi napravil iz tenkih lesenih letvic ogrodje za čoln, kurirji pa so nekje staknili močno nepremočljivo ponjavo in jo napeli prek lese-nega ogrodja. Tako smo dobili čoln, s katerim smo se prevažali čez Ljubljanico. Z njim smo noč za nočjo spravljali na našo stran literaturo, ki so jo tiskali nekje v Dolomitih. Naši kurirji s Krima so s čolnom prihajali do Ljubljanice, na drugi strani pa so jih čakali dolomitski kurirji in jim oddajali literaturo in pošto. Čoln je bil majhen in zato ga nismo smeli po nepotrebnem obremenjevati. Pomagali smo si tako, da smo ga opremili z vrvjo, in ko je kurir priveslal na nasprotni breg in čoln napolnil z literaturo, smo ga na naš breg potegnili kar z vrvjo. Ko pa je bil čolniček spet prazen in če je bilo na nasprotni strani še kaj pošte, so ga kurirji na levem bregu z drugo vrvjo spet potegnili na svojo stran. Tako so se vožnje prek Ljubljanice nadaljevale, dokler nismo prepeljali vsega tovara.

S tem čolničkom pa nismo prevažali le pošte in literature, ampak tudi ljudi. Tako smo neko noč čez Ljubljanico spravili kar štirideset potnikov, ki so se iz Dolomitov namenili v Belo krajino. Po tej poti prek Ljubljanice je dostikrat potoval tudi Boris Kidrič, ki je za naše kurirje vselej imel ne le prijazno besedo, ampak tudi kak priboljšek, meni pa je v znak priznanja podaril celó uro.

Decembra 1942 je na našo kurirsko postajo prišel Ivo Lola Ribar. Zaradi narasle reke ni mogel takoj naprej v Dolomite, pa je nekaj dni ostal med nami in nam pripovedoval o uspehih, ki so jih dosegli partizanski borci v drugih krajih Jugoslavije.

Ko so bile kasneje ustanovljene še druge kurirske postaje, je naša vzdrževala zvezo s TV-2, ki je bila v Dolomitih, s TV-10, ki se je zadrževala v soteski Iške pod Krvavo pečjo, s TV-1 a v gozdu nad Želimljami, in prek Barja s Podlipo-glavom, kjer so bile tudi politične ustanove.

Italijani in domači izdajalci so kmalu zasledili, da mora biti nekje na Krimu skupina partizanov, ki opravlja kurirsko službo. Skoraj ni bilo dneva, da ne bi bili vdiral v gozdove na severnem pobočju Krima. Prav globoko pa si le niso upali, ker so se bali, da se ne bodo več vrnili živi.

Prehod čez Ljubljano je postajal z vsakim dnevom težavnejši. Zlasti je to veljalo za jesensko obdobje, ko Ljubljana močno naraste. Čolniček se je nekajkrat prevrnil, eden od naših kurirjev pa je celo utonil. Povrh vsega so belogardisti začeli nadzorovati obrežje Ljubljane.

Še nevarnejša je ta pot postala pozimi, ko so za kurirji ostajali v snegu sledovi. Da jim Italijani in belogardisti ne bi mogli slediti, so morali kurirji sproti z vejami brisati sledove za seboj, kar je bilo zelo naporno in zamudno opravilo.

Sovražnikov pritisk na tem območju se je nenehno stopnjeval. Kljub vsej previdnosti se je le zgodilo, da je sovražnik naletel na kurirje, jim odvzel živila ali razbil posodo, ki so jo imeli za kuhanje. Sreča v nesreči je bila, da pri vseh teh napadih nismo utrpeli človeških žrtev. Edino, kar je sovražnik dosegel, je bilo, da se je morala postaja umakniti nekoliko stran od roba Ljubljanskega barja v sotesko Iške. Tam so bili kurirji sicer mnogo varnejši, toda zaradi oddaljenosti je bila zveza otežena. Še nadalje so namreč vsako noč hodili do Ljubljane in nazaj.«

Ker je zveza med TV-1 in TV-2 prek Ljubljane postajala vedno težja, posebno še za ranjence in večje skupine, je bila januarja 1943. leta vzpostavljena nova — pomožna zveza prek Ljubljanskega vrha. Tako je nastala kurirska postaja TV-17. Za zvezo med TV-17 in med TV-2 v Dolomitih je bila organizirana javka v bližini Stare Vrhlike. Postopoma je TV-17 in pozneje tudi TV-10 prevzemala prejšnjo vlogo TV-1 za zvezo z Dolomiti. Ta zveza je delovala dvakrat na teden.

Za zvezo s Primorsko so januarja 1943. leta na Brinovem griču pri Črnem vrhu nad Idrijo ustanovili kurirsko karavlo P-5. Do takrat je zveza med Dolomiti in Primorsko delovala

le po potrebi, približno enkrat na teden, in je včasih šla globoko na Primorsko.

Tudi zveza z Gorenjsko, čeprav je bila stalna in brez večjih prekinitev, je stekla vsaj enkrat na teden, dokler ni bila ustanovljena kurirska postaja G-7 na območju Todraža z javko pri Butajnovi.

Notranje zveze

Notranje zveze med četami in bataljoni in med bataljoni ter odredom so vzdrževali kurirji, in to po potrebi, pa tudi večkrat na dan. Seveda pa je obstajal tudi osebni kontakt med vodilnimi: višji štab je klical podrejene komandirje in komandante ali pa so nadrejeni odhajali v nižja poveljstva.

Tudi na terenu so se vodstva partizanskih enot, partijsko-političnih organizacij in narodne zaščite povezovala pretežno z osebnimi kontakti.

Vodstvo odreda je imelo z osrednjim vodstvom ves čas njegovega bivanja v Dolomitih neposredno zvezo, kar je vplivalo tudi na povezovanje s III. grupo odredov, ki je bila sicer Dolomitskemu odredu predpostavljena inštanca.

Osrednje vodstvo je imelo razen teh zvez še svoje kurirje, ki so prenašali važna sporočila in dokumente: ali so jih prenašali samostojno ali pa v okviru vseh drugih, že obstoječih komunikacij. Iz vsega tega sledi, da je bilo s kurirskimi posli zaposlenih mnogo ljudi in obstajala je široka organizacija v tem smislu.

Te naloge so opravljali najbolj zavedni in najbolj iznajdljivi partizani in aktivisti, ki so morali dobro poznati teren ter biti z njim neposredno povezani, s tem pa so bili obenem tudi obveščevalci in propagandni delavci. Njihova osnovna naloga je bila opravljati kurirsko službo, zato so se morali ogibati boja s sovražnikom. A kljub temu so bili stalno ogroženi in so se večkrat znašli v največji nevarnosti. Tudi so sodelovali v spopadih in so imeli pri tem mnogo žrtev.

O tem, kako visoko stopnjo organiziranosti je doseglo partizansko gibanje v Dolomitih in kako organizirano zaledje je imelo to ozemlje, govori tudi naslednji primer:

Da ne bi sorodniki in prijatelji, ki so s terena in od doma prinašali borcem pošto in razne pakete, hodili naravnost v enote, je bila organizirana posebna javka za te namene. Bila

je v neki baraki v kamnolomu pri Zadnikarju v Logu. Na javko so prihajali pošta in paketi iz Dolomitov in Ljubljane, deloma pa tudi iz drugih krajev Slovenije. Ta javka je ob enem služila kot ekspedit za pošiljanje informativno-propagandne literature v vse kraje Dolomitov in drugam.

Radijske zveze

Vodstvo NOG je kmalu ugotovilo, da so mu glede na razkasanost slovenskega ozemlja, na ostro kontrolo okupatorjev in ovaduhov, na oddaljenost posameznih pokrajin od centra in glede na potrebno povezovanje s sosednjo Hrvaško, z vrhovnim štabom NOV in POJ in celo s Kominternom nujno potrebne tudi radijske zveze.

Takratni sekretar CK KPS je dal pobudo, da se pri tehniki ustanovi »radijski sektor«, ki naj bi organiziral informativno-propagandno radiooddajno postajo in določeno število postaj za vzdrževanje zvez.

Čeprav je primanjkovalo strokovnih ljudi in materiala, so do začetka novembra 1941 uspeli napraviti prvi radijski oddajnik, ki so ga imenovali »kričač« in ki je že v prvi polovici decembra 1941 začel z rednimi oddajami. Skoraj pol leta Italijani niso mogli odkriti »kričača«, ki je v tem času več kot dvajsetkrat v Ljubljani menjal kraj svojega oddajanja.

Vzporedno s tem so na tečajih usposabljali potrebne kadre za to dejavnost; prvi tečaj je začel delati že konec avgusta 1941. leta.

Delo pri radijskih zvezah v času, ko je osrednje vodstvo prebivalo v Dolomitih, opisuje Klavs, s partizanskim imenom Klis, eden od pionirjev radijskih zvez v NOV Slovenije:

»Pod vodstvom ing. M. Breliha (Miha R.) je bil po nalogu političnega vodstva vzpostavljen na Hruševem pri Dobrovi organizacijski center za sprejemanje radijskih poročil za Agit-prop CK. S prihodom novih kadrov se je v tem okviru razvil in se potem širil telegrafski tečaj, ki ga je vodila Urška Velušček-Micka. Bila je prva slovenska radiotelegrafistka z regularno telegrafsko šolo v Moskvi in s prakso na Titovi postaji v Zagrebu, ki je že v času 1940—41 vzdrževala zvezo s Sovjetsko zvezo.

V začetku decembra se je po burnih pripetljajih na poti z Gorjancev prek Temeniške doline, Lipoglava in Krima

pridružila Brelihovi bazi na Hruševem še skupina tovarišev, ki so ,radijski krst' doživeli in preživeli na Rogu. S seboj so v nahrbtnikih prinesli ostanke materiala z Roga, predvsem pa razstavljeno postajo, znano pod imenom ,krava', ki je bila spravljena v enem od (žitnih) bunkerjev pod Podlipoglavom.

S to postajo sta skušala Brelih in Micka iz bunkerja v Tomačevem vzpostaviti zvezo z Rogom. Slabi delovni pogoji so jima to onemogočili. Kot je znano, je na Rogu dober mesec brezhibno delovala zveza z Moskvo, ki je pa žal med roško ofenzivo propadla. Novodošli tovariši Luznar (Rado), Klavs (Klis), Lojze Cergan in Rudi Jančar (Turk) so bili nadvse prijetno presenečeni nad sprejemom in pozornostjo, ki so jim jo izkazali stari in novi znanci z ing. Brelihom na čelu. Nič manj niso bili prišleci navdušeni nad vaščani Hruševega, ki so jih sprejeli medse, kot da bi bili njihovi družinski člani. Delili so z njimi vse, kar so imeli: slabo in dobro.

Na Hruševem je kar vršalo od vsestranske aktivnosti. Novopečeni telegrafisti so se vztrajno vadili v telegrafskem ključu in v sprejemanju telegrafskih poročil mednarodnih telegrafskih agencij. Vsi so tekmovali, da bi sprejeli čim

Tehniki in radijski telegrafisti glavnega poveljstva na Hruševem marca 1943

večje število signalov na minuto. Tehniki so začeli popravljati in predelovati razpoložljivo radijsko opremo. Tu so bili ,krava', ,Jurček' in predvsem slavni ,kričač' ki so jim ga poleg obilice drugega materiala poslali njihovi tovariši iz radijskega sektorja v Ljubljani (ing. Ivan Gruden, Jelka Lasič, Jaka Jančar, Franci Somrak, Franc Zajc in drugi).

Prišle so nove zadolžitve. Tovariši Brelih, Klavs in Vrščaj so dobili nalogo, da si izdelajo kompletno radijsko oddajno in sprejemno postajo, s katero naj bi se čimprej pridružili štabu treh pravkar na novo ustanovljenih slovenskih brigad, ki so začele z obsežnimi bojnimi akcijami na Dolenjskem in Kočevskem.

Micka je začela zasledovati klicne znake, ki jih je za nas redno oddajala postaja v Sovjetski zvezi (Radio svobodne Jugoslavije — RSJ) v določenih časovnih obdobjih.

Ing. Luznar in Jančar sta se preselila v bunker tiskarske tehnike, ki je bil pri ,Špagarju' ob cesti, ki vodi iz Gabrja proti Toškemu čelu. Dobila sta nalogo, da izdelata postajo za obnovo na Rogu prekinjene telegrafske zveze Slovenija — Sovjetska zveza.

Obe skupini sta svoje delo uspešno opravili.

Klavs in Vrščaj sta predelala nekdanjo postajo Radio Osvobodilne fronte (ROF), imenovano ,kričač', za potrebe telegrafije na valovnih področjih, ki naj bi ustrezali zvezam na zaželenih relacijah. Po nekaj dnevih preizkušanja so odšli na pot, Luznar in Jančar pa sta iz ,krave', iz drugega materiala, ki je bil pri roki, in iz tistega, ki sta ga dobila iz Ljubljane, izdelala kompletno garnituro za zvezo z Moskvo.

S prvimi poizkusnimi oddajami so začeli v prvi polovici februarja v mežnariji na hribčku v Gabrju. Okoli 19. februarja je bila po daljši prekinitvi zopet vzpostavljena redna zveza, ki je odtlej s krajšimi prekinitvami delovala vso vojno dobo.

Iz mežnarije so se po nekaj dnevih preselili v Zalovo hišo, v kateri je samevala neka stara ženica. Pripomniti je treba, da je bil Zalov sin eden od vodilnih belogardistov v dobrovski postojanki. Kljub temu se je ,Turkova' baza počutila na tem mestu dokaj varno. Bila je pod neposrednim varstvom dolomitske obveščevalne službe in partizanske čete, ki je tačas bivala v Gabrju. Bazo so sproti obveščali o sovraž-

nikovih premikih in namerah. Na ‚zvezo‘ je hodila na javko pri Kelnačevih, kjer je bil eden od bunkerjev osrednjega političnega vodstva.

Sicer je pa bila politična in organizacijska dejavnost v Dolomitih na višku. Enako velja tudi za družbeno življenje. Na Hruševem, v Gabrju in v mnogih drugih dolomitskih vaseh smo se partizani počutili ‚kot doma‘. K temu počutju je verjetno prispevala tudi neposredna bližina Ljubljane, kjer je imel marsikateri dolomitski borec svojce. Po teh lepih časih se je pozneje še marsikomu močno ‚kolcalo‘.

Prišle so nove spremembe. Luznar se je z vsem razpoložljivim radijskim materialom preselil v bunker v Kozarjah. Hiša je stala v bližini bodeče žice, ki je ločevala svobodno ‚dolomitsko republiko‘ od okupirane Ljubljane. To je bila hiša partizanske družine (pri Gusteljnu), ki je mnogim ljubljanskim aktivistom, ki so prihajali na osvobojeno ozemlje, služila kot prva partizanska postojanka. Skozi ta bunker je prišla iz Ljubljane tudi Lizika Jančar (sestra R. Jančarja), ki je bila dodeljena Micki za rezervno telegrafistko. V Ljubljani je že pol leta živela v strogi ilegali in zaradi prežečih denunciantov ji je bilo delo močno otežkočeno. Italijani so jo intenzivno iskali. Novega dela se je lotila z veliko vnemo. Sčasoma bi bila postala zelo dobra telegrafistka.

Zveza z Moskvo je delovala brežhibno. Skušali so vzpostaviti zvezo tudi z Brelihovo postajo, vendar brez uspeha.

Po marčevski ofenzivi je izdajalski prst pokazal na bunker v Kozarjah. Padel je Lazar, eden od najbolj sposobnih obveščevalcev, ki je med drugim skrbel tudi za varnost baze ‚Turk‘. Tedaj so živega zajeli ing. Luznarja in ga kasneje v Ljubljani obsodili na smrt. Toda bil je pomiloščen in ob kapitulaciji Italije so ga Nemci odpeljali v Dachau, od koder se ni več vrnil. Liziko so zajeli belogardisti v Belški grapi, jo pretepli in nato na Beli (v kuhinji pri Lenartovih) ustrelili. Zaradi hrabrega zadržanja je bila imenovana za narodnega heroja. Lojzeta Čergana so ranjenega odpeljali v Ljubljano, od tam pa v internacijo v Italijo.

Turkova skupina je bila v teh dneh ‚spravljena‘ v bunkerju pri ‚Špagarju‘, skupaj s tovariši iz tiskarske tehnike (Vidrih, Žibertova Ančka, Krušnik-Miheč, Suhi, Pavle Zibelnik in drugi).

Ko so Italijani zasedli Špagarjevo hišo, so partizani preživljali hude trenutke. Bunker se je tresel, ko so belogardisti odkrili in uničili sosednji gozdni bunker, v katerem so z ročnimi bombami ubili Milko Smolinskyjevo in enega člana Gradove skupine, ki je gradila bunkerje. Ušel je le Franc Dremelj-Aco. Ušel je tako, da je med belogardiste vrgel ročno bombo, se takoj po eksploziji pognal iz bunkerja, stekel mimo belogardistov v bližnji gozd in ves dan do mraka prečepel na neki smreki. Bunker je odkril Zalov sin, ki je dobro poznal domačo hosto; ugotovil je kamuflažno smrekico nad bunkerjem.

Dva dni za temi tragičnimi dogodki je Turkova baza dobila nalogo, da se preseli na Kočevski Rog.

V korespondenci med poveljstvi so zaradi konspiracije uporabljali v manjši meri tudi enostavne šifre. Dogovorili so se za enoten ključ: številka 1 je na primer pomenila število odrednega moštva, številka 7 število ranjencev, številka 10 število pušk in tako naprej.

Vendar so te šifre malo uporabljali in še to samo v začetku po ustanovitvi odreda.

Politično delo na terenu

Že iz tistih poglavij, ki opisujejo začetno delo partije in OF, je razvidno, kako požrtvovalno in naporno so delali takrat še maloštevilni člani partije in prvi organizatorji NOG, ko so pripravljali teren za odpor proti okupatorju.

To delo je bilo v začetku popolnoma ilegalno. Nove pripadnike in simpatizerje fronte so pridobivali predvsem s propagando, fronti so se pridruževali posamezniki ali manjše skupine.

Postopoma pa je to delo prehajalo iz popolne ilegale v polilegalo in že pozimi, posebno pa spomladi 1942 so organizatorji prirejali mitinge in množične sestanke s prebivalci. Pri tem so pazili samo na to, da okupator ni tega odkril in da prebivalstva ob takšnih prilikah ni direktno napadal.

Ko je delo za organizacijo odborov OF in NZ postalo bolj množično, se je hitro razvilo tudi politično delo na terenu, ki je v manjši ali večji meri prodrlo skoraj v sleherno sloven-

sko družino, in to tudi v mestih, kjer je bilo več okupatorjeve vojske.

V odbore OF in NZ so se vključevali najbolj zavedni in najbolj aktivni ljudje, hkrati pa so organizirali tudi javke, zveze, skladišča in drugo. S tem je bila za narodnoosvobodilno gibanje zagotovljena ne samo organizacijska in materialna, temveč tudi politična baza. Ljudje, vključeni v narodnoosvobodilne odbore, so postali mobilizacijska sila odporniškega gibanja.

Takratno politično stanje na terenu ilustrira članek, ki ga je o delu SKOJ objavil v Borcu za leto 1963, šte. 5, Stane Kavčič, ki je v času vojne deloval na terenu kot sekretar okrožnega komiteja Vrhnika.

»Na pomlad 1942 je postalo naše gibanje v Sloveniji, v okolici Vrhnike, kjer sem delal, množično in močno. Mnogo ljudi je začelo odhajati v partizane, tako da je nastal Dolomitski odred z dvema bataljonoma. Živelimi smo v prepričanju, da je vse ljudstvo na naši strani.

Takrat smo bili politično zelo tesno povezani z ljudstvom, čeprav je bila partijska organizacija v teh krajih zelo maloštevilna. Delo za razširitev partijskih vrst se je bilo šele začelo. V partijo so se jeli vključevati zares najboljši ljudje. Leta 1942 nas je bilo v vsem okrožju nekaj sto članov KP. Našemu gibanju je dajal veliko moč zelo močan vpliv OF. V OF smo imeli takrat 95 odstotkov prebivalcev. Kar naprej smo hodili po vaseh in se vtihotapili celo na Vrhniko, ki jo je bila zasedla italijanska vojska. Vsako noč smo imeli dva do štiri sestanke, ki se jih je udeležilo celo po 70 do 100 ljudi. Govorili smo jim o borbi, o perspektivi, o zmagi in svobodi. Ljudstvo nas je povsod razumelo in rado sprejemalo, tako da smo se počutili, kot da smo na osvobojenem ozemlju.

Naš komite je bil seveda sestavljen iz ilegalcev, toda zaupanje v patriotizem ljudi je bilo takšno, da smo center, v katerem smo ilegalno živeli, lahko organizirali v neposredni bližini Vrhnike, v gozdičkih nad vasjo. Podnevi smo se mudili v našem skrivališču, zvečer pa smo hodili na sestanke. Našo bazo smo izmenjali vsak poldrugi mesec ali vsaka dva meseca.

Razpoloženje ljudstva je bilo docela na naši strani. Razen tega je bil tu tudi Dolomitski odred, ki je redno opravljal akcije, napadal ceste in železniške proge, uničil več sovražnikovih patrolj itd. Taisti DO je iz četice, zbrane v aprilu,

zrasel tako, da je imel že v juliju dva bataljona. Teren, na katerem je deloval, je bil na gosto preprežen s prometnimi zvezami. Zato je vodstvo sklenilo, da ostane tu samo manjši odred partizanov, ki se lahko gibljejo in se vsak hip rešijo iz morebitnega obroča. Vse to nas je utrjevalo v prepričanju, da se nam ne more pripetiti nič hudega in da je vse ljudstvo na naši strani. Zato smo tudi nekoliko podcenjevali pozicije duhovščine in vpliv reakcije, ki je prišel pozneje do izraza.«

To se je pokazalo, ko sta se razširili bela garda in ovađstvo in ko je okupator z množičnim terorjem ter z represalijami razredčil vrste ljudi, ki so delovale v organizacijah OF. Odvedel jih je v zapor ali v internacijo, prisilil v belo gardo ali jih celo uničil. Nekateri pa so se pasivizirali v delu za NOG, ker so se bali za svoja imetja in življenja in za življenja svojih družin.

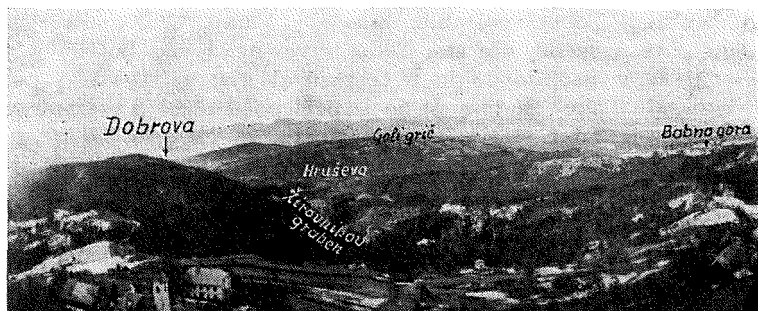
V tem obdobju je prišlo do krize v političnem delu na terenu, čeprav se je partizanstvo že močno razvilo in je že obstajala številčno močna vojaška formacija — odred. Zato je vodstvo posvečalo posebno pozornost političnemu delu na terenu in strogo pazilo, da aktivisti s svojimi postopki ne bi odvrčali ljudi od NOG, ter skušalo v kali zatreti vsak pojav, ki bi manjšal ugled partizanske vojske in NOG.

Ob takšnem odnosu odgovornih dejavnikov v Dolomitih do političnega dela na terenu prepričljivo govorijo naslednji primeri:

Sredi julija je okrožni odbor OF Vrhnika poslal štabu Dolomitskega odreda protestno resolucijo, ki so jo okrožnemu odboru izročili terenski odbori narodne zaščite iz Blatne Brezovice, Bevk, Brezovice, Loga in Drenovega griča in v kateri so pisali o nepravilnem in samovoljnem obnašanju nekaterih partizanov pri iskanju hrane v teh vaseh. Čeprav so bili to samo posamezni primeri in vodstvu odreda neznani, je štab takoj energično in učinkovito ukrepal. Tako se je narodno-osvobodilnim organom na terenu opravičil in jim dal s tem v zvezi potrebna pojasnila.

Šlo je predvsem za nepravilnosti, ki jih je povzročal Šiškov bataljon iz II. grupe odredov v času, ko se je zadrževal v Dolomitih. Ta je s svojim obnašanjem povzročil zlasti v Zaplani, Žažarju, Podlipi in Kajndolu veliko politično škodo.

Kot opravičilo za nepravilnosti, ki so jih zagrešili nekateri partizani, je odredni štab poudaril dejstvo, da so med

Osrednji del osvobojenega ozemlja Dolomitov

partizani tudi nekateri ljudje, ki so se pred Italijani le umaknili, da bi se izognili aretaciji, niso pa pripravljeni boriti se, in da teh ljudi v nekaj tednih ni moč zgraditi v zavedne borce.*

Podoben je bil primer s prejšnjim komandirjem čete 1. bataljona iz Dravelj, ki je prišel v partizane iz avanturističnih razlogov, se predajal pijači ter na skrivaj in na svojo roko po vaseh okoli Dobrove in Hruševega izsiljeval od prebivalcev pijačo, denar in hrano ter vse nosil k svoji ljubici, ki jo je imel pri Martinovcu na Selu pri Dobrovi. Za vse njegove postopke je vedela tudi ljubica in vsa Martinovčeva družina.

Ko so se začele širiti govorice, češ da partizani nasilno ropajo po vaseh, kar je močno prizadelo vse partizane in politične delavce na terenu, je poveljstvo odreda takoj energično ukrepalo. Določilo je skupino najsposobnejših vosovcev, da ugotovi, kdo se za tem skriva, in ji dalo vsa pooblastila. Krivca naj aretirajo, če bi se upiral, naj ga onesposobijo in če ne bo druge možnosti, likvidirajo.

Kmalu je obveščevalcem uspelo najti in razkriti krivca. Vse te prekrške je že nekaj časa delal komandir Tone. Nagrabljeno hrano, pijačo in drugo so uporabljali vsi člani Martinovčeve družine.

Vosovci in še nekateri drugi partizani so obkolili Martinovčevo hišo in jo temeljito preiskali. Toda Toneta ni bilo.

* Izvirnik navedenega pisma se nahaja v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

nikjer, tudi Tonetove ljubice niso mogli najti. Vsi domači so lagali, da ne vedo, kje sta. Toda ko je nekdo od borcev pogledal še v peč, je že iz peči zaslišal glas: »Ne strelajte, vdam se!« Takoj za tem pa je iz peči počil strel. Partizan, v katerega je Tone streljal, je še uspel preteči vežo, ko pa je prišel pred hišo, se je mrtev zgrudil. Tone je takoj za tem vrgel v kuhinjo bombo, nato pa skočil iz peči in skušal zbežati. Toda prisebni preiskovalci so tedaj, ko je Tone vrgel bombo, bliskovito popadali na tla za štedilnik, zato jih bomba ni ranila. Vrgli so se na Toneta in ga šele po dolgem boju obvladali. Med bojem je Tone dobil štiri strele iz pištole in je z nožem večkrat ranil enega od partizanov.

Ko so na kraj dogodka poklicali oškodovane kmete iz okoliških vasi, pri katerih je Tone izsiljeval, so vsi po vrsti spoznali izsiljevalca in se prepričali, da za vse njegove početje partizani niso vedeli, dokler stvar ni bila odkrita.

Podrobno so preiskali tudi krivdo Martinovčeve družine. Ljudsko sodišče je zaradi okoriščenja, zaradi sramotenja partizanske vojske in prikrivanja neposrednega krivca obsodilo na smrt celo družino: starše, hčer in brate.

Tudi komandirja Gada je vodstvo odreda razrešilo dolžnosti in obsodilo na smrt, čeprav je bil eden od najbolj hrabrih borcev v Dolomitih in zaslužen za več uspešnih akcij, ki jih je bila izvedla njegova četa. Toda bil je samovoljen in je po neuspelem napadu na šentjoško postojanko in še v nekaterih drugih primerih izvajal pretirane represalije nad prebivalstvom.

Odredno vodstvo je zelo pazilo, da ne bi ničesar storilo, kar bi utegnilo slabo vplivati na politično razpoloženje prebivalstva. Če pa je bilo že prisiljeno h kakemu takemu ukrepu, je prebivalstvu obrazložilo, zakaj je bilo to potrebno. Za primer vzemimo požig nekaterih stavb in cerkva, v katere se je imela namen vseliti bela garda.

Zaradi nevarnosti, da se BG naseli v cerkvi v Gabrju in na Hruševem ter v gradova na Lesnem brdu in v Bokalcu, o čemer je bilo odredno vodstvo pravočasno obveščeno, je bilo odločeno, da se te stavbe zažgo, s čimer naj bi bila preprečena ustanovitev novih belogardističnih postojank. Pri tem pa so partizani upoštevali stališče, da je treba upoštevati verska čustva in ukrenili so vse, da bi bila ta čustva čimmanj prizadeta. Zato so ljudstvo obvestili, da bodo zažgali

cerkvi v Gabrju in Hruševem, z nekaterimi prebivalci so pobrali vse svete podobe in cerkveni inventar, ga naložili na vozove in odpeljali pod streho bližnjih domačij.

Takratna lastnica gradu na Bokalcu je potem, ko so ji partizani požgali grad in rekvirirali hrano, izjavila, da kljub vsemu ne more reči nobene žal besede o partizanih. Bila je presenečena nad njihovim kulturnim obnašanjem, posebno nad komandirjem in komisarjem, ki sta delala vtis zelo inteligentnih in poštenih ljudi.

Upoštevaajoč verska čustva prebivalstva in partizanov, je vodstvo odreda poleti in jeseni 1942, kadar je bilo mogoče in kjer duhovniki niso naravnost in žaljivo napadali partizanov, cele enote organizirano pošiljali k maši. Enote so navadno prišle v vas s slovensko zastavo in s harmoniko na čelu, toda pred cerkvijo so se komunisti oddvojili, ostali nekje v bližini, po končani maši pa se spet skupaj z enoto vrnili v taborišče.

Često so partizani za 1. maj ali za dan oktobrske revolucije skupno s simpatizerji OF po hribih kurili kresove ali pa za dan mrtvih obiskovali grobove padlih žrtev in nanje polagali vence.

Dne 30. oktobra 1942 je večja skupina borcev DO nesla žrtvam NOB vence na pokopališče v Dravljje. Tedaj pa je prišlo do spopada z belo gardo iz Dravelj. V zasedi, ki so jo belogardisti napravili pri Plešah, je padel Miha Babnik.

To je samo nekaj izrazitejših primerov, iz katerih je razviden odnos odrednega vodstva do vseh pojavov, ki bi na kakršenkoli način lahko manjšali ugled partizanske vojske in s tem oteževali delo partijsko-političnega vodstva na terenu.

Da bi bilo zagotovljeno sodelovanje med enotami in organi na terenu, je poveljniški kader od komandirja in politdelegata voda do odrednega štaba najtesneje kontaktiral z odbori OF in NZ in z drugimi terenskimi organizacijami. O vseh pomembnih stvareh, pa naj je šlo za akcije, za preskrbo in drugo, so potem skupno iskali najboljšo rešitev.

Tako so delali tudi zaradi tega, ker se je v času, ko je okupator začel z množičnim terorjem nad prebivalstvom, pri nekaterih organizacijah na terenu pojavljal oportunističen, češ da je za okupatorjev teror v veliki meri kriva prevelika aktivnost partizanskih enot in njihova premajhna konspirativnost.

Sodelovanje med bojnimi enotami in med organizacijami se je kazalo povsod: pri organiziranju mitingov po vaseh, pri zbiranju tople obleke in druge opreme. Bilo je več primerov, da so terenske organizacije AFŽ in mladine poklonile partizanom zastavo njihove enote.

Tako je 1. bataljon DO dne 7. decembra 1942 dobil zastavo od ženskega aktiva iz Kozarij. Skupno so tedaj organizirali miting, na katerem so novi borci slovesno prisegli.

Često so partizani vzeli pod svojo zaščito in v preskrbo tiste partizanske družine, ki so zaradi sovražnikovih represalij morale zapustiti svoje domove. Tak je bil primer s Polhovo in Hribernikovo družino iz Zaklanca, z Mrakovo družino z Vrhniške, z Rtačevo iz Vrhovc, z Miklavčevo z Brda, itd.

Ženske in mladinke so bile posebno prizadevne spomladi 1942 in pozneje, ko je mnogo moških odšlo v partizane in ko je ponekod okupator skoraj vse odpeljal v internacijo in v zapore. Tedaj so ženske — članice AFŽ in deloma tudi mladina prevzele nase breme vseh nalog, ki so jih poprej opravljali moški. To velja za zbiranje hrane in drugih potrebščin za partizane, za obveščevalno in kurirsko službo, za prenašanje in razpečevanje informativno-propagandnega materiala. Pomagale pa so tudi obnavljati oslabljene ali celo razbite odbore OF in druge organizacije, ki so jih prizadele množične aretacije prejšnjih terenskih organizatorjev.

Žene so tudi organizirale pomoč internirancem v taboriščih kot tudi pomoč najbolj siromašnim družinam, ki so ostale brez hranilcev, in družinam, ki jim je okupator požgal in uničil domove.